

georges - roux

de spaanse

burgeroorlog

GEORGES-ROUX

DE SPAANSE
BURGEROORLOG

Oorspronkelijke titel
LA GUERRE CIVILE D'ESPAGNE

*Het heeft geen zin de waarheid een andere
gestalte te geven.*

*Vroeg of laat toont zij toch haar wezenlijke
gedaante.*

*Dit boek is opgedragen aan mijn vrienden in
Spanje, dat wil zeggen aan alle Spanjaarden.*

AAN DE LEZER

De Spaanse burgeroorlog is ongetwijfeld een der meest dramatische gebeurtenissen in de geschiedenis.

Zelfs afgezien van de persoonlijke hartstochten die het beeld vertroebelen, is de burgeroorlog het toneel van een ontzettend menselijk drama. In dit boek vindt u de sobere beschrijving van dit drama.

INHOUD

Deel I / De oorsprong / 1931-1936

1 De koning gaat heen	9
2 De republiek krijgt gestalte	17
3 De republiek aarzelt	24
4 De twijfel groeit	29
5 De anarchie breidt zich uit	38
6 De toestand wordt onhoudbaar	44

Deel II / De opstand / Juli 1936

7 De leider van de oppositie wordt vermoord	49
8 De opstand breekt uit	54
9 De vlam in de pan	63
10 Franco landt	69
11 20 juli, de toestand is verward	74

Deel III / Verwickelingen / Juli-december 1936

12 Frankrijk grijpt in	80
13 Andere buitenlandse inmenging volgt	92
14 Hoe men de inmenging tracht te beperken	103
15 De eerste militaire operaties	110
16 Het beleg van het Alcázar te Toledo	119
17 Zal het Alcázar van Toledo bijtijds ontzet worden?	127
18 De nationalisten stranden voor Madrid	133

Deel IV / De oorlog / 1936-1938

19 Moeilijke maanden	141
20 Een herfst vol onzekerheden	150
21 De zogenaamde 'regeringspartij'	155
22 Wat de revolutie eigenlijk was	165
23 De feitelijke betekenis van Franco's partij	169
24 Een wereld vol wreedheden	178

Deel V / De beslissende fase / 1938–1939

25	Zware strijd om Teruel	186
26	Veelvuldige pogingen tot onderhandeling en bemiddeling .	194
27	Het beslissende offensief aan de Ebro	201
28	Verwarring en deining in de politiek	208
29	De doodsstrijd	214
30	Het einde	223

Deel VI / Gevolgen van de oorlog

31	De balans	231
32	Het Dodendal	233

Bijlagen

1	Chronologie van de Spaanse burgeroorlog	235
2	De regeringen van Madrid	237
3	Nuestra Señora de la Cabeza	238
4	De marine	240
5	Wapenleveranties	242
6	Bibliografie	243

1 | *De koning gaat heen*

1 Er kraakt iets in het oude Spanje

Voorjaar 1931: Alfonso XIII is koning van Spanje. Hij is zesenvestig jaar, lang, slank, donker, sportief. Hij is middelmatig intelligent, hij heeft een vrij zwak karakter, is gemakkelijk te beïnvloeden; hij heeft een goed hart en een oprechte ziel.

Natuurlijk is hij liberaal, zoals vele mensen uit zijn tijd. Onder zijn regering is nutteloze hardheid zeldzaam. Eigenlijk is deze Bourbon, telg uit een oud geslacht, een sceptische aristocraat; zijn ietwat droefgeestige glimlach is altijd lichtelijk gedesillusioneerd.

Lange tijd heeft hij getracht een parlementair stelsel toe te passen, zoals dat in het westen gebruikelijk was. Hij geloofde er niet méér in dan in enig ander stelsel, maar hij zag er een middel in. Aangezien dit systeem steeds slechter werkt en er bovendien andere voorbeelden van elders komen, zendt Alfonso XIII in 1923 de volkomen machteloze Kamers tenslotte naar huis. Hij laat een politiek ervaren officier bij zich komen, een vroeger lid van de senaat: generaal Miguel Primo de Rivera. Hij vertrouwt hem het voorzitterschap van de Raad toe en geeft hem een macht die groter is dan de grondwet toelaat: een semi-dictatuur, echter meer geruchtmakend dan kwaadwillend. Na enige tijd blijkt dat er geen enkele verbetering is ingetreden. 30 januari 1930 ontslaat de koning zijn generaal.

Deze gebeurtenis wekt verbijstering. De regering maakt de indruk de nationale problemen niet meer te kunnen oplossen, de oplossing ervan wordt echter dringend . . . De economie is ten achter, de sociale toestanden zijn over het algemeen slecht. In de politiek heeft de heersende adel zich te vaak onmondig getoond. De burgerij interesseert zich niet voor de publieke aangelegenheden. De arbeidersklasse, veronachtzaamd, is verbitterd. Spanje verzinkt in de sleur.

Hoewel het land gebrek heeft aan grote natuurlijke rijkdommen, bezit het wel krachtige menselijke hulpbronnen, om welke reden zijn verval ongerechtvaardigd is in de ogen van de intellectuelen, waarvan het merendeel in verzet is gekomen. Weinigen noemen zich reeds openlijk republikein, velen hebben zich echter al aan de zijde van de schrijver Ortega y Gasset geschaard, een verlichte geest die verklaart 'een bepaalde opvatting van de kroon te verwerpen', dat wil zeggen een weinig beweeglijke opvatting van regeren.

Na lange tijd is de sluimerende publicke opinie wakker geschud. Er heerst een gevoel van onbehagen. 12 december 1930 breekt er in het stadje Jaca een militaire opstand uit, onder leiding van kapitein Galán, een uiterst links georiënteerd officier; de opstand is echter zeer plaatselijk en dus snel bedwongen. Het voorval is een bewijs van de in stilte groeiende onrust die zich voortplant onder de oppervlakte van het openbare leven.

Alfonso XIII beseft dat er noodzakelijk hervormingen ingevoerd moeten worden. 17 februari 1931 stelt hij een nieuwe regering samen, onder leiding van admiraal Juan Bautista Aznar, een bekend voorstander van verzoeningspolitiek. Aznar is van mening dat het land stap voor stap terug moet keren tot de normale vormen van een democratie. Om te beginnen zullen er gemeenteraadsverkiezingen gehouden worden, dat zal een eerste schrede op het goede pad betekenen. In de omstandigheden waarin het land zich bevindt, is deze openlijke raadpleging – hoe beperkt ook – van veel groter belang dan de betekenis van de verkiezingen zelf: men beschouwt ze als een test, iedereen kijkt er met belangstelling naar uit.

Zondag 12 april 1931 zullen de verkiezingen plaats hebben.

2 De verkiezingen brengen een totale ommekeer

Op de vastgestelde dag vinden de verkiezingen plaats in een atmosfeer van zo volmaakte rust dat sommigen menen te moeten spreken van onverschilligheid. In werkelijkheid is het geen onverschilligheid, integendcel, het is kalme vastbeslotenheid. De sluizen zijn geopend, maar te laat . . .

In de loop van de avond verschijnen op de bij de kantoren van de dagbladen opgehangen borden de eerste uitslagen. In het begin van de nacht komen er steeds meer binnen. Met stomme verbazing worden ze ontvangen: niemand zou het ook maar gewaagd hebben dergelijke resultaten te voorspellen . . .

Vooralsnog leken de cijfers bevredigend voor de bestaande regering. Hoe ongeloofwaardig het ook moge klinken, deze zijn nooit volledig gepubliceerd; zelfs heden ten dage bezitten wij ze niet alle. Uit de ons bekende statistieken blijkt: 22 150 zetels voor de monarchisten, 5 875 zetels voor hun tegenstanders. Dat zou een teken tot vreugde moeten zijn voor de regering. Indien men deze cijfers echter aandachtiger bekijkt, zal men tot de conclusie komen dat de koningsgezinde stemmen slechts afkomstig zijn uit kleine gemeenten, waar de plaatselijke notabelen hun invloed konden doen gelden; daarentegen hebben bijna alle grote steden unaniem vijandige stemmen uitgebracht. Met overweldigende meerderheid verklaren vijfenveertig van de vijftig provinciale hoofdsteden zich tegen de regering. In Catalonië zijn er vrijwel geen koningsgezinde afgevaardigden.

Naarmate deze waarheid meer aan het licht treedt, verwekken de

berichten volksdemonstraties. 'Te Barcelona,' schrijft de correspondent van de *News Chronicle*, 'omarmen de mensen elkaar op straat, zingen zij de Marseillaise, hangen republikeinse vlaggen uit.' 'Te Madrid,' bericht de verslaggever van *Le Temps*, 'heerst de gehele avond reeds een uitzonderlijke levendigheid; groepen mensen lopen zingend door de straten; de politie is nergens te bekennen.'

Om tien uur 's avonds komt een beperkt aantal ministers bijeen; zij plegen overleg, de volgende dag zullen de besprekingen voortgezet worden.

3 Een dag van onzekerheden

Maandagochtend, de 13e, maakt de koning een zeer kalme indruk. Nadat hij kennis heeft genomen van de berichten die 's nachts zijn binnengekomen, blijft hij zo onbewogen dat men zich afvraagt of hij er zich rekenschap van geeft wat er precies gebeurd is. Men kan bijna niet geloven dat hij de ernst van de situatie inziet.

Van half elf tot tien over elf wordt er een korte ministerraad gehouden; deze gaat uiteen zonder tot enig besluit gekomen te zijn.

De veroudering van het systeem, vooral dat van de ambtenarij, treedt duidelijk aan het licht. De Spaanse monarchie lijkt als het ware op die oude wandtapijten die nog grote indruk maken maar welke, zodra men ze aanraakt, in flarden uiteenvallen omdat ze volkomen door de motten verteerd zijn . . . Plotseling ziet men de slijtage, niemand zou gedacht hebben dat deze zo verregaand was. Niemand? Vier dagen later, de 17e, publiceert *Le Temps*, in een telegram van het Vaticaan, de volgende merkwaardige woorden: 'Het schijnt dat wat er nu in Madrid is gebeurd door de jezuiten voorzien is: kortgeleden hebben zij namelijk hun archieven naar Rome overgebracht.' Men weet niet met zekerheid of deze verhuizing op politieke overwegingen berustte. Was men reeds tevoren op de hoogte, dan moet deze diagnose de enige geweest zijn, aangezien er naar mijn weten op geen enkele andere plaats een dergelijk feit is opgetekend.

Intussen ontvangt Alfonso XIII enkele vooraanstaande personen. Allen zijn getroffen door zijn kalmte, een kalmte die bijna onverschilligheid is. Enige verbittering is zijn meest zichtbare reactie. De vorst zegt gedesillusionneerd te zijn; na alles wat hij meent gedaan te hebben voor het welzijn van de staat, stelt het antwoord van het volk hem teleur.

Het ergste is dat ieder der bezoekers zeer goed voelt dat de koning niet ongaarne de macht uit handen zou geven. Regeren is voor hem een plicht, hij maakt niet in het minst de indruk zich tot iedere prijs te willen handhaven. Men verlaat zijn vertrek zonder vertrouwen, met een gevoel van bezorgdheid zelfs. Een aarzelende macht is een verloren macht. Wie bereid is afstand te doen van de troon heeft deze reeds verloren . . .

Uren, beslissende uren, gaan voorbij zonder dat er van het koninklijk paleis enige uitspraak komt. De passieve houding van de regering ontmoedigt zijn aanhangers, bemoedigt zijn tegenstanders. De hoogste rangen weten niet wat te zeggen, de kleine man verheft zijn stem. Wanneer de leiders zwijgen spreekt het volk. De zwijgzaamheid des konings wekt rumoer in de straten . . .

Tot op dit moment hoort men slechts spontane kreten. Niets is er nog georganiseerd. In tegenstelling tot hetgeen men zou kunnen geloven, laten de leiders van de oppositie noch 's morgens noch 's middags iets van zich horen. Men zou denken dat zij zich gehaast zouden moeten hebben om openlijk het bestuur over het volk op te eisen. Integendeel, zij vertonen zich niet.

Juan Antonio Ansaldo verklaart in zijn *Mémoires* deze verbazingwekkende stilte: 'De ochtend van de 13e bereidden de republikeinen zich erop voor weer te verdwijnen in het duister der illegaliteit. Zij maakten zich op om in ballingschap te gaan, zó verwachtten zij ieder ogenblik dat de krijgswet op hen van toepassing verklaard zou worden.' Zij veronderstelden dat Alfonso XIII zich zou verdedigen, zij rekenden op een reactie van zijn kant.

Zijn aarzeling moedigt het volk aan. Te Madrid, op de Puerta del Sol, worden de samenscholingen talrijker en heftiger. Bij het vallen van de avond klinken er schoten, waarschijnlijk echter in de lucht want er valt geen enkel slachtoffer. Vanuit de provincies komen nog slechtere tijdingen binnen: te Barcelona, evenals te Zaragoza, Córdoba en Almería worden openlijk de republikeinse vlaggen gehesen . . .

De nacht is rustig, maar het is te verwachten dat de onrust de volgende dag terugkeert en nog toe zal nemen. De toestand wordt ernstiger; door zijn besluiteloosheid heeft de koning in de loop van deze maandag – de 13e – zijn positie in gevaar gebracht. Het verlies van deze dag betekent voor hem het verlies van de kroon.

4 De koning verklaart zich terug te willen trekken

In de morgen van de 14e neemt het ongeduld van het volk duidelijker vormen aan. Alfonso XIII begrijpt dat hij een besluit moet nemen: zich verdedigen of vertrekken.

Vele historici zeggen dat de koning generaal Sanjurjo, de commandant van de politie, de 'Guardia Civil', bij zich zou hebben geroepen; hij zou bij hem geïnformeerd hebben welke, in geval van onderdrukking, de houding van het beroemde korps zou zijn. Deze zelfde personen menen te kunnen overbrengen wat het antwoord van de generaal geweest zou zijn: 'Men kon op hem en zijn mannen rekenen om de orde te verzekeren, niet om het bestaande regime te handhaven.'

Hoe logisch het ook geweest zou zijn, dit onderhoud heeft niet

plaats gehad. Wel is het waar dat Sanjurjo, die zich tot op dat moment monarchist noemt, zich in verbinding stelt met de leden van het revolutionair comité. Ik kan bevestigen dat de president van dit comité, Alcalá Zamora, bij het zien van de leider van de Guardia Civil, dacht dat deze hem kwam arresteren; Sanjurjo daarentegen verzekert hem zijn neutraliteit.

Laat in de morgen neemt een andere persoonlijkheid eveneens contact op met Alcalá Zamora. Het is een oud-president van de Raad tijdens de monarchie en zeker niet een van de minsten want hij heeft voortdurend de eerste viool gespeeld in het politieke leven van zijn land; het is de graaf van Romanones. Hij zegt: 'De koning is bereid iedere vorm van bemiddeling te aanvaarden; wat wilt u precies van hem?' 'Wat wij willen?' is het antwoord. 'Eén ding slechts: dat hij heengaat, dat hij onmiddellijk heengaat.'

Romanones keert terug naar het paleis om verslag uit te brengen aan de vorst. Hij raadt hem aan het hoofd te buigen; volgens mijn persoonlijke inlichtingen zou hij hem hebben voorgespiegeld dat, indien hij tijdelijk van het toneel zou verdwijnen, hij spoedig teruggeroepen zou worden. Alfonso XIII hoort hem aan, als steeds uiterst kalm; hij is kennelijk tot alles bereid. Tot alles behalve tot strijd, een ongetwijfeld heftige strijd.

Enige minuten later zegt hij dit ook aan generaal Cavalcanti, die hem zijn diensten komt aanbieden als leider van gegarandeerd trouwe troepen: 'Ik wil niet dat er voor mij ook maar één druppel Spaans bloed vergoten wordt.'

Een volgende toenaderingspoging, ditmaal in tegenovergestelde richting: een intieme vriend, graaf Aguilar, dringt er op aan dat hij zich tijdelijk terugtrekt, aangezien dat de enige manier is om de openbare orde te verzekeren.

Tegen twee uur 's middags wil de vorst, voor alle zekerheid maar zonder overtuiging, een laatste poging doen. Hij ontbiedt een politiek links georiënteerd man, gezien bij de republikeinen, en stelt hem voor een 'overgangskabinet' samen te stellen. Sánchez Guerra wijst het aanbod van de hand: 'Te laat, Sire, te laat!' Wat gisteren nog mogelijk was is vandaag niet meer mogelijk . . .

Om drie uur brengt de minister van Binnenlandse Zaken verslag uit over een telegram uit Barcelona: vanaf het balkon van het raadhuis heeft Luis Companys de republiek afgekondigd. Enkele minuten later verklaart kolonel Maciá in het gebouw van de Diputación dat het gaat om een 'Catalaanse republiek'. Op de openbare gebouwen verschijnt de rood-gouden vlag.

Om half vier laat het 'revolutionair comité' weten dat indien de koning om zeven uur nog niet zijn vertrek heeft aangekondigd, het nergens meer voor in kan staan; indien de koning echter besluit te vertrekken, zal zowel zijn veiligheid als die van zijn familie verzekerd zijn.

Steeds groeiende mensenscharen vullen de straten; vrijwel alle verkeer is gestremd; zelfs bovenop de trams zitten mensen.

Onder deze omstandigheden wordt een laatste raadszitting van de monarchistische regering gehouden. Alfonso XIII wil definitief weten of hij moet, of hij kan blijven; hij zegt niet een formele troonsafstand, maar een daadwerkelijk vertrek te overwegen. La Cierva pleit voor verzet; men zou het hoofdstedelijk garnizoen aan zijn zijde vinden; er zijn voldoende trouwe troepen om elke opstand te onderdrukken. Hij wordt gesteund door Cavalcanti en Bugallal. De minister van Oorlog, generaal Berenguer, toont zich veel sceptischer; behalve dat hij een botsing tussen leger en volk te betreuren vindt, is hij er in het geheel niet van overtuigd dat men onvoorwaardelijk op de gehoorzaamheid van de soldaten kan rekenen; evenmin als op die der Guardia Civil, voegt de markies de Hoyos daaraan toe, eveneens gereserveerd in zijn voorspellingen omtrent de mogelijkheid tot verzet.

Met een enkel gebaar maakt de koning een einde aan de discussie: 'Een strijd ontketenen die een broederstrijd zou zijn? Nooit. Spaans bloed doen vloeien? Tot geen enkele prijs.' Hij geeft er de voorkeur aan te vertrekken; alles liever dan het vaderland verscheuren. Monarchie of republiek, bovenal Spanje. Het besluit is gevallen. Als steeds een waar edelman, gaat hij dan naar La Cierva, omarmt hem en zegt: 'Vergeef mij.'

Terwijl men zijn bagage gereedmaakt, trekt de koning zich terug in zijn werkvertrek en stelt de volgende verklaring op: 'De gehouden verkiezingen tonen aan dat het volk niet meer aan mijn zijde staat. Zonder twijfel zou ik een middel kunnen vinden om mij te handhaven, maar slechts met het gevaar een burgeroorlog te ontketenen, en ik wil deze verantwoordelijkheid niet op mij nemen.' Hij kan niet 'afzien van rechten die hij niet persoonlijk bezit' en verklaart dan ook 'de uitoefening van de koninklijke macht slechts op te schorten.' De bedoeling van deze boodschap was het reserveren van mogelijkheden in de toekomst, terwijl de deur tot het heden er tegelijkertijd mee werd geopend.

Het heden, onvermijdelijk, steeds dreigender: vanaf vijf uur, half zes, vertonen zich in de hoofdstraten van Madrid onophoudelijk groeiende groepen betogers die juichend de republiek begroeten. Kenmerkend is het feit dat de politie niet meer ingrijpt.

Op verzoek van de koning stelt de regering zich op ditzelfde tijdstip in verbinding met het 'revolutionair comité'. De leiders van vandaag ontmoeten de leiders van morgen.

Het onderhoud heeft plaats ten huize van dokter Marañón, bekend om zijn grote ervaring, intiem vriend van de vorst, hoewel hij republikeinse ideeën toegedaan is; een bijzonderheid die bewijst dat er in de oude dynastie meer liberalisme heerste dan er bij haar opvolgers zal zijn.

De overeenkomst bevat drie punten en is snel gesloten: onghin-

derd vertrek van Alfonso XIII en de zijnen, de officiële overdracht van de bevoegdheden, de te nemen maatregelen om de handhaving van de orde te verzekeren.

Dit probleem van de openbare orde zou reden tot ongerustheid kunnen geven indien men het nog zou uitstellen: reeds twee dagen lang is de bevolking in onzekerheid gelaten, zij begint opgewonden te worden. De onrust in de straten van de hoofdstad groeit op een gevaarlijke manier, de koorts stijgt zienderogen . . .

5 De koning gaat heen . . .

Half acht 's avonds; het is nog niet donker, het is het uur van de schemering. Het zijn de laatste uren van de monarchie.

Plotseling begint het paleis der Bourbons te leven. Zenuwachtige schaduwen bewegen zich voort door de gangen, in het voorbijgaan fluisteren zij elkaar toe: 'De koning vertrekt, de koning gaat heen!' 'Het gerucht weerklinkt als het gelui van een doodsklok,' schrijft Pierre d'Arcangues.

Dit gerucht wordt al gauw bevestigd; lakeien verlaten de privé-vertrekken van de koning met in de hand koffertjes van vaalrood leer, voorzien van een cijfer met een kroontje erboven.

Bovenaan de grote marmeren trap tekent zich weldra een vertrouwd silhouet af. Hellebaardiers en dienaren zijn toegesneld; zij stellen zich langs de treden op, stom, somber, als versteend door ontzag en droefheid; velen hebben tranen in de ogen.

Alfonso XIII daalt langzaam de trappen af, staat bij iedere pas stil; onvermoeibaar drukt hij handen. Plotseling zakt een oude lakei ineen, overweldigd door de ontroering. De koning komt te hulp, helpt hem weer op de been, omarmt hem. De stilte wordt slechts verbroken door snikken. De vorst richt zich op: 'Komaan,' zegt hij, 'laten wij gaan. *Vamos, hombre; vamos!*'

Hij verlaat het paleis door de deur die uitkomt op het Campo del Moro. In de tuinen hebben zich enkele getrouwen verzameld. Zij ontbloten het hoofd en juichen de koning toe.

Hij stapt in zijn open auto. Staande wuift hij zijn onderdanen langdurig toe, bekijkt het grote witte paleis dat hij nimmermeer zal zien. Dan rijdt hij weg.

In de stad heeft het nieuws van het vertrek zich als een lopend vuurtje verspreid. Na vele uren wachten wordt het gevoeld als een verlossing. De stad explodeert, ditmaal van vreugde. 'De naïviteit van de mensen is aandoenlijk,' schrijft Víctor Alba. 'Zij denken dat alles nu als bij toverslag goed zal worden. Burgers, soldaten en politie omarmen elkaar op straat. In de cafés krijgt men gratis consumpties. Winkels en fabrieken sluiten. Sirenes loeien onophoudelijk.' Overal worden republikeinse vlaggen uitgestoken en men weet niet waar ze vandaan komen.

Ondertussen – de nacht is reeds gevallen – is Alfonso XIII op weg naar de ballingschap. Eerst had hij gedacht naar Portugal te gaan, maar op het laatste ogenblik heeft hij besloten de weg naar Cartagena te nemen, waar een oorlogsschip ligt te wachten om hem naar Marseille te brengen. Hij snelt nu voort bij het licht van de lampen die het verlaten veld doorsnijden.

De stoet bestaat slechts uit vier wagens. De eerste wordt bestuurd door de koning zelf, aan zijn zijde zit alleen de infant don Alfonso de Orleans. In de tweede auto bevinden zich admiraal Rivera en hertog de Miranda. In de derde auto zitten twee bedienden met de bagage. Zes guardia civil en een sergeant zijn de passagiers van het vierde voertuig, een kleine vrachtauto.

De koningin is met haar kinderen in Madrid gebleven. Vergezeld door don Manfredo de Borbón, hertog de Hernani, zal zij zich de volgende dag per auto naar het Escorial begeven; vandaar zal zij per trein naar de Franse grens reizen.

Bij zonsopgang bereikt de stoet de kaden van Cartagena. Een vaag schijnsel doemt op aan de horizon. Ondanks het ongewone uur en de frisse bries wachten verschillende personen de koning op: zij willen hem een laatste maal eer bewijzen. Zij roepen: '*Viva el Rey!*', Alfonso XIII antwoordt: '*Viva España!*' Hoewel hij een enigszins vermoeide indruk maakt, lijkt hij toch volkomen kalm.

Met lichte pas gaat hij de loopplank van de kruiser op. De *Príncipe Alfonso* licht het anker, fluit langdurig en richt de steven naar de kust van de Provence; hij verdwijnt aan de horizon.

Aan de Spaanse hemel is het schijnsel van de monarchie vervaagd. Haar verdwijning betekent een afgrond, een afgrond waarin de revolutie zal neerstorten. Terwijl de zon opgaat over het schip in de verte, klinken de drie sirenestoten nog na, als de drie slagen van het noodlot . . . Deze zonsopgang is als het opgaan van het doek: het drama kan beginnen.

2 | *De republiek krijgt gestalte*

1 Deze revolutie is een kermis

Zoals zovele andere drama's, wordt ook dit drama ingeleid door vreugdezang.

De avond van 14 april was Spanje een monarchie, de ochtend van de 15e is het een republiek. In de loop van de nacht heeft het revolutionair comité zichzelf uitgeroepen tot voorlopige regering van de Spaanse republiek, waarna het de volgende mededeling de wereld inzendt: 'De regering, één met het volk, zal alle nationale problemen oplossen.' Het volk moet vertrouwen hebben en, in afwachting van wat er komen gaat, de openbare orde eerbiedigen.

Enige tijd later, steeds via de radio, wordt verklaard: 'Wij zijn erin geslaagd te verwezenlijken hetgeen in hun tijd noch Engeland, noch Amerika, noch Frankrijk, noch Rusland tot een goed einde wist te brengen: een vreedzame revolutie.' Inderdaad zijn er in de laatste achtenveertig uur geen menselijke verliezen geregistreerd, er zijn doden noch gewonden gevallen. Er is reden tot trots. Spanje heeft het er beter afgebracht dan alle andere landen, het heeft tot voorbeeld gestrekt. Het nationale eergevoel is gevleid, allerwegen roemt men de 'politieke rijpheid' van dit volk. Alle Spanjaarden zijn zielsblij, zij baden in vreugde.

Zelfs de hemel schijnt zich te schikken naar de omstandigheden: het is het stralendste weer van de wereld. In een zee van licht en zon overstroomt een vrolijk gestemde menigte pleinen en straten. Een vloed mensen komt en gaat, gestuwd door de onophoudelijk terugkerende golven van enthousiasme. Zij wordt het niet moe haar uitbundige vreugde rond te bazuinen; het schouwspel te Madrid is adembenemend; zang en lach vullen de stad. Deze revolutie is een kermis.

De mensen zijn ervan overtuigd dat er voortaan geen ellende meer zal bestaan, niemand twijfelt eraan dat er een tijdperk van geluk is aangebroken. 15 april 1931 is geen gewone dag, het is een veelbelovende zonsopgang.

Toen de president van de voorlopige regering door het centrum van de stad reed om de staatsgebouwen in bezit te gaan nemen, kon zijn auto zich slechts met moeite een weg banen door de uitgelaten menigte. De extase is volmaakt, niets schijnt de ban te kunnen verbreken.

Bij zijn vertrek had de koning er met nadruk op aangedrongen dat men alles moest vermijden wat zijn opvolgers zou kunnen tegenwerken of tot last zijn. Hij heeft zijn trouwe onderdanen gevraagd zich welwillend ter beschikking te stellen van de nieuwe regering. 'Het zou mij spijten terug te moeten komen; mijn terugkeer zou bewijzen dat de zaken niet goed geregeld zouden zijn geweest.'

Generaal Herrera, leider der republiek – heden ten dage in ballingschap in Frankrijk –, heeft mij verteld dat Alfonso XIII hem in 1932, toen hij de koning een bezoek bracht in Parijs, openlijk had aangeraden volkomen loyaal te handelen ten aanzien van de nieuwe regering.

Een dergelijke houding neemt ook de kerk aan. Zonder aarzelen sluit zij zich aan. Zij doet dit zo snel en met zoveel welwillendheid dat het lijkt alsof zij zich er reeds lang tevoren op had voorbereid. Een zo directe bijval moet weloverwogen zijn geweest. Er is bevestigd dat op het platteland vele dorpspastoors zelf hadden gestemd en hadden laten stemmen in het voordeel van de republiek. Zelfs de meeste bisschoppen verklaren in het openbaar dat zij de toestand als een voldongen feit aanvaardden. Over het algemeen houdt deze instemming noch voorbehoud voor het heden noch vrees voor de toekomst in. Op 17 april schrijft *Le Temps* in een bericht uit Rome dat 'volgens officieuze bronnen het Vaticaan zonder enige bezorgdheid de stichting van de republiek aanvaardt.'

Overal in het buitenland verheft zich eenstemmig een lofzang om 'de wijsheid en de matiging van het Spaanse volk' te verkondigen. Te Madrid maakt de schrijver Ortega y Gasset zich slechts over één ding bezorgd: hij wil dat 'het een vrolijke republiek wordt.'

Spanje beleeft ten volle deze betoverende uren die voorafgaan aan grote politieke veranderingen, veranderingen die een belofte voor een paradijselijke toekomst inhouden . . . Al eindigen revoluties meestal met bankroet, ze beginnen altijd met blijde omhelzingen.

2 De nieuwe leiders

De 15e kiest de voorlopige regering zijn president – Alcalá Zamora – en benoemt vervolgens zijn ministers. Over het algemeen worden deze keuzen goed ontvangen.

Niceto Alcalá Zamora, 69 jaar, afkomstig uit Andalusië, is een befaamd advocaat, een ontwikkeld man. Hij staat bekend om zijn bloemrijke welsprekendheid en edelmoedige gevoelens. Hij is een van de liberale ministers tijdens de monarchie geweest; hij is katholiek.

Een ander katholiek lid van het kabinet is Miguel Maura, zoon van de grote leider der conservatieven uit het begin van de eeuw. Miguel Maura is een rechts georiënteerd republikein. Men vertrouwt hem Binnenlandse Zaken toe.

Hun collega's zijn meer uiteenlopend.

Minister van Oorlog: Manuel Azaña, links georiënteerd republi-
kein. Deze leerling van de augustijnen uit het Escorial is een fanatiek
tegenstander van de kerk geworden. Hij is intelligent, onbaatzuchtig,
het type van de oprechte en overtuigende intellectueel maar ongeluk-
kigerwijs sektaristisch. Deze zeer sterke figuur zal een lange glorie-
tijd beleven.

Minister van Financiën: Indalecio Prieto, socialist, rijk, absoluut
niet doctrinair, meer belangstellend. Hij kent geen vooroordelen, min-
acht zelfs gewetensbezwaren; de zorg voor de realiteit maakt dat hij
de middelen geringschat.

Minister van Marine: Casares Quiroga, onbeduidender persoon-
lijkheid, trouw vriend van Azaña.

Minister van Arbeid: Francisco Largo Caballero, socialist, ruim
van opvattingen. Korte tijd heeft hij samengewerkt met de dictatuur
van Primo de Rivera. Van nederige afkomst, was hij zijn loopbaan
begonnen als stucadoor; hij zal steeds kleinburgerlijk blijven in zijn
hele denkwijze en al zijn reacties.

Minister van Verkeer: Martínez Barrios, radicaal, sympathiek, van
goede wil, met een tot verzoening neigend karakter.

Minister van Buitenlandse Zaken: Lerroux. Deze persoonlijkheid
verdient dat wij wat meer aandacht aan hem besteden. Alejandro
Lerroux García is een schilderachtige figuur. Heden ten dage is hij
de leider der radicalen. Zijn verleden is onsamenhangend. Achtereen-
volgens is hij geweest: koster, croupier, agitator bij de revolutie. In
1909 neemt hij actief deel aan de opstand te Barcelona; hij spoort
de arbeidersklasse aan in opstand te komen: 'Jonge barbaren van
heden, plundert deze vervallen beschaving! Vernietigt haar tempels,
velt haar goden, berooft haar kloosters, ontrukkt de novicen haar
sluiers, verkracht haar, maakt er moeders van! Vecht, moordt en
sterft!' Later wordt hij wijzer. Sinds enige jaren is hij zeer redelijk.
Morgen zal hij zelfs een der redelijkste ministers van de republiek
zijn, een van die zeldzame mensen waarvan men kan zeggen dat hij
de kwaliteiten van een waar staatsman heeft.

Om het streven der Catalanen te vertegenwoordigen heeft men
tenslotte de plaatselijke geschiedschrijver Nicolau d'Olwer in het
kabinet geplaatst die geen deel uitmaakt van de Kamer, doch wordt
bekleed met onbestemde functies.

Deze regering vertoont een voor Spanje nog geheel onbekende
karaktertrek: zij telt geen enkele generaal. Geen enkele militair als
minister! Dat had men sinds lang niet meer meegemaakt.

Dit zijn dus de nieuwe leiders. Zij mag dan ongewoon zijn, deze
samenstelling, zij schijnt niet verontrustend. Het bekende Franse
weekblad *L'Illustration* schrijft: 'Al is de dynastie omvergeworpen,
de nieuwe regering heeft geen bijzonder revolutionair voorkomen.'

Dit is de geruststellende indruk die de nieuwe regering maakt in
deze maand april 1931.

3 Een hachelijke situatie

De personen die de macht in handen hebben gekregen zijn voor het merendeel ontwikkeld, verlicht, menselijk. Hun oprechtheid, hun verlangen het goed te doen kunnen niet betwist worden.

Hetgeen kenmerkend voor hen is, de reden waarom zij zich onderscheiden van hun voorgangers is dat zij bijna allen zuivere intellectuelen zijn, slecht voorbereid op het ingewikkelde beleid van publieke aangelegenheden; zij hebben zeer bepaalde ideeën, lange tijd overdacht in de oppositie, en zij hebben het voornemen deze in hun geheel te verwezenlijken.

Hun eerste daden getuigen van goede wil. Om te beginnen kondigen zij een amnestie af. Dit is een gelukkige maatregel: deze geregelde doorstromingen zuiveren de bezoedelde ideeën van een volk; het is ongezond het gif van de wrok te laten doorwoekeren.

Kort daarop verklaart de regering over te willen gaan tot een fundamentele hervorming van het staatsbestel zelf. Zij wil het eenheidsbegrip vervangen door een 'federalistische' opvatting. De veelzijdigheid en verscheidenheid van Spanje kunnen dit standpunt rechtvaardigen, het is niettemin een bijzonder ingrijpende verandering; de tijd is er nog niet rijp voor.

Catalonië heeft onmiddellijk van de gelegenheid gebruik gemaakt om zijn streven naar zelfstandigheid kracht bij te zetten. Direct op 14 april heeft het een Catalaanse republiek afgekondigd. Er moet onderhandeld worden. Men gaat niet zover dat men zijn onafhankelijkheid erkent, maar de 17e staat men het wel een grote mate van zelfstandigheid toe. Er zal geen Catalaanse republiek komen, doch slechts Catalaanse Generaliteitslanden, bedeed met vele voorrechten.

De Basken eisen soortgelijke privileges. Misschien omdat zij streng katholiek zijn, matig republikeins en minder geacht door de nieuwe regering, neemt men er voor het moment genoeg mee hun een bijzonder reglement te beloven dat 'later' bestudeerd zal worden.

Het grootste probleem zal echter de verhouding tussen regering en kerk vormen. De leiders van de 14e april willen dit probleem terzijde schuiven en dat is veel zorgwekkender.

Spanje heeft zich gevormd in de loop van de langdurige strijd van het christendom met de islam. Zeven eeuwen geschiedenis hebben een hechte band van solidariteit gesmeed tussen het volk en de kerk; Spanje is doordrenkt van katholicisme.

In het begin scheen daar niets verontrustends in te schuilen. Direct na de afkondiging van de republiek hebben de meest bisschoppen hun openlijke instemming herhaaldelijk betuigd. Voor de nieuwe regering leek dit een waarborg voor succes.

De kans hiertoe zal echter worden bedorven door een opeenvolging van gebeurtenissen, zonder twijfel gewone onhandigheden,

maar iedereen weet dat er in het politieke leven niets ergers bestaat dan onhandigheden.

De kerkvoogden hebben de republikeinen de hand toegestoken, de republikeinen hebben deze niet onmiddellijk aangenomen. Het is duidelijk dat zij aarzelen, deze hand te drukken. Op 24 april schrijft een regeringsblad, *El Liberal*: 'Het zou naïef zijn de ogenschijnlijke instemming van de geestelijkheid zonder meer te aanvaarden. In werkelijkheid wenden de geestelijken nu voor zich te onderwerpen om ons later beter te kunnen bestrijden.'

Het aanvankelijke vertrouwen maakt al gauw plaats voor een wederzijds wantrouwen. Op verschillende plaatsen, bij verschillende gelegenheden doen zich wrijvingen voor. De hoogste instanties wekken niet de indruk dat zij iets in het werk stellen om deze te vermijden en wanneer zij ingrijpen worden zij van partijdigheid beschuldigd.

Vooraf verontrustend zijn de bedoelingen die aan de leiders toegeschreven worden. Dagelijks verschijnen er in de pers officiële of officieuze berichten, verklaringen, vertrouwelijke mededelingen, voorstellen en studiën; alle met betrekking tot beperking van de tot op dat moment bestaande godsdienstvrijheid.

De katholieken zijn geërgerd over het feit dat er hervormingen overwogen worden die in hun nadeel zijn. Zij zijn verbitterd omdat hun goede bedoelingen miskend worden. Zij geloven vrees voor de toekomst te moeten koesteren . . .

4 Wolken stapelen zich op, het onweer barst los

De eerbied waarmee de kerk in Spanje gedurende vele eeuwen gewend was geweest te worden behandeld, is zo groot dat men op de nog onzekere dreiging direct reageert en schreeuwt voordat men wordt geslagen.

Op 7 mei publiceert kardinaal Segura, aartsbisschop van Toledo, primate van Spanje en de hoogste geestelijke autoriteit van het land, een herderlijk schrijven, een warme openbare verklaring omtrent de gevoelens van het episcopaat. Dit geschrift wekt grote opschudding.

De kardinaal eert de persoonlijkheid van Alfonso XIII. Hij merkt op dat tijdens de monarchie de rechten van de kerk altijd zijn geëerbiedigd. Hij spreekt de wens uit dat dit ook het geval moge zijn tijdens de republiek. In afwachting daarvan drukt hij de gelovigen op het hart 'in de politiek blijk te geven van bedachtzaamheid.' Hij raadt hun aan 'geen waarde te hechten aan monarchistische of republikeinse stromingen' en zegt dat het enige van belang 'het verdedigen van de godsdienst' is. Mocht deze in gevaar komen dan 'zouden wij weerstand weten te bieden als onverschrokken soldaten, bereid om glorieus ten onder te gaan.'

De toon is misschien wat krachtig, maar eigenlijk was het slechts een waarschuwing.

In deze vorm verwekt de boodschap bij de machthebbers echter grote woede. In de couranten leveren de ministers scherpe kritiek. De achtste nemen zij meteen vergeldingsmaatregelen: er wordt een verordening uitgevaardigd die het godsdienstonderwijs op de openbare scholen beperkt.

10 mei breken er onlusten uit in Cartagena, evenals in Madrid, waar een dode en enkele gewonden vallen.

De elfde zijn er in de hoofdstad opnieuw wanordelijkheden die nu snel uitgroeien tot oproer. De gehele ochtend zijn er massale betogingen; men eist de uitwijzing van de bisschoppen, de ontbinding van de congregaties, het ontslag van de Guardia Civil. Tussen elf en twaalf uur loopt een plotseling mateloos opgewonden menigte storm op de kloosters. Elf ervan, hoewel in zeer verspreid liggende delen van de stad, worden aangevallen: het Sagrado Corazón in Chamartín, het klooster Mercedarias de San Fernando, het college van Maravillas, dat van de jezuiten van Alberto Aguilera, de karmelieten op de Plaza de España, een klooster op de Calle del Tutor, het Sint Theresia-klooster, het college van María Auxiliadora de las Salesianas; al deze gebouwen worden in brand gestoken, evenals de jezuitenkapel in de Calle de la Flor.

Dezelfde dag, tezelfdertijd, worden te Sevilla, Málaga, Alicante en Cádiz vijftien kerken en kloosters in brand gestoken.

De politie aarzelt om krachtig in te grijpen. Zij heeft orders gekregen om iedere gewelddadige botsing met groepen uit het volk te vermijden. Te Madrid had de aanvoerder van de veiligheidstroepen, Borrero, aanbevolen 'het wapen der overtuiging te gebruiken'. Daar zij geen orders krijgt, neemt de Guardia Civil een afwachtende houding aan. Aan het eind van de middag besluiten de autoriteiten maatregelen te nemen; zij kondigen de staat van beleg af: er blijft niet veel anders te doen dan een lijst op te stellen van de puinhopen . . .

Men verwijt het ministerie zijn besluiteloosheid; Manuel Azaña antwoordt daarop dat 'hij liever alle kerken ineens ziet storten dan het leven van een enkele republikein te wagen.'

In wezen weigeren de leiders ook maar iets te doen dat de schijn kan dragen tegen de arbeidersklasse gericht te zijn. In moeilijkheden gebracht door deze voorvallen, schuiven ze de verantwoordelijkheid af op 'monarchistische uitdagingen'. 12 mei maakt een officieus bericht melding van onruststokende intrigues tegen de regering. De dertiende wordt de koningsgezinde sociëteit gesloten, evenals de gebouwen van de rechtsgeoriënteerde krant *ABC*. De vijftiende wordt kardinaal Segura 'beleefd verzocht' onmiddellijk het vaderlandse grondgebied te verlaten.

Deze onverwachte golf van onlusten verwekt overal ontsteltenis. Het verontrust de bevolking dat binnen vier weken na haar installatie

de regering de toestand boven het hoofd is gegroeid en dat haar klaarblijkelijk de wet wordt voorgeschreven door allerlei ongere elementen.

3 | *De republiek aarzelt*

1 Vijandigheden banen zich een weg

Op dit moment worden de gebeurtenissen van 11 mei slechts beschouwd als een waarschuwing waarvan men hoopt dat deze ter harte zal worden genomen. Zij hebben misschien de kerk en de burgerij verontrust, over het algemeen hebben zij bij het volk het geweldige vertrouwen dat de jonge republiek nog steeds geniet niet merkbaar aangetast. De regering troont nog op de golven enthousiasme van de 14e en 15e april. Dit kapitaal aan vertrouwen is nauwelijks aangetast. Het ministerie van Alcalá Zamora en Manuel Azaña blijft gesteund door een hechte populariteit.

Op 3 juni besluit de regering een wetgevende vergadering bijeen te roepen. De verkiezingen worden 28 juni gehouden; zij spelen zich in volmaakte rust af. Zij leiden tot een groot succes voor de linksgeoriënteerden en hun bondgenoten: met de socialisten, radicalen en de Catalaanse autonomisten oogst de regering 377 stemmen tegen slechts 60 stemmen voor de rechtse oppositie. Deze massale meerderheid maakt het haar mogelijk vrijwel alles te doen wat zij wil.

Ten eerste kondigt zij de bestudering van een agrarische hervorming en van een algehele verandering van het openbaar onderwijs aan, hetgeen eenstemmig wordt goedgekeurd. Na deze beloften, met tevredenheid begroet, neemt het kabinet een aantal direct uit te voeren maatregelen welke veel meer aanleiding geven tot discussies.

Om te beginnen terstond een zuivering van het leger. Toch had dit leger zich niet verzet tegen de opkomst van de republiek, het had de gebeurtenissen hun vrije loop gelaten. En zelfs nu toont het zich verre van vijandig. Zijn kader, geworven uit de arme adel of de kleine burgerij, heeft zich een duidelijk oordeel kunnen vormen over de zwakheden van het vroegere regime. Het zou gemakkelijk geweest zijn het weer geheel op de hand van de regering te krijgen; men had er zich toe kunnen beperken de generaals die als onverzettelijke tegenstanders beschouwd moesten worden van hun commando te ontheffen. In plaats daarvan gaat men over de gehele linie zware slagen toebrengen die voor allen pijnlijk zullen zijn.

De vroegere minister van Oorlog, generaal Berenguer, wordt, ondanks een schitterende staat van dienst, gearresteerd; de enige beschuldiging is dat hij in 1930 de leiders van de opstand te Jaca heeft vervolgd, hetgeen toen zijn absolute plicht was.

Het aantal officieren wordt drastisch beperkt Zeker, hun aantal was overmatig, vermindering van het effectief zou volkomen gerechtvaardigd zijn, maar de besnoeiingen zijn ditmaal dermate ingrijpend en met zulk ruw geweld uitgevoerd dat men er vooropgezette vijandigheid in ziet.

De twee hoogste instanties van de nationale verdediging, de militaire academie en de hoge krijgsraad, worden eenvoudigweg opgeheven.

De bevorderingen voor verdiensten tijdens campagnes in Marokko worden eveneens afgeschaft, omdat zij 'in strijd met de democratische gelijkheid' zijn; krachtens genoemde stelregel zal men voortaan slechts promotie volgens anciënniteit toestaan, hetgeen de jonge luitenants ontmoedigt en hun meerderen demoraliseert.

Deze maatregelen wekken ergernis. Het leger voelt zich misdeeld; deze ongenade is des te smartelijker daar men niet begrijpt waaraan men het verdiend zou hebben. Het is dan ook verbitterd.

Nog een ander korps wordt schandelijk behandeld: de Guardia Civil. Het 'zeer verdienstelijk instituut' der Guardia Civil is een schepping van de katholieke koningen uit de vijftiende eeuw. Sinds meer dan vijfhonderd jaar is zij de ruggegraat van de openbare orde; steeds heeft zij zich op opmerkelijke wijze onderscheiden door haar tucht en haar toewijding.

Haar te vernietigen zou werkelijk ondenkbaar zijn. Men durft het dan ook niet. Hetgeen men wél gaat doen is haar verdubbelen door middel van een gelijksoortig korps, de Asaltos. Deze Asaltos zijn zuiver en alleen gekozen op grond van hun aanhankelijkheid aan het regime en de leden, geworven zonder onderscheid des persoons, genieten weinig achting. De Guardia Civil, gedeeltelijk onttroond door individuen waar het op neerkijkt, verbergt niet langer zijn minachting en ontevredenheid.

Zo verschijnen er op de achtergrond vijandelijkheden, hoewel nog niet openlijk. Om deze het hoofd te kunnen bieden doet de regering een volgende stap: op 21 oktober 1931 laat zij de Kamer een wet aannemen die het mogelijk maakt iedere persoonlijke waarborg op te schorten. Deze maatregel wordt veroordeeld. Het land is bijzonder rustig, deze wet kan alleen maar gerechtvaardigd worden door een dreigend gevaar; zij zou slechts verklaard kunnen worden door een algemeen gevoel van angst. Zij schijnt gebrek aan zelfvertrouwen te onthullen, hetgeen een slecht teken is. Wie niet in staat is volgens de vaststaande normen te leven moet een verborgen zwakheid in zich dragen.

Dit alles maakt dat de rijkere klassen zich ongerust beginnen te maken. Kapitalen verdwijnen naar het buitenland. Om de nationale valuta te beschermen is de staatsbank gedwongen een belangrijk deel, namelijk twintig procent, van haar goudvoorraad op te offeren.

Een economische depressie doet zich gevoelen; er ontstaan moei-

lijkheden op materieel gebied; deze geven voedsel aan de agitatie van de extremistische partijen. In de loop van de zomer en in het begin van de herfst treden de eerste sociale gistingen aan het licht. Er ontwikkelen zich arbeidsconflicten, waarvan sommige in opstootjes ontaarden.

2 Een anticlericale grondwet

Een grondwetgevende vergadering is er om een constitutie te maken zoals een appelboom om appelen voort te brengen.

De Spaanse Kamer van juni 1931 wacht zich er wel voor om dit na te laten: zij stelt een grondwet samen, langdurig bestudeerd, fel bestreden, met moeite goedgekeurd, op plechtige wijze afgekondigd, spoedig onuitvoerbaar gebleken, voortdurend miskend, kortom, volkomen zoals het steeds gebeurd is, nog steeds gebeurt en ook altijd zal gebeuren in andere landen en andere tijden . . .

De nieuwe grondwet van het Spaanse volk is gedateerd 9 december 1931. Zoals alle andere grondwetten wordt ook deze voorafgegaan door een uiteenzetting van edele beginselen. Na deze schone inleiding, overvloeiend van de beste voornemens ter wereld en aan de burgers het meest volmaakte geluk voorspiegeland, volgen de teksten die de werking van een parlementair stelsel in klassieke stijl vastleggen.

De grondwet van 9 december 1931 blijkt slechts nieuw te zijn door haar beschikkingen op godsdienstig gebied. In Spanje was dit echter tevens het terrein waarop iedere vernieuwing gevaarlijk was en waaromtrent de grootst mogelijke voorzichtigheid in acht genomen moest worden. Niet alleen waren er die zeven eeuwen van de *Reconquista* op de muzelmannen, maar bovendien was de geestelijkheid de ziel van het nationale verzet geweest tijdens de Napoleonische invallen. Door de eeuwen heen had de kerk de geschiedenis van Spanje sterk beïnvloed.

Heden ten dage drukt zij op alles haar stempel en haar invloed kan men derhalve als hinderlijk beschouwen. Haar macht is daar echter niet minder een feit om en het zou verstandig zijn geweest daar rekening mee te houden; een bedachtzaam politicus zou deze situatie slechts zeer voorzichtig hebben aangepakt.

En dit was ook wel degelijk de mening van mannen als Alcalá Zamora, Miguel Maura, Martínez Barrios, Alejandro Lerroux. Maar ongelukkigerwijs werd het kabinet beheerst door de krachtige persoonlijkheid van Manuel Azaña.

Manuel Azaña is bezeten door zijn haat tegen de kerk. Hij verklaart graag openlijk dat hij 'meer een geestverwant van Robespierre wil zijn dan van Marcus Aurelius.' Zijn felheid wordt nog aangewakkerd door een complex van de onbegrepen intellectueel: hij heeft enkele boeken geschreven, niet zonder betekenis, doch volkomen on-

opgemerkt gebleven. Over dit feit koestert hij nog wrok. Een groot schrijver, republikein, de vroegere rector-magnificus van de universiteit van Salamanca, die het vele malen aan de stok had met de monarchie, Miguel de Unamuno, beschrijft de man als volgt: 'Een schrijver zonder lezers. Hij is ertoe in staat een revolutie te ontketenen opdat men zijn boeken zal lezen.'

Het zal in de eerste plaats Azaña zijn die de voortdurend in aantal toenemende maatregelen doordrijft, waaronder Spanje binnen enkele maanden bedolven zal zijn:

1: Scheiding van kerk en staat.

2: Na verloop van drie jaar opheffing van de toelage aan de priesters, hoewel deze vergoeding het tegenwicht vormt van een vroegere nationalisatie van kerkelijke goederen.

3: Instelling van de echtscheiding 'in geval van wederzijdse onverenigbaarheid van karakter.'

4: Verdrijving van de jezuïeten.

5: Verbod aan de congregaties om onderwijs te geven.

6: Verplichting vergunning aan te vragen alvorens een processie te houden.

7: Verplichting in de vrije scholen de 'idealen van menselijke saamhorigheid te verbreiden,' onbestemde formule waarvan niemand weet waartoe zij leiden kan.

8: Verbod om kerkelijke begrafenis te houden 'in alle gevallen behalve indien de overledene het uitdrukkelijk heeft gevraagd.' Bij gebrek aan een geschrift dat vaak onmogelijk verkregen kan worden, zijn de families hierdoor verplicht, met gebogen hoofd en een beklemd hart, een burgerlijke lijkstoet te volgen waar zij een afkeer van hebben.

Dit alles betekent voor Spanje een ware revolutie. Welke de mening ook moge zijn die wij er ons heden ten dage van vormen, toentertijd betekenden deze maatregelen een té directe breuk met het verleden.

Al deze verordeningen worden echter niet zonder moeilijkheden aanvaard. Alcalá Zamora en Miguel Maura willen op een gegeven moment hun ontslag nemen; Martínez Barrios, hoewel grootmeester van de vrijmetselarij, heeft zich zeer gereserveerd getoond in zijn uitlatingen. Alejandro Lerroux heeft een onverbloemd vijandige houding aangenomen. Niettemin blijft Manuel Azaña volhouden. Tijdens de discussie in de Kamer schreeuwt hij tegen de woedende oppositie: 'U zegt dat dit alles in strijd met de vrijheid is — Dat kan zijn — Maar ik zeg u dat het om het heil van het volk gaat.' Na wilde debatten legt de Kamer er zich tenslotte bij neer; zijn plannen worden aanvaard.

De liberale katholieken en dat deel van de geestelijkheid dat voor de republiek had gestemd zijn letterlijk uit het veld geslagen. In de provincie waar men gehecht is aan de traditionele uitoefening van

de godsdienst heerst grote ontevredenheid. In Navarra dondert het. Vele gematigde republikeinen zijn verontrust over deze strijdlustige gemoedstoestand. Een strijd om deze redenen lijkt hun zinloos, in ieder geval voorbarig; zeker, ook zij waren van mening dat een hervorming noodzakelijk was, maar deze was dan toch wel op een ietwat te hardhandige wijze aangepakt en in ieder geval waren er veel dringender hervormingen te verrichten.

Zelfs die historici uit onze dagen die het welwillendst tegenover de Spaanse republiek staan hebben dienaangaande echter eensgezind een streng oordeel. Elena de la Souchère betreurt het dat, op een moment waarin alles in het werk gesteld moet worden om een nieuw Spanje op te bouwen, de eerste daad is een aanval uit te voeren die geenszins noodzakelijk was. Hugh Thomas schrijft: 'Het opnemen in de grondwet van bepalingen die zuiver en alleen tegen de kerk gericht waren, was, politiek gezien, pure waanzin.'

Een onbetwistbaar republikein, Alejandro Lerroux, had gewaarschuwd: 'De kerk heeft geen stelselmatige vijandelijkheid tegenover de republiek getoond; zij heeft een duidelijke invloed op een land dat traditiegetrouw katholiek is; een strijd uitlokken terwijl de nieuwe regering nauwelijks zijn plaats heeft ingenomen is onjuist, politiek gesproken fout, in één woord dwaas.'

4 | *De twijfel groeit*

1 Het eerste verzet tegen het gezag

Het duurt vaak lang voordat de onvermijdelijke gevolgen van menselijke fouten aan het licht treden.

9 december 1931 treedt de grondwet in werking. De tiende wordt Alcalá Zamora uitgeroepen tot president van de republiek. De elfde krijgt Manuel Azaña officieel de leiding van het ministerie. Het begin van het jaar 1932 verloopt rustig. Gedurende de eerste maanden vormen zich politieke hergroeperingen, noodzakelijk geworden door de opbouw van nieuwe instellingen.

De kortgeleden genomen anticlericale maatregelen doen algemeen het idee ontstaan dat het gaat om een verdediging van de godsdienst; katholieken, monarchisten en liberale republikeinen klampen zich daaraan vast. Deze onderling losstaande elementen verbinden zich om de kern te vormen van een hechte oppositie die in de boezem van de regering zal gaan optreden.

Behalve deze buiten het openbare leven staande groeperingen vormen zich bovendien geheime of half-geheime verbonden wier doelstellingen zuiver ondermijnend zijn. Twee moeten genoemd worden om de rol die zij later zullen spelen. Enerzijds voegen de anarchisten, voor het eerst voorkomend in de geschiedenis van Spanje, zich samen tot de 'Federación Anarquista Ibérica', de FAI. Teneinde haar gelederen te versterken neemt zij behalve de onvervalste ideologen ook gewone misdadigers onder haar leden op. Anderzijds stichten officieren, verontrust door nieuwe stromingen, half mei 1932 de 'Unión Militar Española'. De UME zal de kiem worden van talloze 'cellen' die in het leger het uiteindelijke verzet voorbereiden.

Generaal Sanjurjo, ongeduldig geworden, waagt de tiende augustus een opstand. Zoals gezegd zullen wij deze man nog verschillende malen tegenkomen. José Sanjurjo Sacanell, 64 jaar oud, is een intelligent, eierzuchtig en rusteloos mens. Hij is koningsgezind geweest, later republikein. Nu keert hij zich tegen de regering.

Zijn actie, geïmproviseerd, slecht doordacht, onvoldoende voorbereid, kennelijk voortijdig, wordt bovendien verijdeld: de overheid heeft zijn plannen ontdekt.

Op een ochtend doet hij in Sevilla en Madrid een poging tot een *pronunciamiento*. In de hoofdstad trekken enkele troepeneenheden en

een aantal burgers op naar het ministerie van oorlog. Het garnizoen blijft de regering trouw. Na een kort handgemeen gaan de oproerlingen uiteen. Binnen twee uur is de zaak bekeken. De stad heeft er nauwelijks iets van gemerkt.

Sanjurjo wordt gevangen genomen en door de krijgsraad ter dood veroordeeld. Alcalá Zamora verleent hem gratie. Later, nadat hem amnestie verleend is, vlucht hij naar Portugal, vanwaar hij in 1936 zal trachten terug te keren.

Naar aanleiding van deze schermutseling meent de immer strijdv aardige Manuel Azaña van de gelegenheid gebruik te moeten maken om de oppositie het zwijgen op te leggen. In één keer verbiedt hij de publicatie van honderdveertien tijdschriften. Hij laat de Kamer ook een wet aannemen door middel waarvan het bezit van personen die in feite of moreel, direct of indirect, min of meer medeplichtig zouden zijn geweest aan de gebeurtenissen van de tiende augustus zonder schadeloosstelling onteigend wordt. 26 juli 1933 vult hij deze maatregelen aan met de uitvaardiging van een tekst aangaande 'de bescherming van de openbare orde,' welke strenge verordeningen bevat. Rest nog deze in praktijk te brengen, hetgeen een geheel andere kwestie is.

2 Er worden belangrijke sociale maatregelen genomen

Nu de binnenlandse vrede althans tijdelijk verzekerd schijnt en de breuk met de kerk vooralsnog vrij kalm tot stand is gekomen, meent de regering eindelijk een begin te moeten maken met de verwezenlijking van nog andere aangekondigde hervormingen.

Zij richt haar aandacht op het openbare onderwijs. Dit gebied was door het vroegere regime erbarmelijk verwaarloosd. Spanje is een van de meest achterlijke landen in West-Europa geworden. Het percentage analfabeten bedraagt 65 % van de bevolking. Twee van de drie inwoners kunnen lezen noch schrijven.

De republiek zal ernaar streven een einde aan deze treurige toestand te maken. Helaas verbiedt zij tegelijkertijd de congregaties onderwijs te geven, stoot zij de jezuiten uit en sluit hun colleges, waardoor het tekort aan onderwijsinstellingen nog groter wordt. Be-doelend de toestand te verbeteren, heeft zij deze verergerd. Haar prijzenswaardige pogingen zullen er slechts door bemoeilijkt worden. Ondanks deze tegenspoeden vloeien er toch bepaalde resultaten uit voort: het aantal schoolgaande kinderen stijgt van 25 000 tot 70 000, hetgeen niet onbevredigend is.

Minister Azaña zet zich in voor een even lofwaardige als noodzakelijke en zware taak: het tot stand brengen van een hervorming op het gebied van de landbouw. Dit reeds lang opgevatte plan is bijzonder wijs. 2 000 000 landarbeiders beschikken niet over eigen grond terwijl 50 000 bevoorrechten meer dan een derde van de na-

tionale bodem bezitten. In verschillende streken, vooral in Andalusië, strekken zich onafzienbare, min of meer improductieve, landerijen uit. Het streven van de huidige leiders is deze te kunnen verdelen om er gemiddeld per jaar ongeveer 50 000 misdeelde families op te huisvesten.

De rechtsen verzetten er zich in het geheel niet tegen. Vrijwel zonder debatten nemen de Kamers op 15 september 1932 een belangrijke landbouwwet aan.

Op grond van de uitgevaardigde tekst worden ten eerste de kroon domeinen en de bezittingen van de Spaanse adel eenvoudig verbeurd verklaard. De *Gaceta oficial* van 16 oktober bevat de lijst met namen van hen die het slachtoffer zijn geworden van deze onteigeningen; het zijn er welgeteld 390.

Daarna, ditmaal met schadeloosstelling, worden die bezittingen onteigend welke meer bevatten dan:

- 400 hectaren weiland,
- 150 hectaren wijngaard,
- 300 hectaren niet bevoeide terreinen,
- 10 hectaren bevoeide terreinen.

In feite zullen er, in een tijdsbestek van twee jaar, 90 000 hectaren verdeeld worden onder 9 000 armlastige gezinnen. Dat is tenminste iets. Een derde probleem, van meer zuiver politieke aard, vraagt de aandacht van de regering: de grondwet had voor Spanje 'een federale structuur' vastgelegd. Catalonië heeft reeds zelfbestuur gekregen. Nu eisen ook de Baskische provincies dat hun soortgelijke voorrechten worden toegekend.

Deze keer zijn de discussies heftiger. Vele mannen met gevoel voor verantwoordelijkheid vrezen dat een ongelimiteerde afzonderingspolitiek zal leiden tot verdeeldheid van het land. 10 juni 1932 wordt eindelijk een Baskisch statuut goedgekeurd. Dit bevredigt de belanghebben echter slechts zeer gedeeltelijk.

Een belangrijk feit is, dat het gesteund wordt door de radicalen en socialisten, bestreden door de monarchisten en de gematigden. Het gevolg hiervan is dat de Basken, hoewel zeer goed katholiek, in de armen van de linkse partijen worden gedreven: dit is nu juist het uitgangspunt van hun ogenschijnlijk paradoxale stellingname bij de opstand van 1936.

Deze voor het merendeel redelijke hervormingen verhogen het gezag van de republiek. Het ongeluk wil echter dat zij de materiële toestand van het volk niet verbeteren.

De landbouwhervorming zal op droevige wijze lijken op zovele andere landbouwhervormingen: prachtig van opzet, moeilijk van uitvoering. Ondanks de goede bedoelingen zal ook deze tenslotte falen. Meteen in het begin al beantwoorden de resultaten absoluut niet aan de verwachtingen. De begunstigden trekken weinig profijt van de hun toegekende grond. De opbrengsten zijn teleurstellend.

De arbeiders in de steden zijn evenmin tevreden. Elena de la Souchère schrijft: 'Zij hadden de jonge republiek beschouwd als een paradijs waarin al hun verlangens van vandaag op morgen werkelijkheid zouden worden. Daar zij zeker konden zijn van de steun van de nieuwe machthebbers, meenden zij hun werkgevers ongelimiteerde eisen op te kunnen leggen.'

Aangezien er aan deze 'ongelimiteerde eisen' niet voldaan kan worden, ontstaan er voortdurend stakingen; deze aanhoudende onderbrekingen van het werk doen de productie teniet, belemmeren het zakendoen. Het aantal werklozen stijgt:

eind 1932: tot 500 000,
in 1933: tot 1 000 000,
in 1934: tot 1 500 000.

3 Het roer wordt radicaal omgegooid

De achteruitgang van de economische en sociale toestand wordt zó groot, dat deze een reactie teweegbrengt tegen de met persoonlijke haat geladen maatregelen, genomen gedurende de eerste maanden van de nieuwe regering. De tijd van illusies is voorbij. Sinds midden 1933 stelt men een terugkeer tot realistischer opvattingen vast.

12 september wordt Manuel Azaña gedwongen zich terug te trekken. Hij wordt vervangen door Alejandro Lerroux, die veel voorzichtiger is maar op wie de meerderheid van het parlement niet geheel vertrouwt. 2 oktober moet Lerroux zijn plaats afstaan aan een der boeiendste persoonlijkheden van de republiek, Martínez Barrios.

Martínez Barrios, vrijmetselaar in de drieëndertigste graad, is tegelijkertijd een oprecht en bezonnen democraat. Hij beseft dat men te ver is gegaan. Hij wil de hartslag van het land onderzoeken.

Hij hecht er des te meer waarde aan omdat de gemeenteraadsverkiezingen van 23 april het volgende resultaat hebben opgeleverd:

5048 zetels voor de kandidaten van de regeringspartijen,
10983 zetels voor de andere groepen.

Men had daar reeds een teken van afkeuring en een waarschuwing in gezien.

Direct nadat hij aan de macht is gekomen, besluit Martínez Barrios algemene verkiezingen te laten houden.

19 november 1933 blijkt na het legen van de stembussen dat gekozen zijn:

205 afgevaardigden van rechts,
165 afgevaardigden van het centrum,
100 afgevaardigden van links.

De revolutionaire impulsen schijnen te zijn geremd.

De nieuwe Kamer neemt een aantal beslissingen die tot doel hebben de interne rust te herstellen: verdaging van het sluiten van godsdienstige scholen, uitstel van verschillende beperkingen op het

gebied der godsdienst, omzichtigheid bij de onteigening van terreinen, amnestie voor de politieke gevangenen . . .

De overgang is bruusk. Men verwacht algemeen dat het openbare leven in Spanje weer zijn normale loop zal nemen.

4 Het ontstaan van de Falange

Tot op dit moment had de rechtse oppositie zich gekristalliseerd rondom een groepering met een zuiver katholieke inslag, de 'Confederación española de Derechas Autónomas'; de voornaamste leider ervan was Gil Robles.

Nu verschijnt er echter een soort mededinger op het tapijt in de vorm van een vooralsnog kleine partij, wiens ontstaan vrijwel onopgemerkt blijft, maar die langzamerhand een steeds grotere rol gaat spelen.

Het initiatief komt van een jonge man van dertig jaar, lang, knap, sportief, intelligent, openhartig, actief, die een verbazingwekkende mate van sympathie uitstraalt: José Antonio Primo de Rivera.

José Antonio, oudste zoon van Miguel Primo de Rivera, de generaal, vroeger minister onder het koningschap, is evenals zijn vader markies van Estella, grande van Spanje. Hij was, zoals men in die streken pleegt te zeggen, een geboren *señorito*, een jonge aristocraat. Hij wordt absoluut niet beheerst door de vooroordelen van zijn klasse, integendeel, hij staat geheel open voor nieuwe ideeën.

Hij had pas mijn werk over Julius Caesar gelezen, dat eind 1932 was verschenen en was getroffen door mijn beschrijving van de persoonlijkheid van deze patriciër, een links gericht reformateur, die staatsman was geworden. 'De meest overtuigende revolutionairen zijn aristocraten' had ik geschreven. In de biografie die hij aan hem heeft gewijd vertelt de schrijver don Felipe Ximénez de Sandoval hoe José Antonio, naar aanleiding van mijn boek, uitvoerige verklaringen geeft over de lessen die er voor het heden getrokken kunnen worden uit het verleden.

Nog sterker had hij de invloed van Benito Mussolini, toen op het toppunt van zijn macht, ondergaan. Evenals de Duce was José Antonio tot de conclusie gekomen dat het Westen op het punt stond het tijdperk van het fascisme binnen te treden. Dit fascisme moest, beweerde hij, in ieder land verschillende vormen aannemen, overeenkomstig de plaatselijke omstandigheden: in Frankrijk bijvoorbeeld een door een volksstemming bekrachtigde alleenheerschappij, in Spanje een stelsel met een militaire en religieuze kern. Toch was het grondbeginsel overal hetzelfde: buiten het parlementaire systeem en niet door middel van strijd, maar juist door samenwerking van de klassen, de door de veranderde tijden noodzakelijk gemaakte sociale samensmelting te bewerkstelligen, binnen het traditionele bestek van ieder volk en zonder dit te vernietigen.

Op deze basis sticht José Antonio Primo de Rivera op 29 oktober 1933 de zogenaamde 'Falange'. Hij richt deze in naar het voorbeeld van de Italiaanse fasces. Hij neemt er het tenue met de gekleurde blouse van over, deze keer blauw in plaats van zwart. Hij past vooral een gelijkwaardige tucht toe en tracht zijn aanhangers in een soortgelijke para-militaire formatie onder te brengen. Om duidelijk blijk te geven van zijn originaliteit, kiest hij een vaandel met kleuren die afwijken van de nationale kleuren, namelijk zwart met rood.

De Falange verklaart niet afhankelijk te zijn van enige regeringsvorm, hetzij monarchie of republiek. Zij zegt daarentegen wel uitgesproken katholiek te zijn. Haar programma heeft tot doel: 'een revolutie, steunend op twee stromingen: de stroming van een nog volkomen op te bouwen sociale gerechtigheid en de stroming van een diepgeworteld, origineel Spaans geloof, gegrond op de overlevering.' Zij geeft zich uit voor een beweging die verre staat van de conservatieve sleur en welke bepaalde zogenaamde 'vooruitstrevende' opvattingen aanhangt. Evenals de fasces van Mussolini aan het begin van hun 'loopbaan', zal zij voortdurend – ook heden nog – stuiten op een wantrouwend voorbehoud van de zijde der zuiver kapitalistische kringen.

18 februari 1934 verenigt zij zich met een ander, al evenzeer obscuur groepje, de 'Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista', de JONS, gesticht door een zekere Ramiro Ledesma Ramos.

Deze eenheid weet niet veel mensen bijeen te brengen. Na begonnen te zijn met een twintigtal inschrijvingen, telt de Falange tegen het midden van 1934 op zijn hoogst enkele honderden mannen, voor het grootste deel zeer jong, hetgeen een aantal is dat in vergelijking met de totale bevolking te verwaarlozen valt. Maar zij bestaat en de gebeurtenissen zullen haar terzijde staan.

5 De opstand in Asturië

Té lang heeft de regering zich onstandvastig getoond: de hervormingen, meer goed bedoeld dan werkelijk tot stand gebracht, hebben te weinig tastbare resultaten opgeleverd om te voorkomen dat de interne toestand gespannen bleef. Gedurende de gehele zomer ziet men hoe steeds veelvuldiger stakingen en relletjes voorkomen.

6 oktober komt het in Barcelona tot een ware opstand die de volledige onafhankelijkheid van Catalonië ten doel heeft. Na enkele uren, waarin zich bloedige gevechten afspelen, wordt de opstand tenslotte bedwongen.

Asturië lost de wacht af . . .: de zevende breekt er een geweldig verzet uit. Het is een van de lastigste provincies van Spanje. De bevolking, die in hoofdzaak uit arbeiders bestaat, is van oudsher licht ontvlambaar en gauw klaar tot het opnemen van de wapenen. Onder de Napoleontische overheersing was het een centrum van verzet ge-

weest. Daar neemt de zaak direct aanzienlijke vormen aan. In korte tijd is het niet meer een oproer maar bijna een werkelijke revolutie. Dertigduizend mijnwerkers, gewapend, georganiseerd, fanatiek, vastberaden, sluiten zich aaneen tot een 'rood leger'.

Binnen enkele uren maakt het zich meester van de belangrijke steden. Overal richt het revolutionaire comités op die de macht over de verschillende streken overnemen en er een schrikbewind instellen. Kloosters worden in brand gestoken, kerken verwoest, priesters doodgeschoten, rijken mishandeld, hun huizen geplunderd, hun vrouwen verkracht. Wanneer deze stormloop afgelopen is, zijn er zeventienhonderdvijftig openbare of particuliere gebouwen verwoest; de hoofdstad Oviedo is één grote ruïne.

Om te voorkomen dat de anarchie zich over het gehele land verbreidt, grijpt de regering krachtig in. Zij laat een jong generaal van grote faam komen, Francisco Franco. Zij draagt hem op de orde te herstellen. Zij stelt hem daartoe het vreemdelingenlegioen uit Marokko ter beschikking. Alles wat men aan beschikbare troepen kan vinden, wordt in allerijl naar de haarden van het oproer gestuurd.

De gevechten duren twee weken en zijn zeer verbitterd. De opstandelingen verdedigen zich met de moed der wanhoop. Er worden buitgemaakt: 90 000 geweren, 33 000 pistolen, 10 000 kisten dynamiet, 30 000 handgranaten, 330 000 patronen.

Aan beide zijden worden grote verliezen geleden. Onder de doden bij het leger zijn 22 officieren, 25 onderofficieren, 173 manschappen, om maar niet te spreken van de 743 gewonden en 46 vermisten. De rebellen tellen 855 doden, 1450 gewonden.

De vergeldingsmaatregelen zijn hard: 1000 arrestaties en 20 terdoodveroordelingen, waarvan er echter slechts twee worden uitgevoerd.

6 Er wordt een 'Volksfront' opgericht

Ondanks de harde manier waarop de opstand in Asturië onderdrukt is, blijft in de rest van het land een volkomen chaos heersen. De regering slaagt er niet in een evenwicht te vinden. Het falen van haar beleid is slechts te verklaren door een algeheel gebrek aan democratische traditie. Dit volk gaat eronder gebukt geen werkelijk republikeinse instelling te hebben. De ministers zijn vol goede wil maar een zee van tegenstrijdigheden schijnt hen van het volk te scheiden.

Sinds de vreugdevolle apriildagen van 1931 zijn er drie jaar voorbijgegaan. De republiek moest genezen zijn van haar kinderziekten die, min of meer onvermijdelijk, te verontschuldigen zijn; in 1934 en 1935 had zij tenslotte definitieve vormen moeten aannemen. Deze maanden zijn beslissend, het zijn de maanden waarin men zal oordelen over haar daden. Helaas ziet men dat zij niet in staat is de moeilijkheden te boven te komen.

In deze voortdurende staat van wanorde komen de uiterst links georiënteerden tot de overtuiging dat zij alleen een oplossing kunnen forceren. Daar Spanje niet meer monarchistisch wil zijn, niet republikeins kan zijn, rest het nog slechts – volgens hun mening – communistisch te worden.

Tijdens het VIIe wereldcongres van de Sowjet-Internationale, in juli 1935, neemt de Komintern het initiatief tot oprichting van een 'Volksfront' op het Iberische schiereiland.

De communisten zijn veel te weinig talrijk om te hopen, of er zelfs maar aan te denken persoonlijk de macht in handen te kunnen nemen. In het gehele land zijn er niet meer dan 25 000 à 30 000, grotendeels geconcentreerd in Catalonië en Asturië; in de andere delen zijn er vrijwel geen. In het parlement hebben zij slechts één afgevaardigde, de brave dokter Bolívar, en zelfs hij is minder gekozen om zijn overtuiging dan wel om zijn faam als 'geneesheer der armen.'

Door een verbond te sluiten zullen de communisten trachten het overwicht te verkrijgen dat zij nu nog niet hebben. Zij menen binnen korte tijd de ruggegraat daarvan te zullen vormen, aangezien zij er het best georganiseerde, meest gedisciplineerde deel van uitmaken.

In Moskou hadden de Russische afgevaardigden verklaard: 'De vorming van dit gemeenschappelijke front is een tactische noodzaak . . . Kameraden, denkt aan de geschiedenis van de inname van Troje. Het was het belegerende leger onmogelijk de stad in te nemen, tot het moment dat het beroemde paard van Odysseus het mogelijk maakte tot het hart van het vijandelijke kamp door te dringen. Wij revolutionaire arbeiders moeten ons er niet voor schamen dezelfde middelen toe te passen.'

15 januari 1936 wordt het verdrag van het 'Volksfront' getekend. Nadat de anarchisten hun gebruikelijke terughoudendheid hebben overwonnen, zeggen zij de steun van twee à driehonderdduizend stemmen toe; zij kunnen hierover beschikken in de grote centra zoals Sevilla en vooral Barcelona. De socialisten aarzelen eerst, stemmen dan toe. Zij geloven dat, daar zij het sterkst in aantal zijn, zij de leiding zullen hebben in dit verbond. Met de ogen dicht treden zij toe. Zij vergeten dat die macht die het sterkst in aantal is, niet noodzakelijkerwijs in feite het sterkst hoeft te zijn.

De teerling is geworpen. 12 januari zegt Largo Caballero, tijdens een vergadering in Madrid: 'Het moment is aangebroken om de burgerlijke republiek te vervangen door een socialistische republiek.'

Tegenover deze verontrustende coalitie verenigt zich alles wat katholiek, gematigd, liberaal is tot het 'Nationale Blok', met als leider niet meer Gil Robles maar een jongere man, een advocaat, ex-minister, José Calvo Sotelo.

7 Overwinning voor het 'Volksfront'

Terwijl deze hergroepering plaats had, heeft de president van de republiek, Alcalá Zamora, op 4 januari besloten de Kamer te ontbinden, nadat hij had ingezien dat hij niet in staat was een duurzame regering te vormen. 16 februari 1936 zullen er nieuwe verkiezingen gehouden worden.

De strijd is fel maar zonder bijzonder geweld. Voor de eerste maal in de geschiedenis van Spanje nemen de communisten er actief deel aan. De zinspreuk van hun propaganda is: 'Brood, vrede en vrijheid.'

Er waren 11 miljoen stemgerechtigden, 9,5 miljoen stemmen daadwerkelijk. De telling geeft het volgende resultaat:

Volksfront:	4 450 000 stemmen
Nationaal Blok:	4 040 000 stemmen
Centrum:	450 000 stemmen
Baskische Nationalisten:	150 000 stemmen

Indien men deze cijfers nauwkeurig bekijkt, indien men de stemmen van het centrum toevoegt aan die van hun vrienden van het Nationaal blok, bemerkt men dat het land in twee opmerkelijk gelijke formaties verdeeld is, zelfs met een licht overwicht van de niet-marxisten.

Niettemin leidt de toepassing van de grondwettelijke bepalingen tot de volgende verdeling der zetels:

Volksfront	276 zetels
Nationaal Blok	132 zetels
Overigen	34 zetels

Het volksfront heeft een absolute meerderheid in de Kamer, hoewel het land in feite in tweeën verdeeld is . . .

Spanje gaat het grote avontuur tegemoet.

5 | *De anarchie breidt zich uit*

1 De zege bedwelmt de overwinnaars

Op de avond van zijn zij het geringe overwinning, jubelt het volksfront het uit.

In politieke gevechten hebben de overwinnaars altijd de neiging zichzelf te laten meeslepen door hun succes, zo vurig gewenst, zo duur betaald, en eigenlijk nooit geheel volledig. Dat is een natuurlijke gemoedstoestand van de mens. Diegenen die haar weten te bedwingen zijn de ware meesters; zij die zich laten overweldigen de ware overwonnenen.

Zo zal het helaas ook gebeuren in het Spanje van 1936, deels op grond van de aard van een snel in opwinding rakend volk, deels omdat dit volk te weinig is voorbereid op de vrijheid. Karakter noch geschiedenis had het rijp gemaakt voor de republiek.

Met een dag na de verkiezingen – 17 februari – ziet men wanordelijke bewegingen de kop opsteken. Te Madrid bestormen wildopgewonden menigten het ministerie van binnenlandse zaken en eisen de onmiddellijke vrijlating van de aanstichters der Asturische opstand. Te Oviedo wacht men niet af: gewapende benden maken zich meester van de gevangenen en openen de poorten voor alle gevangenen, gewone misdadigers inbegrepen.

Alicante is het toneel van tragikomische voorvallen: in haar opwinding trekt de bevolking van de buitenwijken naar het gesticht van de Fontilles waar de lepralijders zijn ondergebracht. Zij nodigt hen uit om 'in naam van de vrijheid' het gesticht te verlaten. Wijzer dan hun 'bevrijders', weigeren de zieken de instelling waar zij verzorgd worden uit te gaan. Tenslotte komt het gelukkig niet zo ver dat men naar het krankzinnigengesticht gaat om de patiënten vrij te laten, zoals sommige heethoofden eisen.

De 18e wordt Manuel Azaña opnieuw president van de Raad. Zonder aarzelen neemt hij een aantal discriminerende maatregelen. Hij zet de meeste gouverneurs der provinciën af, vervangt deze door zijn aanhangers. Door hem naar de Canarische eilanden te sturen verwijderd hij generaal Franco, die de opstand in Asturië had onderdrukt, overigens op bevel van de regering.

In de landbouwgebieden wordt de toepassing van de landbouwwet bespoedigd. Binnen vier weken worden vijftienzestigduizend personen geïnstalleerd op in beslag genomen grondgebieden. Op grond

van een verordening van 23 februari worden de werkgevers verplicht om niet alleen de opstandige arbeiders weer in dienst te nemen, maar hun bovendien 'schadeloosstelling voor derving van salaris' uit te betalen; tegelijkertijd moeten zij die arbeiders die zij ter vervanging hadden aangenomen, in dienst houden.

4 april komt de nieuwe Kamer in vergadering bijeen. Manuel Azaña licht de politiek toe die hij voornemens is te volgen: binnen wettelijke grenzen zal hij het gehele verkiezingsprogramma van het volksfront tot uitvoering brengen.

Op 7 april maakt de Nationale Vergadering de 'afzetting' bekend van de president van de republiek, Alcalá Zamora, onder beschuldiging van gematigdheid.

Katholieken en liberalen worden zowel uit het ambtenarenkorps als van het politieke toneel verjaagd. De republiek is overgeleverd aan de extremisten.

2 De niet-marxisten worden bang

Het ziet er naar uit dat weldra de voorspelling van Lenin, tijdens het tweede congres van de Komintern in 1920, bewaarheid zal worden: 'Ik beweer – en de geschiedenis zal bewijzen dat ik gelijk heb – dat het tweede land in Europa dat een volksdictatuur instelt ongetwijfeld Spanje zal zijn.'

Tegenover de jubelkreten van het volksfront staan kreten van wanhoop in het vijandelijke kamp. De peseta devalueert daar de meest kapitaalkrachtige mensen met hun vermogen het land uitvluchten. Men begint te emigreren.

Alejandro de Grijalba vergelijkt Azaña met Kerensky die – in het Rusland van 1917 – de opkomst van het bolsjewisme had toegestaan. Iedereen die geen marxist is wordt bang. De radicalen zelf geven blijk van hun meest oprechte vrees. Een oud republikein als Alejandro Lerroux verbergt zijn ongerustheid niet.

Bij de rechtsen wordt Gil Robles steeds meer voorbijgestreefd door Calvo Sotelo, dynamischer maar ook heftiger dan hij. De Falange, waarvan de leider José Antonio bij de verkiezingen verslagen is, wordt voortdurend sterker. Uit het niet wordt zij iets. Haar ledental bedraagt niet meer dan drie tot vierduizend man; maar dit wordt gevormd door een fanatieke jeugd, haar troepen beginnen zich te mengen in de straatgevechten; terwijl zij deze nog verergeren, nemen zij actief deel aan de algehele opwinding.

3 De onrust neemt toe

Overall heerst nu de grootst mogelijke opwinding.

In zijn 'Instructies', op 27 februari gezonden aan zijn agenten in Spanje, omschrijft de Komintern een volledig programma: 'Afzetting

van de president van de republiek. Samenstelling van een overwegend communistische regering. Verbeurdverklaring van de goederen der burgerij. Organisatie van een volksleger. Instelling van een schrikbewind. Vernietiging van kerken en kloosters. Vorming van een rood leger. Ontketenen van een zenuwoorlog tegen Portugal met het doel het instellen van een sowjetregime op het gehele schiereiland te bevorderen.'

Punt voor punt schijnt dit plan uitgevoerd te worden.

Ik zal mij beperken tot de berichten van *Le Temps*:

1 april: 'Onlusten op het platteland. Aanval op een bank.'

2 april: 'De rechtsen besluiten zich tijdelijk uit het parlement terug te trekken.'

3 april: 'Onlusten in landbouwgebieden.'

4 april: 'Het is een feit dat het succes van het volksfront bij de verkiezingen in Spanje is gevolgd door een pre-revolutionaire agitatie, gekenmerkt door ernstige moeilijkheden. Ook is het duidelijk dat de regering van Manuel Azaña niet in staat blijkt een einde te maken aan deze moeilijkheden aangezien haar handelingen beheerst worden door de invloed van haar extremistische bondgenoten.'

5 april: Tijdens een vergadering te Madrid verklaart Largo Caballero dat 'alleen het marxisme de oplossing kan brengen voor de nationale problemen.'

6 april: 'Men heeft de te houden gemeenteraadsverkiezingen moeten verdagen.'

8 april: 'Het economisch leven is geparalyseerd. Behalve de gedruktheid van de markt werken zowel de uiterst strenge maatregelen van de regering als de buitensporige eisen van de arbeiders deze situatie in de hand.'

11 april: 'Het aantal aanslagen waarvan Spanje in de loop van de maand maart dagelijks het toneel is geweest bedraagt 105.'

13 april: 'Als reactie op de aanslag op een socialistische leider steekt het Madrileense volk de kerken van San Luis en San Ignacio en de gebouwen van *La Nación* in brand.'

14 april: 'Nadat er een bom ontploft is achter de officiële tribune, doden leden van de socialistische jeugd een onderluitenant van de Guardia Civil.'

16 april: 'Bij de begrafenis van laatstgenoemde schieten metselaars vanaf hun steigers op de lijkstoet. Er vallen doden en gewonden.'

In de Kamer wijst Calvo Sotelo op de afschuwelijke reeks rampspoedige voorvallen in de korte periode tussen 16 februari en 2 april die ten gevolge hadden:

199 plunderingen, waarvan	58 openbare gebouwen,
	72 particuliere gebouwen,
	33 privé-huizen,
	36 kerken;

178 brandstichtingen, waarvan 108 kerken,
 169 opstootjes,
 39 terechtstellingen,
 85 aanrandingen, ten gevolge waarvan 74 doden, 345 gewonden.

4 Een volmaakt chaotische toestand

Op 1 mei vinden overal in Spanje de gebruikelijke betogingen plaats. Ditmaal is het een ongewoon schouwspel: de socialistische en communistische jeugdorganisaties zingen de *Internationale*, groeten met gesloten vuist, defileren, goed georganiseerd, in gesloten gelederen, met regelmatige pas. Men krijgt de indruk van een repetitie voor een parade van het Rode Leger.

Achtenveertig uur later doet te Madrid het gerucht de ronde dat een pastoor vergiftigde bonbons aan de kinderen uitdeelt. 'Vanaf dat moment,' bericht de Amerikaanse ambassadeur Claude Bowers, 'wanneer een jongetje of een meisje een indigestie heeft door het eten van te veel groene appels, stelt de moeder er de gifmengende geestelijkheid voor aansprakelijk en roept luidkeels om wraak.' Als een lopend vuurtje verbreidt zich deze beschuldiging door alle delen van de stad, met alle voor de hand liggende gevolgen van dien. De menigte stort zich op de priesters, kerken en kloosters, voor zover die nog bestaan.

De tiende mei wordt Manuel Azaña tot president van de republiek gekozen. Tot zijn opvolger als hoofd van het ministerie benoemt hij zijn persoonlijke vriend Casares Quiroga, een braaf maar middelmatig mens, die een kabinet samenstelt dat bestaat uit figuren zonder enige betekenis. Azaña wil de koorden van de macht volledig in eigen hand houden. Van de schijnbare macht, want de nieuwe regering munt uit door volslagen onvermogen. Noch haar tegenstanders noch haar aanhangers kan zij tevredenstellen, de laatsten nog minder dan de eersten. Door haar oprechte maar eerzuchtige beloften heeft de republiek te veel verlangens opgewekt; haar machteloosheid heeft het haar onmogelijk gemaakt deze te verwezenlijken. In plaats van de gewenste revolutionaire hervormingen had zij niets anders dan een volslagen chaos veroorzaakt.

Om een ware revolutie te zijn miste zij de eenheid en de macht. Aangezien revoluties meestal uit illusies worden geboren, kunnen zij slechts desillusies tot gevolg hebben. Revoluties moeten ook vergezeld gaan van de doelmatige middelen tot het uitwissen van teleurstellingen; anders verworden zij tot anarchie. Op haar beurt is deze anarchie de wieg van een andere tirannie. De conclusie is dat revoluties gedoemd zijn te eindigen in een dictatuur, zoals konijnen om gegeten te worden in de ragoût.

Spanje zal ons dit voor de zoveelste maal bewijzen.

5 Een niet te stuiten stortvloed

De binnenlandse situatie wordt voortdurend slechter. Op het platteland vestigen de boeren zich op eigen initiatief op gronden die zij zelf hebben gekozen. In de steden volgt de ene staking na de andere.

Iedereen voelt dat de definitieve ondergang niet lang meer op zich zal laten wachten. Het links-socialistische orgaan *Claridad* schrijft: 'In deze overgangperiode waarin wij leven, tussen de kapitalistische en de socialistische gemeenschap, is de ware regeringsvorm de volksdictatuur.' Largo Caballero verklaart: 'De revolutie die wij willen kan slechts met geweld verwezenlijkt worden.' In Oviedo stelt hij op 14 juni de republikeinen voor om heen te gaan en hun plaats af te staan aan de arbeidersklasse. Nog voordat de republiek veroordeeld is door de rechtsen is zij dit reeds door de linksen.

Overal wordt de stemming geïrriteerd, de spanning neemt steeds verder toe. De leden van de Falange, hun aanhangers en diegenen die sympathiseren, spelen een steeds belangrijker rol in het beeld van de algemene opschudding. Zij doen mee aan relletjes en waar nodig lokken zij deze uit. In het parlement worden de afgevaardigden gefouilleerd; de boden waken ervoor dat er geen vuurwapens worden meegenomen in de zaal.

Iedere dag wijden de kranten hele bladzijden aan de sociale geschillen, aan de bloedige relletjes, aan de revolveraanslagen, aan de terechtstellingen, aan allerlei andere aanslagen. Hier volgen enkele uittreksels uit de buitenlandse pers:

2 juli: 'In Madrid hebben individuen met pistolen geschoten op de aanwezigen in een café waar zich vaak jonge leden van de Falange verenigen; er vielen twee doden en tien gewonden.'

5 juli: 'In de dorpen worden slachtingen aangericht; de bevolking verdeelt zich in twee groepen die elkaar uitmoorden.'

Op 13 juni had Gil Robles in de Kamer uitgeroepen: 'Laten wij ons geen illusies maken: een land kan leven als monarchie of als republiek, onder een parlementaire regering of onder een presidentieel systeem, met het communisme of fascisme, maar het kan niet leven in een anarchie. Welnu, op dit moment leeft Spanje in een anarchie.'

De 'machthebbers' zijn niet bij machte in te grijpen. De regering regeert niet meer. Tomeloze hartstocht stort zich uit in een niet te stuiten vloedstroom.

De verwarring heerst zelfs in officiële kringen. De socialisten verdelen zich. De meest gematigden, onder leiding van Indalecio Prieto, breken met de groep extremisten van Largo Caballero. De eerste juli wordt deze breuk openbaar. Een soortgelijke breuk ontstaat er bij de arbeiders: de negende juli bevechten de niet-stakers met mes en revolver de stakers die hen willen beletten te werken.

11 juli maken de Falangisten zich te Valencia meester van de radiozender; meer dan een uur houden zij deze bezet.

Op 12 juli komt uit dezelfde stad het volgende bericht: 'Drie percelen, eigendom van mensen die bekend stonden om hun rechtse sympathieën, zijn in brand gestoken.'

In Madrid worden op 13 juli 'alle kantoren van de couranten der oppositie geplunderd en in brand gestoken, evenals de etablissementen en clubs die bezocht worden door welgestelde mensen.'

Een vrouwelijk afgevaardigde der socialistten, Margarita Nelken, overigens van Duitse afkomst, verklaart: 'Wij willen een revolutie. Maar niet de Russische revolutie zal ons tot voorbeeld zijn. Wat wij willen zijn hemelhoge vlammen zodat men ze over de gehele wereld kan zien; wat wij willen zijn stromen bloed die alle zeeën ter wereld rood zullen kleuren.'

Le Temps publiceert een artikel, ondertekend door zijn correspondent te Madrid, dat ongeveer op 11 juli geschreven moet zijn. Het beschrijft 'de machteloosheid van de regering ten aanzien van een situatie die van dag tot dag erger wordt.' Het tekent 'stakingen als een alomheersende plaag' in de steden, 'communistiche dictatuur' op het platteland; nergens 'doet de politieke ramp onder voor de economische.' 'De communisten worden handgemeen met de socialistten.' 'Het aantal fascistten groeit onophoudelijk.'

In een artikel van de *Journal de Genève* van 17 januari 1937 somt ex-president Alcalá Zamora de door het volksfront gemaakte fouten op en spreekt over het voortdurende wisselen van de regeringen. Hij besluit met de opmerking dat van mei tot juli 1936 'de anarchie geen obstakels meer op haar weg vond.'

6 | *De toestand wordt onhoudbaar*

Terwijl de republiek op sterven ligt vraagt men zich algemeen af wie haar erfgenaam zal zijn.

1 De marxisten stellen zich kandidaat

De marxisten bevinden zich natuurlijk in de gunstigste positie. Zij hebben reeds intelligente mensen in de regering. Het roer, de sleutelposities, zijn in hun handen ofwel in handen van hun vrienden, bondgenoten of sympathisanten. Zij zijn ook vastbesloten de macht over te nemen, maar zonder enige schikking of verdeling.

Kortgeleden zou men ontdekt hebben:

1 Een 'project', gedateerd 11 mei en 29 juni 1936, dat voorzag in de stichting van een opperste sowjet waarvan Largo Caballero voorzitter zou zijn geworden, bijgestaan door enkele plaatselijke communistische leiders, met de namen van laatstgenoemden.

2 Een rondschrijven met algemene instructies tot het ontketenen van een staatsgreep.

3 Het verslag van een vergadering der bolsjewistische leiders, gehouden op 16 mei te Valencia.

De echtheid van deze documenten zou betwist kunnen worden en is niet definitief bevestigd. In ieder geval beschouwt een linksgericht historicus als Hugh Thomas deze teksten als 'waarschijnlijk authentiek.' Ze zien er in ieder geval wel naar uit. In de situatie van dat moment konden de marxisten zich met weinig moeite meester maken van het hele staatsbestel. Het zou vreemd zijn indien zij daar niet aan gedacht zouden hebben. Het zou kinderlijk zijn te denken dat zij er niet op voorbereid waren. Alles duidt erop dat zij zich gereedmaakten voor een actie die niet lang op zich zou laten wachten.

Iedereen is er dermate van overtuigd, dat men enerzijds het grootste vertrouwen toont en anderzijds de bezittende klasse, de katholieken en de liberalen door paniek gegrepen worden. Vele aristocraten en rijke burgers bereiden hun vlucht naar het buitenland voor.

Fanatieke jongelingen vullen de gelederen der Falange aan. José Antonio was reeds lange tijd gewaarschuwd dat hij zich in een bijzonder gevaarlijke situatie bevond. Hij had geweigerd zich te verbergen. Op 15 maart wordt hij aangehouden wegens het bij zich

dragen van wapenen. Hij wordt opgesloten in de gevangenis 'Cárcel Modelo' te Madrid, maar zijn organisatie blijft desondanks bestaan en actief bezig.

Hoe dan ook, in tegenstelling tot hetgeen in 1922 gebeurd was in Italië, is het deze keer niet een politieke partij die over het lot gaat beslissen. In het Spanje van 1936 is het het leger dat met het gewicht van zijn zwaard de weegschaal zal doen doorslaan.

2 Een militair complot

Reeds sinds enkele weken overwoog het leger in te grijpen. Gezien de gebeurtenissen die zich afspeelden en zich nog zouden voordoen, meende het niet passief te kunnen blijven. Spanje heeft zichzelf altijd beschouwd als een 'voorvechter' van het Christendom, de voorhoede van een strijdbaar geloof. Het lijkt geheel volgens het patroon der geschiedenis van dit land dat het leger, geconfronteerd met een sowjet-revolutie, een soort buitenlandse overheersing dus, het als zijn absolute plicht beschouwt daartegen de barricade van een traditionalistische contra-revolutie op te werpen. Volgens zijn opvattingen zou het erom gaan nogmaals een 'heroveringsoorlog' te voeren.

Tegen het midden van maart beginnen de leiders erover te beraadslagen. Generaal Mola is het middelpunt van de eerste besprekingen. Emilio Mola Vidal, 49 jaar, is een waardevol officier; hij heeft zich onderscheiden in Marokko, waar hij korte tijd het bevel heeft gevoerd over het bezettingsleger. In 1931 is hij teruggeroepen vanwege zijn reactionaire neigingen. In 1934 is hij weer in ere hersteld. In 1936 meent Azaña, die hem terecht wantrouwt, hem te elimineren door hem — min of meer in ongenade — naar Pamplona te zenden. Zijn keus had niet slechter kunnen zijn: Pamplona is het middelpunt van Navarra, een grotendeels reactionaire provincie. Mola daarheen te dirigeren, en dan nog wel op een commandopost, is nu juist de kat op het spek binden . . .

In april zendt de generaal aan enkele collega's een vertrouwelijk schrijven waarin hij zijn persoonlijke opvattingen uiteenzet. Hij raadt een zogenaamd 'ouderwets' *pronunciamiento* af, dat wil zeggen een actie van officieren die zich 'uitspreken' tegen deze of gene regering. Mola beseft dat dergelijke ondernemingen, als nog geheel afkomstig uit de vorige eeuw, niet meer in aanmerking komen. Deze zijn veel te simplistisch in een tijd waarin de volksmassa's ontwaken uit hun apathie en zich bewust geworden zijn van hun kracht. Hij dringt erop aan op hetzelfde tijdstip twee gelijksoortige organisaties in het leven te roepen, een militaire en een burgerlijke.

Op deze basis wordt op 25 mei een zuiver militair plan uitgewerkt: van de vier hoeken van het schiereiland zouden vier colonnes troepen naar Madrid optrekken om zich van de hoofdstad meester te maken. Vooralsnog is er dus geen sprake van een landing der

Marokkaanse troepen; hun inmenging zou slechts plaatsvinden nadat het succes in de hoofdstad reeds was verzekerd.

Op 5 juni wordt het civiele plan opgesteld. Het voorziet in de samenstelling van een voorlopig staatsbestuur. Bestaande uit vijf leden, zou het tijdelijk het bestuur van het land in handen nemen en onmiddellijk nieuwe verkiezingen uitschrijven.

Het herstel van de monarchie wordt geen moment overwogen, er wordt zelfs niet op gezinspeeld. Alle deelnemers aan deze actie zijn het er over eens dat het er slechts om gaat de extremistische elementen uit de republiek te verwijderen. Men is eveneens algemeen van oordeel dat de republikeinse vlag gehandhaafd moet blijven; later zullen wij zien tengevolge van welke druk men genoopt zou zijn er afstand van te doen. Maar vooreerst is er geen sprake van, niemand denkt er ook maar in het minst aan het voortbestaan van de republiek of de regering in het geding te brengen. Aanvankelijk heeft men ook geen enkel contact gehad met de Falange of enige andere partij, deze beweging is voortgesprongen uit een katholieke, zuiver militaire geest.

Overigens kan slechts één van de vijf leden van het staatsbestuur, Mola, worden beschouwd als min of meer niet-republikein. Drie onder hen, de meerderheid dus, zijn pure republikeinen; twee zijn zelfs uitgesproken vrijmetselaars. Wat betreft Franco, hij hangt geen bepaalde politiek aan, hij heeft zich altijd uitsluitend katholiek getoond; hij was er slechts in geïnteresseerd de belangen van de kerk te verdedigen. Ten aanzien van de staatsvorm stond hij volkomen onverschillig.

In deze situatie maakt hij een karakteristiek gebaar jegens de machthebbers. Vanuit zijn zogenaamde ballingschap op de Canarische eilanden zendt hij op 25 juni een lange brief aan de eerste minister. Hij vestigt er de aandacht op dat er een revolutionaire beweging op handen is welke – naar hij zegt – openlijk voorbereid wordt. Deze revolutie zal worden vergemakkelijkt door het feit dat die officieren die bekend stonden om hun tegengestelde opvatting systematisch van hun functies zijn ontheven. Behalve dat zij de morele eenheid van het leger aantasten, zijn dergelijke maatregelen gevaarlijk omdat zij vrij spel laten aan bepaalde elementen en bepaalde activiteiten.

Nadat hij ongetwijfeld Azaña heeft geraadpleegd, bergt Casares Quiroga de brief in zijn bureau zonder erop te antwoorden . . .

Zo besluit Franco, tot op dat moment terughoudend, definitief zijn medewerking aan de groep Mola te verlenen. Pas dán neemt hij dit besluit; tot het laatste moment had hij zich gereserveerd getoond. Later zegt hij dat hij de regering een laatste kans had willen geven alvorens zich uit te spreken. Hij heeft zijn besluit eerst genomen nadat hij ervan overtuigd geraakt was dat de heersende

machthebbers zich niet wilden of konden verzetten tegen de extremistische praktijken.

De instemming van Franco bezegelt het verbond. Omstreeks 6 juli is alles geregeld. Mola te Pamplona, Goded te Valencia, Villégas te Madrid, Queipo de Llano te Sevilla zullen het verzet ontketenen. Sanjurjo zal uit Portugal komen om de leiding op zich te nemen. Franco zal van de Canarische eilanden overkomen en te Tetuán landen om er het bevel over het expeditiekorps uit Marokko over te nemen; dit zal ingezet worden wanneer men de situatie in de hoofdstad machtig zal zijn.

Nu de operatie zo is geregeld moet de datum nog vastgesteld worden. Mola stelt 12 juli voor; de feestdag van de heilige Firminus. Die dag zullen zich in Navarra grote groepen oprecht katholieke boeren verzamelen, die men op dat moment dus als gemobiliseerd kan beschouwen.

Hoewel Mola terecht op deze getrouwen uit Navarra rekent, heeft hij toch contact opgenomen met hun leiders, overigens zonder hun iets definitiefs te onthullen. Maar deze mannen zijn carlisten; hun anti-democratische mentaliteit doet zelfs de meest fanatieke officieren sidderen. Deze gesprekken zijn dermate verontrustend dat Mola zijn bondgenoten moet vragen geduld te willen oefenen. De actie zal uitgesteld worden.

Maar men moet zich haasten. Van hun kant leggen de marxisten voortdurend de nadruk op hun voornemen zich meester te maken van het staatsbestel. Zij wekken de indruk hun voorbereidingen tot het volledig in handen nemen van de macht te versnellen. Betrouwbare generaals menen in het bezit te zijn van onrustbarende gegevens; zij zijn ervan overtuigd dat de uiteindelijke revolutionaire doorbraak omstreeks begin augustus plaats zal hebben. Wil men niet door de gebeurtenissen verrast worden dan moet men deze vóór zijn.

3 De regering toont zich zelfverzekerd

Er is nog een andere reden waarom de samenzweerders hun actie niet langer uit kunnen stellen. Het ministerie begint te vermoeden dat er iets broeit; hetgeen overigens haar zelfverzekertheid geenszins aantast.

Le Temps van 1 juli schrijft: 'Naar aanleiding van de geruchten die aanhoudend te Madrid de ronde doen aangaande een poging van rechtse elementen om zich van de macht meester te maken, deelt het departement van binnenlandse zaken de pers het volgende mede: "Gezien het gezag waarover zij beschikt (*sic*) wil de regering geen aandacht schenken aan de geruchten omtrent een gewelddadige beweging, die momenteel de ronde doen. Zij merkt overigens met voldoening op dat de dagen voorbijgaan zonder dat deze voorspellingen worden bewaarheid."'

Kortom, de situatie is de volgende: in hogere kringen vermoedt men dat er ernstige gebeurtenissen op handen zijn, maar officiële instanties negeren optimistisch deze veronderstellingen. De historici stellen altijd soortgelijke verschijnselen vast aan de vooravond van belangrijke verschuivingen. Neem in 1830 in Frankrijk Karel X, in februari 1848 Louis-Philippe; in december 1851 trokken de afgevaardigden van de Nationale Vergadering ondanks talrijke waarschuwingen op een dergelijke manier hun schouders op. De regering plaatst een scherm tussen de leiders en het volk, zodat deze meer en meer van elkaar vervreemden. Vanaf het moment dat de heren wegzinken in de vergulde salons van hun geïsoleerde paleizen, omgeven door goede zorgen, gestreeld door het geveel der hovelingen, verloopt alles in de wereld volmaakt. De ontevredenen zijn slechts onruststokers.

Hetzelfde vertrouwen beheerst de uiterst linkse kringen. Zij hebben de volksmenigten aan hun zijde en derhalve geen reden om zich ongerust te maken. Aan de vooravond van de staatsgreep van december 1851 schreeuwt te Parijs een afgevaardigde tot de tribune: 'De Vergadering heeft te harer verdediging een onzichtbare schildwacht voor haar deur: het volk.'

12 juli 1936 neemt *Le Temps* een artikel van *El Liberal* uit Bilbao over. De vroegere socialistische minister Indalecio Prieto spreekt daarin openlijk over een mogelijke poging der rechtsen de macht over te nemen. Dit artikel wordt door de gehele regeringsgezinde pers, die eenstemmig verklaart dat men gerust kan zijn, veroordeeld. Mocht een dergelijke actie ontketend worden dan zou deze snel onderdrukt worden; dat zou nog beter zijn, men zou dan gelukkig van het gezwel bevrijd zijn.

Het onderschatten van de tegenstander is een der meest gebruikelijke fouten in de politiek.

4 *Het licht-ontvlambare materiaal hoopt zich op*

Een militaire en een marxistische opstand, gelijkvormig maar verschillend in principe, worden vrijwel gelijktijdig voorbereid. Welke zal het eerste losbreken? Twee monsters zijn gereed elkaar te verslinden om zich meester te kunnen maken van het lijk der republiek. Welk van de twee zal het andere opvreten?

Twee volksgroepen, die wederzijds elkaars revolte vrezen, zullen voortaan twee kruitvaten vormen die door de kleinste vonk tot ontploffing gebracht kunnen worden.

Vonk, die in een huiveringwekkende nacht zal ontspringen.

7 | *De leider van de oppositie wordt vermoord*

1 Er worden dreigementen geuit

Zowel in het parlement als voor de publieke opinie wordt de oppositie belichaamd door de afgevaardigde Calvo Sotelo.

José Calvo Sotelo, advocaat, minister van Economische Zaken onder Primo de Rivera, is drieënveertig jaar, breedgeschouderd, heftig van aard, levendig van geest. Tijdens de debatten interrumpeert hij voortdurend, onthult beangstigend-nauwkeurige feiten en wordt het niet moe de regering dusdanig te tergen dat zij tenslotte razend wordt.

Calvo Sotelo voert tegen de dictatuur van het Spaanse volksfront een even verbitterde strijd als destijds de afgevaardigde Giacomo Matteotti tegen de dictatuur van het Italiaanse fascisme. Hij zal hetzelfde lot als zijn collega ondergaan. Evenals hij zal hij eenvoudig door zijn tegenstanders uit de weg worden geruimd, op dezelfde manier, met de min of meer openlijke goedkeuring van medeplichtige autoriteiten. De gelijkenis is treffend. Het enige verschil is dat in dit geval de gevolgen tragischer zullen zijn aangezien de toestand veel explosiever is.

De gebeurtenis wordt eveneens voorafgegaan door een wild debat in de Kamer. 16 juni doet Calvo Sotelo een heftige aanval op de regering en legt de nadruk op alle onregelmatigheden en het machtsmisbruik. De president van de Raad, kennelijk beledigd, is geprikkeld. Hij antwoordt op een woedende toon en vraagt zijn interpellant zelfs nerveus zich in zijn opmerkingen te matigen.

Hooghartig antwoordt Calvo Sotelo: 'Mijnmeester Casares Quiroga, ik heb brede schouders; uw uitdaging is overhaast, uw dreigementen zijn talrijk. U hebt mij gewaarschuwd, ik zal het optekenen maar ik zal er geen rekening mee houden. Ik weet welke gevaren ik loop. Eens zei de heilige Dominicus van Silos tegen een koning van Castilië: "U kunt mij slechts van het leven beroven, meer niet." Ik zal niet nalaten te doen wat ik als mijn plicht beschouw. Wat u betreft, geeft u rekenschap van uw verantwoordelijkheid; het lot van Spanje is in uw handen. Moge God willen dat het geen tragisch lot zal zijn.'

De adjudant van de eerste minister, majoor Luis Barceló, zou verklaard hebben dat 'zijn chef Calvo Sotelo zou laten neerschieten (*sic*)'; dat is tenminste het getuigenis dat later voor een commissie

van onderzoek afgelegd werd door een officier der karabiniers, José Muñoz Viscaíno.

Tevens verzekert men dat, hoewel het officiële procesverbaal er geen melding van maakt, de communistische afgevaardigde Dolores Ibarruri, bijgenaamd 'La Pasionaria', tijdens deze zitting van 16 juni de spreker toegeschreeuwd zou hebben: 'Dit is je laatste toespraak!' Dezelfde zin, in dezelfde bewoordingen, in dezelfde omstandigheden, was in 1924 in het Italiaanse parlement Giacomo Matteotti toegeslingerd.

De regering laat publiceren dat zij Calvo Sotelo twee 'lijfwachten' zal geven. Het zijn twee politieagenten die kennelijk aan de zijde van zijn tegenstanders staan en meer zijn gekozen om hem te bewaken dan om hem te beschermen. In de nacht van het drama zullen zij niet ten tonele verschijnen.

2 Twee schoten weerklinken

Op 16 april wordt een bekend falangist, Sáenz de Heredia, door een officier van de Asaltos, luitenant Castillo, gedood. Op 12 juli wordt Castillo op zijn beurt vermoord door enkele falangisten.

De Asaltos besluiten zich te wreken. Eerst wilden zij de eerste de beste falangist die zij tegen zouden komen aanvallen. Er wordt over beraadslaagd. Een kapitein van de Guardia Civil, kapitein Condés, stelt voor deze keer hooggeplaatste leiders te treffen in plaats van zich tevreden te stellen met het uitschot; hij voegt eraan toe: waarom niet de voornaamste onder hen, de leider der rechtsen zelf? Condés geniet een zeker aanzien; men weet dat hij een intiem vriend van Casares Quiroga is en in zekere zin zijn privé-agent; op wat hij zegt kan men zich wel verlaten.

In de nacht van 12 op 13 juli slaapt Calvo Sotelo vredig met zijn familie in zijn huis in het centrum.

Tegen vier uur in de morgen klinken heftige slagen op de deur. Men beseft nauwelijks wat er aan de hand is en doet open. Twee officieren, één van de Asaltos en één van de Guardia Civil, en drie mannen in uniform dringen het appartement binnen. Terwijl één van hen onopgemerkt de telefoonlijn doorsnijdt, vertellen zij Calvo Sotelo dat zij opdracht hebben gekregen hem naar het hoofdbureau van de veiligheidsdienst te brengen. De afgevaardigde merkt op dat hij onder de parlementaire onschendbaarheid valt. Kapitein Condés antwoordt dat het waarschijnlijk slechts om een eenvoudig verhoor gaat, na afloop waarvan hij direct weer op vrije voeten gesteld zal worden. Hij voert slechts orders uit, toont zijn identiteitsbewijs en een papier waarvan men niet weet of het authentiek was. Na enige aarzeling besluit Calvo Sotelo te gehoorzamen. Hij omarmt zijn vrouw en kinderen en gaat naar buiten waar de eerste ochtend-schemering zichtbaar wordt. Beneden wachten drie auto's met offi-

ciële nummerborden. Calvo Sotelo neemt plaats in een ervan, een kleine politiewagen. Men laat hem op een bankje tussen twee Asaltos plaats nemen. De stoet vertrekt.

Op dit vroege uur is er niemand op straat. De auto rijdt op topsnelheid terwijl de sirenes luid loeien. Nauwelijks enkele minuten later weerklinken er vrijwel gelijktijdig twee schoten. Calvo Sotelo is van achteren in de nek geraakt, volgens de bolsjewistische methode. Hij is op slag dood en heeft zelfs geen gil gegeven; het lichaam blijft nog een moment overeind maar zijgt dan naar voren ineen.

De stoet stopt voor het kerkhof van Almudena. Men draagt het lichaam weg en vertrouwt het aan de wachter toe met de woorden dat het een lijk is dat men zojuist op straat heeft gevonden. Met militairen in uniform voor zich vraagt deze bescheiden ambtenaar wijselijk geen nadere uitleg. Dergelijke dingen gebeuren hier immers dagelijks.

Ondertussen heeft de vrouw van Calvo Sotelo gemerkt dat de telefoondraden doorgesneden zijn. Zij alarmeert haar vrienden. Even na acht uur wordt er een eerste stap bij het ministerie van Binnenlandse Zaken gedaan. Daar verklaart men niets te weten en men weest ook inderdaad niets. Hoewel zij wel enige verdenking koesteren en een pijnlijke situatie vermoeden, wachten de ambtenaren toch met handelen totdat zij orders krijgen; voor het moment beperken zij er zich toe de politie op de hoogte te stellen van de verdwijning van Calvo Sotelo.

Het gerucht over de nachtelijke gebeurtenissen verbreedt zich snel over de gehele stad. De ochtend wordt beheerst door de verbazing van de mensen en door de passiviteit van de steeds behoedzamer wordende autoriteiten.

Om ongeveer twaalf uur herinnert de wachter van het kerkhof zich het onbekende lijk dat men hem heeft gebracht en dat men niet is komen opvragen. Hij waarschuwt de politie; het lichaam wordt onmiddellijk geïdentificeerd.

3 Was er medeplichtigheid van hogerhand?

Men heeft zich weleens afgevraagd of de regering daadwerkelijk medeplichtig was.

De ontvoering geschiedde onder bijna officiële omstandigheden door twee leden in uniform van de Asaltos, begeleid door twee officieren met officiële papieren, terwijl men ook de beschikking had over politiewagens.

Niemand die bij deze zaak is betrokken, zal veroordeeld, aangehouden, beschuldigd of lastig gevallen worden.

De adjudant van kapitein Condés, luitenant Marino, zo juist omgekomen bij een ongeluk, krijgt een begrafenis 'geleid door het hoofd van de veiligheidsdienst.'

De familieleden van het slachtoffer zullen in het geheel niet worden geconfronteerd met de aanvallers.

Het dossier wordt op 25 juli vernietigd.

De bezwarende feiten zijn ernstig. Zij zijn voldoende talrijk om de regering ervan te kunnen beschuldigen dat zij de aanslag had opgedragen of in ieder geval dat zij, hoewel ervan op de hoogte, er niets tegen had gedaan. Desondanks aarzelt men te geloven dat een president van de Raad in functie de aanstichter van een misdaad kan zijn. Hugh Thomas geeft de volgende uitleg: de eerste minister zou er slechts in toegestemd hebben 'een strafexpeditie' te ondernemen, zonder dat men hem precies had uitgelegd dat de dood ermee gemoeid zou kunnen zijn; later zou hij een handeling waar hij op een ongelukkige manier bij betrokken was, hebben willen dekken. In dat geval zou de schuld slechts gedeeltelijk zijn geweest.

Maar indien er geen sprake is geweest van medeplichtigheid, dan toch in ieder geval wel van zwakheid; als de regering niet misdadig is geweest, dan heeft zij blijk gegeven van onmacht, hetgeen misschien nog erger is.

4 Paniek

Spanje tracht te ontdekken hoe diep de afgrond is waar het in is gevallen. Overal heerst ontzetting.

De angstige voorgevoelens worden bevestigd als het op 14 juli bij de begrafenis van luitenant Castillo en Calvo Sotelo tot ongeregeldheden komt. Men heeft deze op dezelfde dag en hetzelfde tijdstip laten plaatsvinden, in de veronderstelling dat de ene daad van verschrikking hierdoor achter de andere zou schuilgaan, terwijl zij elkaar in werkelijkheid aanvullen en hierdoor alleen maar groter worden. Tijdens het voorbijtrekken van de lijkstoet van het parlementslid der rechterzijde schiet de politie op de toeschouwers. Er vallen twee doden. Nog meer doden, al maar doden.

De reactie van de regering is in alle opzichten teleurstellend. Casares Quiroga schort de zittingen van het parlement op; het schijnt of hij op die manier onbescheiden vragen wil vermijden. Tevens laat hij alle gebouwen van de anarchistische groeperingen en van de monarchistische partij sluiten, hoewel hij heel goed weet dat noch de een noch de ander ook maar iets met de zaak te maken heeft. Daarentegen wordt er geen enkele maatregel genomen tegen de werkelijke schuldigen.

Een geladen atmosfeer hangt er boven het land. Over het algemeen is men radeloos naar aanleiding van het feit dat de leider van de oppositie in koelen bloede is vermoord door leden van de officiële politie, schijnbaar zelfs met instemming van de hoogste staatsautoriteiten. Iedereen beseft dat, zelfs indien de ministers niet direct medeplichtig zijn geweest, zij in ieder geval niet in staat zijn de

handelingen van hun eigen agenten te controleren of te beteugelen. Al is de regering niet schuldig dan is zij onmachtig. Men tracht te overzien hoe groot de chaos is.

Vanaf dit moment zal angst het land regeren; angst die de moeder van de waanzin is. Vele notabelen voelen zich niet meer veilig en verlaten overijld de hoofdstad om naar het buitenland of naar minder gevaarlijke provincies te vluchten.

16 juli is een kalme dag, kalm als de stilte voor een veldslag.

De uiterst linkse strijders zijn niet ontevreden; zij hangen zelfs zo'n beetje de grote jongen uit. Condés en zijn aanhangers behoorden tot de felste leden van de socialistisch-communistische jeugdgroep. Zij moeten er zich goed rekenschap van hebben gegeven dat hun opzienbarende daad ongetwijfeld de katholieken, liberalen en gematigde republikeinen instinctief in de verdediging zou dringen. Hun houding scheen vastberaden: het zou zelfs des te beter zijn als er een opstand op kleine schaal zou uitbreken, omdat men ervan overtuigd is die te zullen neerslaan.

Men zal die gelegenheid aangrijpen om de weg naar de totale macht vrij te maken; zo zal de weg naar de algehele revolutie onbelemmerd open komen te liggen.

Van hun kant kunnen de militaire samenzweerders niet lang meer blijven talmen. De koelbloedig beraamde moord op Calvo Sotelo lijkt hun niet alleen een uitdaging maar tevens het bewijs dat de gevreesde marxistische staatsgreep voor de deur staat. De aanslag was ongetwijfeld een voorteken geweest. Bovendien moet men gebruik maken van de algehele opwindning, van deze eensgezinde afkeer. Men kan nu niet meer terug, morgen zal het te laat zijn.

Gedurende de avond van 16 juli worden de bevelen gegeven. De telegrammen worden in code verstuurd. De volgende dag om vijf uur 's middags moet de opstand uitbreken.

8 | De opstand breekt uit

1 Marokko aan de zijde der rebellen

Zonder de omvang van de op handen zijnde actie te bevroeden, voelt de regering in Madrid dat er iets gaande is. Haar inlichtingendienst moet bepaalde gegevens hebben gekregen want op 16 juli besluit het hoofdkwartier van de veiligheidsdienst alle vacaties van het personeel uit te stellen, zelfs worden de reeds met verlof zijnde functionarissen teruggeroepen.

Dit zijn de enige voorzorgsmaatregelen die genomen worden; op militair gebied doet men helemaal niets. Het ministerie vertrouwt op de trouw van het garnizoen van de hoofdstad; het kader is immers zorgvuldig gezuiverd. Het weet dat het kan rekenen op de overgrote meerderheid der bevolking, vooral op het bijzonder actieve deel uit de buitenwijken. Zo is het over het algemeen volkomen rustig.

In ieder geval begint de actie niet in Madrid en daarin is men bij de officiële berekeningen misleid. Ook de generaals kennen de gevoelens van de grote stad. De lont zal worden aangestoken op een veel moeilijker te bereiken en veel zekerder plaats: Marokko. De eerste vlammen zullen oplichten in het oude Spaanse *presido* van de Marokkaanse kust: Melilla.

Reeds sinds lange tijd is het leger in het hele protectoraat gewonnen voor de idee van een opstand. Zelfs midden op straat voegen de officieren aan hun groet luidkeels de uitroep: 'CAFE' toe; 'Camaradas, Arriba Falange Española', het wachtwoord van hen die met het fascisme sympathiseren.

De ochtend van 17 juli wordt er te Melilla, in het 'Círculo Militar', een reünie gehouden om de laatste details van de op vijf uur bepaalde actie vast te leggen. Een soldaat in de mess hoort de gesprekken.

Kort na twaalf uur wordt het bericht aan de plaatselijke commandant overgebracht. Generaal Romerales is een overtuigd republikein, persoonlijk vriend van president Azaña. Zonder bijzondere waarde te hechten aan de inlichtingen, geeft hij het kleine detachement Asaltos dat hij ter beschikking heeft niettemin order op enkele belangrijke punten post te vatten. Waarop, tegen drie uur, luitenant-kolonel Gazapo zich aan het hoofd stelt van een groep legioensoldaten die met de bajonet op het geweer de Asaltos terugdringen

en ontwapenen. Vervolgens begeven zij zich naar het huis van generaal Romerales, stellen hem onder arrest en laten ter bewaking een groepje soldaten voor zijn deur achter.

Het is vier uur. Te Melilla moet de actie enigszins voor het vastgestelde moment begonnen zijn. In ieder geval wordt het vliegveld pas op het afgesproken tijdstip van vijf uur bezet.

In de naburige garnizoenen wordt het plan van de opstand zonder veel moeilijkheden uitgevoerd.

Te Tetuán weigert de hoge commissaris, benoemd door de republiek, nog tot laat in de avond zich bij de situatie neer te leggen. Omdat men jegens hem geen geweld wil gebruiken, beperkt men zich ertoe zijn huis met een kordon troepen te omringen. Tegen de nacht geeft hij zich over.

Te Larache verdedigen de Asaltos zich heftig, bijgestaan door leden van de plaatselijke vakvereniging. De strijd is kort maar hevig; er vallen zeven doden.

Dit zijn de enige slachtoffers in Marokko. Overal elders is geen of weinig verzet. Te Ceuta, waar de opstand is aangekondigd door middel van de alarmklok, heeft luitenant-kolonel Yagüe zich meester gemaakt van de stad zonder dat er een enkel schot gelost is.

De burgerlijke autoriteiten sluiten zich onmiddellijk aan, evenals de inheemse notabelen die altijd uitstekende betrekkingen hebben onderhouden met het Spaanse leger.

Bij het aanbreken van de volgende dag is het protectoraat volledig in handen van de rebellen. Het leven gaat zijn normale loop alsof er niets gebeurd was. De posterijen, de openbare diensten en de vervoermiddelen hebben vrijwel zonder onderbreking gefunctioneerd.

2 Ook in Navarra slaagt de opstand

In het moederland ontwikkelen de dingen zich op een andere manier. In de diverse provincies ontwikkelt de situatie zich op onderling sterk afwijkende wijze. In het felle schijnsel der gebeurtenissen springt de grote verdeeldheid van Spanje in het oog en lijkt het alsof het land na eeuwen van trouw aan het koningshuis weer in zijn oude stukken uiteenvalt.

Van oudsher vormt Navarra, in het noorden van het schiereiland, een bolwerk voor katholieke, traditionalistische en monarchistische denkbeelden. In het midden van de negentiende eeuw is het in opstand gekomen ter verdediging van de troonrechten; deze strijd heeft lange jaren geduurd. Nog heden ten dage zijn de aanhangers van de vroegere troonpretendent Don Carlos, de 'carlisten', er talrijk. Zij zijn zeer goed georganiseerd, deze *requetés* met de rode baret.

Van het eerste moment af steunen zij generaal Mola met 8 000 tot 10 000 reeds tot brigades verenigde en gedisciplineerde manschap-

pen. Binnen een korte spanne tijds zullen het er 30 000 zijn en zij zullen het zijn die de weegschaal doen doorslaan. Het enige moeilijke punt is dat zij het afstand doen van de republikeinse vlag, de terugkeer tot de vroegere kleuren en de instelling van een reactionaire staatsvorm eisen.

Mola, die zich in een moeilijk parket bevindt, is gedwongen listen toe te passen en vermijdt zich voor de toekomst vast te leggen. Intussen is hij door deze massale medewerking in een handomdraai heer en meester, niet alleen van de hoofdstad Pamplona maar ook van de gehele provincie.

De bevolking heeft zich uit vrije wil algemeen gemobiliseerd. 'Ontelbare boeren,' vertelt Claude Martin, 'trekken hun dorpen uit, de rode baret op het hoofd, het geweer over de schouder, de wijnfles op de heup; zij gaan de revolutie en het atheïsme bestrijden. Zij zijn bereid te sterven 'Por Dios, por la Patria y el Rey . . .' Zij trekken ten strijde zoals hun voorouders dat hadden gedaan voor Don Carlos. Sinds de tijden van de carlistische oorlog is deze Spaanse Vendée niet veranderd. Dit volk neemt er geen genoegen mee de heldendaden van hun voorouders te vertellen, het wil die zelf weer beleven. Voor deze vastberaden mannen is de loop van de geschiedenis niet onherroepelijk; alleen zaken die men niet wenst te verdedigen, zijn ten ondergang gedoemd.

Trouw aan hun geloof en aan hun prins, bezielde door een dubbel geloof, bestormen de bewoners van Navarra de revolutionaire steden, precies zoals hun voorvaderen met stormladders de Moorse burchten beklommen hadden.

Pierre d'Arcangues is er ooggetuige: 'Ik was in een klein dorp. Plotseling werden de rustige inwoners als door een schok getroffen. Eensgezind trokken zij op naar Pamplona. De stad werd overstroomd, onder de voet gelopen door een niet te stuiten menschenzee. Jong en oud, gewapend en niet gewapend, sommigen zwaaiend met onwaarschijnlijk oude geweren, allen kwamen zij hun diensten aanbieden. Zij kwamen van alle kanten, te voet, in auto's, in postwagens, in rijtuigen. Op de Plaza del Castillo vormden hun rode baretten een veld van wuivende klapprozen. In de wilde, vastberaden blik van deze mannen kon men lezen dat zij liever stierven dan toe te laten dat het vaderland nog verder in de ellende zou wegzakken.'

Zonder dat er bloed vloeit vallen ook Burgos, Avila, León, Segovia, Valladolid en Vitoria onder dergelijke omstandigheden in handen van de rebellerende generaals.

In dezelfde streek bieden de arbeiderscentra daarentegen krachtig weerstand.

Te Vigo duurt het vele uren voordat men de stad in handen heeft.

In La Coruña wordt heftig gevochten; er valt een twintigtal slachtoffers. Tenslotte beheersen het leger en de Guardia Civil de situatie. Op wrede wijze gaan zij te werk: de ongelukkigen die weerstand

hadden geboden worden meedogenloos neergeschoten; de gouverneur, zijn vrouw en twee republikeinsgezinde generaals worden gefusilleerd.

De stad El Ferrol hebben de opstandelingen kunnen veroveren, echter niet de haven. De oorlogsschepen die aan de kade geankerd lagen zijn de regering trouw gebleven. De op hun beurt daartegen in opstand gekomen mariniers vermoorden vijfentwintig officieren, ten gevolge waarvan zij, zonder hun leiders slechts een wanordelijke groep mensen, ook weer overwonnen worden. Velen van hen worden onverbiddelijk gefusilleerd.

Te San Sebastián en Bilbao, waar de arbeiders het overgrote deel der bevolking uitmaken, falen de pogingen tot opstand volkomen. Hier worden de aanstichters ter dood gebracht. De menigte werpt zich op de lijken en verminkt deze afschuwelijk.

3 Elders in het land zijn de kansen afwisselend verdeeld

In het noordoosten wordt Zaragoza bij het aanbreken van de dag zonder slag of stoot genomen. In deze streek zal dit het enige opmerkelijke succes zijn.

Van de Balearen veroveren de militairen zonder moeite de macht op Majorca, op het naburige Minorca worden zij echter verslagen. Een deel van het garnizoen, dat geweigerd had zijn leiders te gehoorzamen, heeft zich bij de strijdkrachten van het volksfront aangesloten; samen hebben zij de overwinning behaald. De bevelvoerende generaal en elf van zijn officieren worden zonder de minste vorm van proces neergeschoten. De belangrijke vlootbasis Mahón zal in handen van de regering blijven.

Meer naar het zuiden is Valencia de inzet van gevechten die nog lange tijd onbeslist blijven. De arbeiders hebben zich gegroepeerd en gewapend, zij belegeren de kazernes en maken het in- en uitgaan onmogelijk. Na achtenveertig uur meent generaal Carrasco dat de strijd verloren is en vlucht per vliegtuig naar Noord-Afrika. Zijn vertrek is de oorzaak van bloedige tonelen. Nadat de menigte ongeveer dertig 'verdachten' heeft gedood, werpt men de aartsbisschop op de brandstapel en steekt elf kerken in brand.

Alicante, Murcia, Almería, Cartagena en Málaga blijven in handen van de autoriteiten, Granada komt echter in handen van de tegenstanders, evenals Cádiz en het dorp La Línea tegenover Gibraltar, hetgeen voor de samenzweerders een belangrijk strategisch voordeel betekent gezien het feit dat het zeer dicht bij de Marokkaanse kust ligt.

Hoe het ook zij, Barcelona is kennelijk het middelpunt der algemene belangstelling. Voor wie zal de tweede stad van Spanje, de tweede hoofdstad, partij kiezen? In feite was er op deze vraag slechts één antwoord: op grond van zijn welbewust streven naar onafhanke-

lijkheid evenals door zijn vurige arbeidersbevolking kon Barcelona zich niet tegen de republiek uitspreken. Dit zal ook tenslotte zijn oordeel zijn, maar slechts na een bijzonder bloedige strijd.

Door een fout in hun manoeuvres kunnen de generaals hun actie slechts met vierentwintig uur vertraging uitvoeren, zodat het voordeel van een verrassing verloren gaat.

Op 18 juli weten de arbeidersvakbonden, zeer goed georganiseerd in Catalonië, wat er de vorige avond gebeurd is in de rest van het land; zij vermoeden dat hetzelfde zich in hun stad zal herhalen. Zij plegen overleg, stellen verdedigingsplannen op en maken zich meester van verschillende wapendepots.

Vroeg in de ochtend van de negentiende komen de troepen eindelijk hun kazernes uit om naar het centrum van de stad op te trekken, maar zij stoten meteen op grote groepen reeds tot de tanden bewapende arbeiders. In een oogwenk omringd door dichtopeengedrongen, vastberaden en gedisciplineerde groepen mensen, slagen zij er niet in hun verbindingen tot stand te brengen. Her en der verspreid leveren zij moeilijke gevechten of worden tenslotte zelfs verslagen. Hun bevelhebber, generaal Goded, wordt gevangengenomen. Met verstikte stem verzoekt hij zijn aanhangers via de radio de nu hopeloos geworden strijd te staken.

De ochtend van de twintigste hebben de laatste groepen opstandelingen zich overgegeven of zijn verslagen.

Er zijn 520 doden en 3 000 gewonden. Goded wordt gefusilleerd in een der grachten van de burcht van Montjuich, met hem nog 4 generaals, 5 kolonels, 6 oversten, 21 majoors, 26 kapiteins, 36 luitenanten en 9 vaandrags.

Voortaan zal heel Catalonië de republiek trouw blijven.

4 Hoe Sevilla overrompeld werd

In deze tragische dagen wordt de pittoreske, soms bijna komische noot gevormd door de uitzonderlijke tonelen die zich zowel letterlijk als figuurlijk in Sevilla afspelen.

De hoofdstad van Andalusië is een belangrijke stad, de derde van Spanje; het is dichtbevolkt, lastig, vaak de haard van revolutionaire bewegingen. Deze sector hebben de samenzweerders toegewezen aan generaal Queipo de Llano.

Gonzalo Queipo de Llano, zestig jaar oud, is een verbazingwekkende, schilderachtige figuur; hij is republikein en vrijmetselaar, moedig, dynamisch, avontuurlijk, een geweldige bluffer, een vrolijke Frans en een drinkebroer. In Marokko heeft hij bekendheid verworven door zijn cavaleriecharges. Hij is het zuivere type van een officier die men met het woord 'houwdegen' pleegt te betitelen.

In Sevilla zal Queipo de Llano zijn reputatie eer aandoen. Hij zal

de stad veroveren door middel van een van die vermeteledaden die het waard zijn voor het nageslacht bewaard te blijven.

Op de avond van 17 juli rijdt hij de stad binnen in een schitterende Hispano-Suiza met officieel vaandel die — zoals hij later trots vertelt — ‘het hem mogelijk had gemaakt als samenzweerder drieduizend kilometer af te leggen, onder het voorwendsel de douaneposten te gaan inspecteren.’ De enige personen die hem begeleidden waren zijn chauffeur en zijn adjudant.

De ochtend van de achttiende meldt hij zich bij het provinciale hoofdkwartier. Vanwege de gloeiende hitte, die in deze tijd van het jaar normaal is voor Sevilla, vindt hij de bureaus vrijwel leeg. Hij installeert zich ergens en neemt kalm bezit van de gebouwen. Omdat er niemand komt opdagen, laat hij er enige onderofficieren en ordonnansen achter met de opdracht iedereen te laten weten dat hij er voortaan de scepter zwaait; vol vertrouwen gehoorzamen zij, zonder er zich overigens rekenschap van te geven wat er zich eigenlijk afspeelt.

Vandaar begeeft hij zich naar de bevelvoerend generaal. Hij vindt hem op zijn post; hij nodigt hem uit zich bij de opstand aan te sluiten en zich aan zijn zijde te scharen. De ander aarzelt, hij is met stomheid geslagen; hij maakt duidelijk de indruk van iemand die bang is een beslissing te nemen, welke deze ook zou zijn. Queipo de Llano maakt een eind aan zijn twijfel door hem te verklaren dat ‘hij zich onder arrest moet beschouwen.’ Hij verzoekt zijn collega die zich in zijn lot schikt en eigenlijk tevreden is dat hij geen initiatief heeft hoeven nemen, in het aangrenzende vertrek te blijven; aangezien er geen sleutel van is, laat hij een korporaal komen die geheel ontdaan is over deze verbazingwekkende affaire tussen twee generaals; hij geeft hem order de wacht te houden bij de deur van het bureau en ‘te schieten op iedereen die zou trachten het gebouw in of uit te gaan.’

Vervolgens, steeds slechts begeleid door zijn adjudant, dient hij zich aan bij de infanteriekazerne. Op de binnenplaats vindt hij alle manschappen, in het gelid opgesteld, volledig uitgerust, het geweer in de hand. Hij vraagt de kolonel om uitleg. Deze antwoordt hem dat dit opnemen van de wapenen ‘ten doel heeft de regering te ondersteunen.’ ‘U begrijpt er niets van,’ brult Queipo de Llano en voegt er met evenveel overtuiging aan toe dat ‘hij hem uit zijn rechten ontzet’ en ‘hem op staande voet het bevel ontnemt.’ De kolonel, ongetwijfeld verheugd zich ontheven te zien van een wellicht compromitterende verantwoordelijkheid, buigt het hoofd, gelaten maar heimelijk voldaan; zonder zich te verzetten, zonder een woord te zeggen, zonder ook maar iets te vragen, trekt hij zich behoedzaam terug, gaat naar huis, sluit zich zorgvuldig op en wacht tot deze vervelende geschiedenis achter de rug zal zijn.

De kwestie is nu alleen wat te doen met de nog steeds verzamelde

troepen die op de binnenplaats rustig orders afwachten, slechts ontevreden over het feit dat men hen in de brandende zon laat staan. Queipo de Llano heeft niemand ter beschikking die het bevel over kan nemen. Hij ontwaart een of andere kapitein, kondigt hem aan dat hij gepromoveerd zal worden en dat hij hem tijdelijk het commando over het regiment overdraagt. De officier is lichtelijk verbaasd, bijzonder gevlcid; hij kwijt zich onmiddellijk van zijn taak. Queipo de Llano heeft zich nu ook van de medewerking van de infanterie verzekerd.

Eigenlijk bestaat deze infanterie van Sevilla maar uit 140 man. Dat is weinig om een stad met iets meer dan 300.000 zielen onder de duim te houden. De plaatselijke afdeling van de Falange wordt verzocht onmiddellijk alle beschikbare aanhangers te verenigen. Om elf uur worden er vijftien zeer jonge mensen gestuurd . . .

Men voegt daar een veertigtal ambtenaren van de intendance aan toe. Zij zullen zeker niet erg vechtlustig zijn maar zij dragen in ieder geval een uniform. Op een afstand kan men hen wel voor soldaten aanzien.

Gelukkig hebben de arbeiders zich nog niet vertoond. Zij zijn nog in de fabrieken waar zij druk redeneren; maar het is bijna twaalf uur, het zal niet lang meer duren of zij komen de werkplaatsen uit.

Door een laatste spelletje blufpoker weet Queipo de Llano zich te verzekeren van de hulp van een groep artillerie. In allerijl worden er enkele oude kanonnen op het grootste plein opgesteld. De generaal geeft het bevel in de lucht te schieten, vooral op de meest luidruchtige manier. Het is tijd: de sirenes van de fabrieken loeien, over enkele minuten komen de arbeiders naar buiten.

Zij verschijnen, klaar om te betogen; dit 'machtsvertoon' slaat hen echter uit het veld, zij aarzelen. Om tenslotte nog meer indruk op hen te maken, laat Queipo de Llano, ongeëvenaard regisseur, vrachtwagens met een veertigtal legioensoldaten, per vliegtuig uit Marokko gekomen, door de stad trekken. Hij laat ze voortdurend door de grote straten heen en weer trekken, zoals figuranten in een opera die aan de ene zijde het toneel verlaten om aan de andere zijde weer op te komen. Voor de radio verklaart hij triomfantelijk dat er een heel legerkorps uit Afrika op komst is.

In de middag vat men in de buitenwijken weer moed. Er worden barricades opgeworpen; een tiental kerken, evenals de spinnerijen van een bekend royalist, de markies Luce de Tena, worden in brand gestoken. Onder de indruk van de parade der legioensoldaten, durven de volksmassa's toch niet op te trekken naar het centrum van de stad waarvan Queipo de Llano zich vrijwel alleen heeft meester gemaakt.

Tegen het vallen van de nacht houdt hij een lange toespraak voor de zender van Sevilla. Hij heeft het geniale idee systematisch de stemmen der verschillende omroepers te benutten om politieke

leugens te verspreiden en de openbare mening te vergiftigen. Met een hese stem bedreigt hij iedereen die tegenwerkt met de vreselijkste represaillemaatregelen, uit te voeren door de Marokkaanse versterkingen. Hij schreeuwt, scheldt, brult: 'De Arabieren zullen de communisten het hoofd afhouden, de Moren zullen hun vrouwen verkrachten. De schurken die het in hun hoofd krijgen om nog weerstand te bieden zullen als honden afgeslacht worden.'

5 In Madrid mislukt de opstand

De generaals wisten dat men op de militairen uit Madrid niet zeker kon rekenen en dat hun aantal bovendien niet voldoende was om de stad in handen te krijgen. Het plan was nu de hoofdstad in te nemen met behulp van vier colonnes welke uit de provincie zouden optrekken. 'Dat zijn er dan vijf' had Mola gezegd. 'En de vijfde?' 'De vijfde?' had hij geantwoord, 'de vijfde is de colonne van de aanhangers in de stad.' Dit is de oorsprong van de nog steeds gebruikte uitdrukking 'de vijfde colonne.'

Deze zal echter niet behoeven in te grijpen; de vier andere hebben niet eens kunnen vertrekken. De omstandigheden zijn dus ongunstig voor een opstand. Bovendien besluit men te Madrid, evenals te Barcelona, te laat. Direct op 18 juli hebben de leiders der uiterst-linksen hun maatregelen genomen om voorbereid te zijn op een mogelijke, bijna zekere militaire actie. De vakbonden hebben zich van wapens voorzien. De communistisch gezinde organisaties hebben zelfs de gevangenen laten openen. Zij hebben behalve de anarchistische gevangenen ook een aantal gewone misdadigers bevrijd.

Op de negentiende besluiten de samenzweerders pas om een poging te wagen, welke eigenlijk dermate wanhopig was dat generaal Villegas, die eerst de leiding ervan had, de verantwoordelijkheid overdraagt aan generaal Fanjul.

Fanjul nestelt zich ten noordwesten van de stad, in de kazerne de la Montaña die vrij afgelegen ligt. Hij heeft onder zijn bevel een regiment infanterie, het korps brandweerlieden, een detachement kadetten en een aantal Falangisten. Hij wordt al gauw omsingeld, afgesneden en in de verdediging gedrongen.

In de ochtend van 20 juni wordt hij aangevallen door de Asaltos, bijgestaan door artillerie maar vooral door dichte groepen gewapende en opgezweepte arbeiders. Met moeite verzetten de belegerden zich een paar uur.

Tegen de middag wil een deel van het garnizoen zich overgeven. Een kort moment wordt zelfs de witte vlag gehesen, die echter meteen weer wordt neergehaald door jonge vaandrags. De situatie is onhoudbaar geworden. De grote ingangspoort is bezweken onder de herhaalde slagen. Een razende menigte zwermt uit over de binnenplaats en stort zich op de gebouwen.

Een waanzinnig bloedbad wordt aangericht als de ontwapende en mishandelde officieren brullend van de gebouwen worden gesmeten. Hun verminkte lichamen slaan op de grond te pletter. Het merendeel van degenen die nog leven wordt door een razende menigte afgemaakt. Zelfs de weinige gewonden die nog in leven zijn worden niet gespaard; bloedend, gillend van pijn worden zij tot bij de *Cárcel Modelo* gesleurd waar zij zonder meer doodgeschoten worden.

6 De marine blijft de regering trouw

Nadat de regering op de avond van de zeventiende door middel van een telefoontje op de hoogte was gekomen van het oproer in het Marokkaanse protectoraat, geeft zij de marine onmiddellijk bevel zich naar Ceuta en Melilla te begeven en deze steden te sommeren zich over te geven en ze in geval van weigering te bombarderen.

De achttiende maakt het smaldeel te Cartagena zich op om uit te varen en begeeft zich vervolgens naar de Afrikaanse kust. Onderweg vragen de commandanten hun bemanningen zich aan te sluiten bij de opstandelingen. Deze oproepen worden eerst gevolgd door een algemeen stilzwijgen, maar dan stijgen verontwaardigde kreten op. Het komt tot scheldpartijen waarna de matrozen zich op hun officieren werpen, hen doden en de lijken in zee gooien.

Om hen te vervangen stellen zij aan boord revolutionaire comités samen. Dit soort sowjets, bestaande uit gewone matrozen of hoogstens uit kwartiermeesters, trachten zo goed en zo kwaad als het gaat, meer kwaad dan goed, de leiding van de schepen over te nemen. Zij zien ervan af te trachten de Marokkaanse kust te bereiken en keren tenslotte met veel moeite weer terug naar hun thuishaven waar zij door de bevolking als overwinnaars ingehaald worden.

Bij gebrek aan deskundigen is de Spaanse vloot nu vrijwel onbruikbaar geworden.

Dit feit, dat voor het verloop van de burgeroorlog van het grootste belang zal blijken, leidt ertoe dat:

enerzijds de vloot op wier hulp de opstandelingen stellig rekenden, voor hen verloren gaat, hetgeen weldra niet te overziene gevolgen met zich mee zal brengen;

anderzijds de regering zelf evenmin vrijwel geen gebruik zal kunnen maken van de vloot: viervijfde van het totale Spaanse marine-kader is uitgemoord en omdat de bediening van moderne schepen nu eenmaal vakmensen eist, zal het gouvernement hiervan vrijwel geen gebruik kunnen maken. De van haar leiding beroofde marine zal hoegenaamd geen rol spelen in een oorlog waarin zij dat juist wel had kunnen en moeten doen.

Al deze bloedbaden maken de chaos slechts groter. Op deze avond van 18 juli heeft de wanorde overal haar hoogtepunt bereikt.

9 | *De vlam in de pan*

1 De regering schijnt overrompeld

Sinds de avond van 17 juli weet de regering dat er te Tetuán, Ceuta en Melilla een militaire opstand is uitgebroken. Zij verkeerde in de veronderstelling dat het om niet meer dan wat locale ongeregeldheden op afgelegen punten ging. Zij heeft zich ertoe beperkt strenge orders aan de vloot van Cartagena te geven; tegelijkertijd heeft zij voor alle strijdkrachten de alarmtoestand afgekondigd. Nadat deze orders uitgevoerd zijn toont zij geen bijzondere bezorgdheid meer.

's Morgens de volgende dag bericht de radio dat er iets gaande is in Marokko; zij voegt eraan toe dat er geen reden tot ongerustheid is: 'Overal op het vasteland heerst volmaakte rust; niemand, werkelijk niemand heeft deelgenomen aan dit dwaze complot.'

Niettemin volgt in de loop van de dag het ene bericht op het andere, bij de officiële instanties stapelen zich de rapporten op. Niet alleen is het gebied van het Spaanse protectoraat volledig in handen van de opstandelingen, maar ook van het vasteland zelf komen verontrustende berichten binnen. De ene stad na de andere gaat tot openlijke insubordinatie over en er komen berichten door die soms spreken van geslaagde, soms van mislukte pogingen tot het grijpen naar de macht. Tegen twaalf uur bestaat er geen twijfel meer aan dat het om een opstandige beweging gaat die zich over het hele land uitstrekt.

Het kabinet komt in vergadering bijeen. Vrijwel zonder onderbreking houdt het de gehele middag zitting. Het verplaatst zich achtereenvolgens van het koninklijk paleis naar het ministerie van Oorlog, van het ministerie van Oorlog naar het ministerie van Binnenlandse Zaken, van het ministerie van Binnenlandse Zaken weer naar het koninklijk paleis. Koortsachtig wordt er beraadslaagd, voortdurend onder de druk van een situatie welke steeds ingewikkelder schijnt te worden.

Men is het snel eens over een eerste noodzakelijke maatregel: het leger van een opperbevel voorzien. Helaas weet men echter niet wie men hiermee kan belasten. Het moet een leider zijn die dynamisch is en een zeker aanzien geniet; bovendien moet hij een absoluut betrouwbaar republikein zijn en zo mogelijk zelfs vrijmetselaar. Zo'n man bestaat: Queipo de Llano zou de aangewezen figuur zijn om deze taak te vervullen. Allen stemmen in, het decreet wordt ge-

tekend; dan hoort men wat er in Sevilla gebeurt. Er wordt onmiddellijk een tegenorder gegeven. De held blijkt namelijk een oproerkraaier te zijn.

In Madrid hecht men vooralsnog geloof aan het bericht dat er niets ernstigs aan de hand is. De officiële verklaringen klinken geloofwaardig. Slechts in het begin van de middag beginnen er minder optimistische geruchten de ronde te doen volgens welke de toestand wel eens anders zou kunnen zijn dan men voorgeeft.

Die personen die actief zijn in de politiek maar niet tot de regeringsgroep behoren haasten zich om op een onopvallende manier de stad te ontvluchten. Velen gaan naar San Sebastián, vlak bij de Franse grens. Daar – bericht de Amerikaanse ambassadeur – is een oud-president van de Raad, graaf Romanones, van mening dat 'de situatie ernstig is maar dat men er snel verbetering in zou weten te brengen: binnen drie of ten hoogste vier dagen.'

Om vijf uur wordt er via de radio een officieel communiqué uitgegeven: 'De regering is de situatie meester; binnen korte tijd zal zij zeker kunnen berichten dat de orde overal weer hersteld is.'

Om zeven uur: 'De regering bevestigt nogmaals dat het gehele schiereiland volkomen rustig is.' Een officieus commentaar voegt eraan toe: 'Dankzij het feit dat men onverwijld maatregelen heeft genomen, is een wijdvertakte antirepublikeinse beweging in de kiem gesmoord. Gelukkig heeft zij op het schiereiland absoluut geen bijval gekregen: slechts in een klein deel van het leger heeft zij enkele aanhangers gevonden.'

Op 19 juli volgen er nog meer geruststellende boodschappen, onderbroken door patriottische uitzendingen. 'Overal is de orde hersteld, zelfs te Sevilla.' Zelfs te Sevilla! Ook daar was dus onrust geweest. De publieke opinie is geschokt; in arbeiderskringen neemt de opwinding voortdurend toe.

2 Martínez Barrios tracht te redden wat te redden valt

In het licht van de laatste berichten wordt het duidelijk dat de opstand enerzijds te diep geworteld is om onderdrukt te worden maar dat zij anderzijds op te veel weerstand stuit om de overhand te kunnen krijgen. Vooralsnog kan men schijnbaar noch van een overwinning noch van een nederlaag spreken.

Het beste zou dus zijn olie op de golven te gieten teneinde de storm te doen bedaren. Indien men een algehele burgeroorlog wil vermijden blijft er slechts één ding te doen: onderhandelen. Wat willen de rebellerende generaals eigenlijk, vraagt men zich af. Waarborgen? Waarom zou men hun deze waarborgen niet geven? Natuurlijk binnen het kader van de republiek. Goded, Cabanellas, Queipo, zijn zij niet allen republikein? Mola kan niet als een stelselmatig

tegenstander van de regering beschouwd worden, Franco heeft de naam in het geheel niet aan politiek te doen.

Bij de regering wordt aangedrongen op pogingen tot een overeenkomst. Ook de president van de republiek voelt daar alles voor. Hoe koppig hij ook moge zijn, Manuel Azaña is te intelligent om zich geen rekenschap te geven van de huidige situatie. Hij verbergt zijn bezorgdheid omtrent de mogelijkheid van een catastrofe niet, hij voorspelt dat deze onvermijdelijk is. Zelfs de president van de Raad aarzelt de verantwoordelijkheid voor de afschuwelijke gebeurtenissen, die hij ziet aankomen, op zich te nemen. In deze tragische uren zullen enkele helderdenkende mensen trachten te redden wat er te redden valt.

Laat in de avond van 19 juli deelt Casares Quiroga mee dat hij zich terugtrekt; hij neemt vrijwillig ontslag om plaats te maken voor een formatie onder voorzitterschap van een waarachtig republikein, grootmeester van de vrijmetselarij, een evenwichtige persoonlijkheid, befaamd om zijn kunde en scherpzinnigheid: Martínez Barrios.

Martínez Barrios stelt in allerijl een kabinet samen, bestaande uit gematigde personen. Hij vertrouwt het departement van Oorlog aan de commandant van het hoofdstedelijk garnizoen toe, de onpartijdige en integere generaal Miaja, dezelfde man die korte tijd daarna als de heldhaftige verdediger van Madrid van zich zal doen spreken.

Miaja neemt meteen contact op met een van zijn goede vrienden, generaal Mola, die net Pamplona had ingenomen en die men als de leider van de actie aanziet. Zij houden een uitermate hoffelijk telefoongesprek. Miaja zegt aan Mola dat hij de opdracht heeft hem een plaats in het ministerie aan te bieden. Mola geeft uiting aan zijn verwondering maar tenslotte weigert hij toch. Hij zegt in de eerste plaats zijn eigen baas niet meer te zijn, maar gelooft bovendien niet dat 'een gecombineerd bestuur, gebaseerd op het volksfront, zelfs in gewijzigde vorm in staat zou zijn de orde te handhaven. Bovendien zijn wij niet alleen. Aan onze zijde staan onze aanhangers; u hebt de uwe, ik de mijne. Zelfs in geval wij het eens konden worden, zou men niet naar ons luisteren en onze bevelen niet opvolgen. Wij zouden beiden verloochend worden en tenslotte gelyncht.'

Een dergelijke toenaderingspoging wordt ondernomen bij generaal Cabanellas, eveneens republikein en vrijmetselaar. Maar Cabanellas had zich juist bij de opstandelingen aangesloten; schijnbaar zonder overtuiging want naar men zei 'had een jong officier zijn revolver op hem moeten richten om hem binnen de minuut te laten beslissen.' Dus antwoordt ook Cabanellas, min of meer spontaan, dat hij zich reeds gebonden heeft.

Zo worden de onderhandelingen reeds stopgezet nadat ze nog maar nauwelijks begonnen zijn. Deze mislukking zal de bron zijn van onbeschrijflijke ellende.

Wie moet men hiervoor aansprakelijk stellen? Dit probleem is het

onderwerp van vele discussies. De liberaal Salvador de Madariaga schrijft dat 'Martínez Barrios werd gewurgd door de handen der extremisten.' Ogenschijnlijk evenzeer terecht, beschuldigen anderen Mola ervan dat hij door de reactionaire *requetés* overheerst werd. In een redevoering die hij op 17 juli 1937 houdt, zal Franco zelf in ieder geval hulde brengen aan de pogingen 'van Martíncz Barrios die de orde wilde herstellen maar door zijn eigen aanhangers verraden werd.'

Ten aanzien van dit probleem heeft niemand eigenlijk gelijk of ongelijk. De waarheid is dat het Spanje van 19 juli 1936 er in het geheel niet op voorbereid is om op een verstandige manier tot een schikking te komen. In deze storm van hartstochten zou iedere redelijke oplossing als een strohalm weggevaagd zijn.

Martínez Barrios, die zijn pogingen mislukt ziet, dringt niet aan, hij trekt zich terug. De ochtend van de twintigste benoemt president Manuel Azaña een van zijn vrienden, José Giral, tot leider van de regering.

José Giral Pereira, leraar in de farmacie, is zesenvijftig jaar. Hij is een bijzonder rechtschape mens, met een zekere cultuur maar zonder veel karakter. Hij benoemt generaal Pozas als minister van Binnenlandse Zaken en generaal Castelló als minister van Oorlog. Sinds de val van de monarchie zijn dit de eerste generaals die de functie van minister vervullen. Deze keer zijn er geen geëxalteerde figuren bij. Men heeft niet alle bruggen willen afbreken.

Het nieuwe kabinet is bezield met de beste wil ter wereld. Indien er nog iemand gerustgesteld zou kunnen worden dan was dit kabinet wel voorbestemd om zulks te doen. Hoewel het overvloedig van goede voornemens heeft het één fout, maar dan ook wel een onoverkomelijke: het is zwak. Zonder overwicht op de linksen, kennelijk zonder invloed op de rechtsen, waarop kon het dan wél steunen? Op de gematigden? Er bestonden reeds lang geen gematigden meer.

Men moet wel beseffen hoe de republiek er op dat moment voorstond en zou haar derhalve het beste kunnen vergelijken met het ros Beyaert, dat geweldige paard, voorzien van de nobelste eigenschappen, dat helaas alleen maar niet echt heeft bestaan.

3 Wapens! Wapens!

Er bestaat geen republiek meer, er bestaan slechts twee vijandige partijen, tegenover elkaar, in het vuur van de strijd.

Op 19 juli hebben de arbeiders van Madrid het werk nedergelegd. Woelige massa's verspreiden zich over de stad. Zij vragen, verlangen, eisen: 'Wapens! Wapens!'

De agitators laten de gelegenheid niet voorbijgaan om deze reeds verhitte gemoederen nog eens extra op te zwepen. In deze brandend hete Castiliaanse zomerdagen ziet men La Pasionaria (de Passie-

bloem) onvermoeibaar op een open vrachtwagen de straten doorkruisen; met een warme stem, levendige gebaren, de vuist geheven, vermaant, bezweert, brult zij: 'Wij zullen met messen vechten, met kokende olie zullen wij vechten!' Iedere keer, aan het einde van een toespraak, roept zij uit: '*No pasarán!* Zij zullen er niet doorkomen!' De oude Franse strijdkreet uit 1916 klinkt in 1936 opnieuw in Spanje.

Voortdurend donderen de leuzen door de stad en hoe langer hoe fanatieker weerklinkt uit steeds meer monden het geroep om wapens. Zelfs in de broeierige avonden van deze hondsdagen verstomt de kreet 'Wapens! Wapens!' niet.

Dit is geen revolutie meer, dit is een vulkanische uitbarsting. Wapens? Na lang aandringen van Indalecio Prieto, Largo Caballero en vele anderen, stemt José Giral er eindelijk in toe. Hij bezwijkt onder de steeds groter wordende pressie en met gejaagde stem zegt hij op 20 juli toestemming te verlenen wapens 'onder het volk' uit te delen. Onder het volk, dat wil zeggen onverschillig aan wie en dus ook aan hen van het allerlaagste moreel allooi.

Met het geven van deze toestemming graaft de republiek haar eigen graf.

4 De regering tast in het luchtledige

De beslissing om alle lagen van de bevolking van wapens te voorzien is een daad die verstrekkende gevolgen zal hebben.

Men heeft dit José Giral heftig verweten. Te zijner rechtvaardiging moet gezegd worden dat hij moeilijk anders had kunnen handelen. Hij bekrachtigde eigenlijk alleen maar wettelijk de gang van zaken, zoals die zich toch al snel in een bepaalde richting ontwikkelde. Indien hij geen toestemming had gegeven, zou men zich eigenhandig wapens verschaft hebben door gewoon de arsenalen te plunderen. Wat kon hij doen, welke waren zijn verdedigingsmiddelen?

De vorige avond had de communistische jeugd te Irún, zonder iemand ervan in kennis te stellen of te raadplegen, op eigen initiatief de grens gesloten en oefent hierop zelf controle uit. Bijna overal in het land gaat het op dezelfde manier toe.

De regering, of liever gezegd datgene wat men uit gewoonte nog zo blijft noemen, is letterlijk vernietigd. De militaire opstand heeft haar het leger ontnomen, de afvalligheid van de Guardia Civil heeft haar de politie gekost, het overlopen van hoge functionarissen heeft haar van haar administratieve top beroofd. Wat is haar nog overgebleven? Het stelt allemaal niets meer voor.

Toevallig horen de ministers af en toe nog door de telefoon wat er gebeurt. Want de telefoon is nog bruikbaar en zal zelfs de enige instantie zijn die normaal blijft functioneren. De telefoondienst, in Spanje gescheiden van de posten, is verpacht aan een Ameri-

kaanse maatschappij welke de gehele burgeroorlog door met onverstoorbare onpartijdigheid de exploitatie zal voortzetten. In het heetst van het gevecht zullen de tegenstanders naar de telefoon grijpen om elkaar van het ene slagveld naar het andere aanmaningen of beledigingen toe te slingeren, om welluidende benamingen uit te wisselen, precies zoals de helden uit de *Ilias* van Homerus deden.

Een kabinetchef uit Madrid telefoneert bijvoorbeeld naar Burgos.

'Hallo, Burgos?'

'Ja, hier de staf.'

'Hoe staan de zaken er voor bij u?'

'Met wie spreek ik?'

'Met het ministerie van Binnenlandse Zaken.'

'Het ministerie van Binnenlandse Zaken? Kom maar eens te voorschijn, schoft.'

De hoorn wordt op de haak gelegd, men weet waar men aan toe is. Madrid weet dat Burgos gevallen is.

Nergens is ook maar iemand om de voorzitter van de Raad op de hoogte te houden, zelfs niet om zich om hem te bekommeren. Wel een bewijs dat de eigenlijke regering opgehouden heeft te bestaan.

De staat is gebroken, de republiek is in stukken uiteengevallen. Zij is, zoals de Engelsen het uitdrukken, *out of course*. De strijd zal tegen geheel andere tegenstanders gestreden worden. De opstand is gestuit op de reacties van het volk, reacties waarvan de samenzweerders de omvang niet hadden voorzien. Hun vijand is niet meer de regering, het is het proletariaat. Deze contra-revolutie stuit op de revolutie. Wij zullen nu getuige zijn van de botsing tussen deze twee revoluties.

1 Algehele verwarring

In het kamp der republikeinen overheerst de anarchie, in dat van de tegenstanders de verwarring.

Bij de contra-revolutionairen zijn de civiele invloeden uitgeroeid door de dood van de twee belangrijkste uit de burgerij voortgekomen leiders: de ene, Calvo Sotelo, is op 13 juli vermoord; de andere, José Antonio, zit sinds 15 maart gevangen. Na eerst in Madrid te zijn vastgehouden wordt José Antonio 5 juni 's nachts uit veiligheids-overwegingen naar de gevangenis van Alicante overgebracht en daar op 18 november door een 'volksrechtbank' ter dood veroordeeld. Op 20 november wordt het vonnis voltrokken en sterft hij onder het uitroepen van de woorden '*Arriba España!*'

De opstandelingen hebben nu nog uitsluitend militaire leiders. Twee van hen schijnen zich op dit moment te onderscheiden: in het zuiden Queipo de Llano, meer een schilderachtige figuur dan een groot politicus; in het noorden Emilio Mola, een man met een helder verstand en grote kwaliteiten. Toch hadden de samenzweerders niet hém de opperste leiding van hun onderneming toegedacht; zij hadden een ander gekozen, iemand die toen in het leger groot aanzien genoot: Sanjurjo.

José Sanjurjo Sacanell is vierenzestig jaar; hij is hoge commissaris van Marokko geweest, vervolgens commandant van de Guardia Civil. Elders lazen wij reeds over zijn dwaze daad van 10 augustus 1931, zijn veroordeling en zijn bevrijding. Sinds enige maanden woont hij nu als vluchteling in Lissabon en wacht daar tot men een beroep op hem komt doen.

19 juli 1936 stuurt men hem een vliegtuig, bestuurd door een jonge waaghals: Juan Antonio Ansaldo. Hij komt hem halen. Hoewel de Portugese autoriteiten met hem sympathiseren, zorgen zij er wel voor een stipte neutraliteit te bewaren. Met politieke voorzichtigheid weigeren zij de Spanjaard het officiële vliegveld ter beschikking te stellen.

Op de twintigste, de dag van het vertrek, moet Ansaldo zijn toevlucht nemen tot een geïmproviseerd terrein dat grenst aan een dennenbosje. Het toestel is klein en niet erg krachtig. De nogal ijdele Sanjurjo heeft een voorliefde voor vertoon, hij staat erop twee grote koffers met gala-uniformen mee te nemen. Het te zwaar geladen

toestel stijgt moeilijk op. Nauwelijks van de grond raakt het de bomen; het vat vlam; de piloot, van zijn stoel geslingerd, komt er met enkele verwondingen af; maar zijn passagier, die in de romp bekneld zit, komt om het leven en verkoolt.

De dood van Sanjurjo brengt de aanstichters van de opstand in de grootste moeilijkheden. Zij weten niet direct wie zijn plaats moet innemen. Zij stellen zo lang een 'Junta' samen, dat wil zeggen een comité van generaals. Het voorzitterschap wordt voorlopig aan Cabanellas toevertrouwd; wij hebben reeds gezegd dat hij republikein en vrijmetselaar was, maar verder vrij onbetekenend.

Op dit moment nu treedt de man voor het voetlicht die straks de leider van de toekomst zal zijn.

2 *Franco arriveert in Marokko*

De vroegere leider van de generale staf, generaal Franco, is sinds zes maanden min of meer in ballingschap op de verafgelegen Canarische eilanden. Reeds in juni 1936 was hij gepolst omtrent deelname aan het complot; pas begin juli had hij definitief toegezegd. Men geeft hem het bevel over de troepen in Marokko waar hij lange tijd dienst heeft gedaan en groot aanzien geniet.

Zijn overplaatsing naar Afrika wordt zorgvuldig voorbereid. Door tussenkomst van de correspondent van het blad *ABC*, Luis Bolín, en met financiële steun van de uit Majorca afkomstige kapitalist Juan March wordt in Londen een Engels vliegtuig gehuurd; de *Dragon-Volant*, bestuurd door kapitein Olley.

Op 18 juli krijgt Franco te Santa Cruz de Tenerife een diplomatiek paspoort, onder de naam 'Sangróniz'; hij plakt er zijn eigen foto in.

Tenerife heeft op dat moment geen vliegveld. Maar nadat hij een officiële vergunning heeft gevraagd en deze van het ministerie te Madrid heeft verkregen, gaat Franco de avond van de zestiende aan boord van een boot, de gebruikelijke verbinding met het naburige eiland Gran Canaria, hetgeen wel een klein vliegveld bezit waar de *Dragon-Volant* dan ook geland is. Hij heeft toestemming gekregen de begrafenis van 'zijn oude vriend' generaal Balmes bij te wonen; het kwam goed uit dat deze juist achtenveertig uur tevoren gestorven was.

De volgende dag woont hij de begrafenis bij. In plaats van terug te keren naar Tenerife, blijft hij in Las Palmas, overnacht in het Hotel de Madrid, gelegen aan een klein, oud plein, in het midden verfraaid door een groepje palmen.

's Nachts om 4 uur komt zijn adjudant hem wakken; hij overhandigt hem een telegram, opgesteld in vooraf overeengekomen bewoordingen: het Marokkaanse bezettingsleger is in opstand gekomen en heeft het hele protectoraat in zijn macht. Dit is het verwachte sein.

In de loop van de volgende morgen wil Franco zich naar het vliegveld begeven waar de *Dragon-Volant* op hem wacht. Het gerucht van zijn vertrek is echter reeds verspreid door de stad met een grotendeels uit arbeiders bestaande bevolking die reeds op de hoogte was van wat er de vorige dag gebeurd was en de bedoelingen van de generaal bevroedde. Onderweg stuit de auto op een vijandige menigte. Men is gedwongen terug te keren. Men roept een compagnie infanterie te hulp; eerst wordt er in de lucht geschoten; de betogers gaan een ogenblik uiteen maar sluiten zich direct weer aaneen en doen een nieuwe aanval. Ditmaal moet er werkelijk geschoten worden; er vloeit bloed.

Eerst om twee uur bereikt de groep het vliegveld. Het vliegtuig stijgt op. Het is niet snel. Na een korte, zogenaamde 'technische' tussenlanding te Agadir, bereikt het Casablanca. Het is laat. Franco en zijn metgezellen logeren in een armoedig hotel bij de haven.

Vroeg in de morgen van 19 juli is de groep weer op het vliegveld. Daar doen zich echter moeilijkheden voor. De plaatselijke politie die al dat gereis van die Spanjaarden maar half vertrouwt bekijkt langdurig en aandachtig de identiteitspapieren.

Eindelijk wordt de toestemming tot vertrek verleend. Tetuán komt in zicht. Langzaam blijft men boven de stad cirkelen. De passagiers willen graag weten in wiens handen het terrein zich bevindt. Men moet oppassen niet in handen van de vijand te vallen, anders zou men beter rechtsomkeert kunnen maken. Zoals gewoonlijk neemt Franco de tijd en vooral ook zijn voorzorgsmaatregelen. Sommige historici verdenken hem er zelfs van dat hij gewacht heeft te landen 'totdat hij er zeker van was dat zijn vrienden heer en meester van het terrein waren.'

Franco kijkt door het cabineraam. Beneden zich herkent hij de lange gestalte van een officier waarin hij veel vertrouwen heeft, kolonel Buruaga. Gerustgesteld, geeft hij het teken dat men kan landen. Hij stapt uit het vliegtuig. De kolonel komt naar voren om hem te begroeten, gaat in de houding staan en zegt: 'Geen bijzonderheden in Marokko te melden, generaal.'

Franco is op zijn plaats van bestemming.

3 Een ongecompliceerd mens

Francisco Franco Bahamonde komt uit een familie van marine-officieren, afkomstig uit de provincie Galicië, in het noordwesten van Spanje, langs de onherbergzame kusten van de Atlantische Oceaan.

Hij is 4 december 1892 in El Ferrol geboren. Evenals zijn vader had hij zeeman willen worden. Vanaf zijn jeugd blijft hij de liefde voor de zee houden. Zijn zomervakanties brengt hij ieder jaar op zijn eigen bootje door.

Helaas is de toestand van de Spaanse marine dusdanig dat zijn

inschrijving opgeschort moet worden. Dus zal hij zijn carrière te land moeten maken. Op zijn vijftiende jaar wordt hij als kadet tot de infanterieschool van het Alcázar te Toledo toegelaten. Hij maakt een goede indruk; zijn leraren prijzen zijn ijver. Nadat hij de school verlaten heeft, wordt hij op zijn eigen verzoek in Marokko gedetacheerd. Ook daar onderscheidt hij zich. Op achtentwintigjarige leeftijd wordt hij tot kolonel bevorderd, op zijn tweeëndertigste is hij generaal: hij is dan niet alleen de jongste generaal van het Spaanse leger maar zelfs van heel Europa.

Hij ziet eruit als een goedig mannetje, klein, gedrongen, zwaarlijvig, dikbuikig. Hij heeft een rond hoofd en een glad voorhoofd, omlijst door zwarte haren. Zijn neus is gekromd, een haviksneus dus. Hij heeft een levendige blik, en slechts zelden speelt een weemoedige glimlach hem om de mond. Zijn stem is schel, doordringend. Hoewel hij een goede woordkeus heeft is hij een slecht redenaar.

Stevig op zijn benen staand, maakt hij een gezonde en volkomen evenwichtige indruk. Zijn voornaamste kenmerk is degelijkheid.

Niet erg spraakzaam, zeer bescheiden, van nature gereserveerd, straalt hij altijd een onverstoorbare rust uit.

Altijd en overal houdt hij het hoofd koel, zijn gezicht is vrijwel zonder uitzondering onbewogen. Nimmer neemt men bij hem tekenen van nervositeit of van gevoel waar. Deze man kent geen zenuwen.

Nadat Hitler hem ontmoet had, sprak hij zijn woede uit over het feit dat hij na twee uur nog niet bij machte was geweest hem ook maar de minste concessie af te dwingen. 'Ik zou liever drie of vier tanden laten trekken dan weer opnieuw te beginnen.' Hij had op deze rots geen vat kunnen krijgen.

Zijn zelfbeheersing wordt nog versterkt door een grote mate van vasthoudendheid. Hij is traag in het nemen van beslissingen, maar ziet er dan ook niet meer van af. Hij denkt er langdurig over na, maar niets ter wereld kan hem daarna nog van mening doen veranderen. Zoveel tijd als hij nodig heeft om tot een besluit te komen, zoveel volharding stelt hij erachter om dit uit te voeren. Zijn traagheid van denken lijkt soms een verbijsterende aarzeling. Hij maakt dan de indruk de moeilijkheden te ontwijken; in werkelijkheid handelt hij slechts weldoordacht. Wanneer zijn besluit eenmaal genomen is, legt hij de hardnekkigheid van een muider aan de dag.

Geduldig als zijn voorvaderen, boeren, behoedzaam als de zeeleden uit zijn familie, listig als de Galiciërs uit zijn provincie, heeft hij een weinig open karakter, is hij van nature nogal gesloten.

Hij houdt niet van grote mensenmenigten. Zelden vertoont hij zich in het openbaar, hij vermijdt ontvangsten, ontvlucht parades. Hij leeft bijna als in een klooster, in zijn Pardopaleis op tien kilometer van Madrid, waar hij vrijwel nooit komt.

Hij is absoluut niet ijdel, ongetwijfeld bezit hij wel enige heime-

lijke trots. Hij is streng, vaak hardvochtig. Hij is zeer werkzaam, gaat methodisch te werk en is uiterst nauwgezet. In zijn persoonlijke uitgaven is hij zeer spaarzaam, gierig bijna. 'Een Spanjaard die spaart en niet verkwist!' zei mij eens een van mijn vrienden; en om zijn woorden kracht bij te zetten hief hij de armen ten hemel.

Zijn voornaamste eigenschap is dat hij zeer oprecht in God gelooft. Hij is uitermate godsdienstig. Op momenten dat hij een belangrijke beslissing moet nemen trekt hij zich in zijn huiskapel terug. Wanneer men hem een bevel tot terechtstelling ter ondertekening voorlegt, verzinkt hij in gebed. Hij zal niet doden, het zal een gebod van hogerhand zijn.

Priesters en monniken hebben op hem een grote invloed, vooral de dominicanen. Hij reist nimmer zonder een aalmoezenier, zodat hij gerust kan zijn bij zijn laatste ademtocht de absolutie te krijgen en niet te hoeven sterven zonder dat hem de heilige sacramenten zijn toegediend, hetgeen voor hem het ergste zou zijn wat hem zou kunnen overkomen.

Zijn privé-leven is zo sober, onkreukbaar en gematigd als maar mogelijk is; hij eet weinig, drinkt nog minder en gebruikt nooit alcohol. Wandelingen in het park van het Pardo, de jacht op steenbokken in de Sierra de Gredos en, 's zomers vooral, vissen op zijn jacht *Azor*, langs de Cantabrische kusten, zijn voor hem de enige vormen van ontspanning.

Natuurlijk is hij getrouwd. Reeds op heel jeugdige leeftijd heeft hij een zeer beschaafd meisje uit zijn eigen stand getrouwd; zij is nogal beweeglijk en houdt in tegenstelling tot haar echtgenoot van plechtigheden en vertoon. Zij heet Carmen Polo.

Hij heeft een dochter, de markiezin van Villaverde, die hem zeven kleinkinderen geschonken heeft. Met enkele intieme vrienden zijn dit de enige personen die hij in zijn privé-leven toelaat. Behalve natuurlijk de onvermijdelijke kaplaan, de vaste begeleider van zijn aards bestaan, 's zondags een vaakgezicne gast aan de lunch.

Voor zover men weet heeft hij geen enkel avontuur met een andere vrouw gehad. Hij is zijn wettige echtgenote altijd oprecht trouw geweest. De gedachte aan een buitenechtelijke verhouding zou hem onbegrijpelijk zijn.

Zoals hij ook overigens volmaakt gespeend is van enige fantasie: hij heeft geen verbeelding, hij is geen genie, hij is slechts bedachtzaam en heeft karakter.

1 Gebrek aan eenheid in beide kampen

Op de avond van 20 juli 1936 is de situatie als volgt:

De opstandelingen hebben Spaans Marokko geheel in handen. Op het vasteland houden zij een uitgestrekt gebied in het noorden bezet: het strekt zich uit van Zaragoza tot Valladolid, de Cantabrische kust en de Baskische provincies behoren daar niet toe; in het zuiden hebben zij Cádiz, Córdoba en Sevilla in hun macht. De veraf gelegen Canarische eilanden en Majorca buiten beschouwing gelaten, beheersen zij dus op het vasteland eigenlijk maar twee gebieden die onderling geen enkele verbinding hebben.

De rest is geheel in handen van de regering: tweederde van het grondgebied, driekwart van de bevolking. Maar wat het belangrijkste is: zij beschikt over de grote steden, Madrid, Barcelona; over de grote industrieën bij de Golf van Biskaje en in Catalonië; zij heeft de fabrieken, de wapenopslagplaatsen, wapens en het oorlogspotentieel, waarvan zich alleen in Catalonië al meer dan de helft bevindt van alles wat er op het Spaanse schiereiland aanwezig is. Bovendien beschikt zij over de marine, of heeft deze in ieder geval ontnomen aan de tegenstanders.

Al is de opstand dan ook geen volslagen mislukking, geslaagd is zij zeker niet te noemen. In de meeste gevallen is het gestelde doel niet bereikt.

Op de benauwende avond van die twintigste juli denkt ook Mola er zo over. Na het binnenkomen van de laatste berichten kan hij zijn pessimisme niet meer verbergen. Hij geeft de indruk ontmoedigd te zijn. Later zegt hij dat hij de strijd uitsluitend voortgezet heeft omdat hij de hartstochtelijke actie die ontketend was, niet meer meester was.

Van hun kant kraaien de uiterst linkse leiders victorie. Zij zijn enthousiast over de heftige reactie van de arbeiders. De manier waarop het volk bezit heeft genomen van de straten overtreft al hun verwachtingen. Eindelijk gebeurt datgene waarop zij zo lang hadden gewacht: er breekt een volksrevolutie uit. Zij raken buiten zichzelf van vreugde en geven blijk van een volslagen overdreven vertrouwen in de toekomst.

Indalecio Prieto roept voor de radio uit: 'Ik begrijp niet dat de oproerlingen nog hoop koesteren. Zij zijn gek. Wij hebben de macht

over alle politiek belangrijke steden, over de industriecentra, over het goud van de Nationale Bank, over onuitputtelijke mensenreserves, de vloot . . . Ja, zelfs de vloot!

De volgende dag publiceert het ministerie van Binnenlandse Zaken het volgende communiqué: 'De capitulatie der opstandelingen kan ieder ogenblik verwacht worden.'

2 Hoe liggen de krachtsverhoudingen nu eigenlijk?

De verhouding beider strijdkrachten is minder eenvoudig dan zij op het eerste gezicht lijkt: de marine is machteloos; de wapenfabrieken moeten zo productief mogelijk aan het werk blijven; de goudvoorraad dient vooral niet verkwist te worden. De 'onuitputtelijke mensenreserves' zijn inderdaad aanwezig, maar zolang zij geen leiding hebben en niet geoefend zijn vormen zij niet meer dan een ongeordende massa.

De president van de Raad, José Giral, heeft nu wel besloten een 'volksleger' in het leven te roepen om onverwijd 'de muiters te vernietigen', maar hij vergeet de lessen der geschiedenis en verzuimt lering te trekken uit de Franse revolutie, waaruit hij en zijn gezellen wel inspiratie menen te putten maar waarvan zij in feite slechts een romantisch beeld voor ogen hebben. Inderdaad had men in 1793 tot ieder een oproep tot dienstneming gericht, maar in tegenstelling tot wat de overlevering doet geloven, zijn deze 'vrijwilligers van het jaar II' lange tijd slechts middelmatige strijders geweest. Zij behaalden eerst overwinningen nadat zij met het normale leger waren 'samengesmolten'; zij waren pas in staat een gevecht te leveren nadat zij onder leiding van ervaren leiders waren komen te staan; de beroemdste van hen was dat voorbeeld van een monarchistisch officier, kapitein Di Buonaparte, beter bekend onder zijn voornaam Napoleon.

Zolang de burgers nog niet in regimenten ingedeeld zijn, kunnen de opstandelingen slechts rekenen op de *requetés*, wier bijstand in deze eerste uren dan ook beslissend is. In het noorden zijn het de carlistische bewoners van Navarra die de opstand hebben gered. Wat betreft de Falange, deze kan maar weinig mensen in de strijd werpen: zij telt minder dan vijfduizend leden of actieve sympathisanten.

Een aanzienlijk deel van de Guardia Civil en zelfs verschillende Asaltos hebben zich bij de nationalistische beweging aangesloten. Zij hebben dat uit persoonlijke overtuiging gedaan of alleen maar omdat zij zich op een plaats bevonden waar die partij de overhand had. De plaatselijke situaties hebben vaak een beslissende invloed uitgeoefend op het standpunt van de mensen, een standpunt dat dus meer bepaald werd door het lot dan door ideologie.

Het huidige ministerie van Oorlog te Madrid heeft mij bevestigd

dat zich op 20 juli 1936 bij de opstand hebben aangesloten:

14.000 Guardia Civil

6.000 Carabineros

10.000 Asaltos en leden van de 'veiligheidsdienst'.

Deze cijfers zijn aanvechtbaar. Historici zoals Hugh Thomas en Pierre Broué schatten ze veel lager.

Hoe het ook zij, het is niet veel voor een land dat bijna even groot als Frankrijk is en een bevolking heeft van 24 miljoen inwoners.

Eigenlijk kan het opstandige leger in het begin dan ook slechts zeker zijn van zichzelf. Maar wat houdt dat precies in op het eind van deze julimaand van het jaar 1936?

Sinds enkele jaren is zijn bestand voortdurend ingekrompen. De argwanende republiek heeft onophoudelijk en systematisch beperkingen toegepast. Het leger is een skelet geworden, het is geen leger meer maar de schaduw van een leger. En de details die ik daaraan toe kan voegen zullen waarschijnlijk grote verbazing wekken.

Op papier moest het 145.000 manschappen tellen, hetgeen al onwaarschijnlijk weinig is indien men bedenkt dat Frankrijk op dat moment 800.000 man onder de wapenen had. Bovendien is dit nog niet het officiële getal zoals men zal zien.

In Marokko bevinden zich 24.000 à 25.000 man, verdeeld in 'Regulares', 'Tercio' of vreemdelingenlegioen, inlandse troepen. Al deze korpsen bestaan uit waardevolle officieren, kundige onderofficieren en gedisciplineerde soldaten. Het zijn uitstekende troepen, dit zijn de troepen die de overwinning af zullen dwingen.

De toestand op het vasteland is jammerlijk, nog droeviger dan de verstrekte gegevens gewoonlijk aangeven en welke gegevens, naar mij is gebleken, absoluut onjuist zijn. Het ziet er naar uit alsof men geen rekening heeft gehouden met de administratie, de intendance, de remonte etc.; de werkelijke sterkte bedraagt niet meer dan 60.000 à 62.000 man. Hiervan bevinden er zich slechts 25.000 in de door de opstandige generaals bezette gebieden.

Zoals gezegd is dit bijzonder weinig en dit tekort aan manschappen zal de verklaring zijn voor de onverwachte wending welke de burgeroorlog in de eerste maanden neemt.

Van haar kant beschikt de regering over ongeveer:

25.000 Asaltos en leden van de veiligheidsdienst

10.000 Carabineros

20.000 Guardia Civil

36.000 man normale troepen.

Dit wat betreft de landmacht en aanverwante korpsen.

Volgens de officiële opgaven heeft de luchtmacht de beschikking over 500 toestellen. In werkelijkheid zijn er slechts 50 bruikbaar; tweederde hiervan is in handen van de regering. Voor de leiders te Madrid hadden deze hulpbronnen relatief gezien waardevol kunnen

zijn, indien zij er profijt van hadden weten, willen en kunnen trekken. Maar:

1e: is de betrouwbaarheid van de Guardia Civil op zijn minst aanvechtbaar. Zij worden veracht door de burgerij en voor zover zij niet vermoord zijn, worden zij opzettelijk buiten de gebeurtenissen gehouden terwijl het merendeel van hen in hun hart reeds gewonnen is voor de opstand. Iedere keer dat zij daartoe in de gelegenheid zijn, lopen zij over naar de vijand;

2e: om verschillende technische redenen zullen de vliegtuigen van de regering binnen zeer korte tijd onbruikbaar zijn;

3e: bijna het hele kader is terechtgesteld, gevlucht of uit voorzichtigheid gearresteerd. Van de 14.000 officieren die op de lijsten voorkomen, zijn er:

7.000 naar de opstandelingen overgelopen,

2.000 gefusilleerd, gedood of gewond,

3.000 gevangen.

Slechts 260 officieren hebben zich aan de zijde der republikeinen geschaard;

4e: in een besluit van 20 juli kondigt de regering zelf 'de ontbinding van het leger' af. Een der eerste daden van José Giral is het leger eenvoudig af te schaffen.

Hij vervangt het, of meent het te vervangen, door een 'volksleger'. Dit werft meteen 400.000 vrijwilligers die ingedeeld en van wapens voorzien worden.

Dat is een aanzienlijk aantal. Het betekent een duidelijk succes voor de regering; het is het bewijs dat de lagere klassen van het volk de regering op grote schaal steun geven. Een liberaal leider, vroeger minister onder de monarchie, graaf Romanones, geeft dit openlijk toe aan ambassadeur Bowers: 'Het gehele volk op de been, dat is een gebeurtenis welke in Spanje niet meer is voorgekomen sinds de napoleontische bezetting.' Hij is ervan overtuigd dat deze opgewonden menigte, in gesloten gelederen marcherend, met een wilde blik, de vuist geheven, in de maat roepend 'No pasarán!', een aanblik moeten hebben geboden die van tragische grootsheid getuigde.

In aantal zijn de revolutionairen verreweg in de meerderheid. Zij zijn even vastbesloten als hun tegenstanders, hun moreel is even hoogstaand, hun moed even groot. Of hij nu tot het ene of tot het andere kamp behoort, de Spanjaard is steeds dapper.

Indien het aantal en de hartstocht voldoende zouden zijn geweest om de strijd te winnen, zouden de opstandelingen snel verpletterd geweest zijn. Maar oorlog is nu eenmaal een ingewikkelder affaire. Behalve de morele factoren zijn er ook nog de niet minder belangrijke technische facetten. Daar de regering deze laatste te lang miskend heeft, zal de overwinning, in juli 1936 schijnbaar aan de zijde van het ene kamp, in april 1939 tenslotte het andere kamp ten deel vallen.

3 De verwarring stijgt ten top

Op 20 juli schijnt de opstand te moeten stranden op de heftige tegenstand der arbeiders uit de grote steden.

Het lijkt of de samenzweerders erdoor verrast geweest zijn. Zij hebben de nieuwe geestesgesteldheid, zoals deze sinds 1931 in de grote centra van Spanje gegroeid is, onderschat. Ongetwijfeld hebben zij zich niet voldoende rekenschap gegeven van alles wat de regering precies betekende voor een ellendig proletariaat. Deze onontwikkelde massa heeft de laatste jaren stellig maar weinig voordeel gehad van de gebeurtenissen. Zij is teleurgesteld in haar onbestemde verlangens. Met de naïviteit die haar kenmerkt, blijft men nog steeds hopen. En het zijn juist deze hardnekkige en naïeve verlangens die zij wil verdedigen.

Van hun kant, zelfs al hadden zij deze massale weerstand van het volk voorzien, konden de contra-revolutionairen niet afzien van hun plan. Te lang reeds hadden heethoofdige regeringen hen tot het uiterste gedreven. Er was geen uitweg meer; zij waren tot wanhoop gebracht. Zij hadden nog slechts de keus tussen vernietiging en opstand. Eigenlijk was deze burgeroorlog reeds in stilte begonnen op die tiende mei waarop de ministers zonder in te grijpen toegelaten hadden dat de kerken in brand gestoken werden.

Hoe de toestand ook geweest zou zijn, de militairen zouden hun plan niet opgegeven hebben, zij zouden het hoogstens gewijzigd hebben. Want datgene wat er in hun brein gegroeid was, werd vertroebeld door een overdreven vertrouwen, hetgeen de oorzaak werd van veel teleurstelling en van ernstige gevolgen voor het verloop der gebeurtenissen. 'Het is nauwelijks mogelijk een in het begin van een veldtocht gemaakte vergissing zelfs nog tijdens de gehele duur ervan te herstellen,' schreef de Duitse maarschalk von Moltke.

Het hele drama van Spanje ligt besloten in dit wederzijdse gebrek aan begrip; aan beide zijden heeft men te veel domheden begaan; het is de opeenstapeling van al deze onverstandige daden die de burgeroorlog heeft doen ontstaan en die tevens de oorzaak van de duur ervan is geweest.

Een algehele verwarring is er al dadelijk het gevolg van. Op 20 juli bericht een krant uit Bayonne het volgende: 'Verschillende communistische afgevaardigden zijn de grens overgetrokken, zij hebben Frankrijk bereikt via de Aspevallei.' De diplomatieke missies die reeds in San Sebastián waren of die welke er hun toevlucht hebben gevonden, weten niet wat er zich in de rest van het land afspeelt, hebben er niet het minste idee van hoe de toestand zich zal ontwikkelen en verwachten een spoedige oplossing. 'Negen van de tien van mijn collega's,' schrijft de Amerikaanse ambassadeur, 'berichten hun respectievelijke regeringen dat de strijd slechts enkele dagen zou duren, een maand op zijn hoogst. En een week later zei graaf

Romanones, dat alles binnen een week achter de rug zou zijn.'

Terwijl de leiders der opstandelingen uit het veld geslagen zijn door de onverwachte moeilijkheden, zijn hun tegenstanders verzeild geraakt in een even afschuwelijke als onontkoombare situatie: een regering zonder leger, zonder politie, zonder daadwerkelijke steun is niet alleen machteloos, zij bestaat eenvoudig niet. Aan hun voeten gaapt een enorme afgrond, terwijl achter hen primitieve benden met wapens in de hand toesnellen. Een bandeloze massa breekt los.

Op 27 juli wordt te Sigüenza de bisschop, monseigneur Martín, gefusilleerd.

De eenendertigste bevrijden leden van het volksleger te Ubeda 45 politieke gevangenen, leiden hen naar een veld en vermoorden allen.

5 augustus wordt te Lérida de bisschop, monseigneur Salvio Huix, met tweeëntwintig andere gevangenen voor de muur van het kerkhof neergeschoten.

Op diezelfde dag wordt te Urrea monseigneur Barrosó zonder enige vorm van proces gefusilleerd; op 8 augustus ondergaat monseigneur Laplana in Cuenca hetzelfde lot en een dag later in Segorbe monseigneur Serra Sucarrets.

De twaalfde wordt de plaatsvervangend bisschop van Tarragona, monseigneur Ferré, na langdurige martelingen vermoord. Toen men het lijk terugvond stelde men vast dat het lichaam bedekt was met brandwonden en de linker onderarm afgehouden was.

Ook op 12 augustus wordt te Jaca de bisschop, monseigneur Jiménez, samen met tweehonderd gevangenen uit de gevangenis gesleept. Zij worden naar een afgelegen plaats gebracht en opgesteld langs een helling waar zij als schietschijf voor mitrailleursalvo's dienen.

De vijftiende laten volkssoldaten die hiertoe natuurlijk niet gemachtigd waren, de poorten van de Cárcel Modelo te Madrid openen om, volgens hun zeggen, een 'gerechtelijk onderzoek' in te stellen. Dit 'gerechtelijk onderzoek' maakt het hun mogelijk beslag te leggen op alles wat zij in handen kunnen krijgen. De drieëntwintigste komen zij terug, ditmaal voor een belangrijker onderneming: het doodschieten van zestien vroegere ministers, generaals en notabelen.

De tweeëntwintigste de bisschop van Ciudad Real, monseigneur Echeverría; de achtentwintigste de bisschop van Almería, monseigneur Milán en de bisschop van Guadix, monseigneur Olmos, zij allen ondergaan hetzelfde lot.

De tweeëntwintigste worden er te Castellón de la Plana zesenvijftig gevangenen vermoord; op 25 september te Bilbao zeventig; op 20 oktober te Ocaña honderdtweeënveertig. Het ergste geval voltrekt zich te Guadalajara: 6 december worden er in één keer tweehonderdneentwintig gevangenen gedood.

De regering verneemt deze daden pas nadat ze begaan zijn. Zij zegt ze te betreuren. Zoals iedereen.

12 | *Frankrijk grijpt in**1 Er wordt een beroep op het buitenland gedaan*

Terwijl Spanje zelf te kampen heeft met een chaotische toestand op velerlei gebied, verkeert Franco in Marokko in een dramatische situatie.

Zeker, het gehele protectoraat is in zijn handen. Over de toestand ter plaatse kan hij tevreden zijn. Door zo veel mogelijk Europeanen en inboorlingen te mobiliseren heeft hij meteen ongeveer 30.000 goede soldaten onder zijn bevel. Bijna een derde moet hij achterlaten om de veiligheid van het land te verzekeren. Iets meer dan 20.000 man blijven dus tot zijn beschikking. Nu moeten deze overgebracht worden naar het vasteland, waar men er zeer dringend behoefte aan schijnt te hebben. Indien zij niet te hulp komen kan dat de ineenstorting van het moederland betekenen. Angstige noodkreten bereiken hem: voor zover hij de situatie kan overzien, kan deze slechts gered worden door de komst van zijn Afrikaanse leger.

De moeilijkheid is alleen hoe men deze onontbeerlijke troepen moet overbrengen.

De generaals hadden op de vloot gerekend; haar afvalligheid is een ramp. Franco beschikt slechts over drie tamelijk slechte schepen en een dozijn ouderwetse vliegtuigen. De avond van de 20e juli 1936 staat hij aan de rand van de afgrond.

Onveranderlijk toont hij ook nu weer zijn verbazingwekkende zelfbeheersing. Wilskracht en koppigheid vormen de voornaamste trekken van zijn karakter en spelen in zijn hele leven een hoofdrol.

De strijd opgeven? Hij denkt er niet aan. Hij zou er trouwens niet eens aan kunnen denken: in de situatie waarin hij zich nu bevindt, kent hij het lot dat hem in geval van overgave onherroepelijk wacht. De laatste berichten welke hem bereiken van Godeu uit Barcelona, van Fanjul uit Madrid, van overal en van zovelen, laten hem geen enkele illusie. Door zijn vaderland te verdedigen, verdedigt hij zijn eigen bestaan. Hij staat met de rug tegen de muur waarvoor men opstandige generaals gefusilleert en zegevierende generaals riddert.

Op deze tragische 20e juli vraagt een van zijn medewerkers hem: 'Als er geen mogelijkheid tot transport is, als alle hoop om onze troepen op het vasteland te brengen vervlogen is, wat doen wij dan?' Beheerst antwoordt de generaal: 'Wat wij dan doen? Alles behalve ons overgeven.'

Wie spreekt er van 'het noodlot' en van 'de loop der geschiedenis'? De gehele geschiedenis zelf logenstraft deze verschijnselen en toont aan dat het de mensen zelf zijn die haar maken. In de herfst van 732 stormden de Arabieren op Gallië af; niets scheen hen tegen te kunnen houden; in een handomdraai hadden zij Klein-Azië, Noord-Afrika, Spanje en Portugal veroverd. Het Westen was zwak, het leek een gemakkelijke prooi voor een troep snelle ruiters. Maar toen gebeurde het dat tussen Tours en Poitiers een legertje ruwe voetknechten onder leiding van Karel Martel hun de weg verspert, weerstand biedt aan hun snelle opmars en hen tenslotte dwingt de aftocht te blazen. Heeft Churchill in 1940 misschien het hoofd gebogen voor de vloedgolf van Hitlers pantserdivisies? Het lot kan een fatale wending nemen als de mens in volharding te kort schiet en ook al heeft men in het bestier der geschiedenis de hand der goden menen te bespeuren, het zijn altijd de mensen geweest die haar maakten.

Zonder zich uit het veld te laten slaan neemt Franco alle mogelijke maatregelen. Hij vordert alles wat hij maar kan vinden aan vrij grote en stevige vissersboten die hij de Straat van Gibraltar laat oversteken, zodra zij in de duisternis aan het wakend oog van vijandige schepen kunnen ontsnappen. Zo landen er iedere nacht drie- à vierhonderd man op het strand bij Algeciras.

In versneld tempo benut hij tevens zijn zes armzalige, slingerende vliegtuigen. Op deze manier worden er iedere keer honderd tot honderdvijftig legioensoldaten naar Sevilla gebracht, waar zij op het laatste nippertje de stoutmoedige Queipo de Llano zullen redden.

Toch zijn deze hulpmiddelen niet voldoende. Om werkelijk uit de moeilijkheden te geraken moet er iets anders bedacht worden en omdat er ter plaatse niets is, moet men elders zoeken.

Elders! Waarom niet in Engeland? Franco denkt daar vooral aan omdat het een Brits toestel was dat hem naar Marokko had gebracht. Toch wendt hij zich bij deze gelegenheid niet tot Luis Bolín, noch tot Juan March maar, volgens mijn persoonlijke inlichtingen, tot Juan de la Cierva, de uitvinder van de autogiro, de voorloper van de helikopter, een geniaal man die Franco zeer was toegewijd en die enkele maanden later, in december, zou sterven. Met moeite slaagt La Cierva erin drie of vier toestellen te kopen. Meer is niet mogelijk, omdat de regering te Londen ervoor waakt dat Engeland onder geen voorwaarde in de Spaanse kwestie verwickeld raakt.

Frankrijk dan? Op dat moment is Frankrijk de belangrijkste fabrikant van vliegtuigen in Europa. Een ogenblik denkt generaal Franco aan een van de vele firma's. Maar als hij in Parijs zijn voelhorens uitsteekt blijkt hem al gauw dat het Franse kabinet juist in onderhandeling is met Madrid; men zal zich daar met hand en tand tegen de opstand verzetten.

Franco heeft verder geen keus; hij zal trachten contact op te nemen met de Italianen en waarom ook niet met de Duitsers?

Op hetzelfde moment hebben zijn tegenstanders precies dezelfde ideeën; zij hebben dezelfde moeilijkheden omdat ook hun de middelen ontbreken om verzet te bieden. Indien zij de opstand van het leger willen onderdrukken, dan hebben zij materieel nodig dat zij niet hebben.

De waarheid is dat de erbarmelijke staat waarin het Spaanse leger zich bevindt en het vooruitzicht van een hardnekkige strijd de twee partijen evenzeer in verlegenheid brengen. Beide waren voorbereid op schermutselingen, niet op een werkelijke oorlog. De verstrekkende gevolgen van de gebeurtenissen gaan hun middelen te boven. Zo zullen zij vrijwel gelijktijdig dezelfde noodseinen uitzenden. Met een tussentijd van enkele uren doen zij beide hetzelfde beroep op het buitenland.

2 Madrid doet een dringend beroep op Parijs

Als eersten zullen de regeringsgezinden daadwerkelijke steun uit het buitenland ontvangen.

Op de avond van 19 juli stuurt de president van de Spaanse ministerraad een ongecodeerd en dus voor ieder leesbaar telegram van de volgende inhoud aan zijn Franse ambtgenoot: 'Zijn verrast door gevaarlijke militaire opstand. Verzoeken u ons onmiddellijk te helpen met wapens en vliegtuigen. Met kameraadschappelijke gevoelens uw Giral.'

Dit dringende verzoek van een man die, uit angst ten onder te gaan, om hulp vraagt, is een vanzelfsprekende reactie; en het is even vanzelfsprekend dat dit verzoek het eerste tot Frankrijk wordt gericht.

De regering van Madrid is het 'Frente Popular', de regering van Parijs is het 'Front Populaire'. De leider van de ene groep, José Giral, sympathiseert met het socialisme, die van de andere, Léon Blum, is zelf socialist. Zij hebben elkaar op internationale bijeenkomsten leren kennen.

De ochtend van de 19e verklaren *L'Humanité*, *Le Populaire*, *L'Ere Nouvelle* dat het Front Populaire solidair is met het Frente Popular. *Le Populaire* is het orgaan van de machthebbende partij, het blad van Léon Blum zelf. In het telegram dat ik zojuist geciteerd heb merkt men het woord 'kameraadschappelijk' op. Men veronderstelt dat José Giral niet de gebruikelijke diplomatieke weg heeft bewandeld, doch in tegenstelling hiermee rechtstreeks heeft getelegrafeerd met zijn Parijse collega. Het feit dat Hitlerduitsland en het fascistische Italië in 1936 opdringen in de richting van de grenzen van Frankrijk doet in dat land onvermijdelijk een gerechtvaardigd verzet ontstaan. Meer en meer groeit het wantrouwen dat in de persoonlijke hartstochten een extra voedingsbodem vindt. Er wordt een campagne ontketend door de pers uit Parijs en omgeving, waarin

wordt gewezen op het gevaar dat het land zou lopen indien een fascistisch regime zich ten zuiden van de Pyreneeën zou nestelen, met de mogelijkheid de hand te reiken aan de bondgenoten aan gene zijde van Rijn of Alpen.

Niemand weet eigenlijk precies wat de generaals op het gebied der buitenlandse politiek van plan zijn, voor zover hiervan, hetgeen niet erg waarschijnlijk is, enigszins sprake kan zijn. Niemand ook kan voorspellen wat Franco zal gaan doen.

Intussen is de atmosfeer echter dermate geladen, dat velen ervan overtuigd zijn dat het slagen van de opstand de Franse veiligheid serieus in gevaar brengt. Men schreeuwt moord en brand over de 'omsingeling van Frankrijk'.

Dit 'omsingelen van Frankrijk' is precies hetzelfde motief waaruit in 1870, toen een Duitse prins candidaat voor de troon van Spanje was, de algemene opwinding ontstaan was die de zwakke Napoleon III ertoe bracht zich in een oorlog te storten welke de bekende geschiedkundige Thiers als een 'dwaasheid' betitelde.

De volkomen begrijpelijke vrees voor een Duits-Italiaanse aanval bewerkstelligt dat de politieke onrust nog versterkt wordt door ernstige overwegingen van militaire aard. Met het oog op een Europees conflict had de Franse generale staf nog tijdens de republiek een geheim verdrag met de Spaanse autoriteiten gesloten. Om torpederen van schepen in de Middellandse Zee te voorkomen, om de verbindingen tussen Frankrijk en Noord-Afrika te beschermen, was, op grond van deze overeenkomst, aan Frankrijk vrije doortocht door het gehele Iberische schiereiland in geval van oorlog toegestaan. Het zou kunnen beschikken over de spoorweg van de grensplaats Irún tot aan Algeciras. Dit voorrecht was te belangrijk om maar zonder meer te aanvaarden, dat men dit wellicht zou moeten prijsgeven. Misschien zou het verstandig geweest zijn de bedoelingen van de Spaanse generaals hieromtrent eerst te polsen; niets wees erop dat zij fel anti-Frans waren en zij hadden bovendien nog geen verplichtingen aangegaan jegens Duitsland en Italië. Men kwam niet eens op het idee deze voorzorgsmaatregel te nemen. In Frankrijk zijn er momenten, helaas vele momenten, waarin de zenuwen het verstand overheersen.

Een andere hoewel zeer bijkomstige sentimentskwestie heeft een rol kunnen spelen, of zal dit in ieder geval zeker enige tijd later doen; een sentimentskwestie die heden ten dage nogal verbazing wekt en ook weinig bekend is: in Catalonië bestond niet alleen een streven naar zelfstandigheid, maar zelfs naar onafhankelijkheid en de republikeinse regeringen hadden dit streven min of meer gesteund. Nu kwam het zover dat de Catalanen steun gingen zoeken bij Parijs.

In sommige politieke kringen in Frankrijk had zich het avontuurlijke idee een weg gebaad dat er wel eens een 'Catalaanse staat'

zou kunnen ontstaan die vriend en bondgenoot zou zijn. Op 7 en 8 juni 1938, tijdens een congres van de 'socialistische en republikeinse bond', dat werd gepresideerd door Anatole de Monzie, de oud-minister van de derde republiek waar hij zeer veel invloed had, zal deze verklaren: 'Zonder een tegenwicht tegen de Anschluss op het oog te hebben zouden wij nauwe contacten willen onderhouden met Catalonië.' Waarop de president van de 'Generaliteitslanden' enige dagen later als een echo antwoordt dat 'zijn land (*sic*) zich als de geestelijke zoon van Frankrijk beschouwt en dat er iets gedaan moet worden om het contact met Frankrijk vriendschappelijker en hechter te maken.'

3 Frankrijk doet de eerste stappen

Vele redenen leiden ertoe dat de Franse regering gehoor geeft aan het Spaanse verzoek. Behalve de persoonlijke overtuiging die bij Léon Blum ongetwijfeld op de eerste plaats kwam, zouden nog vele andere invloeden tot een tussenkomst bijdragen.

Nadat Léon Blum in de ochtend van 20 juli het telegram van José Giral ontvangen heeft, roept hij onmiddellijk zijn minister van Buitenlandse Zaken, Yvon Delbos, en de minister van Oorlog, Edouard Daladier, bij zich. Hij zet hun de situatie uiteen, dringt aan, tracht hen te overreden en bewerkstelligt, althans in principe, hun instemming.

Diezelfde dag zendt de minister van Buitenlandse Zaken te Madrid, Fernando de los Ríos, een telegram aan zijn ambassadeur, Cárdenas, waarin hij uitlegt dat hij als eerste begin verwacht: 20 bommenwerpers, 20.000 bommen, 8 kanonnen van 7,5 cm, 8 zware mitrailleurs, 200.000 granaten en 4.000 kartetsen.

De 21e: nogmaals een telegram van de minister aan de ambassadeur om de nadruk te leggen op de noodzaak van onmiddellijke verzending.

Diezelfde dag vertrekken twee piloten, Ismael Marleta de la Quintana en Juan Aboal, naar Frankrijk om de eerste toestellen in ontvangst te nemen.

Te Parijs schrijft 's avonds nog *Le Populaire*: 'De regering van het Front Populaire, onder voorzitterschap van Léon Blum, en de minister van Buitenlandse Zaken, Yvon Delbos, een oprecht en moedig republikein, schaart zich volkomen aan de zijde van de anti-fascistische Spaanse regering. Het tegendeel te beweren zou betekenen de heldhaftige verdedigers van de Spaanse republiek op een dwaalspoor te brengen.'

Om de zendingen te bespoedigen zendt José Giral op 22 juli Fernando de los Ríos persoonlijk naar de Franse hoofdstad. Desondanks zullen er moeilijkheden ontstaan.

4 De bondgenoten van Frankrijk tonen grote terughoudendheid

Op 21 juli wordt de Franse ambassadeur in Londen, Charles Corbin, verzocht onmiddellijk te verschijnen op het Foreign Office. De Engelse regering heeft zojuist de plannen van de Franse regering vernomen.

Hoe is zij die te weten gekomen? Volgens mijn persoonlijke naspeuringen zou het op de volgende manier in zijn werk gegaan zijn: leden van de Spaanse ambassade te Parijs staan aan de zijde van de opstandelingen; de ambassadeur, Cárdenas, zal hen overigens pas vier dagen later ontslaan; zij hebben de teksten van de verschillende telegrammen in handen; in het begin hebben ze geloofd dat deze geen succes zouden hebben; daarna hebben zij beseft dat het kabinet Blum zich tot de actie leende. Zij hebben toen hun collega's in Engeland gewaarschuwd, die op hun beurt meteen het Foreign Office hebben geïnformeerd.

De minister van Buitenlandse Zaken van Groot-Brittannië is sir Anthony Eden. Deze kan zeker niet verdacht worden van 'pro-fascistische' neigingen; zijn ruzies met Benito Mussolini zijn beroemd, zijn democratische overtuiging is algemeen bekend. Maar hij is Engelsman. Bij hem moet het sentiment wijken voor de werkelijkheid; hij is van mening dat in deze verwarde Spaanse affaire beide partijen evenzeer schuldig zijn, de ene door provocatie, de andere door onwettige handelingen; maar het belangrijkste op dit punt is dat men nog niet kan zeggen wie de overwinning zal behalen, hetgeen misschien wel doorslaggevend is: de mensen aan de overzijde van het Kanaal wedden niet graag op het verliezende paard.

Anthony Eden geeft uitdrukking aan zijn ongerustheid en vraagt de ambassadeur om opheldering. Charles Corbin weet van niets en antwoordt dat hij er aan de Quai d'Orsay verslag van zal uitbrengen.

Tenslotte wordt het volgende besloten: de 23e en 24e zal in de Britse hoofdstad een reeds lang geplande intergeallieerde bijeenkomst gehouden worden. In normale omstandigheden zou Frankrijk er vertegenwoordigd moeten worden door de minister van Buitenlandse Zaken, maar Anthony Eden spreekt de wens uit dat Yvon Delbos vergezeld wordt door de president van de ministerraad. 'Er zal over Spanje gesproken worden.'

De volgende middag is Yvon Delbos in Londen en op 23 juli 's morgens arriveert Blum die al weet wat hij te horen zal krijgen, omdat Charles Corbin direct na zijn onderhoud op het Foreign Office naar Parijs had getelefoneerd. Overigens had de Britse eerste minister openlijk zijn afkeuring getoond ten aanzien van enige vorm van inmenging in de gebeurtenissen in Spanje; hij had zijn mening rondgebazuind opdat iedereen het zou weten. 'Dat zou hier niet in goede aarde vallen,' was al verklaard door de journalist Pertinax die goede relaties in regeringskringen had.

In deze atmosfeer worden de besprekingen geopend. Baldwin vraagt aan Blum: 'Is het waar dat u van plan bent wapens naar Madrid te zenden?' 'Dat is juist,' is het antwoord. 'Zo, zo . . . Ten slotte is dat uw zaak. Maar rekent u in dit geval niet op ons.' Wanneer de bijeenkomst uit elkaar gaat neemt Eden Delbos terzijde: 'Alstublieft, weest u voorzichtig!'

Engeland zal zijn houding niet meer wijzigen. Haar bevolking zal grotendeels de zijde van de antifascistische republiek kiezen en niet alleen uit gevoelens van politieke sympathie maar ook wegens een non-conformisme dat bij meer Engelsen voorkomt dan men over het algemeen vermoedt, zal zij haar warm blijven steunen. Unaniem zullen het Engelse volk en de staatslieden die het vertegenwoordigen, niettemin blijven voortgaan op de eenmaal ingeslagen weg.

Zelfs sir Winston Churchill zal nog een persoonlijk schrijven aan ambassadeur Charles Corbin richten om 'te protesteren tegen de Franse hulp'; hij verzoekt erop aan te dringen dat men een 'strikte neutraliteit' bewaart. Op 27 juli interpelleert een conservatief afgevaardigde in het Lagerhuis Zijner Majesteits regering en doet het verzoek om te 'weigeren aan de Franse inmenging deel te nemen.'

Léon Blum bevindt zich in een moeilijk parket. Met het steeds groter wordende gevaar van Hitler-Duitsland voor ogen, wordt de gehele buitenlandse politiek van Frankrijk beheerst door de noodzaak een zo goed mogelijke verstandhouding met Engeland te onderhouden en juist in deze Spaanse affaire keurt Londen de houding van Parijs af.

Bij zijn terugkeer zal de eerste minister merken dat er zich nog andere, niet minder verontrustende moeilijkheden zullen voordoen. Wanneer hij om zeven uur op het vliegveld van Le Bourget landt, vindt hij daar zijn minister van Staat, Camille Chautemps, die gekomen is om hem verslag uit te brengen van de binnenlandse situatie.

5 De reacties te Parijs

Op 23 juli brengt het dagblad *L'Echo de Paris* op de voorpagina een artikel van Raymond Cartier. De titel van dit artikel is: 'Zal het Franse volksfront het Spaanse volksfront durven te bewapenen?' Het eindigt met de volgende zin: 'Men kan bijna niet aannemen dat de Franse regering een dergelijke misdaad tegenover het volk zal begaan.'

De 24e publiceert hetzelfde blad een bericht uit Londen, gedateerd 23 juli. Dit bericht maakt melding van wapenleveranties aan Madrid, tot stand gekomen door bemiddeling van een Frans ministerie en beschrijft uitvoerig de eensgezinde afkeuring van de Engelsen over dit feit. Een dag later verschijnt er een ander artikel: 'Zullen de Franse vliegtuigen, beschikbaar gesteld door Pierre Cot (de minister van Luchtvaart), naar Barcelona vertrekken?'

De onthullingen van Raymond Cartier maken grote indruk; zijn inlichtingen komen uit de eerste hand en zijn ongetwijfeld afkomstig uit een lek op de Spaanse ambassade.

De gemoederen raken door deze berichten in beroering en natuurlijk zijn de meningen verdeeld. De linksen juichen, de rechtsen zijn verontwaardigd, het centrum is verontrust. Zelfs uitgesproken republikeinse kringen tonen zich bijzonder terughoudend.

Het regerende volksfront bestaat uit communisten, socialisten en radicalen. Communisten en socialisten steunen Léon Blum, de radicalen wenden zich van hem af. In scherpe bewoordingen keuren hun leiders het initiatief van de minister-president af. De voorzitter van de senaat, Jules Jeanneney, verklaart: 'Niemand zou begrijpen dat wij ter wille van Spanje het gevaar kunnen lopen in een oorlog betrokken te worden.' De president van de Kamer, misschien de meest invloedrijke persoonlijkheid van de derde republiek, Edouard Herriot, neemt in de gangen van het Palais Bourbon Léon Blum vriendschappelijk bij de arm en zegt hardop, zodat iedereen het kan horen: 'Pas maar op dat je er niet in loopt met dat zaakje, mijn waarde!'

Van zijn kant wil de generale staf ook weer niet te ver gaan: het zou jammer zijn als er materieel uit de opslagplaatsen verdween dat men nodig zou hebben in geval van een geschil met Duitsland. De minister van Oorlog, Edouard Daladier, aarzelt nu zijn chef tot het bittere einde te volgen. Een andere radicaal, zijn collega van Buitenlandse Zaken, Yvon Delbos, is 'ontsteld over de verzwakking van de verbondenheid met Engeland, hoeksteen van ons diplomatieke beleid.'

6 Léon Blum houdt vol

Léon Blum houdt koppig vast; hij is een oprecht, gevoelig en soms zelfs sentimenteel man, met een heftig karakter. Zijn beslissingen worden hem altijd door het hart ingegeven. Hij is evenzeer in staat lief te hebben als te haten. Een politieke partij is voor hem een menselijke broederschap. Hij zal zijn in nood verkerende broeder niet in de steek laten.

Omdat de Spanjaarden hem goed kennen, proberen zij hun onderhandelingen in Parijs te bespoedigen. Fernando de los Ríos, die op de avond van 23 juli is aangekomen, heeft de volgende ochtend meteen een gesprek met de minister van Luchtvaart, de linksgeoriënteerde radicaal Pierre Cot, en de socialistische staatssecretaris Jules Moch en ontvangt vervolgens enkele industriëlen en bankiers.

De 25e stuurt hij hierover een lang verslag naar Madrid. Ten eerste licht hij het onderhoud met de Franse leiders toe. Pierre Cot, zegt hij, is geheel voor het plan gewonnen; hij zal de gevraagde vliegtuigen leveren, het probleem is alleen hoe deze Spanje binnen

te krijgen. Madrid beschikt niet over piloten die voldoende ervaren zijn om wat men toen nog zo'n lange reis vond te maken. Pierre Cot bevindt zich in de moeilijke situatie dat de Quai d'Orsay en zijn collega Yvon Delbos zich er uitdrukkelijk tegen verzetten dat de toestellen door Fransen geëscorteerd worden. Ze moeten dus naar Perpignan gebracht worden, waar zij dan in ontvangst genomen kunnen worden door Spanjaarden.

Na gesproken te hebben over zijn onderhoud met Pierre Cot, brengt Fernando de los Ríos verslag uit over zijn gesprek met Léon Blum. Blum zegt hem: 'Mijn hart breekt, maar ik zal mijn standpunt handhaven, met en tegen alles en allen; ik zal mijn broeders in Spanje helpen.' Indien er officieel geen wapens geleverd kunnen worden, zal dit gebeuren onder het mom van particuliere transacties. De eerste minister geeft de namen van enkele firma's die als tussenpersoon zouden kunnen dienen.

Aan het einde van zijn verslag geeft Fernando de los Ríos uiting aan zijn vrees dat 'de telefoongesprekken afgeluisterd worden.' Bovendien heeft hij zich maar in de ambassade zelf geïnstalleerd waaruit de vorige avond Cárdenas verdreven was, hetgeen van voorzichtigheid getuigt, daar de Spaanse diplomaten hun vrienden in Londen en Parijs op de hoogte brachten van wat er allemaal gaande was.

Niettemin wordt er op 25 juli 1936, om 4 uur in het Elysée een buitengewone ministerraad gehouden. De discussie is levendig en soms dramatisch van toon. Meteen na de opening van de vergadering onthult de president van de republiek, Albert Lebrun, de reden van deze plotselinge samenkomst: hij is verontrust over de beslissingen die Léon Blum genomen heeft zonder er hem noch de raad in te kennen. Tot deze laatste zegt hij, op zijn trage Lotharingse toon met het Duitse accent: 'Hetgeen u wilt doen en waarmee u reeds begonnen bent kan onafzienbare gevolgen hebben; het kan zelfs een oorlog of een binnenlandse revolutie betekenen.'

Léon Blum antwoordt nerveus; hij beroept zich op het gemeenschappelijk belang der republikeinen, op de noodzakelijke saamhorigheid tegenover de fascistische bedrijvigheden. Pierre Cot en Roger Salengro steunen hem; Edouard Daladier, Yvon Delbos en Camille Chautemps, ieder volgens hun eigen karakter en overtuiging, spreken vrees of voorbehoud uit. Er heerst een gespannen sfeer. Het kabinet lijkt zich in twee vijandige groepen te verdelen, één moment ziet het er zelfs naar uit dat het uiteen zal vallen.

De vrees voor een crisis brengt Albert Lebrun ertoe opnieuw tussenbeide te komen. Hij zegt dat men onder de gegeven omstandigheden tot elke prijs moet trachten te vermijden dat er naast buitenlandse verwikkelingen ook nog binnenlandse moeilijkheden rijzen. Tenslotte komt men tot een minnelijke schikking: er zal niets openlijk gedaan worden, maar er zal op de meest onopvallende manier materieel gezonden worden, onder Mexicaanse vlag bijvoorbeeld. En

officieel zal men vanzelfsprekend met de grootst mogelijke nadruk ontkennen. Het is zeker geen voorbeeldige houding, zelfs geen erg waardige houding, maar men kan moeilijk anders handelen, omdat zowel het Franse volk als zijn leiders verdeeld zijn.

Na publicatie van een kort bericht, luidende: 'De president van de raad ontkende noch bevestigde de berichten omtrent levering van oorlogsmaterieel aan de Spaanse regering,' schrijft *Le Temps* op de voorpagina van het avondblad van 25 juli onder de titel 'De plicht der neutraliteit': 'Het feit dat de Franse regering het voornemen is toegeschreven zich te mengen in de Spaanse burgeroorlog door middel van wapenzendingen aan een der oorlogvoerende partijen, is voldoende geweest om hevige opschudding te verwekken in parlementaire kringen, wier onmiddellijke reacties op hun beurt de publieke opinie hebben gealarmeerd.'

Ondanks deze tegenslagen ziet noch Léon Blum noch Pierre Cot van zijn plan af, te meer daar zij zich gesteund weten door het feit dat de aanhangers van uiterst links wakker zijn geschud en in beweging geraakt. In Parijs en andere grote steden worden indrukwekkende massabetogingen georganiseerd. Tijdens rumoerige samenkomsten roepen opgewonden menigten: 'Wapens voor Spanje! Wapens voor Spanje!'

Deze wapens zullen weldra verzonden worden.

7 Wapenvervoer op grote schaal

Deze wapens zijn zelfs reeds verzonden.

Op 24 juli arriveren in Marseille twee treinen vol bommen en granaten. De zending wordt onmiddellijk overgeladen op het Spaanse vrachtschip *Ciudad de Tarragona*, afkomstig uit Barcelona, dat kort tevoren aangelegd heeft, geëscorteerd door een schip van de republikeinse marine, de torpedoboot *No 17*.

Dezelfde dag nog neemt een medewerker van Fernando de los Ríos te Etampes op het vliegveld van Mondésir twintig vliegtuigen van het type *Potez* in ontvangst, die de volgende dag koers zetten in zuidelijke richting.

De 26e en 27e passeren belangrijke ladingen oorlogsmaterieel, vooral mitrailleurs, de grensposten van Cerbère en Hendaye.

In Madrid roept Indalecio Prieto juichend uit: 'Nu zijn wij zeker van de overwinning.'

De daaropvolgende dagen vertrekken tien bommenwerpers, twaalf jagers en tien transportvliegtuigen.

En vanaf dat moment houdt de stroom zendingen niet meer op. Hugh Thomas schrijft: 'De voornaamste organisator van deze transacties blijft steeds Pierre Cot. André Malraux die, hoewel hij geen lid is van de communistische partij, de communisten toch zeer na staat, fungeert als koper voor de republikeinse regering. De Spaanse

ambassade te Parijs verandert in een groot kampement waar dag en nacht personen van de meest uiteenlopende nationaliteiten in- en uitgaan om er voor allerlei prijzen alle denkbare soorten wapens, vliegtuigen en munitie aan te komen bieden.'

Een vervoer op dergelijk grote schaal kan niet onopgemerkt blijven en verwekt dan ook reacties. Bij zijn aftreden overhandigt ambassadeur Cárdenas een nota aan de pers waarin hij zegt 'liever te vertrekken dan mee te werken aan acties die onherroepelijk tot de afslachting van zijn medeburgers leiden.'

In Frankrijk wordt de oppositie steeds krachtiger. De atmosfeer wordt dermate gespannen dat de minister van Binnenlandse Zaken ernstige moeilijkheden voorziet.

De kabinetszitting van 2 augustus verloopt opnieuw stormachtig. Niettemin weet Yvon Delbos een plan voor 'een overeenkomst tot het zich onthouden van inmenging' goed te laten keuren; dit plan zou voorgelegd worden aan de andere Europese machten. Ironisch zegt hij tegen Pierre Cot dat 'als hij nog iets wil doen, dat snel moet gebeuren.'

Dezelfde avond kondigt de Quai d'Orsay het Franse plan aan. In de meeste landen wordt het welwillend ontvangen, in Londen, dat het misschien wel min of meer aan de hand had gedaan, wordt zelfs een zucht van verlichting geslaakt.

De president van de raad, niet gevolgd door het merendeel van zijn ministers en in de steek gelaten door zijn Engelse bondgenoten, voelt zich in een hoek gedrongen. Geen ogenblik komt de gedachte bij hem op van zijn voornemens af te zien, integendeel, hij zou de anderen tot zijn standpunt willen overhalen. Hij is zelfs van plan het Engelse kabinet indirect te benaderen om het zijn neutraliteitspolitiek te doen herzien. 6 augustus zendt hij de stafchef van de marine, admiraal Darlan, naar Londen, die daar een onderhoud heeft met zijn Britse collega, welke hij naar het schijnt persoonlijk kent. Op 8 augustus keert Darlan in Parijs terug met de mededeling dat zijn missie is mislukt.

Léon Blum is ontmoedigd; een ogenblik, tussen 10 en 14 augustus, denkt hij erover ontslag te nemen. Direct zijn zijn Spaanse vrienden gealarmeerd; Fernando de los Ríos en Manuel Azaña doen al het mogelijke om hem van gedachten te doen veranderen; zij smeken hem zijn voornemen niet te laten varen; zij tonen hem aan van hoeveel nut hij nog voor hen kan zijn indien hij aan de macht blijft.

Het is een feit dat, ondanks de officiële verklaringen en de ministeriële kennisgevingen, aanzienlijke hoeveelheden oorlogsmaterieel hun weg vinden naar het Spaanse republikeinse kamp, op verschillende manieren, met medeplichtigheid van velen. Tijdens de Spaanse burgeroorlog heeft Frankrijk weinig troepen ingezet, maar wel ontstellende hoeveelheden wapens geleverd.

Er zijn statistieken bekend. Behalve dat deze door persoonlijke

meningen vervormd zouden kunnen zijn, zou het te ver voeren ze in dit boek te verwerken. Ik geef er de voorkeur aan mij tot drie getallen te beperken: van augustus tot november 1936, de eerste vier maanden dus, hebben 35 volgeladen schepen Marseille of Sète verlaten met bestemming Barcelona of Valencia; tussen augustus 1936 en april 1937, in de tijd van zeven maanden, loopt het aantal geleverde vliegtuigen op tot honderdtachtig en volgens de verklaringen van Edouard Daladier zelf aan de Amerikaanse ambassadeur Bullitt zouden dit er in de loop van 1938 driehonderd geworden zijn. Daladier zou daar nog aan toegevoegd hebben dat men, om de toestellen door te kunnen laten, 'soms de bomen langs de wegen van de Languedoc had moeten kappen.'

Ik moet erbij zeggen dat de Franse generale staf voorzichtigheids-halve meestal slechts verouderd materieel heeft gezonden. Dat is helaas al voldoende. Deze Franse wapenzendingen zullen als rechtvaardiging voor andere buitenlandse inmenging dienen.

13 | *Andere buitenlandse inmenging volgt*

1 De achtergronden van de Italiaanse inmenging

Franco, die in Marokko bijna geheel omsingeld was, kon bij Engeland en Frankrijk geen steun vinden en zag zich derhalve genoodzaakt een beroep op Italië te doen.

Sinds het moment dat het optreden van Mussolini als geslaagd wordt betiteld, is Italië een waar land van belofte geworden voor al die rechtsgezinde Europeanen die vol ongeduld het tijdstip tegemoet zien dat het parlementaire systeem in duigen zal vallen, totdat het moment aanbreekt dat men zich bewust wordt van de onvoorziene gevaren die de dictatuur met zich meebrengt.

Franco voelt er des te meer voor zich tot de Italiaanse regering te wenden, omdat hij weet dat er vroeger door elementen van de antirepublikeinse oppositie reeds contact mee was opgenomen. Zowel in 1932 als in 1933 had een jong vlieger van tweeëndertig jaar, Juan Antonio Ansaldo, de onfortuinlijke piloot van Sanjurjo, zich naar Rome begeven. Daar zou hij de minister van Luchtvaart, Italo Balbo, gesproken hebben, die hem eventuele steun had toegezegd. Maar Italo Balbo doet gauw beloften; hij is absoluut niet bevoegd te beslissen en geeft slechts vage voorspiegelingen die men beter niet ernstig kan nemen. Toch zou men deze gesprekken kunnen opvatten als kenmerken van een stroming, als de symptomen van een welwillende stemming.

In werkelijkheid is de Duce veel wantrouwender dan zijn onbezonnen minister en het zal allemaal minder makkelijk gaan dan men had gedacht.

Het zal op 22 of 23 juli zijn geweest dat de Spaanse generaal door bemiddeling van de Italiaanse consul in Tanger een dringend beroep op Mussolini laat doen, dat hij een dag later vergeefs laat herhalen. Beide keren weigert deze echter en schrijft tot twee maal toe in de kantlijn van het telegram een eigenhandig 'neen'. Moreel en materieel uitgeput is zijn land uit de oorlog met Abessinië gekomen en de Duce voelt er dan ook niets voor zich direct weer in een nieuw avontuur te storten.

Hij zal echter op zijn besluit terugkomen als hij omstreeks 26 juli eerst via diplomatieke kanalen en daarna door persoonlijke informaties verneemt dat ook Frankrijk zich met deze zaak bemoeit.

Een afgevaardigde van generaal Mola, de vroegere minister onder

de monarchie, Antonio Goicoechea, is in de Italiaanse hoofdstad aangekomen om dringend hulp te vragen. Goicoechea komt uit Baskenland en weet allerlei bijzonderheden te vertellen over de grote wapenzendingen die de Franse grens passeren.

Deze hulp, zo overweegt men in Rome, is een feit van internationaal belang dat invloed zou kunnen uitoefenen op het politieke evenwicht in Europa en om deze reden besluit men zijn standpunt te wijzigen. Attilio Tamaro zegt dat 'de Duce zijn besluit pas genomen heeft nadat hij vernomen heeft dat Blum de republiek reeds helpt.' Ambassadeur Cantalupo schrijft in zijn *Mémoires*: 'Slechts met tegenzin heeft Mussolini zijn besluit genomen.'

De redenen die hem ertoe drijven op zijn beurt te handelen zoals Blum, zijn — hoe vreemd dit ook moge klinken — precies hetzelfde, hoewel natuurlijk voortgekomen uit een tegengestelde politieke overtuiging en ook hij denkt dat hij niet anders kan handelen. Italië ligt aan de Middellandse Zee; een nauw verbond tussen de twee andere hieraan grenzende machten, Frankrijk en Spanje, een bondgenootschap tussen het front populaire en het frente popular doet de machthebber van Italië en leider van het fascisme vrezen dat er een coalitie tegenover hem komt te staan die zijn land, zijn regime en tenslotte hemzelf in gevaar zou kunnen brengen. Hij voelt zich dus net zo bedreigd als Frankrijk. Parijs wil de ondergang van een vriend voorkomen, terwijl Rome beletten wil dat Spanje door de 'vijand' omsingeld wordt. Alle dingen hebben een logisch verloop, alle gebeurtenissen een samenhang. De vrees voor de 'fascistische' generaals doet Blum beslissen en de vrees voor een 'antifascistische' coalitie geeft bij Mussolini de doorslag. Vrees beheerst de wereld.

2 De Italiaanse inmenging neemt grote afmetingen aan

Het besluit om Spanje wapenen te leveren wordt in Italië genomen op 29 juli, dat is dus minstens vijf dagen na de eerste zendingen uit Frankrijk. De volgende morgen stijgt een sterk eskader van vijftien driemotorige *Savoia-Marchetti*-vliegtuigen onder bevel van commandant Rossi op van een vliegveld op Sardinië. Het vertrek is overhaast geweest, de piloten hebben geen behoorlijke kaarten. Een vliegtuig stort in zee voor de Marokkaanse kust, een ander in het gebied van het Franse protectoraat, een derde bij Saïda in Oran.

De onverwachte komst van deze toestellen intrigeert de plaatselijke autoriteiten die een onderzoek instellen. Het onderzoek verschaft opheldering omtrent de plaats van herkomst, verwijderde militaire kentekenen op de vleugels en ook omtrent de ware identiteit der inzittenden, 'officieren in burger.'

De officiële inmenging van de Italiaanse regering is hiermee overduidelijk aangetoond en de Fransen, die er bijzonder mee zijn ingenomen dat dit incident hun waarschuwingen schijnt te rechtvaar-

digen, haasten zich dan ook deze openlijke schending van de neutraliteit met veel tekenen van misbaar de wereld in te bazuinen.

Mussolini zelf is door dit voorval in een moeilijk parket geraakt en zal het dan ook voorlopig hierbij laten.

Franco is over deze ontwikkeling natuurlijk opgetogen, want deze letterlijk uit de hemel gevallen versterking betekent voor hem een bijna onverwacht buitenkansje. Hij heeft nu twaalf uitstekende toestellen tot zijn beschikking, die in staat zijn grote transporten te vervoeren, waarvan hij onmiddellijk gebruik gaat maken. Het vervoer van zijn troepen naar het vasteland zal van nu af veel sneller kunnen verlopen: dagelijks kunnen vijf à zeshonderd manschappen en vijftien ton wapenen overgebracht worden.

Deze versterking verstoort volkomen het evenwicht dat tot op dat moment tussen de strijdende partijen heerste, omdat zelfs een hulp van dergelijk beperkte omvang in zo'n kritieke situatie beslissend kan zijn. De steun van Mussolini redt Franco van de ondergang en hoewel hij later op veel groter schaal geholpen zal worden, zou op dit voor hem zo hachelijke moment geen enkele vorm van bijstand van meer nut hebben kunnen zijn.

De gevolgen zouden niet uitblijven. Zowel Léon Blum als Mussolini hebben zich in een wespennest gestoken en wat de een gedaan heeft wil de ander niet nalaten. Het wordt een soort bluffpoker waarbij de inzetten steeds hoger zullen worden.

28 november 1936 wordt er door de vertegenwoordigers van Franco en de Duce te Rome een geheim accord getekend: 'De Italiaanse regering verzekert de Spaanse regering (*sic*) van haar hulp en steun om de onafhankelijkheid en de eenheid van Spanje te handhaven en om de binnenlandse sociale en politieke orde te herstellen. Ieder der beide regeringen verplicht zich niet deel te nemen aan een overeenkomst of verbond dat tegen de andere partij gericht zou kunnen zijn.'

In tegenstelling tot de Franse bijdrage, rijk aan materieel, onvoldoende aan manschappen, zal de Italiaanse steun bescheiden op materieel gebied doch overdadig aan manschappen zijn. Hierin bestaat juist het verschil in reserves tussen de beide landen. Begin december landen troepen in Cádiz wier aantal vóór het eind van de maand zal zijn aangegroeid tot 14.000 manschappen, geen haveloos samenraapsel, maar goedgeoefende, tot de tanden bewapende eenheden, gevormd uit 'vrijwilligers' en beroepsofficieren, die allen reeds tevoren in de fascistische milizie getraind waren. Ze staan onder bevel van generaals waarvan er enkele, zoals Gambarà en Roatta, als de beste van Italië beschouwd worden.

In de loop van de zomer 1937 zullen zij nog in sterkte toenemen. Over de juiste cijfers is men het niet eens en al naar gelang de politieke richting geeft men verschillende aantallen als juist aan: sommigen zeggen niet meer dan 25.000, anderen zeggen minstens

60.000 à 70.000. Pierre Broué, die spreekt van 45.000 à 50.000, schijnt hiermee het dichtst bij de waarheid te zijn en voor mijzelf heb ik de overtuiging dat men kan spreken van ongeveer 44.000 man.

44.000 gedisciplineerde en goed geoefende soldaten, volledig uitgerust, begeleid door bagagetreinen, pantserwagens en jagers of bommenwerpers: dat is een klein leger. In de herfst van 1937, in het heetst van de strijd, als het aantal buitenlandse deelnemers aan de Spaanse burgeroorlog zijn hoogtepunt heeft bereikt, zal het nationalistische leger voor 13 % uit Italianen blijken te bestaan.

3 Ook de Duitsers mengen zich in de strijd

De hulp van Duitsland aan de opstandelingen komt ongeveer tegelijk met die van Italië, doch zal aanzienlijk minder belangrijk worden.

Op 22 juli vat Franco het plan op zich tot Hitler te wenden. Deze keer klopt hij echter niet aan bij de officiële vertegenwoordiger, de Duitse consul te Tanger, maar bij de afgevaardigde van de nazistische partij in Tetuán. Deze handelwijze getuigt van intelligentie aangezien in Hitlerduitsland de partij niet alleen gelijkwaardig aan de staat is, maar daar eigenlijk zelfs controle over uitoefent.

Deze representant in Tetuán is geen onbelangrijke figuur, maar een zakenman met veel tact, die een zeker aanzien in zijn land geniet. Zonder moeite krijgt Franco van hem de persoonlijke brief aan de Führer, waarom het hem begonnen was geweest.

Met dit document in handen vertrekt een van Franco's medewerkers, de luchtmachtofficier Arranz, de volgende dag naar Lissabon en spreekt daar met de Duitse zaakgelastigde, die op zijn beurt telegraficeert naar zijn minister. Op 25 juli vliegt hij door naar Berlijn, waar Hitler niet aanwezig is, omdat hij in Bayreuth zoals gewoonlijk met vrome aandacht het Wagnerfestival bijwoont. Op 26 juli heeft Arranz een onderhoud met Goering, die aan de brief nog een persoonlijke aanbeveling toevoegt.

Het ziet er echter naar uit dat het moeilijk zal zijn om hulp te krijgen. Uit het na de wereldoorlog ontdekte geheime archief van de Wilhelmstrasse blijkt dat de Duitse minister van buitenlandse zaken fel gekant is tegen iedere vorm van inmenging. Er bestaat ook een schrijven van het hoofd van de politieke afdeling, Dieckhoff, gedateerd 25 juli 1936, waarin wordt aangedrongen op een strikt-afzijdige houding tot het moment dat de situatie een duidelijker beeld van de krachtsverhoudingen te zien zal geven en het lot ten gunste van een der beide partijen beslist zal hebben. Op die manier zal men zich niet met de verliezer hebben ingelaten, terwijl men ook met de overwinnaar goede vrienden gebleven zal zijn. Het zal de lezer zijn opgevallen dat dit precies dezelfde houding is die de Engelsen hadden aangenomen. Het is de instinctieve reactie van de beroepsdiplomaat,

die er altijd in de eerste plaats voor zorgt uitwijkmogelijkheden voor de toekomst te bewaren.

Helaas doet de Duitse alleenheerser alleen maar dat wat hem in zijn eigen kraam te pas komt en wil in zijn trotse eenzaamheid, die het domein is van alle aan zelfoverschatting lijdende dictators, naar niemand luisteren. Hij voelt zich ver verheven boven zijn ministers, zijn generaals en alle nationaal-socialistische instanties en pleegt dan ook geen enkele vorm van overleg. Hij volgt alleen de stem van zijn befaamde 'ingevingen' en de enigen die hij om raad vraagt zijn de astrologen.

Als in 1941 Rudolf Hess naar Engeland vlucht en hem dit niet is voorspeld, zal hij alle handlezers, helderzienden en kaartlegsters laten arresteren, net als de Romeinse keizer Tiberius die op Capri de auguren van de rotsen in zee had laten werpen omdat zij hem hadden 'bedrogen'.

Op de avond van 26 juli ontvangt Hitler de afgezanten van Franco. Hij komt net van een voorstelling van Wagners *Walküre*, is nog helemaal doordrenkt van *Heldentum* en bereid tot grootse daden. In principe verleent hij zijn toestemming en deelt dit een dag later aan zijn ondergeschikten mede.

De generale staf verbergt zijn misnoegen niet. Veldmaarschalk von Blomberg en generaal von Fritsch nemen een duidelijk afkeurende houding aan; zij zien met lede ogen het kostbare materieel, dat zij voor andere doeleinden bestemd hadden, vertrekken om gebruikt te worden voor een onderneming waarvan de uitslag nog volkomen onzeker was. Zij zullen slechts met tegenzin gehoorzamen en in de praktijk zal het er dan ook op neerkomen dat zij zo min mogelijk zullen doen. Deze interventie is niet hun wil maar die van de partij. Uit het dagboek van William Shirer, correspondent van de Columbia Broadcasting System, weten wij dat de Amerikaanse ambassadeur Bowers op 27 juli, negen dagen na het uitbreken van de opstand, bericht dat 'de nazi's vijandig staan tegenover de regering van Madrid; in de partij spreekt men slechts over de hulp die men de opstandelingen moet bieden.'

Tenslotte geeft de Wehrmacht zich gewonnen; de 30e laat zij een groot eskader van vierentwintig *Junkers* transportvliegtuigen naar Marokko vertrekken. De 31e vertrekken uit Hamburg honderd werktuigkundigen om zes jagers van het type *Heinkel* te begeleiden naar Cádiz.

Volgens de Führer is het doel van deze onderneming tweeledig: enerzijds een macht aan de zuidzijde van Frankrijk te vestigen waarvan hij hoopt dat deze dit land niet gunstig gezind is; anderzijds een staat uit te schakelen die een bondgenoot voor Frankrijk zou kunnen zijn. Bovendien denkt hij hiermee de toenadering tussen Frankrijk en Italië te verhinderen, waarnaar de Duce al zolang gestreefd had en die de regeringen van Parijs, Rome en Londen, na

beëindiging van de vijandelijkheden in Abessinië, nog steeds hoopten te verwezenlijken. Wat dit laatste punt betreft zal hij slagen: het is een feit dat de Spaanse burgeroorlog Mussolini uiteindelijk in de armen van Hitler heeft gedreven.

De Führer zal ook alles doen wat in zijn macht is om de Spaanse burgeroorlog zo lang mogelijk te laten duren. William Shirer weet te vertellen dat Hitler, tijdens een onderhoud dat hij op 5 november 1937 met zijn medewerkers heeft, zegt: 'Van ons standpunt uit bekeken is een volledige overwinning van Franco niet wenselijk; het is in ons belang de oorlog te laten voortduren zodat de spanning rond de Middellandse Zee blijft bestaan.' Deze spanning in het Middellandse Zeegebied zal hem, zo meent hij, bewegingsvrijheid in Midden-Europa geven.

De houding van Hitler tegenover Spanje is even bedrieglijk als tegenover Italië in het geval van Abessinië toen hij officieel Mussolini aanmoedigde, maar in werkelijkheid wapens leverde aan de negus.

Hij zal regelmatig op beperkte schaal wapens leveren en het lijkt wel of hij de hoeveelheid zelf voorschrijft. Hij zal maar weinig manschappen sturen; hoogstens vijf- of zesduizend soldaten, die niet tot eenheden zijn gegroepeerd. Hij zal echter veel vliegtuigen inzetten, waarvan een tiental eskaders het beruchte Condorlegioen zullen vormen. Hij zorgt vooral voor instructeurs en technici op allerlei gebied. In grote trekken wordt zijn bijdrage dus meer gekenmerkt door kwaliteit dan door kwantiteit.

Op dit punt houden de heimelijke berekeningen van de Führer gelijke tred met de bezorgdheid van zijn staf. De generaals van de Wehrmacht remmen het vertrek van materieel zoveel mogelijk af omdat zij vrezen dat dit de wedergeboorte van Duitsland als militaire macht in gevaar zou kunnen brengen. Op 13 januari 1937 verklaart de minister van Buitenlandse Zaken aan de ambassadeur van de Duce: 'U moet er zich rekenschap van geven dat, indien wij het gevaar van een oorlog willen vermijden, het moment nadert waarop wij gedwongen zullen zijn geen verdere hulp meer aan Franco te verlenen.'

In deze periode heeft Duitsland nog niet besloten de grote wereldstrijd te ontketenen; het zal daartoe pas twee jaar later overgaan, als het nog zekerder van zijn macht zal zijn en zijn Führer nog wat meer krankzinnig.

Voor het moment gaat het slechts voorzichtig te werk; ironisch beschouwt het de ongerustheid van Léon Blum en Benito Mussolini. Het is van oordeel dat Frankrijk en Italië heel onvoorzichtig handelen. Het is geamuseerd over hun naïviteit.

4 De Russen zien zich gedwongen zich in de strijd te mengen

In tegenstelling tot hetgeen men zou kunnen geloven en tot hetgeen

de partijpropaganda zou doen vermoeden, gaan de Russen zeer behoedzaam te werk.

Ten eerste ligt Spanje voor hen ver weg. Voorts is er een andere reden die men niet voldoende onder het oog ziet; evenals het Vaticaan en onder vrijwel gelijke omstandigheden, beschikt het Kremlin over opmerkelijk goede informatiebronnen. Omtrent de regering te Madrid heeft het slechts middelmatige inlichtingen ontvangen. Het is van mening dat men niet kan bouwen op de wankelende grondvesten van deze arme Spaanse republiek. Indien de Russen alleen waren geweest zouden zij zeker geen vinger uitgestoken hebben.

Maar men heeft nu eenmaal te doen met de internationale publieke opinie. Deze zou hun afzijdigheid niet begrepen hebben. Vooral na alles wat de Fransen, de Italianen en de Duitsers gedaan hebben, kunnen zij niet passief blijven.

Direct de 21e had de partijorganisatie een 'Ondersteuningsfonds' van tien miljoen hedendaagse francs gesticht. De kas zal beheerd worden door een raad van commissarissen, bestaande uit de Italiaan Togliatti, de Fransman Maurice Thorez, en drie Spanjaarden: José Diaz, Largo Caballero en La Pasionaria. Tegelijkertijd wordt er onder voorzitterschap van de tot Fransman genaturaliseerde Hongaar Victor Bosch in Parijs een 'Comité tot hulp aan het Spaanse volk' opgericht.

Dit is voor het moment alles. Gedurende twee maanden zal men er zich toe beperken de financiële middelen te beheren, steeds meer persartikelen te doen verschijnen, steeds vaker openbare redevoeringen te laten houden en een intensieve propagandacampagne op te bouwen.

Intussen wacht Moskou de loop der gebeurtenissen af. De Sowjetpolitiek is hoofdzakelijk gebaseerd op de realiteit en maakt zelden een fout door onbedachtzaamheid, onvoorzichtigheid of overgevoeligheid. Op papier voert zij altijd het hoogste woord maar in werkelijkheid handelt zij slechts met grote behoedzaamheid. In de kwestie Spanje besluit zij pas vrij laat handelend op te treden. In deze affaire zullen de Engelsen en de Russen er het meest blijk van geven het hoofd koel te kunnen houden.

Zelfs wanneer het Kremlin tenslotte hulp zal gaan verlenen, zal deze toch altijd van bescheiden omvang blijven en in geen enkele verhouding staan tot de onafzienbare rijkdom van zijn hulpbronnen. Terwijl Mussolini een onevenredig groot aantal manschappen en materieel in de strijd werpt, spaart Josef Stalin zijn krachten en is er geenszins toe geneigd deze te verspillen. Hij is ongerust over het herstel van de militaire strijdkrachten in Duitsland; vóór alles is hij bezorgd over de bedreiging van de kant van Hitler, de andere politieke strijdperken zijn voor hem van secundair belang. Hij zal naar Spanje juist zoveel sturen als nodig is om het prestige van zijn land te handhaven en de vijand voldoende tegen te werken; zeker niet meer.

Ook voor het Kremlin is deze affaire meer een middel dan een doel.

De leider der communisten, Jesús Hernández, bericht dat Togliatti aan de Italianen die zich hierover beklagen, antwoordt: 'De Sowjet-Unie waakt met de grootst mogelijke zorg over haar veiligheid. Eén verkeerde manoeuvre van haar kant kan een oorlog in geheel Oost-Europa ontketenen. Dat wil zij niet.'

Er worden slechts weinig manschappen naar Spanje gezonden, bovendien vrij laat. Tegen 15 september moeten de eerste mensen vertrokken zijn. Het zijn mecaniciens, ingenieurs, technici en staf-officieren. De grote republikeinse militaire leiders hebben tenminste één Russische 'adviseur' aan hun zijde, terwijl de officieren op hun beurt zorgvuldig bewaakt worden door politieke agenten. Spionage is de gulden regel van dit regime; het bolsjewisme onderscheidt zich nooit door een overmaat aan vertrouwen en is het stelsel der georganiseerde verdenking. Tijdens de burgeroorlog zullen in Spanje bijna nooit meer dan 2000 à 2500 Russen worden ingezet.

Op materieel gebied is de steun van het Kremlin belangrijker: tegen half oktober 1936 beginnen de schepen uit Odessa in grote getale de havens van Cartagena, Barcelona en Valencia binnen te varen en tijdens de winter van dat jaar lopen er gemiddeld dertig tot vijfendertig per maand binnen.

Zij lossen uitrustingen, wapens en een opmerkelijk grote hoeveelheid tanks, die in de komende gevechten een belangrijke rol zullen spelen. Rusland stuurt ook veel vliegtuigen: van de in de loop van 1937 door de republikeinen gebruikte 400 toestellen komen er 270 uit Rusland. Zij zijn van uitstekende kwaliteit en lange tijd zullen de Russische jagers de meerdere zijn van hun tegenstanders.

Men kan zeggen dat, hoewel de hulp van Sowjet-Rusland laat is gekomen en in verhouding tot haar enorme kracht zwak is geweest, zij toch van uitermate groot belang is gebleken, omdat zij juist werd verleend op een moment dat men er dringend om verlegen zat. Het is uitsluitend aan deze hulp te danken dat de regering in Madrid gedurende de laatste twee maanden van 1936 werd gered van de ondergang.

Deze waardevolle steun laat het Kremlin duur betalen. Het wil dat zijn rekeningen voldaan worden, aangezien het niet zijn gewoonte is edelmoedigheid te betonen zonder dat deze ruimschoots wordt beloond. De Spanjaarden moeten betalen. De vrachtschepen die wapens lossen, laden daarvoor in de plaats kisten met staven goud. Het goud van de Banco de España verdwijnt naar de USSR. Het is daar nu nog.

5 Een staalkaart van internationale inmenging

Waanzin is een besmettelijke ziekte. Hartstochten ontwikkelen zich als epidemieën. Het is moeilijk om temidden van gekken het hoofd koel te houden. Behalve Frankrijk, Italië, Duitsland en Rusland

mengen zich nu nog andere staten in het binnenlandse conflict van het Iberische schiereiland. Wij zullen zien wat de gevolgen van deze kettingreactie zijn.

Een der eerste landen dat partij kiest, is Portugal. Het had daar zijn goede redenen voor: zijn politieke gezindheid, zijn culturele en vooral zijn geografische verwantschap hadden een soort gevoel van verbondenheid met Spanje doen ontstaan. Bovendien voelt het zich bedreigd. Begin mei is er in Madrid een 'Comité voor vrienden van Portugal' opgericht. Deze organisatie, waarin Alvarez del Vayo en La Pasionaria de leidende figuren zijn, 'roept het gehele Spaanse volk op hulp te verlenen aan de Portugezen die het slachtoffer zijn van de fascistische dictatuur van Salazar.'

In een interview van 2 september 1958 in de *Figaro* verklaart Salazar: 'Als burens hebben wij, beter dan wie ook, kunnen zien hoezeer de Spaanse republiek om verschillende redenen tekortgeschoten was in het vervullen van de fundamentele plicht van iedere regering: de veiligheid van de burgers te verzekeren, onafhankelijk van hun overtuiging.' Op 20 juli 1936 laat Salazar aan generaal Mola weten dat hij op hem kan rekenen.

Op hem kan rekenen? Wat wil dat precies zeggen?

Portugal is een klein en arm land dat in een uithoek van Europa ligt, hierdoor op zichzelf is aangewezen en behalve in grauwe ellende slechts leeft in de herinnering aan zijn groots verleden. Het stuurt evenmin geld als materieel, niet omdat het niet wil maar omdat het niet kan. Vier tot vijfduizend vrijwilligers zullen zich aan de zijde van de opstandelingen scharen. Materieel gesproken is dat alles.

Maar Portugal verleent Franco-Spanje andere diensten: het fungeert als schakel bij de betrekkingen met het buitenland, het staat vervoer van wapenen op zijn grondgebied toe, in het buitenland steunt het de zaak van de nationale opstand, verleent asiel aan gevluchte rebellen-officieren en weigert dit aan zijn tegenstanders. Iedere keer dat het dit kan zonder teveel gevaar te lopen toont het zijn solidariteit.

In het verderaf gelegen Mexico staat men onverdeeld aan de zijde van de wettige regering van Madrid en kiest men derhalve openlijk partij voor de republiek. Mexico zal als stroman fungeren bij de Franse wapenleveranties en zal later het toevluchtsoord worden van de republikeinse leiders als die na de nederlaag de vlucht moeten nemen.

Een andere Amerikaanse staat, Chili, zal zich uitgesproken pro-Franco betonen, hoewel dit meer in woorden dan in daden tot uitdrukking zal komen.

De regering van de Verenigde Staten zal een correcte neutraliteit betrachten. De bevolking neemt, althans in het begin, een uitgesproken welwillende houding jegens de regering van Madrid aan. Onder de internationale strijdkrachten zal men in Spanje ook een

Amerikaanse formatie aantreffen, de 'Lincoln Brigade'. Als de republikeinen later te ver gaan in hun optreden, zal de publieke opinie beginnen te wankelen en vervolgens omzwaaien.

Tegen het eind van 1937 zal ook de diplomatieke houding van Washington een duidelijke keer nemen. Tot dat moment was Amerika in Madrid vertegenwoordigd door ambassadeur Claude Bowers, een door en door betrouwbaar man, persoonlijk vriend van vele Spaanse ministers, die omdat hij van hun goede wil overtuigd was, bereid was hun zwakheden door de vingers te zien. Hij wordt in het begin van 1938 op uiterst tactvolle wijze door het State Department teruggeroepen en uiteindelijk vervangen door een ander die beter in de smaak van de overwinnaars zal vallen.

Omtrent Groot-Brittannië heb ik al diverse malen opgemerkt dat dit land vastbesloten was zich verre te houden van wat het een bedenkelijk avontuur noemde, waarvan de afloop bovendien hoogst onzeker scheen. Het zal dus in de eerste plaats proberen zijn huidige en toekomstige belangen veilig te stellen. Slechts enkele Engelsen nemen individueel dienst bij de republikeinen. Het zijn er ongetwijfeld nog minder dan tweehonderd geweest en men kan derhalve stellig van uitzonderingen spreken.

Een enkel woord nog over de Ieren die bekend staan als samen-zweerders met een strijdlustig temperament en een voorliefde voor relletjes. Als er maar ergens gevochten wordt, zijn zij er als de kippen bij en het reusachtige, verwarde strijdgewoel van de Spaanse burgeroorlog is dus juist een kolfje naar hun hand. Er zullen ongeveer duizend man aan deelnemen; in het nationalistische kamp zal zich een kleine eenheid bevinden genaamd 'Irish Brigade'.

6 Franco wordt door Blum gered

Zo zal de ongelukkige inmenging van Frankrijk in de Spaanse kwestie de oorzaak zijn van een uitgebreide hulpverlening aan de andere partij. De regering in Parijs heeft zich zoals gewoonlijk meer door hartstocht dan door rijp beraad laten leiden. De Franse geschiedenis zit vol onberedeneerde daden, die meestal tot desastreuze gevolgen leidden en er bestaat welhaast geen ander land waarvan de onderdanen in hun particuliere leven blijk geven van zoveel gezond verstand, maar dat als natie zoveel domheden begaat.

Want per slot van rekening is het helemaal niet zeker dat de Franse inmenging de republikeinen ook werkelijk van nut is geweest. Men moet de internationale situatie van dat moment eens beschouwen: indien Frankrijk en Engeland in juli 1936 hecht verenigd waren gebleven, vastbesloten om de neutraliteit te doen respecteren, dan zouden de andere machten zich eveneens afzijdig gehouden hebben. Zonodig zou het voldoende zijn geweest als het Foreign Office en de Quai d'Orsay bedreigd hadden in geval van schending eensgezind

in te zullen grijpen om te voorkomen dat iemand er nog voor zou voelen zich ermee te bemoeien.

Vooraf omdat de hele zaak eigenlijk niet veel te betekenen had. Het zijn de Fransen die, opgewonden als altijd, dit interne Spaanse geschil aangewakkerd en gecompliceerd hebben.

Indien Parijs niets had gedaan, had waarschijnlijk ook Rome niets gedaan en als Rome niets gedaan had, vraag ik mij af hoe de Marokkaanse troepen naar het vasteland overgebracht zouden zijn. Indien er op het conflict tussen de regering van Madrid en de opstandige troepen geen invloeden van buitenaf hadden ingewerkt en het binnenshuis gehouden was, zou het in de kiem gesmoord zijn en herleid tot een plaatselijk incident. Verder had het nooit mogen komen.

En wat zou er geworden zijn van de opstandige generaals die in Ceuta en Melilla omsingeld waren? Het is Blum die Franco heeft gered.

14 | *Hoe men de inmenging tracht te beperken*

I Er wordt een 'verdrag' gesloten

Het feit dat allerlei landen zich met de zaak bemoeien en elkaar hierbij danig dwarsbomen leidt uiteindelijk tot een onontwarbare situatie. Weldra is het een chaos, een verontrustende chaos, waaruit nog van alles kan voortkomen; alles, zelfs een algemene grote strijd. Gelukkig is op dit moment niemand bereid tot een nieuwe wereldoorlog en de staatslieden zullen dan ook trachten deze te vermijden.

In Frankrijk is men zich bewust van de gevaren die men loopt. Wij hebben gezien dat de minister van buitenlandse zaken, Yvon Delbos, één van de weinige leiders die het hoofd nog koel weet te houden, op 2 augustus 1936 een plan voor een internationaal non-interventieverdrag heeft laten aannemen, dat aan de andere machten voorgelegd moet worden. Dezelfde avond nog wordt het genomen besluit door het ministerie van buitenlandse zaken in diplomatieke vorm gegoten.

De volgende dag zendt de Franse regering aan de belanghebbende staten een schrijven waarin zij hun niet alleen voorstelt om duidelijke verklaringen van non-interventie af te leggen maar ook onverwijld maatregelen te nemen die tot doel hebben alle wapenleveranties aan Spanje te verbieden.

De zevende of de achtste wordt er een tweede, vollediger bericht aan de betrokken partijen gezonden. Hierin wordt gezegd: 'De regering van de Franse republiek, betreurende de tragische gebeurtenissen in Spanje en gedreven door de wil om verwikkelingen te voorkomen die schadelijk zouden kunnen zijn voor de goede verstandhouding tussen de volkeren, verklaart:

1e dat de regering van haar kant een verbod uitvaardigt voor de directe of indirecte uitvoer, her-uitvoer en transitie van alle soorten wapens, munitie, oorlogsmaterieel, evenals alle soorten vliegtuigen, gemonteerd of gedemonteerd, en alle oorlogsschepen, naar Spanje, de Spaanse bezittingen of Spaans Marokko;

2e dat bovengenoemd verbod tevens van toepassing is op reeds lopende contracten;

3e de Franse regering zal alle andere regeringen welke zijn aangesloten bij het verdrag ad hoc op de hoogte brengen van alle maatregelen die zij zou kunnen nemen tot de tenuitvoerlegging van de betreffende verklaring.'

Waarna er, om de goede bedoelingen van Frankrijk te tonen, een gelijkkluidend decreet verschijnt in het *Journal Officiel* van 9 augustus 1936.

Vanzelfsprekend is Engeland het eerste land dat zijn goedkeuring uitspreekt; te meer daar dit land juist het initiatief tot dit plan had genomen en het eigenlijk min of meer had opgedrongen. Op 6 augustus had zijn ambassadeur te Parijs, sir George Clark, een bezoek gebracht aan Yvon Delbos en hem nogmaals gezegd dat het kabinet van Zijne Majesteit de houding van het kabinet te Parijs afkeurde. De achtste keert admiraal Darlan uit Londen terug, en brengt verslag uit over zijn onderhoud op het ministerie van marine, waarbij men hem het Engelse afgrijzen over de moord op de officieren van de Spaanse vloot niet had verborgen. De Britse marine zal altijd vijandig tegenover de Spaanse revolutionairen staan. En de marine, dat wil wat zeggen in Engeland.

De andere staten stemmen toe; tenminste in principe, want behalve België hebben zij alle hun speciale redenen tot voorbehoud.

Portugal levert naar het zegt 'gemotiveerde' kritiek omdat het 'bezorgd is om de traditionele orde.'

Rusland spreekt zich pas laat uit, op 28 augustus. Het toont zich sceptisch maar antwoordt desondanks bevestigend. In werkelijkheid neemt het alles aan wat men maar wil, zodoende krijgt het de tijd om te zien wat er in de praktijk zal gaan gebeuren.

Op 24 augustus laat Duitsland weten dat het toestemt, in feite meer formeel dan oprecht. Oprechtheid is zeker geen deugd der nazi's; bedrog is een van de geheime wapenen van Adolf Hitler.

In dit opzicht geeft Italië blijk van minder dubbelzinnigheid. Mussolini is graag ruw. Hij verbergt zijn terughoudendheid niet. De ambassadeur van Frankrijk, Charles de Chambrun, ziet zich gedwongen tot twee maal toe een bezoek te brengen aan het Palazzo Chigi, namelijk op 7 en 10 augustus. Tenslotte antwoordt graaf Ciano: 'Welnu, als u er zo op gesteld bent dan is dat afgesproken. U weet echter heel goed dat hetgeen u zich ten doel stelt nooit verwezenlijkt zal worden. Om werkelijk iets doelmatig te doen, zouden ook de financiële bijdragen verboden moeten worden.' Onder elkaar blijven de ministers van de Duce zeggen dat zij er niet in kunnen geloven en dat het allemaal slechts officiële paperassen zijn.

Uiteindelijk zegt iedereen het er dus, hoewel ongaarne, mee eens te zijn. Behalve Londen en Brussel is iedereen eigenlijk terughoudend en alle handtekeningen die onder het verdrag prijken, zijn te kwader trouw gezet.

Temidden van dit koor van schijnheiligheid klinkt onverwachts één stem op die protest aantekent, de stem van degene die er het meeste belang bij heeft, namelijk Spanje zelf. De regering van Madrid laat weten dat zij aan een ieder het recht ontzegt haar soevereiniteit te beperken. Dientengevolge weigert zij 'iedere maatregel die haar

handelingsbevoegdheid beteugelt' te aanvaarden. Hiermede wordt een slag toegebracht aan de pogingen om buitenlandse inmenging te voorkomen. Deze houding kan verwondering wekken; maar de arme Spanjaarden zijn verblind door de beloften van Blum en leven in de veronderstelling dat de Franse hulp voldoende is om hun de overwinning te verzekeren. Dit vertrouwen zullen zij duur moeten betalen.

2 Het Londens comité

Engelsen zijn vasthoudend. Het is hun niet voldoende dat er een overeenkomst is gesloten; zij richten nu al hun aandacht op de uitvoering ervan. Zij stellen voor een uitvoerend comité op te richten. Het kan de schijn wekken dat de 'non-interventie', waaraan Blum zich met tegenzin heeft onderworpen, oorspronkelijk een Frans initiatief was, de tenuitvoerlegging zal daarentegen een zuiver Britse aangelegenheid worden en daaruit blijkt het verschil in karakter van deze twee steeds verbonden en toch steeds verschillende volkeren.

Zodra het op de hoogte is van de antwoorden die binnengekomen zijn te Parijs, stelt het Foreign Office voor een comité op te richten dat belast is met het toezicht op de tenuitvoerlegging van de officiële voorschriften. Er wordt aan toegevoegd dat dit comité zou kunnen worden gevormd uit de diverse bij Zijne Majesteit geaccrediteerde vertegenwoordigers.

De staten die het 'accoord' ondertekend hebben, kunnen hier met goed fatsoen niet onderuit, maar in stilte nemen zij zichzelf voor om beslissingen die voor hen moeilijkheden zouden kunnen opleveren eenvoudig niet te erkennen. Zo wordt dit plechtige conclaaf van hoge, goudgekraagde diplomaten in het leven geroepen dat de titel 'Internationaal Comité voor de toepassing van non-interventie in Spanje' krijgt, kortweg genaamd: 'Londens Comité'.

Op 9 september komt het voor de eerste maal bijeen. Reeds in het begin blijkt overduidelijk dat de meest gecompromitteerde leden noch hun beloften formeel willen ontkennen noch deze in werkelijkheid willen houden. Zij beperken zich ertoe de periodieke vergaderingen te veranderen in propagandatribunes vanwaar zij ideologisch tegengestelde onderwerpen uitvoerig behandelen. De afgevaardigden van de openlijk het meest in overtreding zijnde staten slingeren elkaar gerechtvaardigde beschuldigingen toe, hoewel het nu juist van deze sprekers ongerechtvaardigd is ze te uiten.

De zitting van 9 oktober duurt zeven uur, zeven uur van kracht-dadige termen, zeven uur gedurende welke Zijne Excellentie de ambassadeur van Italië en Zijne Excellentie de ambassadeur van Rusland elkaar grove beledigingen toeslingeren en elkaar voor 'leugenaar', 'zwendelaar' en andere lieflijkheden uitmaken.

Allen beschuldigen zij elkaar terecht van de grofste overtredingen, ieder heeft evenzeer gelijk als ongelijk. Zij werpen elkaar even vol-

ledige als nauwkeurige opsommingen van de tekortkomingen van de ander in het gezicht, terwijl zij die van zichzelf vergeten of doen alsof en uitsluitend trachten hun eigen overtredingen te verbergen achter die van hun buurman. In de negentiende eeuw had de bekende Engelse minister Disraeli gesproken over 'de leugens der statistiek', maar wat we hier horen zijn leugens der verdoezeling.

Niettemin maken de Engelsen met hun koppigheid tenslotte gebruik van obstructie. Na vier en een halve maand van vruchteloze twistgesprekken slaagt het Londens Comité er op 25 januari 1937 tenslotte in om een 'controlesysteem' uit te werken dat voorziet in het toezicht te land en ter zee, toevertrouwd aan internationale commissies. Neutrale functionarissen zullen post vatten bij de grens in de Pyreneeën en oorlogsschepen van verschillende nationaliteit zullen voor de kust van de Middellandse Zee en de Atlantische Oceaan patrouilleren.

Op papier heeft men nu in ieder geval een prachtig controlesysteem ontworpen en het gaat er alleen nog maar om dat doelmatig te laten functioneren. Maar dat is een andere kwestie.

3 Een ware komedie

De verschillende landen zetten rustig hun schijnheilige gedoe voort terwijl hun ambassadeurs in Londen ellenlange betogen houden en elkaar in de haren zitten.

In Frankrijk gaat het vervoer van manschappen en wapens niet alleen voort maar wordt zelfs nog opgevoerd. Het schijnt dat hoe meer men over non-interventie praat, hoe minder het in praktijk wordt gebracht. Hoewel er op 21 januari 1937 een wet is uitgevaardigd die het vertrek van vrijwilligers evenals iedere soort handel in oorlogsmaterieel te land, ter zee en door de lucht verbiedt, wordt dit plechtige besluit rustig vrijwel dagelijks geschonden. De medeplichtigheid van plaatselijke functionarissen, burgemeesters van grensdorpen, welwillende douanebeambten, sympathiserende politieagenten maakt het mogelijk dat er in de Middellandse Zeehavens en in de Pyreneeën openlijk 'smokkelpunten' worden georganiseerd waar bijna officieel 'handel gedreven' wordt.

De communistische afgevaardigde André Marty is er speciaal mee belast al diegenen die uit alle hoeken van de wereld zijn gekomen om in het republikeinse leger te kunnen dienen in Europa te werven en vervolgens naar Spanje te dirigeren. Door zijn toedoen worden Belgen, Polen, Tsjechen op hun plaats van bestemming gebracht.

Over zee is er eveneens een levendige smokkel: er gaat geen dag voorbij dat er geen zwaarbeladen schepen de havens van Marseille, Sète of Port-Vendres verlaten. De autoriteiten sluiten de ogen; de 'internationale commissarissen' schijnen blind, overrompeld, onmachtig.

De smokkel door de lucht tiert al even welig. In de tijd dat Pierre Cot minister is, worden de Franse vliegvelden door de republikeinse luchtmacht regelmatig als tussenstation gebruikt.

Deze schendingen van de neutraliteit worden heel fijntjes betiteld als navigatiefouten. Er zou in de nabijheid van Royan zelfs een school voor de opleiding en training van piloten zijn geweest.

Naar het schijnt zou Léon Blum in de laatste dagen van 1937 – zo bericht Hugh Thomas – verklaard hebben: ‘Wij hebben systematisch de wapensmokkel toegestaan en hem zelfs georganiseerd!’

Italië heeft niet voor Frankrijk ondergedaan, integendeel: ten aanschouwe van de gehele wereld brengt het twee complete en volledig uitgeruste divisies over naar Spanje. Cádiz is een ware fascistische basis geworden. Duitsland zendt regelmatig eskaders terwijl Russische vrachtschepen onophoudelijk de havens van Catalonië en de Levant binnenlopen. Men hoeft zich natuurlijk weinig aan te trekken van een handtekening die met zoveel schaamteloosheid is gezet.

‘Reeds vanaf oktober 1936 wordt er gelachen om dit verdrag’, schrijft de Amerikaanse ambassadeur Claude Bowers. Joachim von Ribbentrop zegt schertsend: ‘Het comité voor non-interventie zou beter “comité voor interventie” genoemd kunnen worden.’

4 Men kan zich beter buiten andermans zaken houden

Uiteindelijk blijken al deze twisten, al deze opwindingen, al deze schijnvertoningen volkomen nutteloos te zijn.

Er komt een moment dat de interventies tegen elkaar opwegen en elkaar teniet doen en men ziet dan al gauw in dat het eigenlijk allemaal nutteloos was geweest. Een van de meest wonderlijke aspecten van de hele zaak is wel het feit dat allerlei landen die zich in het begin enorm hebben opgewonden, daarna alle belangstelling schijnen te verliezen. Frankrijk, Italië, Duitsland en Rusland hebben eerst van alles gedaan waarbij zij in sluwheid en gemeenheid maar weinig voor elkaar onderdeden, maar om verschillende redenen begint het hun plotseling te vervelen.

In 1937 valt in Parijs het volksfront uiteen en wordt daar een nieuwe regering gevormd die steunt op de centrupartijen. De macht komt in handen van Camille Chautemps, een bedachtzaam republikein, die een kabinet samenstelt uit een aantal mensen die er weinig voor voelen zich in een avontuur te storten.

Mussolini krijgt genoeg van zijn hulpverlening die Italië uitput en verkeerd wordt opgevat door het volk dat er na de oorlog in Abessië steeds minder voor gaat voelen dergelijke verafgelegen expedities op touw te zetten.

In Moskou is de nuchtere Josef Stalin er vast van overtuigd dat Andalusië in vergelijking met het zoveel dichterbij gelegen Duitsland

veel te ver buiten zijn bereik ligt. Wat dit punt betreft beschikken wij over de onverdachte verklaring van een man die een der communistische leiders in Madrid is geweest en van zijn directe betrekkingen met de komintern nooit een geheim heeft gemaakt. Het is Jesús Hernández, die in zijn bijzonder lezenswaardige memoires het volgende schrijft: 'Het Kremlin wilde een einde maken aan zijn inmenging in Spanje teneinde onderhandelingen met Hitler te kunnen gaan aanknopen.'

In Berlijn raakt de Führer steeds meer in de ban van zijn heerszuchtig streven in Midden-Europa. Wenen, Praag en Danzig interesseren hem veel meer dan het lot van het een of andere boerendorp in Castilië. Bovendien is hij geërgerd over het feit dat zijn eisen door Franco worden tegengewerkt en verwijt hem wat hij zijn 'ondankbaarheid' noemt. Later zal hij ook zijn tolk Schmidt toevertrouwen dat 'al zijn hulp aan Franco volkomen tevergeefs is geweest.'

Alleen zij die er het meest belang bij hebben, namelijk de Spanjaarden zelf, worden het tenslotte eens. Nadat zij eerst dringend en met groot misbaar om steun hadden gevraagd, eisen zij nu dat deze onmiddellijk ingetrokken wordt. Op 31 juli 1936 had *Le Temps* geschreven: 'Zowel de republikeinen als de opstandelingen schijnen vurig de morele of materiële hulp van deze of gene grote macht te wensen teneinde het succes van hun respectievelijk streven te bewerkstelligen.' Enkele maanden later weet dezelfde krant te melden dat de Spanjaarden 'nog slechts één wens hebben: dat men hen de zaak onderling laat uitvechten.'

Want tenslotte is deze burgeroorlog in wezen een zuiver binnenlandse aangelegenheid. De nationale trots maakt dat men uiteindelijk met moeite de opdringerige aanwezigheid van mensen verdraagt waarvan men steeds duidelijker merkt dat het vreemdelingen zijn. De bemiddelaars schijnen politieke opvattingen over te brengen die niet geheel en al stroken met deze nationale twist.

Indien men zou zeggen dat de Spaanse burgeroorlog de oorlog tussen het fascisme en het communisme was, is dit niet geheel juist. Op 17 juli is zowel het ledental van de Falange als van de communistische partij weinig belangrijk. Het zijn de andere staten die met hun manschappen en hun kanonnen Spanje besmet hebben en met hun politieke overtuiging hebben getracht te vergiftigen. Maar dit laagje vernis is niet bestendig gebleken. De Spaanse burgeroorlog, die een kort ogenblik scheen uit te groeien tot een Europese oorlog, wordt weer herleid tot dat wat hij eigenlijk steeds geweest was: het beslechten van een twist tussen twee Spaanse groeperingen.

Het is niet zozeer een politieke oorlog als wel een godsdienstoorlog. Ik heb er reeds eerder op gewezen dat in het begin van de opstand de regeringsvorm helemaal niet in het geding was. De hoge inzet was het lot van het traditionele geloof; de strijd heeft zich afgespeeld rond de kerk en de geestelijkheid en hierop richtten zich

dan ook in de eerste plaats beide partijen. Terwijl de republikeinen altijd begonnen met het uitmoorden van de priesters, lieten de aanhangers van Franco onveranderlijk een heilige mis opdragen zodra zij een veroverde stad waren binnengetrokken.

De Fransen hadden vergeten dat zij in de zestiende eeuw een dergelijke burgeroorlog hadden meegemaakt. Het land werd toen door soortgelijke golven van haat en verschrikking overspoeld bij het uitbreken van de godsdienstoorlogen tussen hen die katholiek wilden blijven en zij die dat niet wilden.

Ook bij die gelegenheid was er buitenlandse inmenging. Door een merkwaardige samenloop van omstandigheden was het toen een Spaanse inmenging in Frankrijk en deze effende in zekere zin het terrein voor de Franse inmenging in Spanje.

In Madrid regeerde in 1598, evenals in het Parijs van 1936, een oprecht man wiens overtuiging tot fanatisme leidde. Deze tegenhanger van president Blum, Philips II, had zijn troepen naar Frankrijk gezonden om de 'Heilige Liga' te ondersteunen. Toen de toestand later kalmeerde, zijn zijn mannen weer vertrokken. Zoals later de Caudillo of Negrín zullen doen, neemt koning Hendrik IV de huiswaarts kerende troepen een defilé af, waarbij hij vriendelijk maar met zijn bekende boosaardige glimlach zegt: 'Wilt mijn vriendschappelijke groeten aan uw meester overbrengen, doch komt hier niet meer terug.'

Het is maar al te waar dat niets tot meer teleurstelling leidt dan het zich met andermans zaken bemoeien.

1 De Marokkaanse troepen steken de Straat van Gibraltar over

Terwijl er elders diplomatieke veldslagen worden geleverd, werpen de opstandelingen zich in de eerste werkelijke gevechten.

Eind juli heeft Franco die nog steeds was geblokkeerd in Marokko, versterking gekregen van twee grote eskaders vliegtuigen, een Duits en een Italiaans. Daarmee heeft hij een luchtbrug geslagen die het hem mogelijk maakt enkele detachementen soldaten te doen landen bij de dichtstbijgelegen steden van het vasteland.

Dat is echter niet voldoende. Alleen per schip zou hij zijn legertje in zijn geheel over kunnen brengen. Hij heeft op dat moment echter slechts de beschikking over een oude torpedojager, drie armzalige kanonneerboden en twee ongelukkige kustvaarders. Voor de kust kruist het republikeinse smaldeel: drie kruisers, zes torpedojagers, zes onderzeeërs. En tussen Ceuta en Algeciras liggen twintig kilometer zee, dat is een hele afstand.

Toch wordt het dermate dringend de blokkade te doorbreken dat Franco, ondanks zijn gebruikelijke voorzichtigheid, besluit de operatie te wagen. Na rijp beraad meent hij te kunnen rekenen op twee gunstige omstandigheden: ten eerste de onmacht tot manoeuvreren van een vloot zonder officieren; ten tweede de grote steun van de kort tevoren aangekomen vliegtuigen; hetgeen hij gaat proberen is wat wij heden ten dage noemen een gecombineerde operatie van marine en luchtmacht.

Zacht uitgedrukt lijkt de onderneming op zijn minst gewaagd. Het is een avontuur dat door het grote krachtsverschil van de betrokken strijdkrachten eigenlijk al bij voorbaat tot mislukken was gedoemd. Het minste geringste zal het slecht laten aflopen en alleen durf kan deze onderneming doen slagen.

Op 5 augustus bij zonsopgang zet een konvooi zich in beweging vanuit Ceuta. Het bestaat uit een twaalfstal transportschepen waarop men enkele kanonnen heeft geplaatst en wordt begeleid door zes kleine schepen van de nationalistische marine en een twintigtal vliegtuigen. Deze komen en gaan, stijgen en dalen onder donderend lawaai, vliegen laag over de republikeinse schepen; zij werpen enkele bommen die meer indruk maken dan dat zij kwaad doen maar die tot gevolg hebben, zoals de generaal voorzien had, dat de bemanningen zonder kapiteins in paniek raken. Zij verbreken het contact, maken

rechtsomkeert en vluchten: een contingent van drieduizend man zet voet aan wal op het vasteland van Spanje; er zullen er later nog meer volgen, dit is echter reeds een beslissende gebeurtenis.

De volgende dag komt Franco in Sevilla aan en neemt daar het commando over.

2 Andalusie wordt een slagveld

Allereerst moet Franco zich bezighouden met de toestand in Andalusie zelf.

In deze provincie bezetten de opstandelingen sinds 20 juli Cádiz, Algeciras, Córdoba en Granada. Deze laatste stad wordt echter van zeer dichtbij ingesloten gehouden door krachtige eenheden van het volksleger. Om de stad te bevrijden laat Queipo de Llano op 1 augustus een kolonne optrekken die bestaat uit kleine, pas uit Marokko aangekomen contingents. In het heuvelachtige terrein, waarvan de bewoners vaak vijandig tegenover Franco staan, vordert men slechts langzaam en Granada zal dan ook niet vóór 18 augustus zijn veroverd, waarna de verbindingen weer volledig hersteld kunnen worden.

Op 130 kilometer afstand lijkt de grote stad Málaga onwrikbaar in handen van de republikeinen. Queipo de Llano, die nooit ergens aan twijfelt, tracht er zich meester van te maken. Tot dat doel verzamelt hij de 29e juli acht- tot negenhonderd man, aanhangers, falangisten en soldaten uit het gewone leger. Onderweg, in Estepona, stuiten zij op hardnekkige tegenstand van de kant van de arbeiders en boeren, talrijk, gewapend, vastbesloten. Er wordt een hevige strijd gevoerd. Het Britse persagentschap Reuter schetst de situatie met de volgende bewoordingen: 'Men schat dat het totale aantal slachtoffers van dit gevecht zeshonderd doden en twaalfhonderd gewonden bedraagt . . . Bij de republikeinen zou men vierhonderd doden tellen.' Queipo de Llano is hierdoor meteen tot staan gebracht; hij moet, althans voor het moment, afzien van Málaga.

Ten noorden van Gibraltar, te San Roque, wordt een ander verwoed gevecht geleverd. Ditmaal behalen de opstandelingen de overwinning. Nogmaals volgens Reuter 'hebben Franco's legioensoldaten na de val van de stad de huizen doorzocht en zestig mensen als aanhangers van het Volksfront geïdentificeerd en ter plaatse gefusilleerd.' De grote slachtpartijen zijn begonnen.

3 De Portugese grens wordt bereikt

Na een weinig terrein rondom zijn bruggehoofd in Andalusie veroverd te hebben, stelt Franco zich een ander noodzakelijk doel: de Portugese grens te bereiken, deze voor de tegenstanders te sluiten en een directe verbinding met het bevriende land tot stand te brengen.

10 augustus neemt kolonel Yagüe de stad Mérida zonder dat er een schot gelost wordt; de elfde trekt hij op naar Badajoz. Deze oude provinciehoofdstad is ten prooi gevallen aan de hevigste verwarring en wordt geterroriseerd door de bevolking der buitenwijken die er de wet voorschrijft. Revolutionaire benden geven zich over aan talloze buitensporigheden, zij verontrusten de gehele bevolking, in de eerste plaats de republikeinen. De commandant der Asaltos slaat op 12 augustus in doodsangst op de vlucht en de volgende dag wijkt de burgemeester uit over de grens.

De veertiende doet Yagüe tenslotte een aanval op de stad. Hij is gedwongen een bloedig straatgevecht te leveren dat zelfs voortgezet wordt tot in de kathedraal. De Marokkanen voegen aan deze verschrikkingen nog hun eigen wreedheden toe: volgens een gewoonte onder hun stammen castreren zij meedogenloos iedere vijand die hun in handen valt. Na een dag vol verschrikking slaakt de bevolking tenslotte een zucht van verlichting. Nadat zij uit hun huizen zijn gekomen waar zij zich verscholen hadden, juichen de mensen de overwinnaars toe: dit is geen verovering, het is een bevrijding.

Portugal is bereikt. De verbinding met het buitenland is tot stand gebracht; de toevoer van voedsel en materieel is verzekerd.

De leiders der opstandelingen gaan zich nu inzetten om een van hun belangrijke plannen ten uitvoer te brengen: zich aaneen te sluiten. Tot op dit moment zijn de opstandelingen verdeeld in twee groepen: Mola in het noorden, Franco in het zuiden. Het is moeilijk en gevaarlijk onderling berichten uit te wisselen. De radio kan evenmin gebruikt worden, omdat deze ook door de tegenstanders beluisterd kan worden. Men is genoodzaakt elkaar via Portugal koeriers te sturen, hetgeen veel tijd neemt en lastig is. Deze twee groepen moeten nu verenigd worden.

Mola trekt op in de richting van zijn collega terwijl García Escámez hem op 20 augustus naar het noordoosten tegemoet trekt. Met moeite bereikt hij de pas van de Somosierra en daarna die van de Guadarrama. Uiteindelijk wordt zijn moeizame opmars slechts mogelijk gemaakt door de afvalligheid van twee compagnieën van de Guardia Civil, die compleet met wapens en uitrusting van het republikeinse kamp naar het nationalistische overlopen.

De derde september is het een voldongen feit: de twee opstandige zones vormen nu één geheel.

4 Het beleg van Oviedo

Terwijl zich in het zuiden van het schiereiland deze gebeurtenissen afspelen, is de provincie Asturië, die met zijn dichte arbeidersbevolking altijd een rood bolwerk was geweest, het toneel van verwoede gevechten.

Alles draagt er een stempel van ruwheid: het onstuimige karakter

van zijn bewoners, de woeste bergen en het gure, vochtige klimaat. Van achter de rotsen wordt er temidden van stromende regen en in de modder graag en veel op elkaar geschoten en deze ruwe mijnwerkers vechten tot zij er dood bij neervallen. Zij gebruiken hun dynamietpatronen als aanvalswapenen, in de vorm van handgranaten in een meedogenloze strijd van man tegen man.

De gevechten in Gijón en Oviedo worden door een verbijsterende hardnekkigheid gekenmerkt en de kleine nationalistische eenheden worden in deze twee steden meteen door woedende mensenmassa's omsingeld. Als krankzinnigen stormen de tegenstanders op elkaar in en geven elkaar weinig toe in moed en wreedheid.

In de citadel van Gijón hebben ongeveer driehonderd man hun toevlucht gezocht onder bevel van commandant Pinilla die besloten heeft zo lang mogelijk weerstand te bieden, voor zover de weinige middelen waarover hij beschikt dat tenminste toelaten. Hij is vastbesloten niet te wijken en tot de dood te strijden. Op een dag sturen de volkssoldaten zijn twee zoontjes naar hem toe om hem te vragen zich over te geven. Hij weigert; de twee jongens worden doodgeschoten. Op 20 augustus komt hij tot de conclusie dat verdere weerstand onmogelijk is geworden. Zijn medestrijders of althans het handjevol dat er van over is en hijzelf steken dan de gebouwen in brand en komen zo in de vlammen om.

De opofferingen en verschrikkingen in Oviedo getuigen van tragische grootheid en heldenmoed.

Oviedo is gelegen op een rotsachtige, door bergen omgeven hoogvlakte en telt bijna 100.000 inwoners. Op 19 juli heeft het garnizoen zich bij de opstandelingen aangesloten en wordt een dag later door een razende menigte omsingeld. De commandant, kolonel Aranda, heeft de beschikking over ongeveer 2000 man en bovendien over een klein aantal burgervrijwilligers tot de leeftijd van 60 jaar die hij van wapens heeft laten voorzien. In het begin heeft hij 7000 tegenstanders, later 15.000 en uiteindelijk zelfs meer dan 20.000.

Bijna onophoudelijk volgen de aanvallen elkaar op; iedere keer winnen de aanvallers een stukje terrein. Weldra hebben de belegerden geen levensmiddelen, geen water en geen licht meer. Er breekt een tyfusepidemie uit, er zijn geen geneesmiddelen. De verdedigingslinies worden voortdurend dunner. Mola heeft weliswaar achttienhonderd man en een paar vliegtuigen ter ontzetting gestuurd maar deze vorderen slechts langzaam in deze woeste streek met zijn vijandige bevolking.

Op 15 oktober ziet kolonel Aranda dat de laatste voorraden en de laatste munitie uitgeput raken. Hij stuurt generaal Mola de volgende boodschap: 'Wij kunnen nog slechts sterven, sterven als Spanjaarden.'

In de nacht van de 16e op de 17e hoort hij aanhoudend geschutvuur dat in hevigheid toeneemt en voortdurend dichterbij komt. Bij

het aanbreken van de dag verschijnen de Marokkaanse *regulares* op de monte Naranco die uitziet op de stad.

Het beleg had negentig dagen geduurd.

5 In Catalonië en op de Balearen wisselen succes en tegenslagen elkaar af

Vanaf het begin was geheel Catalonië stevig in handen van de republikeinen. Zij hebben het idee opgevat deze provincie te laten dienen als uitgangspunt voor aanvallen op de naburige streken. Er zijn twee operaties voorzien, één naar Zaragoza en één naar de Balearen.

Op 5 augustus vertrekt er een colonne van twaalfduizend enthousiaste en goedgewapende mannen van Barcelona in de richting Zaragoza. Deze is vastbesloten de hoofdstad van Aragón aan de nationalistes te ontnemen. Een anarchistisch leider genaamd Buena-ventura Durruti heeft het bevel. Deze Durruti zal zich faam verwerven door zijn moed en zijn activiteit maar helaas ook door zijn gewelddadigheid. Onderweg maken zijn manschappen zich aan zoveel afpersing schuldig dat zij zich al gauw gehaat maken bij de gehele bevolking die hun voordien toch gunstig gezind was.

Aangekomen in de stad Lérida, is het eerste wat zij doen zonder enige reden de kerk in brand steken, een mooie vroeggotische kathedraal waaraan de inwoners erg gehecht waren. Het komt erop neer dat zij zich eigenlijk overal dermate gehaat maakten, dat zij zich gedwongen zagen zich terug te trekken. Het is hún fout dat de republikeinen zich er in het vervolg mee tevreden moeten stellen de oude, legendarische stad Zaragoza slechts op een afstand te bekijken, deze stad die de bezetters als een soort uitdaging steeds normaal verlicht zullen houden als een schitterende vuurtoren in het duistere republikeinse landschap.

Een andere operatie wordt tegen de Balearen op touw gezet. Deze is met nauwgezetheid voorbereid; men herkent er de hand van de vakman in; alles is erop gericht om deze onderneming te doen slagen. Het doelwit is de moeite waard. Daar van de drie eilanden Majorca en Ibiza zich bij de opstand hebben aangesloten, heeft de regering nog slechts Minorca aan haar zijde.

Op 9 augustus vaart een groot convooi uit de haven van Barcelona, bestaande uit vier grote transportschepen begeleid door twee kruisers, twee torpedojagers en een onderzeeër. Het vervoert 14.000 soldaten van het volksleger die luidkeels de beloofde overwinning bezingen.

De expeditie maakt zich al direct zonder moeite meester van Ibiza dat nauwelijks een garnizoen heeft.

Niemand weet eigenlijk hoe dat kwam, maar eerst nadat er veel kostbare tijd verloren was gegaan en er geen sprake meer kon zijn van een verrassingsclement, omdat de vijand allang op de hoogte was,

valt men pas op 16 augustus Majorca aan. In plaats van in de baai van Palma te verschijnen, die men niet durft benaderen, landt men op de oostelijke kust van het eiland, bij Porto Cristo. Op dit afgelegen punt slaat het leger een bruggehoofd en komt tot tien à twaalf kilometer landinwaarts.

Daar wordt het tot staan gebracht en is weldra geblokkeerd. De derde september doen de nationalistten een tegenaanval en lopen hun tegenstanders een dag later onder de voet; de vijfde dwingen zij hen zich dermate overhaast weer in te schepen dat zij een aanzienlijke hoeveelheid materieel moeten achterlaten, onverwachte meevaller voor de overwinnaars.

Op 20 september wordt Ibiza heroverd, hetgeen inderdaad een kras staaltje genoemd kan worden omdat de republikeinse vloot verondersteld werd de zee te beheersen.

6 Irún valt in handen van de nationalistten

Dezelfde redenen die de leiders der opstandelingen ertoe gebracht hadden de Portugese grens te willen sluiten, drijft hen er nu toe de 'afgrendeling' van de Franse grens te zoeken. Indien zij Irún bereiken konden, zouden de republikeinen nog slechts de kust bij Cerbère, de passen van de oostelijke Pyreneeën en de bergpaden als uitwijkmogelijkheden hebben.

Op 26 augustus doet generaal Mola een aanval op Irún. De tegenstanders waren erop voorbereid, zij hadden maatregelen genomen. Zij hadden ook versterkingen gekregen. Barcelona had een honderdtal anarchisten gestuurd die op het gebied van stuntwerk al de nodige ervaring hadden. De Belgische en Franse communistische partijen hebben in ieder geval ook een aantal vrijwilligers en technici gezonden, minstens honderdvijftig man want onder de gevallen zullen zich een dertigtal Fransen bevinden. De gedeputeerde André Marty heeft er zich eveneens geïnstalleerd. Uit Parijs heeft hij mitrailleurs en kanonnen van 7,5 cm gekregen.

De operatie zal voor Mola dus bijzonder zwaar worden. Het terrein is zeer heuvelachtig en bosrijk. Het volksleger is vastberaden en uitstekend bewapend. Bovendien beschikt het ditmaal wegens de buitenlandse hulp over een ervaren kader. Het gevecht zal verbitterd zijn.

Hevig geschrokken nemen de inwoners de vlucht naar het nabijgelegen Frankrijk en bij de grenspost Hendaye komt het tot verschrikkelijke tonelen van massale uittocht en paniek. Boeren die hun in vlammen opgaande boerderijen achter hebben gelaten, radeloze oude mensen, moeders met huilend kroost, deerniswekkende groepen mensen, te voet, op een ezel, sommigen met een uitgemergelde koe, anderen met een wankel meubel op de rug, allen met een bundeltje goed in de hand maar zonder een cent op zak, zo trekken

zij weg, een onzekere toekomst tegemoet, met rode ogen en sombere trekken, schreuwende kinderen en huilende oude mensen . . .

Op 1 september wordt het verzet gebroken. De *dinamiteros* verwoesten de stad liever zelf dan dat zij haar onbeschadigd overleveren en evenals dat in 1871 tijdens de Parijse Commune was gebeurd, gaat de stad in vlammen op. Op 2 september doen de troepen van generaal Mola hun intrede in een sinistere hoop zwartgeblakerde ruïnes.

7 Koortsachtige onrust in Madrid

Sinds de dag dat de opstand uitgebroken is zijn er zes weken verlopen. Het begin leek veelbelovend voor de republikeinen die later door niets dan pech achtervolgd zouden worden. Het verzet dat op 20 juli nog zo gemakkelijk gebroken scheen te kunnen worden, laait overal weer en nu nog heviger op. Evenals bosbranden, waarvan men aannam dat zij gedoofd waren, weer oplaaien en zich zelfs nog uitbreiden.

Madrid maakt zich daar grote zorgen over. Na het leger ontbonden te hebben beseft de regering hiermee niet verstandig gedaan te hebben en wil het nu opnieuw formeren. Via de pers wordt bekendgemaakt dat men overweegt drie jaargangen te mobiliseren die men wil laten opleiden door de regering trouw gebleven officieren.

Dit bericht wordt algemeen met verontwaardiging ontvangen. De arbeidersverenigingen ontvangen het afwijzend en dreigen een optocht naar de regeringsgebouwen te organiseren om deze 'wederopbouw van het verleden' te verhinderen. In Barcelona demonstrieren tienduizend jongeren, voorafgegaan door borden met opschriften als: 'Volksleger ja, militairen nee!' De 20e schrijft de *Claridad* dat de plannen van de regering ontoelaatbaar zijn en blijk geven van 'denken in contra-revolutionaire termen.'

De ministers dringen natuurlijk niet aan. Hoe zouden zij hun wil kunnen opleggen? Waarmee? Wie anders dan ongeordende benden bezitten de macht?

Deze schrijven de wet voor, de revolutionaire wet wel te verstaan. Op 25 juli worden alle kranten van de oppositie in beslag genomen. Er wordt een 'vrouwelijk volksleger' opgericht, bestaande uit strijdbare extremisten. Het begint zijn werk waarmee het overal verschrikking zaait. Door het in gebreke blijven, de onmacht of de afwezigheid van de politie worden de 'gerechtelijke onderzoeken' en 'inbeslagnemingen' steeds veelvuldiger. Men legt beslag op appartementen, meubelen, juwelen, waardevolle voorwerpen. Ieder die om rechtse neigingen bekendstaat, wordt gevangengenomen of 'verdwijnt' eenvoudig. Het is de heerschappij van het verraad, van de mensenjacht. Men bespiedt elkaar en geeft elkaar aan. Een das dragen is al verdacht.

Het bericht van 2 september omtrent de val van Irún, enige dagen later gevolgd door die van San Sebastián, brengt in regeringskringen de grootste verwarring teweeg. José Giral, radeloos door de vloedgolf van anarchisme, verlangend naar het herstel van een normale staat, wordt nu te gematigd geacht. De 4e wordt hij uit zijn ambt ontzet en dezelfde avond vervangen door Largo Caballero.

Francisco Largo Caballero, zeventenzestig jaar, bekend om zijn onverzoenlijk karakter en zijn gebrek aan soepelheid, is de leider van een groep in de socialistische partij die tot iedere prijs een zo nauw mogelijk verbond met de communisten wenst. Voor de eerste maal in de geschiedenis van Spanje benoemt hij tot de communistische partij behorende ministers. Hij was ook van plan een portefeuille toe te vertrouwen aan een anarchistisch afgevaardigde, doet hiertoe ook een voorstel, dat in deze kringen echter 'uit principe' wordt afgewezen. Op het departement van buitenlandse zaken plaatst hij een van zijn vrienden, Alvarez del Vayo.

Het nieuwe kabinet noemt zich 'de regering der overwinning'. Zijn programma kan in de woorden 'strijden tot de vijand vernietigd is' worden samengevat.

8 Franco trekt naar de hoofdstad

Nog onder invloed van de roem behaald bij hun recente, hoewel onvolledige successen, trachten de opstandelingen zich voor te bereiden op een gevecht dat langer schijnt te zullen duren dan zij zich voorgesteld hadden.

Op 24 juli hadden zij een centraal orgaan opgericht, de 'Junta', waarover wij reeds gesproken hebben en waarvan reeds gezegd is dat het voorlopige voorzitterschap aan generaal Cabanellas was toevertrouwd. Iedereen is het erover eens dat Cabanellas slechts een tussenfase vertegenwoordigt. Na het heengaan van Sanjurjo moet het opperbevel, naar men algemeen verwacht, uiteindelijk aan één der drie voornaamste leiders overgedragen worden: Queipo, Mola of Franco. Ieder van hen heeft zijn aanhangers en Mola schijnt de meeste kansen te hebben, hoewel het duidelijk wordt dat men steeds meer zijn aandacht op Franco richt wiens prestige na de laatste gebeurtenissen nog belangrijk is gestegen.

Totdat zij haar uiteindelijke keus zal maken verspreidt de 'Junta', die sinds 15 augustus haar hoofdkwartier in Burgos heeft, van groot vertrouwen getuigende communiqués. 'Ons moedige leger heeft een waardeloze regering verpletterd. Het ware Spanje heeft de draak geveld'. Radio en pers drukken zich zelfs in bewoordingen uit die zó uit 'Het Leven der Heiligen' schijnen te zijn overgenomen en men zou zich weer in de eerste eeuwen van de strijdlustige 'Reconquista' kunnen wanen.

Een andere keer wordt de president van de republiek, de arme

Manuel Azaña, als 'monster' betiteld: 'Een monster dat de dwaze vinding van een meer dan waanzinnige Frankenstein in plaats van de vrucht van de liefde van een vrouw zou zijn. Azaña moet opgesloten worden zodat de psychiaters in de kronkelingen van de hersenen een der interessantste gevallen van geestelijke verwording kunnen bestuderen.'

Het kamp der opstandelingen toont een enigszins kinderlijk vertrouwen dat niet altijd met de werkelijkheid overeenstemt. Het voornaamste deel van het land, het grootste deel van zijn grondgebied, zijn bevolking en zijn hulpbronnen zijn nog steeds in handen van de tegenstanders, die nog allerminst zijn verslagen. Het zwaarste werk moet nog gedaan worden.

Het ziet er naar uit dat het moment daarvoor nu is aangebroken. Nu de twee nationalistische zones hecht aaneengesmeed zijn en het hele Afrikaanse leger naar het vasteland is overgebracht; nu het vijandige kamp een droevig schouwspel van wanorde en onmacht biedt, lijkt het uur geslagen te hebben om het voornaamste deel van het plan der opstandelingen te verwezenlijken: de verovering van de hoofdstad.

Op 3 september maken de opstandelingen zich meester van Talavera de la Reina, gelegen aan een kruispunt op 110 kilometer van Madrid. Dat is een goed uitgangspunt voor de aanval, die ditmaal beslissend belooft te zullen worden.

Franco gaat de plaatselijke situatie opnemen om de operatie voor te bereiden. De 19e verslaat hij een klein korps republikeinen bij Santa Olalla, gelegen op minder dan 80 kilometer van de hoofdstad. De weg schijnt geëffend. De generaal bereidt zijn opmars voor maar dan, een dag later, zien wij hoe hij in plaats van rechtuit te trekken plotseling afzwenkt.

Er moeten wel heel ernstige redenen geweest zijn die hem hebben doen besluiten zijn zo weloverwogen plannen te wijzigen. Welke konden dat zijn? Wat is er gebeurd?

16 | *Het beleg van het Alcázar te Toledo*

1 Het Alcázar

In de Middeleeuwen was Toledo, nu een stadje met veertigduizend inwoners, de hoofdstad van Spanje geweest. De glans van haar verleden is echter nog niet vervaagd. Omgeven door van kantelen voorzien wallen, maken de talloze paleizen en kerken het tot een heiligdom; het is een van de mooiste plaatsen ter wereld.

Maar meer nog dan een drukbezocht internationaal toeristencentrum is het sinds een halve eeuw het heiligdom der nationale geschiedenis. De naam Alcázar roept beelden van eeuwen heldhaftige strijd op en doet de herinnering aan vroegere heldendaden herleven. De aartsbisschop is nog altijd tegelijkertijd opperste kerkvoogd en geestelijk leider van katholiek Spanje. In geestelijk opzicht is deze kleine stad nog steeds de voornaamste van Spanje. Zij is niet meer het middelpunt maar blijft het hart van Spanje.

Gelegen op een steil plateau, voor driekwart omgeven door een bocht van de Taag als door de gracht om een citadel, stijgt het loodrecht op uit de rivier die het met een gordel van kolkend schuim omringt.

Als een antieke akropolis strekt zich boven de daken, koepels en kerktorens een ruim voorplein uit dat men bereikt via een licht hellende toegangsweg. Daarachter ligt de oude vesting: het Alcázar.

Het is een enorm gebouw, vierkant en massief, laag en breed, met drie-en-cen-halve meter dikke muren, met vier zware torens op de hoeken, gebouwd op de onmetelijke, in de rotsen uitgehouwen onderaardse gewelven als een toevluchtsoord voor cyclopen. Aan dit gebouw is alles kolossaal en gemaakt om bestand te zijn tegen revoluties van alle tijden. 'Toledo zal eerder in puin vallen dan zich te verloochenen' schrijft Maurice Barrès. Het Alcázar is de incarnatie van het onsterfelijke Spanje.

Na oorspronkelijk koninklijke residentie te zijn geweest, wordt het nu gebruikt als militaire academie. In het midden van het binnenhof prijkt een bronzen beeld van keizer Karel V als Romeins caesar, het bovenlichaam gehuld in een harnas, het hoofd getooid met een lauwerkrans.

In deze edele, ingetogen omgeving krijgen de jongens een spartaanse opvoeding. In de *Hymne van de Militaire Academie* komt een regel voor die luidt dat de infanterie trouw aan Spanje zal blijven

en steeds zal overwinnen omdat zij weet hoe te sneuvelen.

2 Het begin van de opstand

De totale bezetting van de academie bestaat meestal uit 190 cadetten. Begin juli 1936 zijn de meeste met vakantie en zijn er slechts zeven jongelui aanwezig die om verschillende redenen niet met verlof gegaan waren.

Als op 18 juli de opstand uitbreekt, besluiten de Guardia Civil en enkele kleine plaatselijke eenheden zich daarbij aan te sluiten. De commandant van de bijbehorende gymnastiekschool is met verlof in Madrid. Hij komt onmiddellijk terug en wordt de hoogste officier ter plaatse. Op de schouders van Moscardó zal van nu af de verantwoording rusten.

José Moscardó Ituarte is achtenzestig jaar. Op zijn achttiende jaar is hij in dienst getreden. Met de jaren is hij opgeklommen. Hij is een man van volmaakte eenvoud, die een tegelijkertijd rechtlijnige en hoogstaande opvatting van de militaire plicht heeft: het toonbeeld van een soldaat.

Onverwachts bevindt hij zich in een moeilijke situatie omdat hij bijna geen manschappen tot zijn beschikking heeft en de arbeiders van de wapenfabriek zich aan de zijde van de regering hebben geschaard en worden bijgestaan door bepaalde groepen van de bevolking. In de stad zijn vechtpartijen uitgebroken en de spanning stijgt.

In de ochtend van de 19e belt het ministerie van oorlog en geeft bevel onverwijld alle beschikbare wapens en munitie naar de hoofdstad te sturen onder vermelding waaruit de zending dient te bestaan. Dit gesprek maakt de opstandelingen attent op het bestaan van aanzienlijke voorraden, die zij natuurlijk onmiddellijk in beslag nemen.

Als de regering te horen krijgt dat Toledo ten dele in handen van de opstandelingen moet zijn, stuurt zij op 20 juli een vrij sterke eenheid Asaltos en soldaten.

Zo ziet Moscardó zich geplaatst tegenover een macht die oneindig veel groter dan de zijne is. Daar hij geen gevecht wil aangaan waarvan de uitslag voor hem meer dan twijfelachtig is, nodigt hij zijn aanhangers uit zich allen in het Alcázar te verzamelen. Dezelfde avond nog wordt dit plan bij het vallen van de nacht met succes verwezenlijkt en een legertje soldaten en burgers, die meestal hun hele gezin hebben meegenomen, verschanst zich in de oude citadel en zijn bijgebouwen. In het begin zullen namelijk niet alleen het eigenlijke Alcázar en het voorplein verdedigd worden maar ook de naaste omgeving.

3 De omsingeling

De 21e sluiten de regeringstroepen het fascistische réduit in en omdat zij het nog niet durven aan te vallen, zullen zij zich hier voorlopig toe beperken.

Moscardó somt het bestand op waarover hij de beschikking heeft om zich te verdedigen. Aan zijn zijde heeft hij een zeer uiteenlopende groep mensen, bestaande uit:

Officieren	100
Guardia Civil	650
Een detachement van het 14e Tercio	150
Kadetten (17-18 jaar)	7
Personeel van de academie	140
Gymnastiekschool	40
Falangisten (grotendeels zeer jong)	80
Rechtse burgers	200
Artsen	2

oftewel 1250 man die min of meer in staat zijn wapens te hanteren.

Bovendien zijn er 550 vrouwen, w.o. 6 nonnen en 50 kinderen.

Er is een belangrijke hoeveelheid materieel: 1200 geweren, 13 Hotchkiss mitrailleurs, 13 lichte machinegeweren en één vijftig millimeter mortier. Munitie is er in overvloed en daaraan zal ook nooit gebrek zijn.

Voor verbinding met de buitenwereld is een kleine zender aanwezig, maar omdat men zelf geen stroom kan opwekken kan deze niet meer functioneren zodra de electriciteit zal zijn uitgevallen. Met behulp van wat er toevallig aanwezig is, zal men er wel in slagen een primitief ontvangstation te bouwen. Dit zal het mogelijk maken zo nu en dan wat onduidelijke berichten van buiten op te vangen.

Voor de watervoorziening zijn in het souterrain enkele putten en waterreservoirs.

Wat betreft de voedselvoorziening is de situatie veel minder rooskleurig. In het begin zijn er slechts voor vijf dagen levensmiddelen. Een der eerste zorgen van de belegerden is dus om uitvallen te organiseren teneinde wat reservevoorraden aan te leggen. Iedere avond trekken commando's er op uit om de dichtbijzijnde winkels en huizen te plunderen. De ene dag brengen zij tien zakken graan mee terug; een andere dag moeten zij zich tevreden stellen met 25 kilo meel en een kleine hoeveelheid mondvoorraad. Deze strooptochten kunnen echter niet lang blijven doorgaan. De tegenstanders zullen er gauw een einde aan maken, ten eerste door zelf de winkels leeg te roven en ten tweede door de omsingelingslinie te vernauwen, hetgeen niet meer lang op zich zal laten wachten.

Het 'dagboek der krijgsverrichtingen' dat de commandant op militair bevel nauwkeurig bijhoudt meldt dat 'op 21 juli om zeven uur 's ochtends de republikeinse autoriteiten plechtig verklaren dat de

provincie Toledo zich beschouwt als te zijn op voet van oorlog (*sic*) met de verdedigers van het Alcázar.' Zij krijgen de mededeling dat zij twee uur de tijd hebben om zich over te geven. Hierop reageren zij niet en om drie uur verschijnen er vliegtuigen die tot een eerste bombardement overgaan. Om zeven uur neemt een met automatische geweren bewapende afdeling republikeinen, gesteund door gevechtswagens, stelling rond het voorplein.

De 22e ontruimen de opstandelingen de meeste aangrenzende gebouwen. Diezelfde dag wordt ook de telefoonverbinding verbroken en de elektriciteit afgesneden.

Het beleg gaat beginnen.

4 *Nooit zal het Alcázar zich overgeven*

Het wordt ingeleid door een dramatisch voorval: op 23 juli om tien uur gaat plotseling de telefoon; voor een kort ogenblik is de verbinding hersteld. Een republikeinse officier, Cándido Cabello, vraagt de kolonel te spreken; hij zegt hem dat hij zijn zoon gevangen heeft genomen en dat hij hem zal neerschieten indien het Alcázar zich niet binnen een kwartier overgeeft. 'De jongen zal overigens zelf met u spreken' voegt hij eraan toe.

Men hoort een jongensstem alleen zeggen:

'Papa?'

'Wat is er jongen, wat gebeurt er?'

'Niets, papa, niets. Zij zeggen alleen dat zij mij dood zullen schieten als het Alcázar zich niet overgeeft.'

'Als dat zo is, mijn kind, geef je ziel dan over aan God, roep "Leve Spanje!" en sterf als een echte Spanjaard. Vaarwel, mijn kind, ik kus je voor de laatste maal.'

'Ik omhels je ook heel innig, papa.'

Cándido Cabello neemt de hoorn weer over.

'En?'

'Niets en. Nooit zal het Alcázar zich overgeven.'

Luis Moscardó wordt doodgeschoten, hij was zeventien jaar. Zijn lichaam ligt nu in de grafkelder van de vesting begraven naast dat van zijn vader.

Tegenover een dergelijke standvastigheid aarzelt men tot de aanval over te gaan. Men had het met een bedreiging geprobeerd die, hoewel getuigend van een bloeddorstige wreedheid, geen enkel resultaat had opgeleverd en besluit nu zijn toevlucht tot een valstrik te nemen.

Op 25 juli deelt de regeringszender mee dat het Alcázar gecapituleerd heeft. Het bericht bevat allerlei bijzonderheden die door de autoriteiten bevestigd worden. Hier volgen de bewoordingen waarin de correspondent van *Le Temps* in Madrid het bericht overbrengt: 'Het hoofdcommissariaat van de veiligheidsdienst maakt bekend dat

de laatste opstandelingen te Toledo, die met hun familieleden een toevlucht hadden gezocht in het Alcázar, zich hebben overgegeven. De laatste verzetshaarden bevonden zich in de vesting, waar de rebellen zich hadden teruggetrokken in de onderaardse gewelven. Na een laatste aanmaning van het regeringsleger, dat dreigde een hernieuwde aanval te zullen doen, hebben zij gecapituleerd. De officieren en de Guardia Civil zijn in groepjes van vijf te voorschijn gekomen en werden ontwapend. In Toledo heerst nu weer de grootst mogelijke rust.'

Deze berichten, bedoeld om hem te ontmoedigen, verneemt Moscardó door middel van zijn kleine ontvanginstallatie en hij maakt er zich ongerust over. Maar waarom eigenlijk? Om het feit hoe zijn superieuren dit bericht zouden opvatten. Tijdens zijn verhoor voor de commissie van onderzoek verklaart hij: 'Daar dit nieuws ons nationale opperbevel zou kunnen misleiden, vatte ik het plan op generaal Mola een boodschap te sturen. Ik wilde hem zwart op wit in enkele woorden eenvoudig laten weten dat wij voort zouden gaan ons te verdedigen en ons nimmer zouden overgeven.'

De missie wordt toevertrouwd aan een vrijwilliger: kapitein Luis Alba. 'Men trekt hem een overall aan, geeft hem een revolver en een bewijs van lidmaatschap van de communistische partij. Te middernacht verlaat hij het Alcázar door een poort die uitkomt op de Taag en steekt zwemmend de rivier over.'

Zo bereikt hij het dorp Burujón, op veertig kilometer van de stad. Daar wordt hij herkend door een van zijn vroegere soldaten die 'zonder de bedoeling hem in moeilijkheden te brengen' tegen hem zegt: 'Wat doet u hier, kapitein?' Bij het woord kapitein spitsen de omstanders de oren. Luis Alba wordt gearresteerd, gefouilleerd en doodgeschoten.

5 *Het beleg*

Gedurende de gehele maand augustus haasten de belegeraars zich niet. Het zijn nu acht- tot tienduizend man die een klein garnizoen dat hun niet ontsnappen kan, omsingeld houden. Zij zijn zeker van hun zaak omdat zij erop rekenen dat de bezetting van het Alcázar door de honger gedwongen zal worden zich over te geven, zodat de buit hun als een rijpe vrucht in de schoot zal vallen. Een flinke versperring van Spaanse ruiters wordt nog rondom aangebracht, zodat alle toegangswegen zijn afgesloten.

Lange tijd zullen zij de vesting alleen maar dagelijks onophoudelijk bestoken met mitrailleur- en artillerievuur en met vliegtuigen. Zij zullen hierbij steeds zwaarder geschut inzetten; eerst 75, dan 105 en tenslotte 155 mm. Op één dag telt men 478 granaten. De vliegtuigen werpen bommen tot 50 kilo en gebruiken ook traangas. Zelfs 's nachts wordt er geschoten. Op 20 augustus worden er krach-

tige zoeklichten opgesteld die hun stralenbundels gericht houden op het duistere Alcázar.

Iedere avond geeft het steeds met militaire stiptheid bijgehouden *diario* een overzicht van de projectielen die er die dag op de vesting zijn afgevuurd, van de doden en gewonden. Het maakt ook melding van de deserties, waarvan zich in totaal vijfendertig gevallen zullen voordoen. Uitgeput door de ontberingen, lopen op 10 augustus twee korporaals en zeven soldaten, een dag later nog zes anderen en op de dertiende nogmaals twee mannen naar de vijand over.

Om aan levensmiddelen te komen waagt men nog een enkele keer een strooptocht. Deze meestal nachtelijke uitvallen leveren de volgende buit op: 3 augustus '96 kilo mooie tarwe'; de 10e 'enkele rotte, oneetbare bananen'; de 17e 'dertig zakken haver'; de 28e 'een beetje zout en azijn'. Daar zal het bij blijven omdat buiten de barricades versterkt zijn.

Langzamerhand worden de gebouwen in puin geschoten en alleen de zware muren en enorme torens staan nog overeind. Het ruiterstandbeeld van Karel V is van zijn voetstuk gevallen; in de buik zit een diep gat maar verder is het ongeschonden.

Eigenlijk is dit alles van weinig belang; bovengronds houden de belegerden reeds lange tijd slechts de wachtposten bezet, maar zij leven voor het oog onzichtbaar in de gewelven die met hun immense ruimten een soort onneembare onderaardse stad vormen.

Ook zij wachten; hetzij op de bevrijding, hetzij op de dood.

Zouden zij toch nog bevrijd worden? Op de ochtend van 22 augustus zien zij een vliegtuig, dat zij voor een nationalistisch toestel aanzien, langdurig boven het Alcázar rondcirkelen. Dezelfde avond werpt dit of een ander vliegtuig blikjes gecondenseerde melk uit, waarvan er, voor hen, helaas vele verloren gaan en ook wat blikken levensmiddelen.

Op de 23e worden er op het plaveisel van het voorplein twee briefjes gevonden, die daar ongetwijfeld de vorige dag door een vliegtuig zijn neergeworpen en waar twee boodschappen van Franco op blijken te staan.

'De bevelvoerend generaal van het leger in Afrika en Spanje aan de moedige verdedigers van het Alcázar van Toledo. Wij wensen u geluk met uw heldhaftige weerstand. Wij maken ons op u hulp te komen verlenen. Intussen zenden wij u enige ondersteuning. Leve Spanje! Generaal Francisco Franco.'

Het tweede briefje heeft een soortgelijke inhoud: 'Het leger groet de moedige verdedigers van het Alcázar. Wij zijn onderweg om u te komen helpen. Onze troepen trekken op en breken ieder verzet. Leve Spanje! Leve de dappere verdedigers van het Alcázar! Generaal Francisco Franco.'

Er wordt aan hen gedacht, men komt hen bevrijden! De lange nacht lijkt minder duister. Bij de dagelijkse maaltijden laat de

commandant sardines, knoflookworst, vruchten op sap en alle andere uit de lucht gevallen lekkernijen ronddelen.

6 *Het leven in de citadel*

Hoe leven de belegerden?

De belegeraars hadden de in de nabijheid liggende putten vergiftigd maar dankzij de onderaardse waterreservoirs zal er toch steeds voldoende water aanwezig zijn, waar men alleen zuinig mee is om te voorkomen dat het nodeloos verknoeid wordt.

Anders is het gesteld met de proviand. Wat betreft de voedselvoorziening is de toestand meer dan bedenkelijk, bijna rampzalig. De hier en daar buitgemaakte zakken graan maken het mogelijk per dag per persoon een rantsoen van 180 gram bijzonder slecht brood uit te delen. In plaats van zout krabt men de salpeter van de muren. Ter aanvulling van de voedselrantsoenen worden de dieren uit de stallen van de academie geslacht. Eerst zijn er nog 124 paarden en muilieren; 43 sterven er in de loop van de bombardementen. Ten slotte blijven er nog zes over, de rest is opgegeten. Het rijdier van een hoofdofficier, een schitterende volbloed, wordt gespaard; regelmatig wordt het geborsteld, geroskamd, gepoetst, verzorgd als in een renstal.

Het ergste van alles is het volkomen ontbreken van licht. Elektriciteit is er niet meer. Men gebruik nog enkele oude batterijen uit het natuurkundelokaal van de school. Bovendien maakt men eigenhandig kaarsen met behulp van een pit die in het vet van de geslachte dieren gedrenkt wordt. Bij het branden verspreiden deze vettige toortsen een walgelijke stank en geven maar weinig licht, terwijl een ander maar waarschijnlijk het grootste nadeel is dat ze bijzonder schaars zijn. Buiten dit walmende, flauwe schijnsel leeft iedereen in het duister. Volgens een der overlevenden was dat misschien wel de meest wrede vorm van lijden.

Maar de geest is en blijft uitmuntend. 'Deze is altijd uitstekend geweest,' verklaart kolonel Moscardó, 'omdat allen vastbesloten waren liever te sterven dan zich over te geven.'

Aangezien de hygiënische voorschriften streng waren en strikt nageleefd werden, brak er geen epidemie uit. Slechts twee mensen stierven een natuurlijke dood, drie anderen pleegden zelfmoord.

De tijdens de gevechten geleden verliezen bedragen slechts tweentachtig doden, dit is ruim zes procent van de militaire bezetting. Daar staat tegenover dat er twee kinderen geboren worden. De zoon van een sergeant van de Guardia Civil krijgt als voornamen Ramón Alcázar Restituto. Dagelijks ziet men staaltjes van koelbloedige heldenmoed. Een soldaat werpt zich op een stuk geschut dat van dichtbij vuurt; een korporaal stort zich op een mijn om zijn kameraden te redden.

Om zijn mensen goed in de hand te houden inspecteert de kolonel regelmatig de manschappen en reikt op plechtige wijze onderscheidingen uit. Er worden zelfs feesten georganiseerd. Op 7 augustus geeft het 'Circo Alcázar' een voorstelling 'met een koorddanser, clowns, een bokswedstrijd'. Een dag later bespreekt men de statuten van een 'Broederschap'. De vijftiende viert men op plechtige wijze het feest van Maria Hemelvaart.

Iedere dag verschijnt er een krant die aan alle belegerden wordt uitgedeeld; het is een gestencild blad van één, soms twee bladzijden. Het bevat mededelingen van de commandant, de door de radio ontvangen berichten, een overzicht van de dagelijkse gebeurtenissen, literaire en artistieke artikelen, kruiswoordpuzzles en tenslotte de advertenties: verloren of gevonden voorwerpen . . . De naam is *El Alcázar*. Er zullen drieënzestig nummers van verschijnen; het eerste dateert van 26 juli, het laatste van 27 september. Op 18 september verontschuldigt het zich vanwege de 'slechte redactie ten gevolge van bijzondere omstandigheden', dat wil zeggen tengevolge van gebeurtenissen waarvan wij nog getuige zullen zijn. De 19e maakt het crop attent dat 'de uitgave door gebrek aan papier gereduceerd zal worden.'

De doden worden eerst buiten begraven, later onder de grond van de manege en tenslotte, wanneer deze ontruimd is, in het zwembad; de lijken worden rechtop in de hokjes gezet. 'Waarom heeft u ze niet verbrand?' 'Waarom niet? Omdat wij christenen zijn.'

De gehele Spaanse burgeroorlog ligt besloten in dit ene antwoord, in dit fanatieke geloof dat tot zulke onverzoenlijke tegenstellingen voert.

De kwestie van het hospitaal zou echter tot een drama leiden. Op 20 augustus blijkt het niet meer op zijn oorspronkelijke plaats te kunnen blijven omdat het daar te veel van de bombardementen te lijden had. Men brengt het dan naar een grote gewelfde zaal over die op een absoluut veilige plaats lag en het voordeel had dat er door de spleet van een soort schietgat wat daglicht naar binnen kon vallen.

De bedden van de zieken en gewonden staan langs de muren opgesteld. In het midden heeft men een operatietafel gezet. Er zijn wel twee artsen maar helaas niet veel medicijnen, terwijl verdovende middelen helemaal ontbreken. Er zullen in totaal ruim honderd operaties, waarbij twaalf amputaties, worden verricht zonder een enkele vorm van verdoving en men kan zich het gebrul van de pijn der patiënten voorstellen, terwijl hun kameraden die in de buurt liggen, de dekens over hun hoofd trekken om niets te zien en zo mogelijk niets te horen.

17 | *Zal het Alcázar van Toledo bijtijds ontzet worden?*

1 Er worden pogingen tot onderhandelen geopend

Het moet tot hun eer gezegd worden dat de republikeinen bij zoveel heldhaftigheid beginnen te weifelen.

Op 8 september, 's avonds om zes uur, horen de bewoners van het Alcázar dat men hen uit de nabijliggende huizen roept. Men schreeuwt hen toe door een megafoon. De commandant van de belegerende troepen verzoekt de bevelhebber van de citadel de volgende dag een onderhandelaar te willen ontvangen. De voorwaarden voor het onderhoud worden vastgesteld overeenkomstig het internationale militaire gebruik.

De volgende ochtend om negen uur staken beide partijen het vuren. Langzaam komt een man de toegangsweg naar het voorplein op. Zoals overeengekomen was, draagt hij een wit vlaggetje in de hand. Hij houdt stil voor de poort. Leden van de Guardia Civil komen naar buiten, blinddoeken hem en leiden hem naar binnen.

Hij wordt bij de kolonel gebracht. 'Ik had bevel gegeven dat iedereen doodstil moest zijn terwijl hij door de gangen liep opdat hij zich geen idee zou kunnen vormen van het aantal aanwezigen,' aldus Moscardó.

In het vertrek van Moscardó neemt men hem de doek van de ogen en herkent met verbazing commandant Rojo. Vicente Rojo Lluch is een zeer gewaardeerd officier, die toevallig vroeger instructeur van het Alcázar was geweest; hij is in dienst van de regering in Madrid gebleven, niet zozeer uit politieke overtuiging dan wel gedreven door een aangeboren gevoel van trouw.

Moscardó vertelt: 'Rojo zegt dat hij mij de voorwaarden tot overgave komt mededelen: de belegerden zouden in groepjes van vijf de vesting verlaten; het leven van vrouwen, kinderen, ouderen, zieken, gewonden, soldaten en gendarmes zou gespaard blijven. Wat betreft het kader, dit zou terecht moeten staan voor een volksrechtbank die overeenkomstig hun deelname aan het verzet vonnis zou wijzen.'

De kolonel antwoordt dat hij het Alcázar onder zijn hoede heeft genomen als een huis van eer. Het betaamt hem niet dit uit handen te geven; hij zal het tot de dood toe verdedigen en hij en zijn mannen zullen liever sterven dan zich overgeven.

Na deze besliste weigering ontwikkelt zich een gesprek zoals onder

vrienden. Een van de aanwezige officieren vraagt Rojo waarom hij niet bij hen blijft. Deze antwoordt dat zijn vrouw en kinderen nog in Madrid zijn en men hen zou doden indien hij niet terug zou komen.

Aan het eind van het gesprek vraagt Moscardó om hem te sturen waaraan de belegerden het dringendst behoefte hebben: een geestelijke. Hij voegt eraan toe: 'Indien er een ter dood veroordeelde priester is, moge hij dan aangewezen worden om ons lot te delen.'

Dat is alles. Het gesprek heeft vijftig minuten geduurd. Diep ontroerd neemt Rojo afscheid en zegt: 'Ik wens u het allerbeste. Leve Spanje!'

De tiende horen de nationalistenvrijwilligers bij het vallen van de nacht dat zij opnieuw geroepen worden vanuit de tegenoverliggende huizen: de regering willicht hun verzoek om geestelijke bijstand in. De volgende dag zal er een priester naar hen toegezonden worden; deze mag twee uur lang bij hen blijven. De tegenstanders staan toe dat deze tijdsduur tot drie uur verlengd wordt.

De volgende morgen wordt kanunnik Vázquez Camarasa de vesting binnengeleid met hetzelfde ceremonieel als commandant Rojo. Zonder talmen bereidt hij zich voor op de uitoefening van zijn ambt. Voordat hij de mis opdraagt, moet hij diegenen die dat wensen de biecht afnemen. Hun aantal blijkt echter dermate groot te zijn dat hij in de tijd waarover hij beschikt geen kans ziet hen allen afzonderlijk aan te horen. Hij besluit daarom een collectieve biecht te houden zoals men in de Middeleeuwen deed.

Men kan zich dit tafereel voorstellen: ondergrondse gewelven, zo donker als catacomben; een onmetelijk grote, gewelfde zaal, nauwelijks verlicht door het zwakke licht van twee of drie flakkerende kaarsen, zeven tot achthonderd personen, officieren, soldaten, vrouwen en kinderen die geknield, met eentonige stem, hun zonden belijden; rechtop staand, verheven boven het gemompel van de litanie, de priester, in koorhemd, de handen gevouwen. Daarna, als de vloed van deze mensenzee teruggeweken is, spreidt hij de armen uit om de absolutie te geven, wendt zich naar het geïmproviseerde altaar, draagt de mis op, deelt aan allen de hostie uit en slaat dan voor de laatste maal, in het halfdonker, een kruis.

Volgens het verslag van Moscardó begeeft hij zich hierna, begeleid door het gezang van de menigte die het *Credo* en het *Ave Maria* heeft aangeheven, naar de ziekenzaal om daar de gewonden de sacramenten toe te dienen, waarbij zich tonelen van onbeschrijfelijke vaderlandsliefde afspelen.

'Nadat zijn priesterlijke missie vervuld was gingen wij terug naar mijn bureau. Toen pas onthulde hij ons de ware beweegredenen van zijn bezoek.' Het gaat om het vertrek van vrouwen en kinderen. 'Indien zij de vesting willen verlaten, dan geef ik u mijn woord van eer dat ik hun dat niet beletten zal,' is het antwoord van de kolonel.

Hij zegt tot een van de officieren: 'Laat een vrouw hier komen. Wie? Dat doet er niet toe.'

Er komt een vrouw binnen. De kanunnik herhaalt zijn vermaning. Hij dringt op een bijna wanhopige manier aan. Zonder hem in de rede te vallen hoort de vrouw hem aan. Nadat hij uitgesproken is, schudt zij het hoofd: 'Nee. Nee, wij zullen onze broeders en onze doden niet in de steek laten; nooit zullen wij van hen scheiden. En wanneer alle mannen dood zullen zijn, zullen wij de wapens ter hand nemen en het Alcázar verdedigen.'

Er blijft de priester niets anders over dan terug te keren, de ogen vol tranen.

Een derde, laatste poging schijnt kort daarop gedaan te zijn door de deken van het corps diplomatique, de vertegenwoordiger van Chili. Moscardó zegt: 'Hij is nooit bij mij geweest. Ik heb er nooit iets van geweten.' De ambassadeur zal zich waarschijnlijk wel naar Toledo begeven hebben, maar daar aangekomen begrepen hebben dat er niets te schikken was.

Men kan nog slechts de wapenen laten beslissen.

2 Het Alcázar wordt bestormd

De republikeinen kunnen niet meer wachten. Zij weten dat er hulptroepen op komst zijn.

Sinds 24 augustus hebben de belegerden het geluid van een boor waargenomen dat steeds duidelijker hoorbaar wordt omdat het dichtter en dichtter nadert. Zij vermoeden dat men het plan heeft opgevat de vesting in de lucht te laten springen en gaten boort in de onderaardse gangen waarin men ladingen dynamiet kan plaatsen. Zij trachten nu nog slechts te bepalen waar de ontploffing plaats zou kunnen vinden. In de avond van 9 september wordt er een patrouille uitgezonden die erin slaagt bij benadering dit punt te lokaliseren. De elfde wordt er nogmaals een expeditie op touw gezet, ditmaal om de operatie te doen mislukken, maar deze stuit op versterkte versperringen.

Enkele dagen later slaagt men erin vast te stellen waar de gevaarlijke plek zich bevindt. De 17e wordt het getril van de boren nog krachtiger. Tegelijkertijd worden er rond het Alcázar zware stukken geschut in stelling gebracht en volgen de luchtaanvallen elkaar steeds sneller op. Uit Madrid zijn buitenlandse verslaggevers aangekomen die zijn uitgenodigd om bij het laatste bedrijf van dit treurspel aanwezig te zijn. Het zal een indrukwekkend schouwspel worden, een soort wijding van de revolutie.

De volgende morgen om half zeven breekt er een artillerievuur los van een hevigheid zoals tot op dat moment nog niet had plaatsgevonden, meteen gevolgd door twee enorme ontploffingen die de aarde doen schudden. De gebouwen trillen zó op hun grondvesten

dat de muren ervan wankelen. Er zijn twee mijnen geëxplodeerd, waardoor een van de hoektorens en de hele westelijke gevel instorten; temidden van dikke stofwolken vliegen de stenen in het rond.

Dit is echter niet meer dan een ouverture, gespeeld voordat het doek opgaat. De rook is nog maar nauwelijks opgetrokken of de vesting wordt van alle kanten bestormd.

Met het geweer in de ene hand en een handgranaat in de andere trekken de soldaten van het volksleger op naar de resten van de citadel, waarbij zij van de ene puinhoop op de andere moeten springen. Zij bereiken de binnenplaats en planten daar onder daverende overwinningskreten de rode vlag: eindelijk is het Alcázar overmeesterd.

Maar als lijken uit hun geopende graven duiken daar plotseling bleke, uitgeteerde, verwilderde wezens op uit de enorme gaten van de ruïnes. Alsof de hel is losgebroken, ontwikkelen er zich nu man tegen man gevechten van een duivelse verbetering, waarin de partijen elkaar in wreedheid en dapperheid niets toegeven. Men was gekomen voor een schouwspel en had waar voor zijn geld gekregen. Aan de voet van het standbeeld van Karel V zijn de twee helften van Spanje op de puinhopen van een eeuwenoud verleden bezig elkaar langzaam af te slachten en bereikt de geschiedenis een toppunt van verschrikking.

Een met benzine overgoten, brandende tank moet zich een terugweg banen; de rode vlag wordt eraf gescheurd en de nationale driekleur gehesen. Meter na meter moeten de aanvallers prijsgeven en tenslotte de aftocht blazen. Na een beestachtig gevecht van ruim drie uur blijken de fascistten hun terrein te hebben kunnen behouden.

'Om 10.20 uur was de aanval afgeslagen,' meldt 's avonds de *Diario del Asedio*, het dagboek van de belegerden, en voegt daar niets anders aan toe dan: 'Onze verliezen bedroegen vandaag dertien doden en achtenveertig gewonden.'

De gehele middag cirkelden er nationalistische of republikeinse vliegtuigen boven de vesting, ongetwijfeld om de situatie ná de aanval in ogenschouw te nemen.

De volgende dag is het vrij rustig en kunnen de belegerden de geslagen bressen dichten.

Op 20 en 21 augustus worden de bombardementen weer hervat. De 22e storten grote stukken van de reeds beschadigde muur voorgoed in elkaar, waarop de regeringstroepen de volgende dag een hernieuwde aanval ondernemen, die echter snel wordt afgeslagen.

Het Alcázar heeft het hoofd niet gebogen. Het moet alleen nog bevrijd worden.

3 *Het uur der bevrijding*

Toen Franco de beslissing had genomen het Alcázar te hulp te

komen en dientengevolge zijn offensief tegen de hoofdstad moest onderbreken, merkte een van zijn medewerkers, generaal Kindelán, op: 'Weet u dat Toledo u Madrid kan kosten?'

'Ik weet het, ik heb lang geaarzeld . . . Maar ziet u, in alle oorlogen, maar vooral in burgeroorlogen, zijn de geestelijke factoren zeer belangrijk. Wij moeten indruk op de vijand maken door ten uitvoer te brengen hetgeen wij aankondigen. Ik hoop dat tien tot twaalf dagen vertraging in mijn opmars niet fataal zullen blijken . . . En zelfs in dat geval zou ik Toledo niet in de steek laten; ik heb een belofte gedaan aan zijn verdedigers en zal mijn woord houden.'

Als aanvoerder van de bevrijdingstroepen vervangt hij op 22 augustus kolonel Yagüe door generaal Varela. Hij beschouwt José Enrique Varela Iglesias als zijn beste adjudant. Deze krijgt bevel zo snel mogelijk te handelen, anders zou hij wel eens te laat kunnen komen. De volgende dag begint Varela met de zes eenheden legioensoldaten die hij ter beschikking heeft in allerijl de opmars.

De 24e doen de belegerden twee merkwaardige ontdekkingen. Ten eerste hebben zij een groot aantal voertuigen op de wegen waargenomen en ten tweede zijn de grote kanonnen rond de vesting verdwenen; zonder twijfel zijn deze afgevoerd. Om half elf 's avonds kondigt de Portugese radio aan dat 'Francotroepen naar Toledo optrekken.' Kolonel Moscardó geeft bevel een groot vaandel in de kleuren rood en geel gereed te maken.

De 25e bericht het *Diario del Asedio*: 'Wij horen duidelijk het artillerievuur van ons leger. De nationalistische vliegtuigen worden steeds talrijker. Vóór ons hebben twee batterijen hun stelling verlaten. Het bombardement vermindert in intensiteit. Wij beleven de laatste ogenblikken van dit beleg. Wij dragen onze ziel aan God op, gedachtig aan de offers van allen.' Die avond is Varela echter nog 28 kilometer van Toledo verwijderd.

De 26e signaleren de mannen op de uitkijkposten grote groepen voertuigen. De een na de ander verdwijnen de vijandelijke stukken en ook de omsingeling neemt een einde. In de verte hoort men kanonvuur dat naderbij schijnt te komen.

In de vroege ochtend van de volgende dag doen de regeringstroepen een laatste poging om het Alcázar in te nemen. Om half zes ontploft er een mijnkamer, het resultaat is een krater met een middellijn van 30 meter en 4 tot 5 meter diep. Onmiddellijk daarna wordt de vesting bestormd. In het gevecht zijn de republikeinen moediger dan ooit. Zij werpen zich naar voren en laten zich door geen schoten of verliezen weerhouden. De ene partij wijkt, de andere trekt op. Hun altijd reeds bewonderenswaardige dapperheid is vandaag zelfs grenzeloos, maar tenslotte worden zij toch teruggedrongen.

Tegen 5 uur 's middags ontdekken de uitkijkposten aan de horizon kolonnes die in goede orde oprukken. Een nationalistisch vliegtuig vliegt laag over en werpt enkele bommen in de onmiddellijke nabij-

heid van de vesting. Op de ruïnes van de noordwestelijke toren laat de kolonel zijn grote vaandel hijsen, waarop 'de vijand nog enkele schoten lost.'

Nog vóór zeven uur 's avonds verschijnen er plotseling Marokkaanse *regulares* op het voorplein. Een luitenant en vijftien soldaten staan voor een gat; men laat hen binnen, waarna zij bij het schijnsel van de lampen die zij gelukkig meegebracht hebben, afdalen in de onderaardse gewelven.

Het beleg heeft achtenzestig dagen geduurd.

Het dagblad *El Alcázar* publiceert zijn laatste nummer. Met de woorden 'Viva España!' doet kolonel Moscardó een beroep op 'al zijn stadgenoten van Toledo' en zegt dat er geen vergeldingsmaatregelen genomen zullen worden. Deze belofte wordt echter niet gehouden: de represailles zullen nodeloos wreed zijn. Hij nodigt iedereen uit tot 'een broederlijke hereniging', die echter nog lange jaren op zich zou laten wachten.

Op 28 september om acht uur 's ochtends, rukt een klein detachement uit en trekt de hulptroepen tegemoet.

Om tien uur verschijnt generaal Varela met witte handschoenen aan op het voorplein, waar de verdedigers stram in het gelid staan opgesteld en het geweer presenteren. 'Mager en met van koorts brandende ogen, lijken zij op spoken uit een nachtmerrie,' schrijft Claude Martin.

Kolonel Moscardó treedt generaal Varela tegemoet, gaat in de houding staan en zegt: 'Over het Alcázar niets te melden, generaal.'

4 De apotheose

De volgende dag beklimt Franco zelf de met wrakstukken en puin bezaaide oprit tot de vesting. Moscardó wacht hem voor de grote poort op; om hem heen staan zijn manschappen opgesteld.

De correspondent van de *Daily Express* beschrijft dit tafereel met de volgende woorden: 'Dit was het meest dramatische schouwspel dat ik ooit in mijn leven heb meegemaakt. Deze menselijke spoken, halfdood van de honger, klemden geweren in hun handen die nutteloos geworden waren. Zij moesten opnieuw leren leven en konden dit Armageddon haast niet verlaten. Dan verschijnt Franco. De meesten onder hen kenden hem niet, maar toen zij hoorden zeggen 'El general Franco' begonnen deze wezenloze figuren weer levend te worden, alsof zij door een onzichtbare veer in beweging waren gebracht. Zij schreeuwden, huilden, omarmden de soldaten. Het was een onvergetelijk schouwspel. Het leek of sommigen hun verstand hadden verloren.'

1 De nationalisten bereiden de aanval op de hoofdstad voor

Toen hij de ruïnes van het Alcázar achter zich liet, had Franco gezegd: 'Nu is de oorlog gewonnen.' Nee, nog niet, nog lang niet.

Het verzet in Toledo is geweldig geweest, het was echter niet meer dan een episode. Het heeft het moreel der fascistten verhoogd, maar dat van de tegenstanders geenszins geknakt. Hoewel op veel kleinere schaal, kan men het vergelijken met hetgeen later bij Stalingrad zou gebeuren. Het is een van die gebeurtenissen met grote psychologische gevolgen, waardoor een volk groeit en waardoor het Spaanse volk met het Russische beschouwd wordt als één der dapperste ter wereld. Uit zo'n wapenfeit mocht eventueel een overwinnaar te voorschijn komen, doch het zou op zichzelf geen probleem oplossen, laat staan bepalend zijn voor de uitslag van de oorlog. Evenals na Stalingrad, zijn de overwonnenen na het Alcázar geringer in aantal maar technisch nog niet verslagen. Zij zijn niet geschokt in hun vastberadenheid, dat zal men in Madrid duidelijk merken.

De opstandelingen hadden al eerder getracht de hoofdstad te veroveren. Na de mislukking van de opstand in de stad zelf en het falen van generaal Fanjul, op 19 juli, weet men dat op 22 juli een kolonne, bestaande uit enige honderden soldaten en *requetés* uit Navarra, uit Valladolid vertrokken was in de richting Madrid. Bij elkaar waren dat nauwelijks tweeduizend slechtbewapende manschappen, die in de bergen onderweg gestuit waren op een veel grotere groep goed uitgeruste republikeinen en hierbij na een verward gevecht tot staan gebracht waren.

Niettemin hadden zij een belangrijke positie kunnen innemen op ongeveer zeventig kilometer ten noorden van de stad. De woedende republikeinen geven er de schuld van aan zes officieren van het voormalige leger die erin toegestemd hadden hen onder hun bevel te nemen, of liever gezegd de leiding over de troep op zich te nemen, want alvorens een dergelijke operatie te beginnen moeten zij daar toestemming voor vragen die door stemming bij handopsteken verleend kan worden. De slachtoffers worden beschuldigd van 'verraad'. De republikeinen begrijpen niet dat deze gedeeltelijke nederlaag niet te wijten is aan gewetenloosheid van hun leiders, maar alleen aan hun eigen gebrek aan tucht. Na een kort debat worden kolonel Castillo en zijn zoon door hun eigen manschappen gefusilleerd.

In ieder geval is Franco niet voornemens het offensief langs die zijde te leiden; hij zal vanuit het westen en het zuiden aanvallen. Nauwelijks is de kwestie van Toledo achter de rug of hij keert weer terug tot zijn oorspronkelijke plan en neemt weer de leiding over zijn kleine leger dat hij bij Madrid in de strijd zal werpen, in de hoop dat het gevecht ditmaal beslissend zal zijn.

2 Franco rukt op

Op 7 oktober trekken twee kolonnes op naar de hoofdstad. Een uit het westen staat onder bevel van kolonel Yagüe, terwijl die uit het zuiden wordt aangevoerd door generaal Varela. Bij het vertrek zijn er in totaal tienduizend man; met de versterkingen worden dit er later twaalf tot dertien duizend. Het zijn bijzonder goede troepen, rijkelijk voorzien van artillerie en krachtig gesteund door Italiaanse en Duitse vliegtuigen.

Op het moment dat zij zich in beweging zetten zijn zij op vijftig kilometer van de voorsteden van Madrid. Diezelfde dag cirkelt een vliegtuig boven de stad en werpt pamfletten uit waarin aangeraden wordt vrouwen, kinderen en non-combattanten te evacueren.

Aanvankelijk verloopt de opmars zonder grote moeilijkheden. Maar naarmate men de stad nadert voelt men dat de weerstand krachtiger wordt. Men stuit zelfs op de eerste Russische tanks. Op 17 oktober zijn de voorhoeden nog slechts op 34 kilometer van het doelwit. De 25e trekken zij het dorp Brunete op 20 kilometer ten noordwesten van Madrid binnen en op 4 november maken zij zich meester van het vliegveld Cuatro Vientos te Getafe op niet meer dan zeven kilometer van de stad. De zesde bereiken zij de voorstad Carabanchel.

Iedereen verwacht nu dat Madrid snel zal vallen. De buitenlandse journalisten menen dat de capitulatie nog slechts een kwestie van uren is, de diplomaten bereiden er zich op voor. Zelfs de regering schijnt erin te berusten. Noch de president van de raad, Largo Caballero, noch de generaal der republikeinse troepen, Asensio Torrado, schijnen zich illusies te maken, doch geven de indruk geen bijzonder vertrouwen in de militaire kundigheid van het volksleger te hebben. De Italiaanse communist Luigi Longo vertelt over zijn onderhoud met de eerste minister op die dag en van het pessimisme waardoor Caballero beheerst werd. Hij scheen volkomen ontmoedigd en had zuchtend gezegd: 'Het is makkelijker Madrid in te nemen dan te verdedigen.'

Op 6 november 1936 besluit het kabinet de zetel der regering naar minder gevaarlijke oorden te verplaatsen. De president van de republiek, Manuel Azaña, zal voor enige tijd in de nabijheid van Barcelona zijn intrek nemen in het klooster, of beter gezegd in het voormalige klooster – het is namelijk gesecculariseerd – van Montserrat.

Er wordt voorts overeengekomen dat de eigenlijke regering voorlopig te Valencia zal zetelen.

De reis daarheen verloopt niet zonder pittoreske en vooral kenmerkende voorvallen.

Onderweg, op ongeveer zestig kilometer van Madrid, in Tarancón, vinden vier leden van de regering plotseling hun weg versperd door een barricade die bewaakt wordt door een grote groep republikeinen. Zij maken hun identiteit bekend. Desondanks, of misschien juist daardoor worden zij verzocht uit te stappen. Zij worden naar het 'Ayuntamiento', het raadhuis, geleid. Ondanks hun protesten worden zij daar gefouilleerd, ontwapend, ondervraagd en min of meer mishandeld. 'Zo, dus als het hele volk zich opmaakt voor de verdediging van Madrid, laten jullie het in de steek!' wordt er gezegd en men spreekt over fusilleren.

De commandant van de troep, een zekere Villanueva, komt gelukkig op het idee hiervoor toestemming van de anarchistische leider, Antonio Val uit Cuenca, te vragen. Hij belt hem op: 'Hallo! Ik heb hier vier ministers, ja, vier ministers, zij zijn op de vlucht gegaan en willen hun post verlaten. Wat moet ik met ze doen? Moet ik ze tegen de muur zetten?' Val is toevallig in een goed humeur. Hij brult aan de telefoon: 'Wat zegt u? Ministers? Bah, laten ze maar zorgen dat ze gauw wegkomen!'

3 Madrid valt ten prooi aan waanzinnige angst

Terwijl het onheil steeds naderbij schijnt te komen, verkeert de hoofdstad in een koortsachtige spanning. De atmosfeer is bezwangerd door hartstocht. De stad lijdt onder een aanval van revolutionaire waanzin die overslaat in complete krankzinnigheid.

Wij zijn in het bezit van een document, gepubliceerd door *La Revue de Paris*: het 'aantekenboekje' van een Brits vlieger die eerst in dienst van de Negus van Abessinië en vervolgens van de Spaanse republiek was, een zekere Oloff de Wet. Op 4 augustus 1936 is De Wet in Madrid. 'Er heerst een epidemie van waanzin . . . Madrid lijkt wel een gekkenhuis. Mannen, vrouwen, kinderen, allen zijn volkomen gek . . . Een normaal mens kan er niet meer leven.'

Steeds vaker worden er bijzondere maatregelen genomen. Op 11 augustus had men alle kerkgenootschappen onder 'verdenking van sympathie voor de opstandelingen' verboden. Op 23 augustus worden er buitengewone rechtscolleges opgericht waarvoor de rechters aangewezen worden door comités van het volksfront. Op 10 oktober: aanstelling van 'politieke commissarissen', belast met 'het toezicht op de betrouwbaarheid van het politieke geloof der soldaten van het volksleger en de bewaking der officieren.' Bijna al deze politieke commissarissen zijn lid van de communistische partij, die gebruik

maakt van een onverwachte vrijheid van handelen, mogelijk gemaakt door de afwezigheid van de regering.

In de totale chaos die de vluchtende leiders der regering achter zich laten, zouden de communisten zeker heer en meester geworden zijn indien zij zich op hun beurt niet belemmerd zagen door de algehele anarchie. Nog te kort maken zij deel uit van het Spaanse leven om het mogelijk te maken dat zij volledig en op de gewenste manier gebruik kunnen maken van de gegeven omstandigheden.

De volksmenigten zijn nu zo gewend aan een dergelijke tuchtelooosheid dat zij zelf niet meer in staat zijn daar orde in te brengen. Zeker, zij trachten bepaalde regels voor te schrijven, maar zoals iedereen zijn ook zij machteloos geworden door de dierlijke driften die ontketend zijn. Beheerst door algehele waanzin en ten prooi aan een hysterische zinsbegoocheling, is Madrid één grote heksenketel geworden.

Op 6 november verspreidt het vijfde regiment van het volksleger een communiqué waarin het de bevolking uitnodigt 'alle fascistenaan te geven'. Men vermaakt zich met elkaar aan te brengen, 'verdachten' worden bij honderden neergeschoten.

Oloff de Wet schildert een scène waarvan hij getuige is geweest: 'Op een ochtend wordt er door enige soldaten op de deur geklopt van het huisje waar ik de nacht had doorgebracht. Nadat zij deze hadden ingeslagen, drongen zij er binnen en de eerste zonnestralen waren er getuige van hoe zij de bewoner naar buiten sleurden. Zij zetten hem tegen de geelgeverfde muur van het huis waarin hij zijn leven lang gewoond had en joegen hem zonder enige nadere verklaring acht kogels door zijn lichaam. Het scheen dat hij tegen de regering was.'

De Franse schrijver Saint-Exupéry drukt het als volgt uit: 'Hier worden mensen doodgeschoten alsof men een bos kapt.'

Executies, moord en doodslag zijn aan de orde van de dag en van nu af heerst overal in Madrid de terreur, niet officieel en goed georganiseerd zoals tijdens de Franse revolutie, maar chaotisch, volslagen zonder enig verband.

Onder de indruk van al deze gruweldaden tekent het Internationale Rode Kruis in Genève op 11 augustus protest aan. Dat is natuurlijk heel mooi, maar bij wie? Bij welke verantwoordelijke autoriteiten?

4 Te midden van deze verwarring begint het verzet gestalte te krijgen

Tijdens deze afschuwelijke gebeurtenissen zal er een verbazingwekkend krachtige tegenstand geboren worden, die men als een wonder in een wereld van verschrikkingen kan beschouwen.

Reeds op 5 augustus hadden de kranten een beroep op het volk gedaan: 'Allen te wapen! Sterven of overwinnen!' Gelegenheidsredenaars houden de mensen op straat aan, vrouwen schelden naar de achterblijvers en gaan met kinderen en oude mannen zingend op weg

naar de verdedigingslinies in de voorsteden om er barricades op te werpen, loopgraven aan te leggen en zakken cement te sjouwen. Het volk is zó opgewonden dat, als de fascistten er op dat moment in geslaagd zouden zijn de stad binnen te dringen, het tot dezelfde bloedige straatgevechten gekomen zou zijn als in 1809 tijdens het beleg van Zaragoza.

Maar er komt nog een belangrijk punt bij dat veel gewicht in de schaal zal leggen: deze volksmenigten zijn geen vormeloze massa's meer.

Terwijl Franco door het beleg van Toledo opgehouden werd, zijn er in Barcelona en Valencia Russische wapens en technici aangekomen, die inmiddels Madrid bereikt hebben. Zoals in juli de Italiaanse vliegtuigen de opstandelingen hadden gered, zo zullen in november de Russische gevechtswagens de regeringstroepen redden.

Tegelijk met de Russen arriveren de eerste 'Internationale Brigades' die op hun initiatief waren opgericht en ook vrijwel geheel onder hun toezicht staan. Op 7 augustus zijn er al twee van deze formaties ter plaatse. Hun commandant is een Pool die zich generaal Walter laat noemen maar in werkelijkheid Karl Swierczensky heet. De brigades bestaan voor het grootse deel uit manschappen die in de oorlog van 1914-1918 of bij de ongeregeldheden die erop volgden, hadden gevochten. Sinds het uitbreken van de opstand is dit de eerste maal dat het fascistische leger tegenover troepen komt te staan die deze naam waardig zijn en het maakt dan ook diepe indruk als zij op de avond van 7 augustus in stramme gelederen door de Gran Vía defileren.

Een andere belangrijke factor die op dat moment een rol ging spelen, is het feit dat op 24 oktober alles betreffende de verdediging van de hoofdstad wordt toevertrouwd aan een militaire 'Junta' die één opperbevelhebber met onbegrensde volmacht benoemt: generaal Miaja.

José Miaja, achtenvijftig jaar oud, beschikt over een zekere mate van intelligentie, een gezond verstand en een bijzonder grote dosis vasthoudendheid. Maar in de eerste plaats is hij beroepsofficier. Bowers schrijft: 'Miaja is geen genie, hij heeft echter een degelijke militaire opleiding genoten.' Hij is een militair in hart en nieren en allerm minst een politicus. Hij heeft zich niet alleen nooit met politiek beziggehouden, maar bovendien lijken zijn opvattingen voor zover hij die heeft getoond, zeer ruim te zijn en weinig in overeenstemming met de heersende overtuigingen in regeringskringen. Zoals Hugh Thomas opmerkt, 'heeft hij er nooit blijk van gegeven een vurig aanhanger der republikeinen te zijn.' Het klinkt vreemd dat de republiek verdedigd en bijna gered moet worden door de minst verbeterde en meest behoedzame republikein. Miaja is eenvoudig een 'beroeps' die volkomen onverschillig staat tegenover alles wat niet betrekking op de dienst heeft. Franco beschouwt hem als de beste generaal waar-

tegen hij gevochten heeft en van zo iemand is dat geen gering compliment.

Miaja kiest als zijn naaste medewerker ook een beroepsofficier, generaal Pozas, die onder de monarchie kolonel geweest was. Het komt er in het kort gezegd op neer dat het leger, dat men voorgoed had willen opheffen, nu revanche gaat nemen.

Zo zullen de Russische materiële bijdragen en het technisch bekwame opperbevel, ondersteund door het vurige enthousiasme van een volk dat tot de laatste man toe gewapend is, een grondige verandering brengen in de situatie zoals die tot op dat moment was geweest.

5 *Het komt tot een verbitterde veldslag*

Wij hebben reeds gezien dat de nationalisten op 7 november tot de rand van de voorstad Carabanchel waren opgerukt. Op 8 november bericht *Le Temps*: 'De inname van Madrid wordt ieder uur verwacht.' In hetzelfde nummer staan allerlei bijzonderheden omtrent de voorbereidingen die Franco getroffen heeft met het oog op de bezetting van de hoofdstad en de overname van het bestuur, waarvoor blijkbaar al een administratieve staf gereedstaat.

Niettemin doen de regeringstroepen de achtste een tegenaanval en ook de Russische tanks komen in grote getale in actie.

Een dag later maken de aanvallers zich met veel moeite meester van de heuvel waarop de kazerne van la Moncloa gelegen is, maar slagen er niet in verder door te dringen, omdat zij op enorme verdedigingslinies stuiten die zijn aangelegd volgens instructies van de 'buitenlandse adviseurs' en bestaan uit drie rijen betonnen loopgraven beschermd door een veertig meter breed veld van prikkeldraad.

Onder deze omstandigheden komt het tot een verwoed gevecht. Ten westen van de stad in de universiteitswijk en bij de ten zuiden hiervan gelegen bruggen over de Manzanares is de strijd, die lange tijd verward blijft, het hevigst en bijzonder wreed. Men schiet elkaar dood binnenin de huizen, bestookt elkaar van etage tot etage en vermoordt elkaar in de gangen. Aanvallen worden gevolgd door tegenaanvallen, steeds even verbeterd en even vergeefs. Centimeter voor centimeter wordt terrein verloren en weer herwonnen. Van enig succes bij een der partijen is geen sprake; niemand komt iets vooruit of moet terrein prijsgeven.

Op de tiende ziet het er naar uit dat de nationalisten definitief tot staan zijn gebracht. Ongeduldig geworden, wil Franco er een eind aan maken: hij besluit over te gaan tot luchtoperaties. Van 16 tot 19 november cirkelen zijn toestellen voortdurend boven de stad om deze met bommen te bestoken. In de loop van vier tragische nachten zal met hels lawaai dood en verderf gezaaid worden in de dichtstbevolkte

wijken van de stad. Volkomen nodeloos zullen er twaalfhonderd slachtoffers vallen. De door Franco verwachte uitwerking op het moreel zal uitblijven en alle ellende zal voor niets veroorzaakt zijn.

Natuurlijk wordt de toestand verschrikkelijk; vrijwel alle verbindingen met de buitenwereld zijn verbroken en er ontstaat een groot gebrek aan levensmiddelen. Na de brand breekt er hongersnood uit en tweehonderdduizend bewoners van Madrid doen een verwijfelde poging om te vluchten. De rest toont zich echter onverbiddeijk in het verzet; aan beide zijden is men even moedig en vastberaden.

Uit humanitaire overwegingen stelt Franco voor een 'veiligheidszone' in te stellen, waar buitenstaanders een toevlucht zouden kunnen vinden, hetgeen echter door de 'autoriteiten' wordt afgeslagen omdat men 'niets aan de rebellen te danken wil hebben.'

De verliezen zijn verschrikkelijk. Bepaalde eenheden zien een derde van hun manschappen op het slagveld sterven. In één maand vallen er in Madrid elf tot twaalfduizend doden.

De dagen gaan voorbij, de hoofdstad houdt nog steeds stand. Na drie weken zijn de aanvallers vijfhonderd meter opgerukt, hebben zij enkele heuvels en een half dozijn studentengebouwen bezet.

Het trotse Spaanse volk dat het beleg van het Alcázar en de strijd om Madrid op zijn naam heeft staan, behoort tot de dapperste van de geschiedenis.

6 Franco's troepen falen

Tenslotte moet Franco van zijn plan afzien. Op 23 november tracht hij een laatste maal de barricades te doorbreken. Zijn poging is even vruchteloos, het gevecht even bloedig als de voorafgaande keren. Dan legt hij er zich bij neer en geeft op 8 december de strijd op. Tot op het moment van het staken der vijandelijkheden doet hij nog slechts van tijd tot tijd een aanval en beperkt zich tot kleine schermutselingen.

Het enige resultaat zal zijn dat hij zijn stellingen zal weten te behouden, waaruit men hem trouwens helemaal niet probeert te verdrijven. Juist de slag die beslissend had moeten zijn, heeft hij niet gewonnen. Hij is niet verslagen maar hij heeft evenmin de hoofdstad van Spanje kunnen veroveren. Het is geen nederlaag, het is een mislukte poging.

27 maart 1937 zal Queipo de Llano dit voor de radio toegeven.

Men heeft zich afgevraagd waarom Miaja zijn succes niet meer heeft uitgebuit en hem soms verweten dat hij niet verder is opgetrokken, waarbij men als argument aanvoerde dat hij, gezien het feit dat hij over een veel groter aantal soldaten beschikte, tenminste had kunnen trachten de ontwrichte vijandelijke gelederen te doorbreken. Maar Miaja is veel te behoedzaam om er zelfs maar aan ge-

dacht te hebben: zijn troepen hebben zich dapper geweerd in deze verdedigende straatgevechten, maar in een strijd in het open veld zou hun gedrag geheel anders geweest zijn.

Bovendien is het vijandelijke leger in grote trekken intact. Het is niet verslagen; aan geen van beide zijden heeft het moreel geleden. Toledo heeft het ene kamp nieuwe kracht gegeven, terwijl Madrid de republikeinen een hart onder de riem heeft gestoken. Noch aan de ene, noch aan de andere zijde is men ontmoedigd. De herinnering aan het Alcázar is nog levendig. Madrid is eenvoudig een nieuw Alcázar.

In ieder geval maakt deze gebeurtenis een einde aan de gevechten van beperkte omvang en wordt deze burgeroorlog een ware oorlog, met alle gevolgen van dien.

19 | *Moeilijke maanden**1 De strijd neemt een wending*

De strijd om Madrid betekent een keerpunt. In de herfst van 1936 verandert de Spaanse burgeroorlog van karakter en is dan niet langer een onsamenhangende guerrilla, een reeks ongeregelde schermutselingen meer, maar een werkelijk militair gebeuren, geleid volgens de regelen der strategie. Het steeds groter wordende aantal strijdkrachten en hun groeiend technisch kunnen maken overigens nieuwe methoden noodzakelijk.

De republikeinen hebben krachtige versterkingen gekregen: buitenlandse instructeurs, Internationale Brigades, Franse vliegtuigen, Russische tanks. Maar vooral zijn zij zich bewust geworden van een feit dat hun tot nog toe ontgaan was: een oorlog betekent vóór alles een leger. Nu zij dit beseffen, trachten zij dat weer op de been te brengen. Zij zullen zich daar zo goed en zo kwaad als het gaat voor inzetten, overigens meer kwaadschiks dan goedschiks, want behalve dat men er in het algemeen afkerig tegenover staat, is er een onvoorstelbaar gebrek aan kader aangezien dat ófwel afgeschrikt ófwel vernietigd is. Geremd door de oude vooroordelen, gaat men slechts aarzelend tot het vormen van een nieuw kader over, maar uiteindelijk begint er in de ongedisciplineerde troepen van de eerste weken toch wat meer orde te komen.

Van hun kant hebben de fascistten van alle kanten materieel weten te krijgen, technici uit Duitsland en manschappen uit Italië. Hierboven lazen wij reeds hoe er uit dit laatste land sinds begin december in grote getale hulptroepen aankomen en vanaf dat moment worden het er steeds meer. Zij worden in hoofdzaak ontscheept in Cádiz, waar op 22 december zesduizend man en op 1 januari nogmaals vierduizend man aan wal gaan. Weldra is er een hele fascistische divisie ingezet, volledig uitgerust en ingedeeld in gedisciplineerde eenheden, die een belangrijke steun zullen vormen. Daar de Italianen naderhand soms onhandig zullen blijken te zijn, zullen de als steeds lichtgeraakte Spanjaarden zich vaak onheus jegens hen gedragen. Zij hebben de neiging de hulp van Mussolini te kleineren, terwijl deze juist op een beslissend moment van onschatbare waarde was geweest.

Na de mislukking voor Madrid neemt Franco zijn eigen troepen weer in de hand; hij heeft de te zwaar op de proef gestelde regi-

menten een rusttijd gegeven, bepaalde korpsen omgevormd en andere gereorganiseerd.

In de eerste plaats wil hij echter proberen de grootte van zijn leger uit te breiden. Met zijn ordelijk karakter en zijn methodische geest weet deze beroepsgeneraal op de juiste wijze gebruik te maken van de militaire hulpbronnen in het gebied dat hij in zijn macht heeft. Hij mobiliseert er twee jaargangen, vormt de carlistische *requetés* om tot geregelde eenheden en neemt huursoldaten van oorlogszuchtige stammen langs de Marokkaanse kust in dienst. Aangezien hij de beschikking heeft over een groot aantal beroepsofficieren en -onderofficieren, is het voor hem niet moeilijk aan het hoofd van deze rekruten een betrouwbaar en bekwaam kader te stellen.

Eind december is de ontwikkeling van zijn leger in volle gang en half januari 1937 beschikt hij over:

- 15 000 officieren en onderofficieren,
- 30 000 legioensoldaten en Marokkanen,
- 25 000 leden van de Guardia Civil,
- 25 000 *Requetés*,
- 80 000 dienstplichtige soldaten,
- 25 000 Italianen.

2 Málaga valt in handen van Franco

Daar het gedwongen is de hoofdstad aan haar lot over te laten, vraagt het nationalistische opperbevel zich af waar het nu zijn blik op zal richten, doch behoeft daar niet lang over na te denken. Om de troepen die hem gezonden worden en die hij nog uit Italië verwacht op te kunnen vangen, heeft Franco op het moment slechts de haven van Cádiz in zijn bezit. Maar Cádiz ligt aan de Atlantische Oceaan, juist aan de andere kant van de Straat van Gibraltar en met het oog op de vloot van Cartagena is het altijd een enigszins netelige onderneming om deze te passeren. De opstandelingen zouden een 'venster' op de Middellandse Zee moeten hebben en daarvoor zou in de eerste plaats Málaga in aanmerking komen.

Deze belangrijke arbeidersstad schijnt stevig in handen van de republikeinen te zijn. In juli 1936 is er een poging tot opstand snel onderdrukt. Korte tijd daarna is een kleine kolonne, gezonden door Queipo de Llano, onderweg tot staan gebracht. Sinds die tijd is het volksleger sterker geworden; het is nu talrijk, goed bewapend en vastbesloten.

De aanval moet grondig voorbereid worden. Franco besluit de Italiaanse contingenten die zojuist in de nabijheid geland zijn in te zetten. Een bekwaam Italiaans generaal, Roatta, zal het bevel over negen bataljons fascistten op zich nemen. Vier Spaanse bataljons, onder leiding van de graaf van Sevilla, worden daaraan toegevoegd.

In het geheel zullen er dertien- tot veertienduizend man aan deze operatie deelnemen.

Drie kolonnes zullen vanuit verschillende punten naar de stad optrekken. Om het bergmassief van de Sierra de Ronda te vermijden volgt de grootste groep de hoofdweg die vanaf Algeciras langs de kust loopt. Op 12 januari 1937 zet deze zich in beweging vanuit Estepona, op negentig kilometer van het doelwit; de 14e is zij in San Pedro de Alcántara, op zeventig kilometer afstand en drie dagen later vijf kilometer verder in Marbella.

Pas hier stoot men op werkelijke tegenstand. De regeringstroepen zijn slecht gedisciplineerd en vechten in ongeordende groepen, maar hebben het voordeel dat zij groter in aantal zijn en worden gesteund door een sterk eskader vliegtuigen onder leiding van de Franse luitenant André Malraux, die dienst heeft genomen bij de republikeinen. Bovendien beschikken zij over verschillende stukken artillerie, waarvan enkele van zwaar kaliber.

De opstandelingen krijgen daarentegen hulp van de kanons van hun twee kruisers, *Canarias* en *Baleares*, die hen vanuit zee begeleiden. Het republikeinse smaldeel, hoewel vlakbij in Cartagena, vertoont zich niet en geeft zo voor het eerst sinds men enkele jaren geleden het marinckader had uitgemoord, blijk van zijn zwakte.

De dertiende Internationale Brigade, gelegerd te Murcia, op honderdveertig kilometer afstand, zal evenmin ingrijpen en de verdedigers van Málaga niet te hulp komen. Als verklaring voor deze passiviteit zegt Hugh Thomas dat 'de communisten vreesden dat de anarchisten van de gelegenheid gebruik zouden maken om een opstand in Valencia te ontketenen.'

Niettemin schijnen de indringers gedurende twee weken niet vooruit te komen. Zij willen echter niet definitief aanvallen voordat zij zeker weten krachtig genoeg te zijn. Nadat de laatste hulptroupen aangekomen zijn, gaan zij op 3 februari over tot luchtaanvallen en hervatten de volgende dag hun opmars. De vijfde worden de vijandige linies doorbroken. De zesde worden de republikeinen volkomen in het nauw gedreven. De zevende beginnen hun leiders reeds te vluchten en trachten tot elke prijs Valencia te bereiken. Italiaanse vliegtuigen beschieten meedogenloos de stromen vluchtelingen op de wegen, maar desondanks geven de republikeinen de wanhopige strijd niet op.

De achtste worden de voorsteden bereikt en spoedig ingenomen. De negende wordt er een kort straatgevecht geleverd en op 10 februari wordt de stad die voor de helft verwoest is, bezet. Queipo de Llano beweert dat hij elfduizend gevangenen heeft gemaakt. Wat ons waarschijnlijker en van meer belang lijkt, is het feit dat de overwinnaars een grote hoeveelheid materieel en uitrusting buitmaken.

In ieder geval maken de inname van Málaga en de omstandigheden waaronder deze stad gevallen is overal diepe indruk.

In de periode dat de extremisten er de scepter zwaaiden, hadden zij allerlei wandaden verricht en op hun beurt nemen nu de troepen van Franco bloedig wraak. De roden hadden vijftienhonderd ongelukkigen ter dood gebracht, de witten fusilleerden er nog eens vijfhonderdveertig.

3 Onbesliste gevechten te Guadalajara

De regeringstroepen willen zich wreken na hun nederlaag te Málaga. Als plaats voor de wraak kiezen zij het toneel van hun laatste succes: Madrid.

Terwijl de strijd in Andalusië woedde, hadden de Internationale Brigades op 4 februari reeds een krachtige aanval op de stellingen van hun tegenstanders in de universiteitswijk gedaan. Tot dat doel waren er op die plaats alle mogelijke middelen geconcentreerd: manschappen, artillerie, vliegtuigen, gevechtswagens. Zij hebben slechts vijfduizend man tegenover zich, maar deze zijn goed verschanst. Eens te meer zal blijken dat een dichtbebouwde plaats goed verdedigd kan worden als men daartoe maar vastbesloten is. Ondanks hun overwicht aan materieel en manschappen, worden de aanvallers teruggedrongen.

De republikeinen besluiten dan hun activiteiten naar het oosten te verplaatsen, bij de weg naar Valencia; zij zijn vast van plan de voor tweederde omsingelde stad te ontzetten. Op 17 februari en de daaropvolgende dagen worden er te Marañosa bij de rivier de Jarama gevechten geleverd. Deze zijn dermate fel dat de aanvallers na een week – zonder dat er bijzondere resultaten behaald zijn – achttien- tot twintigduizend manschappen verloren hebben en de tegenstanders veertien- tot vijftienduizend.

De gevechten zullen echter meer naar het noorden weer oplaaien, bij de uitlopers van de bergen die rond Madrid liggen, in de richting van de Sierra de Guadarrama. Daar zullen zich een reeks verbeterde gevechten afspelen die men enigszins overdreven met 'de slag bij Guadalajara' betitelt.

Op 8 maart wordt deze strijd ingezet met een aanval van een krachtige eenheid nationalistische onder bevel van kolonel Moscardó, die na het beleg van Alcázar tot generaal is gepromoveerd. Moscardó beschikt over ongeveer veertigduizend man, waaronder een Italiaanse eenheid, de divisie 'Littorio'. Hij verrast de vijand en drijft een diepe wig in de gelederen der tegenstanders. Deze herstellen zich echter weer en ondernemen de volgende avond een krachtige tegenaanval. Internationale Brigades, in allerijl uit Madrid geroepen, zijn op het slagveld aangekomen en weten op 10 maart de situatie weer in evenwicht te brengen.

De elfde komen Italiaanse fascistische soldaten dan plotseling tegenover Italiaanse anti-fascistische eenheden te staan. Zij horen

elkaar dezelfde taal spreken, zijn verbaasd en ondervragen elkaar. Is er verbroedering geweest, afvalligheid misschien zelfs? De ware toedracht is nog steeds niet bekend en wat er gebeurd is schijnt allemaal nogal verward geweest te zijn. Het is in ieder geval een feit dat er van regeringszijde nieuwe eenheden worden ingezet en dat de 12e de anti-fascisten de fascistten van de kaart vegen, waarbij achttienhonderd doden en vijfendertighonderd gewonden vallen, terwijl zij er zelf niet veel beter af komen.

Generaal Roatta is – misschien te vroeg – verontrust over dit aantal verliezen en ongetwijfeld nog meer over de psychologische atmosfeer waarin deze strijd heeft plaatsgehad; overhaast geeft hij bevel het contact te verbreken en trekt zijn troepen zo snel mogelijk terug.

Deze plotselinge terugtocht maakt diepe indruk en wordt betiteld als 'een grote nederlaag van Mussolini.' Overal drijft men er de spot mee. Te Rome toont de Duce zich in hoge mate verbolgen; Ciano bericht hoe zijn onstuimige schoonvader als gewoonlijk de militaire leiders laakt en hen in zijn woede de 'défaitisten van Guadalajara' noemt.

Sommige Spanjaarden verbergen hun heimelijke tevredenheid niet over deze mislukking van hun 'dierbare bondgenoten' die zij toch al als min of meer hinderlijk beschouwden.

In zijn *Historia de la Guerra de España* vertelt Julián Zugazagoitia hoe 'een zekere falangist, later minister' zich als volgt geuit zou hebben: 'De terugtocht der Italianen bij Guadalajara is een der zeer weinige voldoeningen die ik gedurende deze gehele periode heb mogen smaken.'

De Franse schrijver Jules Renard zegt in zijn *Poil de Carotte* dat men elkaar nergens zo verafschuwt als in families onder elkaar en laten wij van onze kant dus maar stellen dat het in oorlogen juist vaak de bondgenoten zijn die elkaar het meest verafschuwden.

Uiteindelijk zullen de tegenstanders op de plaats blijven die zij in het begin innamen en zal de slag geen enkel wezenlijk resultaat hebben gehad, doch alleen opmerkelijk blijven door de gevoelsreacties die er een rol in hebben gespeeld.

4 Een moeizame operatie in het land der Basken

De reeds lange tijd overwogen campagne tegen de Baskische provincies, die nog in handen van de aanhangers van Madrid zijn, zal Franco voor veel groter moeilijkheden plaatsen.

Als men een kaart voor zich neemt, ziet men dat er na de éénwording van de twee gescheiden gebieden die de rebellen bezet hielden, vooral na de inname van Irún en van San Sebastián, langs de Cantabrische kust een soort reduit is ontstaan dat nog trouw is aan de centrale regering maar volkomen geïsoleerd ligt. Nu is het plan gerijpt om ook deze laatste 'zak' op te slokken. Het idee is des te

verleidelijker daar dit gebied, hoe klein ook, rijk aan erts en wapenfabrieken is. Bovendien lijkt het een relatief gemakkelijk buit te maken prooi te zijn daar het vrijwel onmogelijk is er van buitenaf proviand en hulptrouwen aan te voeren.

De moeilijkheid is gelegen in het feit dat deze streek bergachtig, bebost en ontoegankelijk is en zijn bewoners bijzonder lastig zijn. Het zijn mensen uit één stuk, moedig en vasthoudend. Bowers zegt: 'Van alle Spanjaarden zijn de Basken het meest actief, dynamisch, ondernemend.' Geen enkele maal in hun lange geschiedenis hebben zij het hoofd gebogen voor de overheersers, nooit heeft de Islam bij hen zijn invloed kunnen doen gelden. Onder de dekmantel van hun *fueros*, hun voorrechten, hebben zij steeds een zekere mate van autonomie behouden. Op grond van hun eeuwenoude onafhankelijkheid zijn zij traditiegetrouw en gelovig katholiek gebleven.

Zij hebben zich steeds verzet tegen de geloofsvervolgingen waaronder de rest van Spanje de laatste jaren gebukt ging en hebben principieel geweigerd een rood schrikbewind in te voeren. Het woord republiek heeft voor hen in alle opzichten zijn waarde behouden.

Deze veldtocht zal een der afschuwelijkste van deze toch al zo wrede burgeroorlog worden.

Het vertrek is vastgesteld op 30 maart. Generaal Mola voert het bevel over zestigduizend geoefende manschappen. Hun tegenstanders zijn vrijwel even sterk in aantal; zij zijn goed toegerust, hebben een uitstekend moreel, maar vaak middelmatige aanvoerders.

Teneinde hen gemakkelijk op de knieën te dwingen, stelt Mola een kustblokkade in; met het doel convooien te onderscheppen kruist zijn kleine smaldeel voortdurend voor de kust heen en weer. Ook deze keer zal de republikeinse vloot niet ingrijpen; bij deze gelegenheid had zij een beslissende rol kunnen spelen maar zij vertoont zich eenvoudig niet en het vermoorden van het kader op 18 juli 1936 zal hierdoor een dubbele misdaad blijken.

Ondanks het gebrek aan voedseltoevoer van buitenaf bieden de verdedigers op iedere meter tegenstand.

Maar dan heeft er op 26 april 1937 een voorval plaats dat in de hele wereld verontwaardiging wekt: het bombardement van Guernica.

Guernica is een groot dorp van zeventuizend zielen en is belangrijk omdat het vervlochten is met de gehele geschiedenis van dit volk. Voor de Basken is het een heilige plaats; vroeger kwamen de koningen daar onder een gewijde eik de eed afleggen waarbij zij zwoeren de vrijheid van de bevolking te zullen eerbiedigen.

De 26e is, zoals iedere zondag, een marktdag. De bewoners uit de naburige dorpen zijn in groten getale toegestroomd. Die voorjaarsdag, 's middags om half vijf, heerst er een levendige drukte op straten en pleinen.

Plotseling verschijnen er vliegtuigen aan de horizon, storten zich op het plaatsje en bombarderen het, zodat binnen enkele minuten

huizen, monumenten en kerken in de as zijn gelegd. Ruïnes en straten zijn bezaaid met lijken. Men telt vijftienhonderd doden en meer dan achthonderd gewonden.

De Spanjaarden zijn geenszins bij deze onbegrijpelijke, afschuwelijke daad betrokken en verbergen hun afkeuring dan ook niet. Deze operatie werd uitgevoerd door een Duits eskader dat wellicht zonder bevel van hogerhand handelde. De volgelingen van Hitler wilden slechts zien 'welk effect vernietiging zonder mogelijkheid tot verdediging op het moreel der burgerij zou hebben.' Vivisectie dus, ditmaal toegepast op menselijke wezens: een voorbode van hun toekomstige gruweldaden.

Als zij de reacties op dit 'experiment' te weten wilden komen dan was het dáárvoor tenminste nuttig: verbitterd door deze dubbele misdaad – moord en heiligschennis – stort de bevolking zich meer dan ooit met verbeterd vastberadenheid in de strijd. De nazi's hebben hun bondgenoten op de slechtst mogelijke wijze bijgestaan. Franco's troepen vorderen slechts langzaam en begin juni zijn zij pas op een afstand van tien kilometer van Bilbao.

Daar stuiten zij op een indrukwekkende verdedigingslinie van versterkte loopgraven, onderaardse schuilkelders en betonnen uitkijktorens. Er moeten kanonnen van zwaar kaliber en verschillende eskaders vliegtuigen aan te pas komen en gesteund door artillerievuur en luchtaanvallen, beginnen zij op 12 juni een hevig offensief. De 19e trekken zij Bilbao binnen. Om herhaling van de te Málaga begane buitensporigheden te voorkomen, laat generaal Franco zijn troepen deze keer de toegang tot de veroverde stad verbieden, hetgeen met het oog op de te verwachten afgrijselijke represailles wel verstandig was.

Het fascistische opperbevel maakt bekend dat er in de tijd van elf weken veertienduizend gevangenen zouden zijn gemaakt en dat de tegenstanders ongeveer twintigduizend man verloren zouden hebben. Deze getallen lijken mij nauwelijks overdreven.

Op 3 juni was intussen generaal Mola bij een vliegtuigongeluk om het leven gekomen, waarmee de rebellen een zowel in militair als in politiek opzicht belangrijk verlies hadden geleden.

Zoals altijd in dergelijke gevallen, spreekt men direct van sabotage, doch dit gerucht zal door niets worden bevestigd en zal ook later door geen enkel document gestaafd worden.

5 Bloedige gevechten om Brunete

Nu Bilbao gevallen is, moet het nabijgelegen Santander nog genomen worden. Terwijl Franco daartoe zijn voorbereidingen aan het treffen is, bereikt hem een telegram met bijzonder slecht nieuws. In de hoop daarmee het verlies van dit bolwerk aan de Atlantische Oceaan te vertragen en ook om Madrid te ontzetten, hebben de regerings-

troepen een hevig offensief ontketend op ongeveer vijftig kilometer ten noordwesten van de hoofdstad, langs de weg naar het Escorial, in een rotsachtige bergstreek waar men dit wegens zijn onbegaantheid allerm minst verwachtte.

De operatie wordt uitgevoerd door vijftigduizend man, honderdvijftig vliegtuigen, honderdzesendertig stuks artillerie en niet te vergeten honderddertig uitstekende Russische pantserwagens en staat onder bevel van generaal Miaja.

Deze laat op 5 juli bij het vallen van de nacht een grondig voorbereide en goed geleide aanval uitvoeren en nadat de divisie Lister van de internationale brigades er eerst in was geslaagd een diepe bres in de vijandelijke linies te slaan, worden deze doorbroken en bezet men het strategisch belangrijke dorp Brunete. Op 10 juli is het veroverde terrein tien kilometer breed en twaalf kilometer diep.

Ondanks enorme inspanning worden de nationalistenvan langzaam overweldigd en met zware verliezen teruggedrongen, zodat hun toestand kritiek dreigt te worden. Franco had hierop allerm minst gerekend en ziet zich genoodzaakt al zijn troepen, die hij niet dringend nodig heeft, van het Baskische front terug te trekken en op het bedreigde punt in te zetten.

Desondanks blijven de verdedigers nog enkele dagen in een gevaarlijke situatie verkeren en pas na twee weken van verbeten strijd onder de brandende Castiliaanse zomerzon vertonen tenslotte ook de aanvallers, die eveneens zwaar op de proef waren gesteld, tekenen van vermoeidheid. Op 18 juli kan generaal Varela tot de tegenaanval overgaan en verovert een week later Brunete of althans de puinhopen die daar nog van over waren. Op 25 juli, naamdag van Sint-Jacobus en nationale feestdag van Spanje, bericht hij triomfantelijk dat 'alle gaten in de gelederen gedicht zijn.'

Het is een duurbevochten zege: de regeringstroepen tellen vierentwintigduizend doden en hun tegenstanders twaalfduizend.

6 Ook Santander valt

Gerustgesteld over de afloop, kan Franco begin augustus de nodige troepen weer naar het noorden terug laten komen, waar hij Santander binnen de kortst mogelijke tijd in handen wil krijgen. De zomer loopt ten einde en de regenperiode die de bodem van deze streek al in de eerste weken van september doorweekt, staat voor de deur.

Aan generaal Davila wordt een klein leger van 106 bataljons infanterie, 5 eskadrons cavalerie en 80 stuks geschut toevertrouwd, bestaande uit een derde Italianen, een derde Navarrezenvan en een derde Castilianen. Het zijn in totaal ongeveer vijftigduizend man. Hun tegenstanders, die echter over veel minder artillerie en vliegtuigen beschikken, zijn ongeveer even sterk. Deze hebben echter dermate sterke verdedigingslinies opgeworpen dat hun generaal, Ulibarri,

zegt, er zeker van te zijn eindeloos stand te kunnen houden.

Op 14 augustus wordt de aanval ingezet en worden de vijandelijke gelederen doorbroken. Twee dagen later schijnt de meeste tegenstand te zijn overwonnen en op 17 augustus worden de laatste belangrijke stellingen veroverd.

Ontmoedigd, zenden de republikeinen de 22e een onderhandelaar naar het kamp der tegenstanders, die het ongeluk heeft door Italianen ontvangen te worden en zo onverstandig is zonder verdere voorzorgsmaatregelen een overeenkomst te sluiten voor een eervolle overgave, waarna hij voldaan naar zijn linies terugkeert.

De voorwaarden zullen echter niet worden geëerbiedigd en hiervan geeft Hugh Thomas de schuld aan de volgelingen van Mussolini, hetgeen echter niet helemaal rechtvaardig is omdat deze onder leiding stonden van een Spaans opperbevel, dat zij verzuimd hadden het resultaat van hun onderhandelingen te laten goedkeuren.

De Spanjaarden nu, wilden altijd in de eerste plaats zelf hun beslissingen nemen, deden alsof er van buitenlandse inmenging geen sprake was en weigerden rekening te houden met wat er buiten hun medeweten was overeengekomen. Dit is niet onbegrijpelijk, doch had er in het bovenvermelde geval toe geleid dat er, zoals zo dikwijls, onschuldige slachtoffers gevallen waren.

Onder deze omstandigheden verenigen tegen het einde van de middag van 24 augustus de marxistische leiders zich bij de haven en vluchten per schip naar Frankrijk of voor alle zekerheid in een enkel geval zelfs per onderzeeër. Als zij met hun gezinnen en bagage op de kade staan te wachten, worden zij door de bevolking ontdekt en luid en langdurig uitgejouwd. *Vae victis!*

Meteen nadat zij vertrokken zijn komen de Guardia Civil, de Asaltos en de karabiniers in opstand en nemen contact op met de vijandelijke troepen, ditmaal gelukkig landgenoten. Zij sluiten een overeenkomst tot overgave van de stad waar nog slechts een handjevol communisten en anarchisten bereid is zich met de moed der wanhoop te verdedigen. Deze staan echter machteloos tegenover de overmacht en moeten spoedig hun verzet opgeven. Men geeft toestemming eerst de orde in de stad te herstellen en stelt de intocht van de troepen vierentwintig uur uit, zodat Santander op 26 augustus definitief bezet wordt.

7 En nu de balans

Na de mislukking bij Madrid hebben de fascistten in de loop van acht maanden felle strijd Málaga, Bilbao en Santander veroverd. Dat is iets, maar nog lang niet alles.

1 Zaragoza bedreigd

De verovering van het land der Basken betekent voor de overwinnaars niet alleen een morele steun maar tevens het bezit van een gebied met vele wapenfabrieken, hetgeen voor hen van groot belang is. Niettemin heeft deze overwinning zo weinig invloed op de vastberadenheid van de tegenstanders gehad dat deze vrijwel onmiddellijk een uitzonderlijk krachtig offensief ontketenen in de nabijgelegen provincie Aragón, die grenst aan Catalonië, dat met zijn rijke natuurlijke hulpbronnen en zijn groot aantal inwoners, die de regering volkomen trouw zijn, een bijzonder gunstig uitgangspunt vormt.

Het feit dat de republikeinen nu min of meer bevrijd zijn van de overheersing der anarchisten zal de gang van zaken slechts vergemakkelijken. Hun leider, Durruti, is bij Madrid omgekomen, ongetwijfeld vermoord door een van zijn eigen soldaten die verbitterd was over zijn bloedige tirannie.

Barcelona brengt een leger van 80 000 man op de been, met 40 stukken geschut, 100 gevechtswagens en 200 vliegtuigen. Het geheel staat onder bevel van de vroegere medewerker van Miaja, generaal Pozas. Als stafchef heeft Pozas eveneens een beroepsofficier genomen, kolonel Gordon. Bovendien is de militaire opleiding van het kader geperfectioneerd door de ervaring van het beleg van Madrid waaraan het heeft deelgenomen en worden de soldaten van het volksleger gesteund door vier internationale brigades die een keiharde leerschool achter de rug hadden.

Het doelwit van deze operatie is de belangrijke provinciehoofdstad Zaragoza die 300 000 inwoners telt en waarom zij in juli 1936 al een keer vergeefs hadden gevochten. Maar ditmaal schijnen er weinig nationalistes te zijn en zij hebben geen serieuze aandacht aan hun verdedigingslinies besteed.

Generaal Pozas heeft het plan zonder inleidend bombardement van de artillerie of uit de lucht aan te vallen, waarmee hij een effect van volkomen verrassing hoopt te bereiken. Op 24 augustus begint hij zijn opmars en behaalt al onmiddellijk enkele opzienbarende successen. De enkele zwakke voorposten die hij op zijn pad ontmoet, veegt hij van de kaart, steekt de Ebro over en bereikt het strategisch gunstig gelegen stadje Belchite, dat omringd is door betonnen

loopgraven. Het wordt geheel omsingeld, weet enkele dagen stand te houden maar moet dan op 8 september capituleren.

De regeringstroepen zijn nu tot onder de muren van Zaragoza gevorderd, doch in plaats van onmiddellijk aan te vallen, hetgeen zij naar het schijnt zeker hadden kunnen doen, slaan zij slechts het beleg voor de stad. De belegerde strijdkrachten zijn dermate zwak dat Franco hun toestaat zich over te geven, waaraan zij echter geen gevolg geven omdat zij beweren tot het laatste moment te willen vechten. Vanzelfsprekend zonder enig succes trachten zij enkele keren uitvallen te doen en nèt op het moment dat de toestand hopeeloos begint te worden en zij alle verwachting hadden opgegeven, wordt hun de helpende hand toegestoken.

Het nationalistische opperbevel heeft besloten een krachtige poging tot ontzet te doen en zoveel mogelijk mannen aan de troepen in het centrum onttrokken die in allerijl naar Aragón worden gedirigeerd. Zij verschijnen voor Zaragoza juist op het moment dat de bezetting gedwongen was de strijd te staken. Na een langdurig gevecht wordt de stad eindelijk op het eind van september ontzet en weldra is dan ook Belchite heroverd.

2 Gijón valt in handen van de nationalisten

Tengevolge van de gebeurtenissen in Aragón hadden de nationalistena na de val van Santander hun opmars in het noorden moeten onderbreken. De republikeinen hielden nog slechts de haven van Gijón bezet, voor hen het laatste open 'venster' op de Atlantische Oceaan. Franco wil hun dit ontnemen en ontketent hier een krachtig offensief nu hij eenmaal weet dat Zaragoza hem niet kan ontvallen.

In de bosrijke en rotsachtige bergen worden bijzonder verbeterde gevechten geleverd. Het onbegaanbare terrein en de onverzettelijke, fel-opstandige Asturische bevolking vormen een dubbel obstakel.

Slechts met moeite slagen de aanvallers er op 1 oktober tenslotte in zich meester te maken van het dorp Covadonga, dat op zichzelf niet veel heeft te betekenen maar verbonden is met de alleroudste geschiedenis van Spanje. In de negende eeuw was Covadonga het uitgangspunt geweest van de herovering op de Islam. Fascistische schrijvers en journalisten trekken meteen een vergelijking tussen de Moren uit de middeleeuwen en deze moderne ongelovigen, de roden, alsof Spanje onophoudelijk van de ene kruistocht in de andere verviel.

Nadat de stad reeds de avond tevoren was verlaten en de leiders van het verzet over zee naar Frankrijk waren gevlucht, kunnen Franco's troepen op 21 oktober 1937 eindelijk Gijón binnentrekken.

Het noordelijk front bestaat niet meer.

Het is een mooi maar plaatselijk succes en nog steeds is er niets beslissends gebeurd.

3 Een trage oorlog

Opvallend in deze campagne is de traagheid waarmee zij zich voort-sleept en men vraagt zich dan ook af waarom deze oorlog zo lang moest duren.

Hiervoor schijnen verschillende verklaringen te zijn.

Ten eerste zijn er de moeilijkheden die voortkomen uit de bodem-gesteldheid: het Iberische schiereiland wordt doorsneden door rots-achtige hoogvlakten en bergketens en dit moeilijke terrein leent zich dan ook meer tot kleine guerrillagevechten dan tot grote manoeuvres. Zoals een eeuw eerder het leger van Napoleon al had ondervonden, is het daarentegen niet moeilijk een dergelijk gebied te verdedigen.

Natuurlijk beschikt men nu over modern materieel, dat echter onder dergelijke omstandigheden veel van zijn waarde verliest en dat bovendien in de gevechten van 1937 slechts een betrekkelijk on-belangrijke rol speelt. Eigenlijk hebben beide partijen maar een zeer primitieve uitrusting en in dit opzicht doet deze oorlog meer denken aan de oorlog van 1914 dan aan die van 1940.

Men heeft ook gezegd dat het in beide kampen ontbrak aan kundige generaals met een veelomvattende conceptie. Dit is bijvoorbeeld Franco enkele malen verweten. Ook wordt wel gezegd dat het de generaals van beide kanten ontbrak aan een zekere kijk op het grote geheel, die men ook Franco enkele malen heeft verweten te missen. Ciano zegt bijvoorbeeld dat Mussolini voortdurend mopperde: 'Franco heeft niet meer overzicht dan een bataljonscommandant.' Franco heeft inderdaad vroeger alleen koloniale oorlogen gevoerd die hun stempel op hem hebben gedrukt. Hij voert nu voor de eerste maal een grote oorlog in Europa en voelt zich waarschijnlijk op het uit-gestreckte terrein allerminst op zijn gemak.

Niemand kan beweren dat hij een groot veldheer is geweest. Hij bezat niet meer capaciteiten dan Miaja of Pozas. Hij zal de over-winning behalen omdat hij over beter gereedschap beschikt, dat hij overigens eigenhandig gesmeed en afgewerkt heeft. Aan de hand van het voorbeeld van Napoleon die in ditzelfde terrein ook niet veel schitterende prestaties heeft geleverd, kan men duidelijk aantonen dat ook een geniaal veldheer onder dergelijke omstandigheden niet tot bliksemsnelle manoeuvres in staat is, waarbij nog komt dat de kleine korporaal ervan hield risico's te lopen en Franco helemaal niet.

Zijn voornaamste eigenschap is voorzichtigheid en in dit opzicht lijkt de 'caudillo' het meest op generaal Pétain die in 1916 en 1917 bijzonder voorzichtig met zijn soldaten was. Hugh Thomas schrijft: 'Het valt niet te ontkennen dat hij er een afkeer van heeft in de strijd mensenlevens te verspillen.'

Zijn zorgvuldige voorbereidingen, de nauwkeurige manier waarop hij te werk gaat en zijn vasthoudende karakter zullen Franco tot overwinnaar maken.

Bovendien voert hij een bijzonder soort oorlog waarin het er niet zozeer om gaat een land te veroveren dan wel om het vaderland te 'bevrijden'. Hij beschouwt het als zijn taak de staat uit de handen van verkeerde leiders te redden en zal later verklaren: 'Ik bestrijd Spanje niet, ik bevrijd het. Daarom kan ik mij ook niet veroorloven teveel te vernietigen. (*sic!*) Ik wil mij ook niet haasten, want als ik dat zou doen zou ik mij als een buitenstaander gedragen.'

Als laatste oorzaak voor het feit dat de Spaanse burgeroorlog zo lang heeft geduurd wil ik erop wijzen dat er na achttien maanden van buitenlandse hulpverlening tussen beide partijen een zeker machtsevenwicht was ontstaan.

4 De strijd is nog niet beslist

Al met al begint de oorlog zich zó lang voort te slepen dat de uitslag onzeker wordt.

Nadat zij hun actie in de zomer van het jaar daarvoor begonnen waren, hebben de rebellen in de herfst van 1937 ongeveer tweederde van het land in handen. Weliswaar zijn de rijkste provincies niet in hun bezit maar op het eerste gezicht schijnt hun positie in geografisch opzicht toch wel de beste te zijn.

Ook hun moreel blijkt sinds het begin der vijandelijkheden aanmerkelijk verbeterd. Internationaal wordt hun optreden dan ook niet meer als dat van een tijdelijke opstandige beweging beschouwd. Italië, Portugal, Duitsland en Japan hebben de militaire junta als wettige Spaanse regering erkend en zelfs Engeland doet een stap in deze richting door op 18 november een 'vertegenwoordiger' naar Burgos te sturen die wel niet de titel van ambassadeur heeft, maar wel alle diplomatieke voorrechten. Al gaat men dan ook nog niet over tot het sluiten van de ambassade in Madrid, hierdoor kan men toch spreken van een erkenning *de facto* van het Francobewind.

Ook de andere partij is echter belangrijk sterker geworden en heeft een betrekkelijk groot leger op de been gebracht, terwijl hun wapenfabrieken weer draaien voor zover dat mogelijk is. Al hebben zij Asturië dan ook moeten prijsgeven, Catalonië, dat op dit gebied twee à drie maal zoveel oplevert, hebben zij weten te behouden. Ook in moreel opzicht krijgt de regering steeds meer steun, omdat zij uiteindelijk toch de republiek vertegenwoordigt en op de bres staat tegen het fascisme. De wereldopinie staat bijna overal aan haar kant en de krachtige en oprecht gemeende hulp die zij op steeds groter schaal ontvangt, is van onschatbare waarde.

Ook in ander opzicht heeft de toestand de laatste maanden verandering ondergaan want nadat de rebellen eerst met moeilijkheden te kampen hadden gehad, behaalden zij daarna successen die in het begin veelbelovend schenen, toen veel geringer werden terwijl de gevechten nu steeds moeizamer voor hen verlopen.

De wensen van Franco's bondgenoten blijken dus niet in vervulling te zijn gegaan en zij maken zich dan ook ongerust over de ontwikkeling. In Rome vat men tenminste de nederlaag bij Guadalajara, die door boze tongen in het buitenland nog was overdreven, op als een bewijs voor het feit dat de oorlog verbeterer is dan men had gedacht, zodat Ciano in zijn dagboek noteert dat velen de schrik om het hart sloeg.

Zelfs Berlijn begint tekenen van terughoudendheid te vertonen en als de Duitse minister van buitenlandse zaken op 25 september in München zijn Italiaanse collega ontvangt zegt hij hem ronduit: 'In het Spaanse conflict zoudt u meer voorzichtigheid dienen te betrachten.'

Het is voor de fascistische leiders moeilijk deze raad op te volgen. De Duce heeft te veel op het spel gezet om zich nu maar zonder meer terug te trekken; hij heeft zich voordien al dermate vastgelegd dat het moeilijk voor hem geworden is zich nu ineens los te maken. De zaak houdt hem meer bezig dan hem lief is, hetgeen men weerspiegeld vindt in een notitie van 5 oktober van Ciano: 'De toestand in Spanje is zorgwekkend.'

1 Hoe moet men de vijandige partijen betitelen?

In de strijd die het Iberische schiereiland teistert zou men de partijen bij voorkeur de katholieke en de antikatholieke moeten noemen, omdat men de Spaanse burgeroorlog, afgezien van het bijzondere geval der Basken, dat door hun eigenaardige karakter anders lag, in de eerste plaats dient te beschouwen als een godsdienstoorlog, misschien wel de laatste uit de geschiedenis.

Desondanks heeft men er vrijwel overal een gewoonte van gemaakt te spreken van 'republikeinen' en 'nationalisten' en hoewel ik deze termen zelf ook gebruik omdat zij nu cenmaal ingeburgerd en daardoor gemakkelijk zijn, zijn zij eigenlijk onjuist.

Men kan nauwelijks van een 'republikeinse partij' spreken omdat er, zoals wij reeds gezien hebben en helaas nog vele malen zullen zien, eigenlijk geen republikeinse regering bestond en men zou zich eigenlijk ook niet van de term 'nationalisten' moeten bedienen om een groep mensen aan te duiden die allerminst alléén de vaderlandsliefde in pacht hadden.

Het grootste deel van Franco's aanhangers wordt gevormd door republikeinen en verder door monarchisten, wier aantal sterk was teruggelopen, terwijl het kleine aantal echte falangisten verre in de minderheid was. Bij hun tegenstanders bevinden zich, vooral onder de Basken en Catalanen, vele nationalisten.

De Basken hebben een geheel eigen karakter en zijn zich dan ook hun bijzondere positie terdege bewust. Reeds bij de vrede van Utrecht in 1713 worden zij afzonderlijk van de rest van Spanje vermeld en zij hebben altijd gestreefd naar erkenning van hun individualiteit. Ook de republiek was in 1931 op dit gebied aan hun verlangens tegemoet gekomen en hoewel zij streng katholiek en traditionalistisch zijn, zullen de Basken haar dan ook onwankelbaar trouw blijven.

Om soortgelijke redenen nemen ook de Catalanen een dergelijke houding aan, waarbij zij echter meer gedreven zullen worden door overwegingen van economische aard omdat de kerk er minder invloed heeft. De Catalanen hebben niet alleen een geheel eigen en oude beschaving, maar beweren ook dat hun provincie een zestiende, hun bewoners een achtste en hun bijdrage in de belastingen een zesde deel van heel Spanje uitmaken. Zij streven duidelijk naar zelfbestuur

en steunen daarom de regering die hen op dit gebied althans ten dele tevredengesteld had.

De lezer kan zich nu een beeld vormen van de vele facetten van de situatie en vaststellen dat het hier eigenlijk gaat om een drievoudige oorlog: namelijk tussen godsdienstige overtuigingen, tussen maatschappelijke klassen en tussen sterk van elkaar in opvatting verschillende provincies.

Deze Spaanse kwestie is niet eenvoudig; veel ingewikkelder dan men in andere landen over het algemeen gelooft en men moet er zich derhalve als buitenlander voor hoeden lichtvaardig te oordelen en te generaliseren.

2 Overal regeert nu de wanorde

Ongeveer negentig procent van het leger heeft zich nu aan de zijde der opstandelingen geschaard en de rest draagt hun in stilte een warm hart toe. Afgezien van diegenen die uitgeschakeld, gevangengenomen of gefusilleerd zijn, dient nog geen twee procent der officieren en nog geen vijf procent der onderofficieren bij de zogenaamde regeringstroepen.

De veiligheidsdienst is gedecimeerd. Het nog aanwezige personeel is dermate verdacht dat het vrijwel onbruikbaar is. De verschillende instanties krioelen van elementen die op goed geluk af gekozen werden, vaak zelfs zijn ze afkomstig uit de gevangenis. Men kan zich voorstellen wat een politiekorps betekent dat voor een groot gedeelte uit misdadigers bestaat.

De rechterlijke macht is ontwricht. Honderdzevenentwintig rechters zijn ter dood gebracht of gewoon vermoord. Driehonderd andere zijn afgezet en vervangen door individuen van wie men op zijn zachtst uitgedrukt kan zeggen dat zij weinig vertrouwen wekken. Bovendien moet de wettelijke rechtspraak plaatsmaken voor 'volksrechtbanken' waarvan de 'rechters' benoemd worden door de extremistische partijen. Bij de openbare diensten heerst een dergelijke situatie; telefoon en telegraaf staan onder voortdurend toezicht van de vertegenwoordigers van partijen die in het geheel niet in de regering zijn vertegenwoordigd, en haar zelfs vijandig gezind zijn en die nu in de positie verkeren dat ze zelfs berichten van ministers kunnen onderscheppen.

In dit klimaat van algemene wanorde tieren welig allerlei opvattingen, komen vele stromingen met elkaar in botsing en spreken de partijen elkaar tegen. Het zakenleven is ontwricht. 'De tweedracht onder de republikeinen,' schrijft Hugh Thomas, 'was een der voornaamste oorzaken van hun nederlaag.'

Hetgeen niet minder ernstig was is dat dit alles tot een situatie leidde waarin de meest opgewonden elementen de lakens uitdeelden.

Dit is het natuurlijke gevolg van de wanorde; de anarchie is de wieg van het extremisme.

3 De regering der zogenaamde comités

In het niet door Franco veroverde deel van Spanje ziet men al gauw het nieuwe verschijnsel van de 'comités' opduiken die het hele openbare leven beheersen. Meestal heten deze tot het volksfront te behoren maar in werkelijkheid zijn socialisten en republikeinen er in de minderheid en blijken overheerst te worden door twee partijen die plotseling uit het niets zijn opgerezen, de communisten en de anarchisten.

De 'Partido Obrero de Unificación Marxista', de POUM, een communistische groepering, en de 'Federación Anarquista Ibérica', de FAI, werpen zich direct op als leidinggevende organisaties die de officiële regering ofwel negeren ofwel controleren.

In *Le Temps* van 31 juli en 1 augustus 1936 kan men lezen dat de soldaten van het volksleger, die meestal tot extremistische of anarchistische groeperingen behoren, op dat moment de regering volledig overheersen, zodat deze niets meer heeft te vertellen en b.v. niet in staat blijkt de plundering van woonhuizen tegen te gaan.

De schrijver Santillán, lid van de FAI, zegt letterlijk: 'In Catalonië wordt alleen het "volkscomité" als wettige regering erkend. De eigenlijke regering bestaat nog wel en wordt ook nog wel gerespecteerd, maar het volk luistert alleen naar dat bewind dat is voortgesprongen uit de kracht van onze overwinning en onze revolutie.'

Het volkscomité oefent dus eigenlijk alle macht uit en controleert zelfs de officiële administratie, zoals blijkt uit het vervolg van Santilláns citaat: 'Het is ministerie van oorlog, van binnen- en buitenlandse zaken en oefent ook nog invloed uit op instanties op economisch en cultureel gebied.'

Hierbij volgen nog enige aanhalingen van schrijvers met een uitgesproken antifascistisch standpunt:

P. Broué en E. Témime: 'De communisten (. . .) bezetten de sleutelposities bij de nieuwgevormde politie. Hun grote eenheid en hun discipline doen de vraag rijzen of zij niet reeds een staat in de staat vormen.'

Elena de La Souchère: 'Er bestaan drie regeringen: een wettige die onmachtig is en twee daadwerkelijke, de Unión General de Trabajadores (algemene arbeidersunie), UGT, en de Confederación Nacional del Trabajo (nationaal arbeidsverbond), CNT. Het eerste is socialistisch-communistisch en het tweede anarchistisch.'

Claude Bowers: 'De leden van de anarchistisch getinte vakbonden tarten de autoriteiten.'

Jesús Hernández: 'Het comité regeert. Het is een soort geheimzinnige, duistere, ongrijpbare macht die zonder een bepaalde functie

te vervullen en zonder uitdrukkelijke autoriteit toch onbetwistbaar de macht in handen heeft.'

4 De regering bestaat niet

De regering is een schijnregering, zij is slechts een welkom voorwendsel tegenover het buitenland; zij kan zich dan ook alléén staande houden omdat de partijen elkaar onderling verscheuren.

Overigens valt het haar zwaar te berusten in het feit dat zij een bescheiden rol speelt en is zij zich terdege bewust van de gevaren die een dergelijke situatie met zich mee brengt. Beter dan wie ook begrijpt zij dat deze verwarde revolutie haar de oorlog dreigt te doen verliezen. In een interview, toegestaan aan de speciale verslaggever van de *Prawda*, Koltsov, verklaart minister Indalecio Prieto de 26e augustus 1936 'dat hij het betreurt onmachtig te zijn.'

Wij moeten niet denken dat álle functionarissen in Madrid slappelingen zijn. Bijna allen zijn rechtschape, soms zelfs zeer ontwikkelde mensen. Zeker niet als laatsten onderkennen zij de gevaren waaraan deze anarchie hen blootstelt.

Meer dan eens trachten zij maatregelen te nemen. In oktober 1936 doet Largo Caballero persoonlijk een poging het staatsbestel in zoverre te herstellen dat het deze naam weer waardig zou zijn en voelt hierbij hetzelfde als Danton, toen deze in februari 1793 de op hol geslagen Franse revolutie weer trachtte te bedwingen. Evenals deze zal hij echter falen.

Op 19 mei 1937 staat hij zijn voorzitterschap van de raad af aan de oud-hoogleraar dr. Juan Negrín, een overtuigd socialist die, hoewel hij hardnekkig op zijn politieke standpunt staat en slechts over beperkte capaciteiten beschikt, toch een oprecht man is. Als hij dan ook steun zoekt bij de communisten is dit omdat hij meent dat alleen zij enigszins een eenheid vormen.

Deze mensen bevinden zich in een afschuwelijke situatie, omdat zij eigenlijk een hartgrondige hekel hebben aan de comités die geen enkele verantwoordelijkheidsbesef tonen te bezitten maar zich toch tussen hen en de werkelijke regering dringen. Voortgekomen uit een burgerlijk milieu met een bepaalde opvatting van de moraal, kunnen zij niet anders dan minachting voelen voor bijvoorbeeld die 'minister van justitie' in Catalonië, García Oliver, *ex-pistolero* en ontslagen galeiboef. Zij zouden dit soort individuen het liefst zonder meer opzij zetten.

Maar zij kunnen het eenvoudig niet.

Door beide strijdende partijen worden zij onrechtvaardig behandeld en al hebben zij dan ook niet veel gedaan, soms hebben zij in ieder geval iets gedaan. Zij hebben het fatsoen bewaard, meestal hebben zij het artistieke erfdeel van het land beschermd, gewaakt over de overblijfselen van een beschaafde samenleving en getracht

enkele fundamentele wetten te handhaven. Uitsluitend nutteloos zijn zij niet geweest en zij verdienen dan ook beter behandeld te worden dan men gedaan heeft.

Helaas zijn hun pogingen meer verdienstelijk dan doeltreffend en in de praktijk zijn deze mensen dan ook weinig waard.

Ik heb reeds verteld hoe de ministers bij Tarancón aangehouden werden. Ximénez de Sandoval vertelt nog de volgende anecdote: onder onbenullige voorwendsels wordt José Antonio Primo de Rivera op 19 november 1936 te Alicante ter dood veroordeeld door een 'volksrechtbank'. Deze had echter onmogelijk actief aan de opstand kunnen deelnemen, omdat hij op het moment dat ze uitbrak al drie maanden gevangen zat. Een hooggeplaatst Brits functionaris onderneemt dan ook stappen bij de president van de republiek met wie hij persoonlijk bevriend is. Manuel Azaña antwoordt hem heel zielig dat hij niets kan doen omdat hij zelf gevangene is. Het resultaat is dat José Antonio de dood ingaat onder het uitroepen van de woorden 'Arriba España!' en nog heden ten dage als een martelaar wordt beschouwd.

Nog een ander geval: op 16 juni 1937 wordt een trotskistische leider, Andrés Nin, een man met zekere kwaliteiten, om onbekende redenen aangehouden, gevangengezet en korte tijd daarna ter dood gebracht door wat men op gepaste wijze 'bandeloze elementen' noemt. Er worden stappen ondernomen bij de 'minister van justitie' wiens antwoord luidt: 'Andrés Nin? Ik weet waar hij is, hij zit in een privé-gevangenis in Madrid. Ik raad u aan niet naar hem te zoeken want geen enkel officieel vrijgeleide zou u beschermen.'

5 De onrust duurt voort

Omdat een burgerlijke macht in feite ontbreekt, is er één grote warboel ontstaan van vijanden die elkaar naar het leven staan en ieder voor zich proberen zoveel mogelijk invloed te krijgen.

Nu de socialisten min of meer zijn overvleugeld, speelt deze strijd zich in hoofdzaak af tussen communisten, trotskisten en anarchisten, die elkaar natuurlijk om beurten voor 'fascisten' uitmaken.

Op 20 december 1936 fulmineert het dagblad *Claridad* tegen de zogeheten 'verraders', waarmee in dit geval de afvallige communisten bedoeld worden. 'Dood aan de fascistische agenten! Onmiddellijke ontbinding van de POUM, voorpost van het fascisme op de bodem van het getrouwe Spanje!'

Op 25 april 1937 eist *La Fragua social* dat 'de zwendelaars straffen krijgen die getuigen van een gezonde rechtvaardigheid.'

Op 3 maart 1938 schrijft *Frente rojo* (Rood Front): 'De tegenstanders van Sowjet-Rusland zijn de vijanden van het Spaanse volk.'

De gewone socialisten tellen niet meer mee en als er in augustus 1937 buitenlandse socialisten naar Madrid en Barcelona komen,

ontvangt de *Mundo obrero* (Arbeiderswereld) hen als 'Verraders van de zaak van het proletariaat en fascistische agenten.'

Op 17 april 1937 beschuldigt *La Fragua social* de regering ervan 'het volk zijn manlijke kracht te willen ontnemen en niets anders dan één grof verraad van de arbeidersklasse te plegen.'

De socialisten en anarchisten weten elkaar echter weer te vinden als zij de POUM ervan beschuldigen 'betrekkingen met een organisatie van falangistische agenten te onderhouden' waarvan zij de leden als 'nazi-agenten' betitelen.

Deze twistgesprekken lopen op bloedige gevechten uit en op 3 mei 1937 barsten in Barcelona de zogenaamde 'jornadas de mayo' (meidagen) los, die men kan vergelijken met de junidagen uit de Franse revolutie van 1848, waarbij in een verwarde strijd van socialisten, communisten, trotskisten en anarchisten de tussen de zogenaamde regeringspartijen bestaande geschillen beslecht worden. Een dag later is de stad in handen van anarchistische socialisten, op 5 mei worden er troepen ingezet die men in allerijl aan het front heeft onttrokken en na een verward gevecht is de orde dan op 8 mei weer vrijwel hersteld. Er wordt een soort overeenkomst gesloten waaruit ondanks de vage bewoordingen toch wel blijkt dat de anarchisten, voor het moment althans, het onderspit hebben gedolven.

Het kan ook eigenlijk niet anders of de communisten moeten de overwinning behalen, omdat zij in de eerste plaats beter geschoold zijn, maar bovendien hechtere eenheden vormen die bijgestaan worden door de op het gebied van burgeroorlogen ervaren 'adviseurs' uit Moskou en tenslotte over ruime geldmiddelen beschikken die hun vrijwel van overal waren toegevloed. Zij zijn dus beter bewapend, intelligenter, gedisciplineerder en ervarener dan hun tegenstanders op wie zij een duidelijk overwicht hebben en als Spanje op dat moment geen zuivere sowjet-republiek is geworden, komt dat alleen omdat Stalin het niet wilde.

Men kan van Josef Stalin zeggen wat men wil, doch men kan niet ontkennen dat hij een hard maar nuchter politiek inzicht had. Hij had dan ook gegronde redenen om in Spanje een wereldconflict te vermijden. Het zijn geen politieke redenen die hem in de herfst van 1938 plotseling doen besluiten zijn hulpverlening aan Spanje te staken, maar hij wordt hierbij door veel ernstiger overwegingen gedreven. Hij is volledig geïnformeerd omtrent alles wat er gebeurt en is dus ook op de hoogte van de geweldige omvang die de herbewapening van Hitlerduitsland heeft aangenomen, zodat hij zich gaat voorbereiden op zijn grote strijd met Berlijn, die hij zal proberen uit te stellen of door middel van een rechtstreeks verdrag met de Führer te vermijden. Ten opzichte van deze kwestie wordt al het andere natuurlijk van ondergeschikt belang en het verafgelegen Iberische schiereiland, dat trouwens meer anarchistisch dan communistisch is, zal dan ook aan zijn lot worden overgelaten. Het is wel jammer dat men

het moet teleurstellen, maar overgevoeligheid moet men overboord weten te zetten.

6 Het moreel blijft niettemin uitstekend

Ondanks dit alles valt er geen spoor van verslapping te bespeuren en tot op de allerlaatste dag zal de geest bijzonder goed blijven, waarbij vooral de morele aanmoedigingen uit het buitenland van grote waarde zijn geweest.

Door de grote afstand is de Spaanse burgeroorlog voor de buitenwereld vervormd tot een heldhaftige strijd om nobele principes, die in sommige kringen tot een golf van idealisme heeft geleid. Er komen steeds meer betogingen die de openbare mening in beroering houden en soms zelfs vrij kinderlijke illusies wekken, ondanks het feit dat zij vaak hun oorsprong vonden in een oprechte verontwaardiging.

De rest doet dan het nationale karakter dat altijd van die grote onbuigzaamheid blijkt heeft gegeven, waardoor het is alsof in Spanje steeds opnieuw de huiveringwekkende schilderijen tot leven komen die Goya maakte van de opstand op 2 mei 1808. De wrede taferelen hiervan zijn, zoals ze door dit genie geschilderd zijn, van een eeuwige werkelijkheid.

Geloof en haat zijn bij beide partijen even groot, net als hun moed. De soldaten van het volksleger geven blijk van een grenzeloze onverschrokkenheid en werpen zich in de strijd met een minachting voor gevaar die ons door merg en been gaat. Hun tegenstanders, even moedig maar minder talrijk, zullen de overwinning behalen door middel van hun grotere discipline en kunde. Bij de gevechten zijn de verliezen van de republikeinen altijd aanmerkelijk groter, hetgeen kenmerkend is want deze wanverhouding is het bewijs van een inferioriteit op materieel gebied waartegen het overwicht op moreel gebied niet kon opwegen.

Op een dag zegt een Duits officier tegen Franco dat hij de beste infanterie ter wereld heeft. Franco geeft dat toe, waarop de ander vraagt: 'En welke komt er volgens u in de tweede plaats, generaal?' 'Welke op de tweede plaats komt? Die van onze tegenstanders!'

7 Een volksleger

Met de onuitputtelijke middelen waarover zij beschikken zouden de republikeinen een uitstekend leger kunnen hebben maar het zal gedurende een hele tijd niet veel meer dan middelmatig blijken te zijn.

Toch hebben zich na de oproepen tot dienstneming op bijna onbeperkte schaal rekruten gemeld en aan mensenmateriaal ontbrekt het hun dan ook allerminst. Volgens Díaz de Villegas tellen de Internationale Brigades honderdvijfentwintigduizend man. In de ge-

vechten is de verhouding wat aantal betreft meestal twee tegen één in het voordeel van de revolutionairen.

Evenmin is er gebrek aan wapens die ze niet alleen uit Frankrijk en Rusland krijgen maar ook zelf fabriceren, vooral in Catalonië waar de fabrieken, zij het met moeite, in het voorjaar van 1937 weer op gang zijn gekomen.

De grootste tekortkoming is gelegen in het ontbreken van de vijf elementen die onontbeerlijk zijn voor een goed leger: discipline, kadervorming, opleiding, intendance en geneeskundige dienst.

Ten gevolge van de algehele wanorde en het feit dat vele doktoren gevlucht of vermoord zijn, verkeren de beide laatste in een erbarmelijke toestand.

Men heeft zich enorm ingespannen de discipline te verbeteren en de maanden juli en augustus 1936, toen de soldaten van het volksleger alleen aan een operatie wilden deelnemen als zij er eerst over 'gestemd' hebben, zijn voorgoed voorbij. Om de orde te herstellen heeft men strenge en soms bloedige maatregelen genomen, maar hoe streng deze ook waren stuitten zij toch altijd op zoveel verzet, dat zij niet afdoende bleken. Bovendien bleek de benoeming van 'politieke commissarissen', technisch gezien, alleen maar noodlottig te zijn en het in dienst nemen van deze lieden die toezicht hielden op het opperbevel en het dus eigenlijk belemmerden in de uitoefening van zijn functie, kan men meestal alleen maar beschouwen als een teken van onmacht.

De vernietiging van het kader blijkt een fout te zijn geweest die men nooit meer heeft kunnen goedmaken. Om de beroepsofficieren te vervangen heeft men maar al te vaak onervaren mensen aangesteld, niet zozeer om hun kwaliteiten als wel om hun overtuiging. Van de 7000 man die in de eerste achttien maanden van de oorlog 'bevorderd' werden, waren er 5500 door de communisten en 1000 door de anarchisten aangeworven en slechts enkelen hiervan ontpoppen zich als echte aanvoerders; figuren als Lister en Morandi blijven uitzonderingen.

Het is dan ook geen wonder dat de troepen bij deze grote wanorde aan het plunderen slaan, waarbij zij vriend noch vijand sparen. Dit komt hun zaak allerminst ten goede en zij maken zich hierdoor gehaat bij de bevolking. De tegenstanders profiteren hier indirect van want als Franco's troepen een stad binnentrekken worden zij meestal met gejuich ontvangen, niet zozeer omdat de bewoners aan hun kant staan dan wel omdat de rust en de veiligheid terugkeren, zodat men kan zeggen dat het welkom dat Franco te beurt valt eigenlijk door zijn vijanden was voorbereid. Het leven is nu eenmaal uit tegenstellingen opgebouwd en eenvoudig door het feit dat mensen op een bepaald moment genoeg krijgen van een situatie, worden beslissingen vaak op grond van negatieve overwegingen genomen.

In zijn *'Logboek van een rood strijder'* vertelt Nick Gillain: 'Het

ware euvel waaraan dit volksleger lijdt is het feit dat het een politiek leger is, politiek van oorsprong en politiek in zijn mentaliteit. Daarom heeft het maling aan iedere vorm van tucht en wordt er alleen maar onophoudelijk gepraat.'

Veel goede wil wordt verspild, veel enthousiasme teniet gedaan. Aan revolutionaire kant zullen driemaal zoveel deserteurs voorkomen als bij Franco's troepen en een industrieel zou er dan ook van vinden dat deze zaak niet rendabel is. Het aantal zegt niet altijd alles en in militair opzicht is dit een van die situaties waarvan de schrijver Joseph de Maistre opmerkt dat 'één man voor tien telt, terwijl tien man nog niet zoveel samen presteren als één man alleen.'

8 *In materieel opzicht is de toestand slecht*

Toch is het gebied dat in handen is van de republikeinen verre weg het rijkste. Catalonië en Andalusië, Valencia's tuin, zijn de belangrijkste provincies, maar zij weten er geen voordeel uit te trekken, mede omdat alles met rampzalig resultaat vernield is.

In Madrid wordt gebrek geleden; vlees is er bijna niet te krijgen en ook andere levensmiddelen worden steeds schaarser. De Amerikaanse schrijver Hemingway voelt zich de koning te rijk als hij erin is geslaagd voor een enorme prijs 'een half camembertkaasje en drie blikjes kaviaar te bemachtigen.'

In alle steden is de toestand kritiek; voor de bakkerijen wachten lange rijen mensen. Er zijn distributiekaarten uitgereikt, waarop echter niet altijd iets te krijgen is; de zwarte handel tiert dan ook welig en op de distributiekantoren viert de zwendel hoogtij. Voor de nieuwe partijbonzen bestaan zelfs nog luxe restaurants. In Barcelona komen de vrouwen tegen deze toestanden in opstand en op 14 april 1937 komt het daar tot een grote demonstratie.

Tijdens de winter van 1938-'39 wordt de voedselvoorziening nog veel slechter en bestaat het dagrantsoen in Madrid bij voorbeeld uit niet meer dan zestig gram bonen of rijst en af en toe wat suiker of zoutevis.

Hugh Thomas vertelt dat 'de nationalisten op een dag broden boven Madrid uitwerpen om te laten zien dat hun voedselpositie veel gunstiger is, hetgeen door de republikeinen, die daarmee hun grotere voorraad gebruiksartikelen willen aantonen, wordt beantwoord met een bombardement van hemden en sokken, hoewel ook op dat gebied de situatie bij hen in werkelijkheid verre van rooskleurig was.'

Er is geen sprake van dat men levensmiddelen in het buitenland zou kunnen kopen omdat men er het geld niet voor heeft en niemand er ook maar aan denkt op krediet te leveren. De Russen geven niets voor niets en laten hun wapenleveranties tot de laatste cent betalen. Op 25 oktober 1936 heeft de onfortuinlijke Spaanse regering tweederde van de goudvoorraad van de nationale bank naar Moskou

moeten sturen en werden de kisten met stalen banden eromheen op een schip geladen dat schijnbaar onder geen enkele vlag voer noch een vermelding vertoonde omtrent zijn plaats van herkomst. Op 6 november wordt de lading in Odessa gelost.

Het land is nu uitsluitend op zichzelf aangewezen en omdat er ook op ander gebied een volkomen ontwrichting heerst, verkeert het weldra in een afschuwelijke situatie.

Het is niet voldoende een revolutie te ontketenen, men moet haar ook nog weten te doen slagen. En dat is heel iets anders.

1 *Een opstandige atmosfeer*

Op de achtergrond van het eigenlijke strijdtoneel speelt zich nog een ander drama af, namelijk dat van de revolutie.

Al direct na het uitbreken van de militaire opstand zetten de extremisten, die plotseling ongehinderd hun gang kunnen gaan, zich in voor de revolutionaire zaak. De als paddestoelen uit de grond verrijzende comités die snel in aantal toenemen, stellen zich tot taak 'de maatschappij grondig om te vormen' waarbij ze beginnen met alles af te breken.

Op 1 oktober 1936 eisen de soldaten van het volksleger in Valencia onverbiddelijk 'de uitroeiing van alles wat de tirannieke willekeur en onderdrukking van het verleden vertegenwoordigt en waartegen de gewetensvrijheid in opstand komt.'

Men begint met het houden van razzia's waarbij alle mannen, vrouwen en kinderen die tot de adel en welgestelde burgerij behoren, worden vermoord, gevangengezet, of uit hun huizen gejaagd.

Iedere vorm van verzet wordt in de kiem gesmoord en daartoe worden eerst de partijen en dagbladen, die tekenen vertonen er een andere mening op na te houden, verboden en drukkerijen en boekwinkels in beslag genomen, waarna men overgaat tot het vorderen van de goederen zelf.

Wij zullen elders in dit boek lezen hoe het kerken en kloosters vergaat, maar het particuliere bezit komt er niet veel beter af en alleen in Catalonië bedraagt bij voorbeeld sinds eind juli 1936 het aantal 'in beslag genomen' goederen al achttienhonderd stuks.

Niet alleen onroerende goederen worden in beslag genomen maar ook bankrekeningen, juwelen, kunstwerken en andere waardevolle bezittingen.

Op 30 juli 1936 schrijft *Le Temps* in een bericht van haar correspondent te Barcelona: 'De Catalaanse regering vordert de kunstverzamelingen van rijke particulieren' hetgeen overeenstemt met een officieel communiqué waarin staat: 'Zo kon de waardevolle bibliotheek van de geschiedkundige Valls Taberner, die bekendstaat om zijn rechtse overtuiging, gered (*sic*) worden.'

Dezelfde Franse krant meldt in een artikel van een bijzondere correspondent omtrent het optreden van het bewind gedurende de laatste drie jaar: 'Alles wordt gecollectiviseerd, grond en huizen,

werkplaatsen en winkels, banken en ondernemingen, schouwburgen en bioscopen.' De comités regeren door middel van vervolging en onteigening, de onmachtige regering heeft niets te vertellen en beperkt zich tot het goedkeuren van wat er gebeurd is en het uitvoeren van verordeningen, wier aantal in de duizenden loopt.

2 De opstand der boeren

Al in 1933 en '34 had de republiek zich beziggehouden met hervormingen op landbouwgebied, maar hierbij kwam men eigenlijk niet verder dan pogingen omdat men er al in het begin stuitte op de moeilijkheden die bij dergelijke ingewikkelde kwesties altijd optreden. Een tik met de toverstaf is, ook al wordt hij door de overheid gegeven, niet voldoende om van de ene dag op de andere verhoudingen te veranderen, die op eeuwenoude ervaring berusten. Reeds in het oude Rome hadden de gebroeders Gracchus dit geprobeerd, net als vele eeuwen nadien in 1917 en 1920 de bolsjewieken, maar zelfs de sowjets met hun feilloze regeringsapparaat, hun techniek en hun politie hebben wat betreft de veranderingen op landbouwgebied tot op heden eigenlijk gefaald. Men heeft allerlei proefnemingen gedaan, die men echter steeds weer heeft moeten staken, omdat er nu eenmaal niets is dat zo hardnekkig weerstand aan bepaalde 'ideeën' biedt als de natuur.

In 1936 wil men in Spanje radicale veranderingen invoeren. 'Het uitmoorden van de grootgrondbezitters,' schrijven P. Broué en E. Témine, 'waarmee in vele gevallen (. . .) het collectiviseren van de grond begint . . .'

Om te beginnen worden de schulden voor 50 % kwijtgescholden, er wordt beloofd dat dit 75 % zal worden en uiteindelijk betaalt men helemaal niets meer; op de dorpspleinen worden de eigendomsbewijzen in grote vreugdevuren verbrand. Er worden 'collectivisatiecomités' opgericht, die geacht worden de gevorderde gronden te beheren, terwijl men in Aragón en Andalusië zelfs zo ver gaat het geld als betalingsmiddel 'onwettig' te verklaren.

Ook ditmaal zal ik omtrent de resultaten slechts de woorden van links-georiënteerde schrijvers citeren, zoals P. Broué en E. Témine: 'De laatste tijd is gebleken dat de boeren, nadat hun eerste enthousiasme over hun nieuw-verworven landerijen wat bekoeld is, er niet meer zeker van zijn deze ook goed te kunnen onderhouden en ook niet of ze er nu eigenlijk wel op vooruit zijn gegaan. Hun verbittering reageren zij bij voorkeur af op de soldaten van het volksleger die vorderen, stelen en plunderen. Het is helemaal niet zo zeker meer dat hun lot door de nieuwe "meesters" inderdaad ook verbeterd is.'

Frente rojo schrijft op 14 augustus 1937: 'Niemand kan meer ergens zeker van zijn. Diegene die zich verzet zal dit aan den lijve

ondervinden, terwijl zijn stukje land aan terreurdaden ten offer zal vallen. Duizenden boeren trekken weg en verlaten liever hun land dan allerlei martelingen te ondergaan . . . Er wordt beslag gelegd op het land, op ringen, op medailles, zelfs op pannen, graan, gekookte spijzen, de wijn voor familiegebruik . . .' *Frente rojo* is een communistische krant, de communisten zijn niet gek en er zich volledig van bewust dat dit een krankzinnige manier van doen is.

Franz Borkenau zegt: 'De communisten verzetten zich niet alleen tegen de stroom van maatregelen op maatschappelijk gebied, zij verzetten zich tegen iedere vorm van socialisatie. Zij verzetten zich niet alleen tegen de collectivisatie van de stukjes grond der boeren, zij verzetten zich met succes tegen iedere systematische politiek die op de verdeling van de landerijen der grootgrondbezitters is gericht. Zij verzetten zich niet alleen tegen het onvolwassen idee het geld af te schaffen, zij verzetten zich tegen het staatstoezicht op de handel.'

Uiteindelijk blijken te midden van al dit zinloze machtsmisbruik alleen de communisten enig gezond verstand te tonen.

3 De opstand der arbeiders

Het blijkt al even moeilijk de arbeidersrevolutie in enigszins geordende banen te leiden.

Ook in de industrie is alles vernield en de ingenieurs zijn, voor zover zij niet zijn vermoord, op de vlucht geslagen, terwijl het benodigde kapitaal ten enenmale ontbreekt. De fabrieken functioneren dan ook niet goed en worden geleid door 'arbeiderscomités' die hun tijd met praten verdoen.

Een minister van economische zaken, Juan Peiró, verklaart bij het aanvaarden van zijn ambt dat hij 'zich in een rampzalige situatie bevindt.'

Men doet pogingen de wapenfabrieken, die voor het voortzetten van de oorlog immers onmisbaar zijn, weer op gang te brengen, maar heeft hiermee slechts matig succes, zodat de productie abnormaal laag blijft. Hoewel de republikeinen in het begin over een omvangrijke industrie beschikten, hebben zij nu met een doorlopend gebrek aan materieel en munitie te kampen.

Zelfs in de meest welvarende provincie, Catalonië, heerst onder de politieke organisaties zoveel onderlinge verdeeldheid, tegenwerking en verwarring dat volgens P. Broué en E. Témine 'de bureaucratie welig tiert op de grondvesten van de nieuwe comités.'

4 De godsdienstige revolutie

De hervorming op religieus gebied, die werd bereikt door een volharding welke alleen door de grote felheid werd overtroffen, kan als volledig geslaagd betiteld worden.

Door het feit dat zij autonoom waren, weten slechts de Baskische provincies aan deze hervormingswoede te ontsnappen en alleen in dit gedeelte van Spanje zullen de wereldlijke en geestelijke autoriteiten dan ook op goede voet met elkaar blijven staan.

Het streven naar secularisatie blijkt wel duidelijk uit het feit dat de voorschriften inzake het houden van kerkdiensten zo streng zijn geworden, dat het welhaast onmogelijk wordt ze te houden en die kerken die nog niet geheel verwoest zijn, worden dan ook al gauw bijna alle voor het publiek gesloten. De kloosters worden ontvolkt, de seminaries 'gevorderd' en de heilige plaatsen van voorheen als markt, garage of stal in gebruik genomen.

Op 17 en 18 februari 1939 publiceert *Le Temps* een rapport van de Franse parlementaire commissie die naar Catalonië was gezonden, dat een blik geeft op de dramatische omstandigheden waaronder de Spaanse priesters hun dagelijks werk verrichten: 'De dienst van Kerstmis heeft men alleen maar met gesloten deuren en onder voortdurende angst voor een inval van de politie kunnen houden . . . In Barcelona zijn 15 van de 60 parochiekerken verbrand en met de grond gelijkgemaakt, 14 gedeeltelijk vernield, 22 zwaar beschadigd en slechts 9 heeft men vrijwel ongemoeid gelaten doch dichtgemetseld . . . Alle kerken tussen Barcelona en de grens vertonen sporen van brandstichting en plundering.'

De schatten uit de sacristieën heeft de regering meestal wel kunnen redden maar ook op dit gebied is de schade toch nog aanzienlijk. Soms worden er in woonhuizen klandestien erediensten gehouden, maar het risico hiervan is geheel voor rekening van de aanwezigen. Alleen al het in bezit hebben van afbeeldingen van heiligen werd als een misdaad beschouwd, maar zoals vaak gebeurt zullen de onderdrukkers zelf de nadelige gevolgen ondervinden van deze ondraaglijke maatregelen die dit volk, dat immers sinds eeuwen zo aan zijn godsdienstige tradities gehecht was, zo diep kwetsen. Deze verordeningen zijn er de oorzaak van dat velen die tot op dat moment aan de kant van de regering hadden gestaan, zich van haar afwenden.

Voor deze vervolgingen bestaat dan ook maar één verklaring en deze is gelegen in het feit dat de revolutie in Spanje zich afspeelde in een atmosfeer van grote hartstochtelijke beweging.

1 *Generalísimo Franco*

Het nationalistische kamp kan nu zonder meer dat van Franco genoemd worden, omdat deze de onbetwiste leider is sinds alles wat er in 1936 was gebeurd.

Elders hebben wij al gelezen dat men oorspronkelijk van plan was de leiding van de opstand in handen te geven van Sanjurjo en hoe na diens dood het opperbevel kwam te berusten bij een officieren-junta waar Cabanellas voorlopig aan het hoofd stond.

Dit was echter slechts een voorlopige oplossing die niet lang kon blijven duren omdat een comité niet geschikt is het bevel over een leger te voeren, dat in militaire ogen immers slechts bij één man behoort te berusten. Daar Marokko en Zuid- en Noord-Spanje sinds augustus 1936 één geheel vormden was er trouwens aan de verspreide gevechten een eind gekomen en zullen voortaan al die verschillende plaatselijke vorderingen alleen maar hinderlijk zijn. Ten slotte maakt de mogelijkheid van een spoedige inname van Madrid waar men vanaf half september op rekent, het noodzakelijk dat men erop voorbereid is over een goed functionerend bestuursapparaat te beschikken als dat moment zal zijn aangebroken.

Op 28 september worden de leden van de junta in Burgos bijeengeroepen en zij zullen de keus blijken te hebben uit de vier belangrijkste kandidaten: Cabanellas, Queipo de Llano, Mola en Franco.

Cabanellas, die republikein en vrijmetselaar is en niet haatdragend, maakte omstreeks eind juli een goede kans toen de samenzweerders zich met niets anders bezighielden dan de vraag hoe zij zouden kunnen voorkomen dat de republiek steeds verder naar uiterst links zou afglijden. Sinds dat moment is in Spanje echter overal de marxistische revolutie uitgebroken, de partijen werden veel minder toegankelijk en voelden niets meer voor een schikking, zodat de oorspronkelijke plannen gewijzigd moesten worden en Cabanellas niet meer in aanmerking kwam.

Queipo de Llano heeft het voordeel populair te zijn; hij weet zichzelf te verkopen en dynamische activiteiten ten toon te spreiden, maar heeft het nadeel dat hij misschien de indruk wekt niet serieus en degelijk genoeg te zijn.

Ten slotte blijven Mola en Franco nog over, die beiden over in-

vloed, kwaliteiten en aanhangers beschikken, zodat men hun gelijke kansen geeft.

De onverwachte tussenkomst van Franco's broer zal echter de doorslag geven. Deze Nicolás Franco zal in het leven van Francisco Franco ongeveer dezelfde rol spelen als Lucien Bonaparte in het leven van Napoleon en net zoals Lucien op 19 brumaire van het jaar VII van de revolutie de 'jonge generaal' zal laten toejuichen op het terras van de oranjerie van Saint-Cloud, zal Nicolás Franco op 29 september 1936 de 'jonge generaal' laten toejuichen op het vliegveld van Salamanca. De 'terugkeer uit Egypte' zal zijn tegenhanger vinden in 'de terugkeer uit Marokko'.

Laat in de morgen stappen achter elkaar de generaals Orgaz, Yagüe, Kindelán en Franco uit het vliegtuig, waar Nicolás groepen falangistische jongeren heeft opgesteld, die hij tevoren nauwkeurige instructies had gegeven. Bij het uitstappen wordt Franco langdurig toegejuicht en vervolgens begroet met een enthousiast in koor geroepen: *'Franco, Franco! Generalísimo, generalísimo!'*

En als generalísimo betitelen hem ook direct zijn collega's: *vox populi, vox Dei!* Om Cabanellas niet te erg op zijn tenen te trappen wacht men achtenveertig uur met daar de titel van 'staatshoofd' aan toe te voegen, waarna Franco 'zo lang de oorlog duurt' over de algehele burgerlijke en militaire macht zal beschikken, die hem met op één na algemene stemmen verleend zal worden. Helaas zal men nooit weten of deze ene tegenstem van Franco dan wel van Cabanellas was.

De 'uitverkorene' verschijnt op het balkon van het raadhuis en zoals het koor in de antieke tragedies, geeft de menigte hem door middel van toejuichingen op rituele wijze haar zegen. Franco is nu 'gewijd'.

Nu rijst de vraag, welke titel men hem zal geven. Generalísimo is slechts een technische functie, het woord staatshoofd spreekt de grote massa niet aan en maarschalken kent men in Spanje al lang niet meer. Men zal hem daarom tooien met de titel *Caudillo*, hetgeen betekent: leider, Führer, Duce, gids. De invloed van Mussolini valt hier dan ook niet ver te zoeken.

Franco handhaaft de junta als raad van advies, maar van nu af aan is hij alléén de opperste leider met een in feite onbeperkte macht. Op 1 oktober zegt Cabanellas tot hem: 'Ik vertrouw u de absolute macht over de staat toe.'

2 Een politiek wordt uitgestippeld

De absolute macht berust dus nu bij Franco; een eenhoofdige gezag, zonder een in de grondwet vastgelegd tegenwicht. Zij die hem deze macht verleend hadden, dachten echter in hoofdzaak aan een tijdelijke maatregel, van kracht 'zo lang de oorlog duurt.'

Maar de oorlog duurt nog steeds voort; men is Madrid nog niet binnengetrokken, de inname van de stad laat op zich wachten, de weerstand van de tegenstanders verzwakt niet, maar wordt integendeel steeds heftiger. Alleen God weet hoelang de vijandelijkheden nog kunnen duren, maar het ziet er niet naar uit dat ze spoedig beëindigd zullen zijn en men moet inmiddels toch een politiek standpunt bepalen. Maar welk?

Franco weet dat men dit van hem verwacht en gaat dan ook met een omzichtigheid te werk die zeldzaam is voor een man van zijn leeftijd: hij is op dit moment pas drieënveertig jaar. Zo hij al een geniale eigenschap heeft, is het die om moeilijke problemen te ontwijken.

De staatsvorm? Monarchie, republiek? Mola is koningsgezind, de meeste andere generaals zijn republikeinen. Wat Franco betreft, niemand heeft nog zijn innerlijke overtuiging kunnen raden, als hij die er op dit gebied tenminste op nahield. Hij geeft blijk van een nuchtere en praktische geest en alvorens zich definitief uit te spreken zegt hij slechts: 'Het moment om te denken aan een herstel van de monarchie is nog lang niet aangebroken.'

Over de kwestie van de vlag wordt enkele weken heftig gediscussieerd en hoewel de generaals aanvankelijk de republikeinse kleuren wilden handhaven, besluit men uiteindelijk toch weer over te gaan op geel en rood, omdat de *requetés* uit Navarra daar zo op aangedrongen hadden, die men niets kan weigeren omdat zij voor het verloop van de opstand van het grootste belang zijn geweest.

Voor Franco als uitgesproken militair komt in de eerste plaats de discipline, die men in het burgerleven eenheid noemt en bij het invoeren waarvan hij op soortgelijke moeilijkheden stuit als zijn tegenstanders. Onder de regeringstroepen bevinden zich republikeinen, socialisten, communisten, anarchisten, separatistische Catalanen en katholieke Basken. Het 'nationalistische' leger bestaat uit monarchisten, republikeinen, carlisten, het merendeel der katholieken en fascistten van de falange. Aan beide kanten is het dus een even grote mengelmoes en het enige belangrijke verschil is dat de ene partij beheerst wordt door een eensgezinde, almachtige wil terwijl de wilskracht van de andere partij op verschillende doeleinden gericht is en daardoor onmachtig.

Zoals voor de regering de anarchisten, zo vormen voor Franco de falangisten de grootste bron van onaangenaamheden, omdat deze volgelingen van José Antonio naar 'links' neigen en een campagne voeren voor maatschappelijke hervormingen, die hen in botsing brengt met de meer conservatieve elementen.

Omdat een militair zelden burgerlijk-kapitalistisch is ingesteld, neemt hij hier niet veel aanstoot aan. In een gesprek met zijn Engelse leraar (hij had Engelse les!) zou hij eens gezegd hebben: 'De rijke mensen zijn apathisch en egoïstisch. Ik heb dat ook gisteren gezegd

tegen een hooggeplaatst persoon, die bij mij op bezoek was. Hij beklagde zich over verschillende dingen en ik heb hem geantwoord dat die zijn eigen fout waren en hem gevraagd wat hij voor de armen en aan liefdadigheid gedaan had.'

Het feit waarover de Caudillo zich bezorgd maakt is dat de falange wellicht afbreuk zou kunnen doen aan de saamhorigheid die zo noodzakelijk is bij de mannen waarover hij de leiding heeft. Op 20 april 1937 laat hij zelfs de leider van de falange, de officiële opvolger van José Antonio, Manuel Hedilla, arresteren. Als reactie op deze strafmaatregel komen de voornaamste leiders van de beweging op 2 mei in zijn handen de eed van trouw afleggen waarin zij beloven voortaan onvoorwaardelijk aan zijn orders te zullen gehoorzamen. Voldaan over deze gang van zaken, laat Franco – om een voorbeeld te stellen – Hedilla op 9 juni ter dood veroordelen, verleent hem vervolgens gratie en stelt hem korte tijd daarna op vrije voeten.

Dit optreden van de falange heeft niettemin tot resultaat gehad dat er door de leiding althans pogingen gedaan worden om te komen tot een verbetering van de onderlinge verhouding der maatschappelijke standen en zonder hun actie zou Franco's partij zich ontpopt hebben als een uitermate reactionaire beweging. Op 16 februari 1938 maakt de Caudillo het *'Fuero del Trabajo'* (handvest van de arbeid) bekend, hetgeen een nogal overdreven benaming is voor iets waarin enige grondbeginselen zijn vervat die misschien van goede wil getuigen maar verder nogal vaag zijn. Militairen vinden namelijk dat het terrein der maatschappelijke verhoudingen in de eerste plaats een zaak is van de intendance, de achterhoede van het leger, en hun ideeën hieromtrent zijn dan ook meestal vrij simplistisch.

3 *Het begin van de dictatuur*

De hardhandige manier waarop de falange werd aangepakt is kenmerkend voor het streven naar gelijkschakeling; Franco is van mening dat alles moet worden geconcentreerd op, ondergeschikt gemaakt aan en beperkt tot het voeren van de oorlog.

Mola had het al eind september 1936 aldus geformuleerd: 'Het is het leger dat moet regeren. Dat alleen is in staat de vele uiteenlopende elementen waaruit Spanje is samengesteld, bijeen te houden.' Franco's dictatuur is een militaire dictatuur, officieren genieten de voorkeur boven burgers.

Al wordt het openbare leven dan ook niet onderdrukt, het wordt in ieder geval wel op de achtergrond gedrongen. Op 19 april 1937 worden alle politieke partijen met één pennestreek 'samengesmolten' verklaard. De censuur doet haar intrede, de oppositionele bladen worden verboden, de bewegingsvrijheid van allen die niet met de partij meegaan wordt beperkt, extremistische leiders worden gearresteerd

en naar het schijnt wordt er een honderdtal mensen terechtgesteld. Al deze gewelddaden zijn echter in feite onnodig omdat overal een volmaakte orde heerst, die nooit wordt overtreden. Er bestaat misschien wel ontevredenheid maar er is geen verzet en het is ondenkbaar dat het tot onlusten zou komen zoals tijdens de 'meidagen' van Barcelona.

Het gezag van één man, hoe groot dit ook is, kan in dergelijke gevallen nooit alle meningsverschillen uit de weg ruimen. Alle mensen zijn verschillend geaard, door de eeuwen heen heeft er verschil van mening bestaan en als dit niet in het openbaar kenbaar gemaakt kan worden, zal het heimelijk gebeuren. Als er geen debatten in het parlement kunnen zijn, wordt er in de wandelgangen gefluisterd en als er geen Kamers zijn, zijn er wachtkamers.

Mislukkingen zijn vaak de oorzaak van ontmoediging en deze leidt op haar beurt weer tot dikwijls zeer heftige twistgesprekken. Op 19 november 1938 bericht de Duitse ambassadeur: 'In het hoofdkwartier is het moreel zo slecht als maar kan; tussen Franco en zijn generaals komt het steeds vaker tot heftige scènes.'

Omdat zij te pletter lopen op de koppigheid van de leider loopt het altijd met een sisser af. Franco is bijzonder hardnekkig en hardnekkigheid is de enige deugd die altijd beloond wordt. Een nationalistische ooggetuige, Juan Antonio Ansaldo, die de Caudillo vijandig gezind is, moet ook toegeven dat allerlei intriges, kliekvorming, woede en slinkse praktijken door Franco met slimme koppigheid verhinderd worden.

4 De kerk

Het schijnt dat de kerk van al deze door de contrarevolutie veroorzaakte tegenstellingen het meeste profiteert.

Niet alleen dat zij niet meer blootstaat aan vervolgingen, maar zij ziet zich weer in het bezit gesteld van haar vroegere machtspositie. Zij krijgt als vanouds weer invloed van Irún tot Cádiz en naarmate de onderlinge verdeeldheid der partijen groeit zal haar macht groter worden. Godsdienst oefeningen begeleiden het dagelijks leven onder het nieuwe bewind, iedere overwinning geeft aanleiding tot plechtige 'dankbetuigingen aan de Heer', de kathedralen weergalmen van de uit dankbaarheid gezongen lofzangen. 's Zondags gaan de soldaten altijd naar een kerkdienst, het bijwonen van de mis wordt verplicht en ambtenaren die verstek laten gaan verspelen hun promotiekansen. Spanje is tegelijkertijd een 'monarchie' en een 'theocratie'.

Het Vaticaan overstelpt het regime met dankbetuigingen en men kan zeggen dat internationaal bezien de antikerkelijke landen aan de kant van Madrid staan en de kerkelijke aan de kant van Burgos.

5 Het leger

Het leger is natuurlijk het machtigste wapen in handen van de Caudillo. Ieder zijn vak en Franco kent het zijne!

Terwijl de tegenstanders eigenlijk een afkeer hebben van het maken van oorlogstuig, stellen de leiders van de opstand alles in het werk om hun voorraden op peil te krijgen. Behalve de Marokkaanse contingenten beschikken zij in het begin slechts over een klein aantal troepen van middelmatige capaciteit, maar zowel wat hoeveelheid als wat kwaliteit betreft zal dit steeds beter worden.

De ene jaargang na de andere wordt onder de wapenen geroepen, ingedeeld en opgeleid.

Op het vasteland beschikt Franco, met inbegrip van de buitenlandse vrijwilligers, achtereenvolgens over:

60 000 man (30 juli 1936)

500 000 man (30 juli 1937)

700 000 man (30 juli 1938)

800 000 man (1 april 1939).

Oorspronkelijk staan deze troepen grotendeels onder bevel van het kader van het vroegere leger, maar weldra is dat niet meer voldoende en neemt El Generalísimo de volgende maatregelen:

1. Promotie van beroepsonderofficieren.
2. Het oproepen van gepensioneerde en zelfs ontslagen officieren die ondanks hun leeftijd en lichamelijke gebreken nog wel in staat zijn de recruten in de opleidingscentra in het achterland op te leiden.
3. Opleiding van jonge mensen aan talrijke nieuwe militaire academies te Burgos, Valladolid, Segovia, Granada en El Ferrol.

Na een matig begin wordt er op deze wijze tenslotte een groot en waardevol leger op de been gebracht.

6 De materiële toestand

Gedurende de eerste maanden is de toestand op dit gebied nog kritiek.

In de bezette provincies is landbouw het belangrijkste middel van bestaan en de voedselvoorziening zal dan ook nooit ernstige problemen opleveren. Er zullen beperkingen zijn maar er zal nooit schaarste heersen. Het werk is overal weer hervat en er zal nooit dié hongersnood zijn waardoor de republikeinen geteisterd worden. De prijzen zijn gestegen maar steeds minder dan bij de tegenstanders en in vergelijking daarmee zou het leven aan hun kant bijna normaal genoemd kunnen worden.

Op industrieel gebied is de verhouding heel anders en zo zijn zij bij voorbeeld wat het aantal textiel- en metaalfabrieken betreft verre in de minderheid. Alleen in Catalonië bevindt zich daarvan een derde deel van wat heel Spanje bezit en in juli 1936 hebben de nationa-

listen nog maar nauwelijks een vijfde in hun macht. De verovering van Asturië betekent een belangrijke verbetering maar ook daarna kan men het nog niet stellen zonder import, die men echter niet kan betalen. Franco heeft er de middelen niet toe; het goud van de nationale bank bevindt zich in Madrid, vanwaar het overigens weldra naar Moskou zal verhuizen.

Om zich van de benodigde financiën te verzekeren moet Franco er zijn toevlucht toe nemen koper-, kobalt- en mangaanerts en lood uit Asturië en Andalusië uit te voeren en leningen te sluiten bij internationale, vooral Engelse banken, waarna hij, zij het met moeite, de muntwaarde op een redelijk niveau kan handhaven.

7 De betrekkingen met de bondgenoten

Het merkwaardigste punt is dat der betrekkingen tussen de nationalist en hun buitenlandse bondgenoten, die over het algemeen niet zo goed zijn.

De Spanjaarden hebben een gevoelige aard. De Duitsers verdragen zij, maar met moeite en de vertegenwoordiger van de Führer, generaal Faupel, wekt ergernis door zijn hoogmoedigheid. Het is een ras-echte Pruisische militair die men minachting en verwaandheid toeschrijft. Het is een feit dat hij openlijk de manier waarop de operaties worden uitgevoerd kritiseert, zoals blijkt uit zijn rapporten aan Berlijn die men in het geheime rijksarchief heeft teruggevonden en die opvallen door hun hoogmoedige toon. De auteur schrijft onomwonden dat men geen enkel vertrouwen kan hebben in het succes van de nationalist, dat hun manier van gevecht leveren, hun traagheid en hun afwachtende houding onherroepelijk tot gevolg zullen hebben dat zij verslagen worden . . . Kortom, er wordt systematisch afbrekende kritiek geleverd.

Bovendien eisen de nazi's in ruil voor de geleverde hulp voorrechten op economisch gebied. De Spanjaarden weigeren deze en verwerpen iedere schikking welke in mindere of meerdere mate het nationale erfdeel tot onderpand zou maken.

Om er definitief een einde aan te maken vaardigt Franco op 9 oktober 1937 een decreet uit, inhoudende:

1. Opheffing van de mijnconcessies die sedert 17 juli 1936 waren verleend.

2. Beperking van buitenlandse investeringen; deze mogen niet méér bedragen dan een kwart van het maatschappelijk kapitaal van de betrokken maatschappijen.

3. Verplichting tot een volledig Spaanse directie van deze maatschappijen.

In Berlijn worden deze maatregelen met bijzonder veel ongenoege ontvangen. Hitler protesteert en laat stappen doen te Burgos die ge-

volgd worden door besprekingen welke soms uitlopen op twist-gesprekken.

De verhouding met de Duitsers mag dan al gespannen zijn, die met de Italianen is al even slecht.

Deze twee volkeren, die ogenschijnlijk door vele dingen tot elkaar gebracht zouden moeten worden, zijn in wezen gescheiden door zeer uiteenlopende karaktertrekken. De Italianen zijn graag uitbundig; het zijn zuiderlingen die niet passen bij dit in hoofdzaak noordelijk voelende Spanje dat slechts door een geografische vergissing in Zuid-Europa ligt. Er bestaan tussen deze rassen van nature tegenstrijdigheden die tot botsingen kunnen leiden en hun verhouding is dan ook altijd min of meer gespannen.

Teveel Italianen die gewend waren aan een gemakkelijk leven, zijn naar Spanje vertrokken alsof zij aan een jachtpartij gingen deelnemen. Maar het belangrijkste is dat het niet hún oorlog is; men kan niet van hen verlangen dat zij er zich met evenveel vuur in zullen werpen als zij die er rechtstreeks bij betrokken zijn. Dit is de fundamentele fout van Mussolini's politiek: bezeten door een overdreven zorg voor het nationale prestige, vraagt de Duce te veel van zijn landgenoten, die daarom steeds minder bereid zijn hem te volgen. Gisteren Abessinïë, vandaag Spanje, morgen Albanië . . . de jongens uit Florence en Napels begrijpen er steeds minder van.

Zo blijft er voortdurend wanbegrip bestaan en het dagboek van Ciano vormt de echo van de klachten die hij ontvangt.

Op 1 juni 1938 schrijft hij: 'Ik heb telegrafisch verzocht onze troepen uit Zaragoza terug te trekken en enkele bataljons naar het front te sturen. Onze manschappen doen al sinds meer dan veertig dagen niets. Naar ik verneem schijnt het geen goede indruk te maken dat de Italiaanse strijdkrachten de cabarets en bordelen aflopen terwijl de Spanjaarden een felle strijd leveren.'

Een week later noteert hij: 'Generaal Gambarà maakt ons opmerkzaam op een verschil van mening tussen onze staf en die van de Spanjaarden; één van de ontelbare. De schuld hiervan kan misschien ten dele aan de Spanjaarden worden toegeschreven, maar onze mensen gaan ook niet vrijuit. Vaak tonen zij een bekrompen onverdraagzaamheid en een koppigheid die slechts verklaard kunnen worden uit het feit dat onze officieren vaak onvoldoende op de hoogte zijn met de gewoonten van andere volkeren.'

17 oktober: 'Franco wil zich liefst zo snel mogelijk van onze troepen ontdoen; hij wil slechts de vliegtuigen en de artillerie behouden; hij is jaloers op onze successen van heden en is bang voor onze successen van morgen.'

Tenslotte geeft het rapport van 3 december 1937 de mening van de Duitse gezant von Stohrer weer: 'Het gedrag van de fascistische officieren en soldaten geeft aanleiding tot een steeds groeiende ontevredenheid, niet alleen in militaire en politieke kringen, maar onder

de gehele Spaanse bevolking. Men kan gerust zeggen dat men bij het hoofdkwartier ronduit meer dan genoeg van de hele Italiaanse hulp heeft. De onevenredige verheerlijking van de wapenfeiten der Italianen, de laatlunkendheid van hun leiders, het gedrag der manschappen aan het front, vooral in de kwartieren, de goederensmokkel waaraan dit leger zich te buiten gaat, om nog maar niet te spreken van de andere overtredingen, dit alles maakt dat de Spanjaarden iedere dag minder welwillend tegenover de Italianen staan. Ooggetuigen hebben mij verteld dat er een heftige scène heeft plaatsgehad tussen Franco enerzijds en ambassadeur Cantalupo en generaal Bastiani anderzijds. Het is eveneens voorgekomen dat de Caudillo zich in misprijzende termen heeft uitgelaten ten aanzien van de uit Rome ontvangen hulp; hij heeft zich in deze zin geuit tegenover de commandant van het Condorlegioen. Herhaalde malen heeft hij zich beklagd over het mislukken van bepaalde operaties; volgens zijn mening waren de onderlinge verdeeldheid van de Italiaanse leiders, hun zucht naar ijdele roem en hun overdreven ijdelheid daarvan de oorzaak.²

VonStohrer heeft overigens geen reden voor deze opmerkingen omdat de Spanjaarden net zo'n hekel hebben aan de Duitsers als aan de Italianen. Tijdens een feestmaal te Burgos in april 1938 noemt generaal Yagüe beide volkeren 'roofdieren', maar deze uitval komt hem te staan op veertien dagen arrest.

Het is nu eenmaal een regel der geschiedenis dat het met buitenlandse inmenging in een binnenlandse conflict meestal slecht afloopt en dat degenen die zich hieraan wagen er maar zelden voordeel van hebben. Ook in dit geval hebben de Fransen er, voor zover ik weet, op geen enkele manier baat bij gehad, maar toch zijn er altijd mensen die maar al te graag hun neus in andermans zaken willen steken.

1 Het land van de hartstocht

Wij kennen allen het beeld van Spanje met zijn onregelmatig, hoekig, verwrongen reliëf, zijn rotsachtige bergplateaus en prachtige vlakten. De horizon wordt er door de toppen van de woeste bergen vervormd tot de tanden van een zaag en het woord *sierra* betekent dan ook zaag.

Aan de kust, waar het weer door de zee gunstig wordt beïnvloed, is het goed wonen maar in het binnenland is het klimaat bijzonder hard. Niet meer dan een nauwelijks waarneembare lente vormt er de schakel tussen de twee enige seizoenen, die hemelsbreed van elkaar verschillen en binnen een paar dagen verandert de ijzige koude in een verzengende hitte – een spreekwoord uit Madrid zegt dan ook: '*Seis meses de invierno y seis meses de infierno*' (zes maanden winter en zes maanden hel).

Deze heftige bodem brengt heftige mensen voort; hun gebruikelijke spelen bestaan evenals die van de Romeinen, waarmee zij veel gemeen hebben, uit gevechten van verscheurende dieren en terdoodveroordelingen. Evenals in het oude Rome, zijn ook in Spanje bloedige arena's het middelpunt der steden.

Dit is het land der grote mystici waar tegelijk ook de meeste anarchisten wonen. De Spanjaard wijdt zich met evenveel vervoering aan de godsdienst als aan het atheïsme. Op blote voeten en met geketende enkels loopt men in de processies mee om meteen daarna de kerken in brand te steken en de priesters op de brandstapel te werpen. Een Spanjaard loopt altijd achter een pastoor aan, hetzij om hem op vrome wijze te volgen, hetzij om hem met veel plezier levend te roosteren.

Dit volk voelt te diep om gematigd te kunnen zijn; hier regeren de hartstocht, de onverdraagzaamheid en het fanatisme.

Hoewel alle burgeroorlogen gruwelijk zijn, onderscheidt de Spaanse zich bovendien nog door wreedheid en overtreft zelfs de verschrikkingen van de Franse revolutie. Net als deze en de opstand in de Vendée duurt hij drie jaar en in beide gevallen bedraagt de bevolking vijftientwintig miljoen, maar in Spanje vallen er vijf à zes maal zoveel slachtoffers. En dit trieste record zal nog worden gebroken.

2 De nationalisten

De troepen van Franco hebben stellig veel wreedheden begaan en hun represaillemaatregelen zijn meestal verschrikkelijk. In 1938 bericht de Duitse gezant Eberhard von Stohrer: 'De gevangenen zijn overvol. In die van Salamanca, berekend op veertig gevangenen, bevinden zich meer dan duizend mensen.' De toestand is nog erger dan in Frankrijk na de bevrijding in 1945, toen het aantal gevangenen vier tot vijf maal groter was dan de capaciteit van de gevangenen eigenlijk toeliet.

Als de nationalisten een veroverde stad binnentrekken wordt ieder die medeplichtig is geweest aan de afschuwelijke daden der revolutionairen voor een buitengewone rechtbank geleid, snel veroordeeld en met de meeste spoed doodgeschoten. Op 10 augustus 1936 wordt de inname van Badajoz gevolgd door een ware slachting; *Le Temps* van de 17e schat dat er 'twaalfhonderd personen gefusilleerd zijn die zich aan verschillende misdrijven hebben schuldig gemaakt.'

Na de bevrijding van het Alcázar van Toledo, drongen Marokkaanse troepen het ziekenhuis van San Juan binnen waar de anarchisten hun toevlucht hadden gezocht en dat ze bleven verdedigen. Geen der soldaten van het volksleger werd gespaard, zelfs niet de gewonden en verpleegden, en toen de geneesheer-directeur tegen deze afslachting wilde protesteren werd ook hij doodgeschoten.

Vooraf de moord op García Lorca maakt in de hele wereld diepe indruk. De grote dichter Federico García Lorca, die zijn land in de hele wereld beroemd maakt, is geen lid van een bepaalde partij, maakt geen deel uit van het volksleger, en draagt geen uniform. Hij is alleen uiterst links en staat bekend om zijn sympathie voor de revolutionairen.

In augustus 1936 heeft hij zijn toevlucht gezocht in een buitenhuisje in de omgeving van Granada. Volgens sommigen op de 13e, volgens anderen op de 19e wordt hij door soldaten van Franco ontvoerd en men veronderstelt dat het de Guardia Civil was die zich wilde wreken over de spottende opmerkingen die hij ten aanzien van hen had gemaakt. Binnenlandse conflicten zijn uitmuntende gelegenheden om persoonlijke geschillen op te lossen. Het is een feit dat García Lorca is verdwenen; men heeft zijn lijk nooit teruggevonden en weet zelfs niet waar hij begraven ligt. Op 20 augustus werd door het fascistische dagblad van Granada gemeld dat hij gefusilleerd was, maar toen de schrijver H. G. Wells in 1945 Franco hieromtrent vragen stelde, antwoordde deze: 'Een geval Lorca is mij onbekend.'

Verschillende berichten maken melding van mishandeling en zo beschrijft Antonio Bahamonde een scène waarvan hij ooggetuige zou zijn geweest: 'Een vrouw van veertig jaar, met kettingen om

haar enkels zodat zij zich slechts met sprongen kon voortbewegen, werd gedwongen een bos takken te vervoeren waarna zij gedwongen werd deze weer terug te dragen naar de plaats waar ze oorspronkelijk gelegen hadden; daarna pas gaf men haar eten.'

Helaas kan niet ontkend worden dat er nog ergere martelingen zijn voorgekomen.

In de Baskische provincies treffen de strafmaatregelen zelfs de geestelijkheid. Beschuldigd van 'samenwerking met de roden', worden 278 geestelijken en 125 nonnen naar een ander deel van Spanje verbannen en 16 priesters ter dood gebracht. Korte tijd nadat de paus hem hierin persoonlijk was voorgegaan, wordt hier tegen heftig geprotesteerd door de primate van Spanje, kardinaal Gomá en niet alleen het Vaticaan houdt zich met deze excessen bezig maar ook de Italiaanse gezant, Roberto Cantalupo, zegt Franco hoe hij erover denkt. Diens antwoord zou geluid hebben: 'Ik ben een militair. Rood Spanje is evenzeer mijn vaderland als wit Spanje. Noch ik noch mijn officieren geven bevel tot deze schietpartijen. Wij trachten ze te verbieden maar dat is niet altijd gemakkelijk omdat de geweren vanzelf afgaan.'

Als men zich vergevensgezind zou willen tonen, zouden het dus alleen maar 'overtredingen' zijn geweest, maar er hebben zich zoveel van deze overtredingen voorgedaan dat men wel moet aannemen dat ze voortkwamen uit een bepaalde mentaliteit. Wij herkennen hier de opvattingen van diegenen die in naam van 'het geloof' of van 'het heil des vaderlands' de uitroeiing van de 'ketter' of van de 'muiters' verlangen. In Frankrijk had zich iets dergelijks voorgedaan bij de 'kruistocht tegen de Albigenzen' waardoor in de dertiende eeuw de Languedoc werd geteisterd en ook tijdens de bloedige opmars der republikeinse legers door de katholieke Vendée in 1793 en 1794.

Het meest markante voorbeeld is wel dat van een Spaans generaal aan wie men op zijn sterfbed vroeg of hij zijn vijanden kon vergeven. 'Mijn vijanden? Die heb ik niet. Ik heb ze allemaal doodgeschoten.'

3 De 'Roden'

Hetgeen door de Francotroepen begaan is, een leger dat zich zo graag gedisciplineerd en beschaafd noemt, zou niet te rechtvaardigen zijn indien er — helaas — in het optreden van de tegenpartij geen verontschuldigungen voor gevonden zouden kunnen worden.

Ik wacht mij ervoor te zeggen dat dit de regeringstroepen waren. De arme regering te Madrid is meestal in het geheel niet betrokken bij de gruweldaden die ik nu ga opsommen en als zij ervan op de hoogte kwam, heeft zij ze betreurd en ze dikwijls getracht te beperken.

Ik zal mij er nog meer voor hoeden van 'republikeinen' te spreken omdat men de republiek vooral niet moet betrekken bij de afschuwelijke gebeurtenissen die zich in haar naam voltrokken hebben: deze misdaden zijn begaan door elementen die haar beweerden aan te hangen; ellendelingen die zich achter haar verscholen om een gedeelte van de wereldopinie op een dwaalspoor te brengen.

Een overtuigd democraat, de Amerikaan Bowers, bericht: 'De officiële autoriteiten waren niet in staat zich te verzetten tegen de extremisten en het grauw dat gevormd wordt door de onderste lagen der bevolking in de grote steden... Een van mijn vrienden, de president van de republiek, Manuel Azaña, toonde een volkomen machteloze woede.' Hij voegt hieraan toe: 'Omdat er eigenlijk geen regering bestaat, dringen misdadigersbenden, die deel uitmaken van de politie, met echte of valse vorderingsbevelen 's nachts de huizen binnen waar ze aan het plunderen slaan of zelfs aan het moorden.'

Politieagenten en misdadigers zijn dezelfde mensen. De terreur is de terreur van de onderwereld. Er bestaat voor niemand meer enige zekerheid; 'verdacht' zijn betekent gearresteerd worden en gearresteerd worden betekent in de wachtkamer van de dood geworpen te worden. Op 23 augustus 1936 in Madrid, op 29 september in Bilbao, op 10 oktober in Valencia... worden alle politieke gevangenen, alle, gefusilleerd.

Ook als men voor het gerecht moet verschijnen is men zijn leven niet zeker. Het 'revolutionaire tribunaal' kent geen regels omtrent de procedure noch omtrent de rechtsnorm en weigert iedere vorm van verdediging. Binnen zes à tien minuten zet men iemand reeds tegen de muur en zelfs vrijspraak betekent geen veiligheid. Het gebeurt herhaaldelijk dat ongelukkigen die vrijgesproken zijn bij het verlaten van de zaal door de wachters neergeschoten worden.

Vaak worden de terechtstellingen midden in het publiek voltrokken en zo worden in Jaén de bisschop en zijn oude zuster op het kerkplein door een vrouwelijke soldaat van het volksleger neergeschoten in tegenwoordigheid van een menigte van tweeduizend woedende mensen.

Vaak worden de terechtstellingen voorafgegaan door folteringen. Op 19 juli 1936 wordt de opstandige generaal Paixot, ondanks het feit dat hij zich overgegeven heeft, in Málaga gefusilleerd nadat men hem tijdens een speciale plechtigheid de geslachtsdelen had afgesneden. In dezelfde stad worden omstreeks dezelfde tijd bij een zekere dokter Borch de ogen uitgestoken 'omdat hij oogarts was.'

Hetzelfde lot onderging een jongeman uit Alcázar de San Juan, die daarna gedood werd 'omdat hij als bijzonder vroom bekend stond.' In deze stad worden ook achthonderd mensen in een mijnschacht geworpen die daarna onmiddellijk wordt bedekt en dichtgemetseld.

In vele provincies worden mensen levend begraven of verbrand.

In Almería worden de gevangenen op de volgende wijze mishandeld: men bindt hen aan handen en voeten, werpt hen in een poel, houdt hun hoofd onder het zoute water en haalt hen eruit als zij bijna gestikt zijn.

Op 24 juli wordt de gevangenis van Arahall met benzine overgoten en in brand gestoken zodat vijftientig gevangenen verast worden.

In een boerendorp in Andalusië wordt op 24 juni 1938 de seminarist Francisco Arias Antequera een hele dag geïsolated door soldaten van het volksleger die elkaar aflossen. Kort voordat hij vroeg in de morgen sterft, smeekt hij om wat drinken waarop men hem urine gemengd met zout geeft.

Zoals bij alle afgrijpselijke gebeurtenissen die tijdens de revolutie plaatsvonden, onderscheiden vooral de vrouwen zich door hun fanatisme en de kwaadaardigste onder hen kennen vrijwel geen grenzen. Een getuige, Lucien Maulvaut, schrijft: 'O, de vrouwen! Zij zijn het die ons tot moord en doodslag drijven.'

Soms worden de gevangenen gek. Politieagenten zijn niet meer in staat de tonnen die zij moeten bijwonen, te verdragen. De Belgische gezant in Madrid vertelt dat de gendarmes die belast waren met de bewaking van de ambassade, op hun beurt asiel kwamen vragen voor zichzelf en hun families 'waardoor zij vluchtelingen in plaats van bewakers werden.'

Bowers weet met zekerheid te vertellen dat 'men in Barcelona zelfs de graven van de priesters schond.'

Het is doelloos alle wreedheden te vermelden en ik zal dan ook nog slechts twee gevallen aanhalen:

Op 1 oktober 1936 wordt Antonio Díaz del Moral in Ciempozuelos een arena met wilde stieren binnengeleid, nadat hij door de modder gesleurd en gekneveld was. Hij wordt dan van alle kanten door de dieren bestormd en op de horens genomen. Nadat men dit schouwspel moe is, snijdt men hem de oren af, bindt hem achter een auto en sleurt hem naar een afgelegen veld waar men hem aan een boom bindt en doodt door middel van schoten die langzaam, één voor één afgevuurd worden om zijn doodstrijd zo lang mogelijk te laten voortduren.

Op zekere dag kloppen bij de pastoor van Los Navalmorales soldaten van het volksleger aan die hem vragen naar buiten te komen en hem als hij hieraan gevolg heeft gegeven omsingelen zonder een woord te zeggen, maar met een uitdrukking op hun gezicht van mensen die een moord gaan plegen.

De man begrijpt wat hem te wachten staat en zegt onderweg: 'Ik wil lijden voor Christus.'

De soldaten lachen honend: 'Zo, wil jij lijden voor Christus? Goed, je zal lijden zoals Hij geleden heeft.'

Ze ontkleden hem, binden hem aan een paal, geselen hem, zetten

hem een doornenkroon op en laten hem vervolgens azijn drinken.

‘Laster Gods naam, dan zullen we je vergeven.’

‘Mij vergeven? Ik ben het die vergeeft, die jullie vergeeft en jullie zegent.’

Een paar van hen willen hem op een kruis spijkeren maar ze kunnen dat zo gauw niet maken en besluiten hem door middel van gewerschoten om het leven te brengen. Terwijl het vuurpeloton zich opstelt en het geweer aanlegt, maakt de priester voor de laatste keer het kruisteken voor zijn beulen.

4 Er worden valstrikken gezet

In Madrid zoeken allen die zich achtervolgd voelen of vrezen dit te zullen worden een toevlucht in de buitenlandse ambassades. Weldra zijn de verschillende gezantschappen in de hoofdstad overstroomd door duizenden doodsbanige mensen; alleen in de Franse ambassade zijn er al driehonderdvijftig.

Claude Bowers is ervan overtuigd dat sommige diplomaten van kleine neutrale landen hiervan profiteren door winstgevende handeltjes op touw te zetten. Enkele gezantschappen zouden op die manier veranderd zijn in een soort schuilplaats waar men alleen met veel geld terecht kon.

Een stel revolutionairen voelt ook wel iets voor zo'n onderneming en vat het plan op een zogenaamde ‘ambassade van Siam’ te openen. Op een paar discrete advertenties wordt gereageerd door mensen die op schandelijke wijze beroofd worden voordat zij natuurlijk toch aan de vuurpelotons worden overgeleverd.

Voor mensen die willen vluchten wordt nog een andere ingenieuze val gezet: onder een huis in de voorstad Usera graaft men een soort tunnel en verspreidt het gerucht dat deze naar de nationalistische linies voert. Een aantal radeloze mensen betaalt grote sommen gelds om van deze ‘tunnel’ gebruik te kunnen maken, maar als zij, een voorwerp van waarde of dierbaar aandenken in de hand geklemd, bij de ingang van deze onderaardse gang komen, staan zij plotseling tegenover hun moordenaars die uit het duister opduiken.

Na afloop van de oorlog vindt men daar zeventenzestig lijken en minstens dit aantal mensen zijn dus het slachtoffer geworden van deze ‘tunnel des doods’.

5 De Tsjeka grijpt in

De meeste daden waarover ik heb gesproken zijn het werk van bendes die op eigen initiatief handelen, zonder dat zij ooit ergens voor gestraft werden. De ‘officiële’ of in ieder geval officieuze organisaties van de communisten en anarchisten gaan op veel systematischer wijze te werk. Zij hebben hun eigen politie, rechtbanken en

gevangenissen, waarin men volgens de laatste methoden, voorgeschreven door de agenten van de Moskouse Tsjeka, te werk gaat.

In februari 1939, na de val van Barcelona, vaardigt het Franse parlement een officiële commissie van onderzoek af, onder voorzitterschap van de radicaal-socialistische afgevaardigde Vincent Badie. Na zijn terugkeer in Parijs brengt deze verslag uit aan zijn collega's in de Kamer waarover *Le Temps* van 18 februari schrijft: 'Hij licht hen in omtrent het resultaat van zijn onderzoekingen, vooral betreffende de strafmethoden tijdens de heerschappij der revolutionairen; hij heeft volledig bevestigd hetgeen reeds bekend was over het bestaan van "speciale kerkers" en folterkamers, ingericht volgens het voorbeeld van de Russische geheime politie.'

Eveneens in Barcelona, vertelt Hugh Thomas, 'zijn de speciale gevangenissen, vooral die van San Juan, het toneel van vreemdsoortige martelingen welke door Edgar Poe bedacht zouden kunnen zijn. Onder andere was er een bolvormige kamer, geheel zwart geverfd met in het hoogste punt één enkele lamp die een gevoel van duizeling veroorzaakte, waardoor de gevangenen gek werden.'

In Madrid waren minstens twintig Tsjekagroepen van uiteenlopende om niet zeggen tegenstrijdige politieke richting. Een Russisch commissaris genaamd Orloff liet de tuchthuizen op een zeer bijzondere manier inrichten. In cellen die zó laag waren dat men er nauwelijks rechtop in kon staan verblindden reusachtige elektrische lampen, voorzien van reflectoren, de gevangenen, terwijl een voortdurend lawaai hen doof maakte, waarbij natuurlijk nog de gebruikelijke afranselingen, ijsbaden, en martelingen met gloeiend ijzer kwamen.

Op 23 april 1937 schrijven twee socialistische bladen uit de hoofdstad, *El Socialista* en *Castilla Libre*, over wat zij noemen de 'schandalen van Murcia'. Volgens hen werden daar in speciale gevangenissen van de communistische partij 'socialistische soldaten van het volksleger gevangengehouden en op wrede wijze gefolterd'.

Na Barcelona, Madrid en Murcia is het Valencia, waar men niet alleen gebruik maakt van de 'electrische stoel' of de 'ijskamer' maar bovendien van een bijzonder ingenieuze uitvinding: *la caja de los ruidos*, de kooi van het lawaai. Het is een soort manshoge kist, waarin men het slachtoffer opsluit en omringt met een hels concert van bellen en klokken dat na verloop van tijd de indruk wekt dat men levend gevild wordt en bedekt met gloeiende kolen.

6 Een verschrikkelijke balans

Hugh Thomas schat dat het totaal aantal slachtoffers 40 000 bij de fascistten en 86 000 bij de roden is en volgens het huidige ministerie van buitenlandse zaken zouden de wederzijdse verliezen respectieve-

lijk 20 000 en 150 000 bedragen hebben. Men mag aannemen dat de waarheid, zoals gewoonlijk, in het midden ligt en de cijfers naar alle waarschijnlijkheid 30 000 tot 35 000 bij de Francotroepen en 110 000 tot 115 000 bij de republikeinen bedragen.

Meer nog dan de vele doden zijn het de talloze martelingen die indruk maken en waarvan helaas gezegd dient te worden dat zij bijna alle volgens systeem van één kant kwamen.

Reeds tijdens de oorlog kwam de wereldopinie hier diep van onder de indruk, waarop in Madrid een manifest werd gepubliceerd dat de beschuldigingen ontkende en dat ondertekend was door schrijvers, doktoren en professoren zoals dr. Marañón en de filosoof Ortega y Gasset; allen figuren die van het begin af door iedereen als oprechte republikeinen geacht werden. Later heeft elke mede-ondertekenaar die naar het buitenland had weten te vluchten, zijn instemming echter ontkend en gezegd deze onder dwang te hebben gegeven. Zij hebben bevestigd dat de misdrijven waren voorgekomen en er nog nieuwe bijzonderheden aan toegevoegd.

Dit alles stelt de regeringstroepen op onevenredige wijze in het ongelijk en de arme Spaanse republiek, die in feite geen schuld draagt aan deze misdaden buiten haar medeweten begaan, zal haar zwakte duur moeten betalen.

Want al deze ellende wordt veroorzaakt door zwakheid. Het grote verschil in wreedheid tussen beide partijen vormt nog geen bewijs voor een beter of slechter karakter van de betrokkenen en wordt niet veroorzaakt door een verschil in aard maar door een verschil in structuur. Aan beide zijden kwamen fanatisme en haat voor, maar het verschil was dat er aan de ene zijde orde heerste, terwijl aan de andere zijde de anarchie de baas was. Bij de ene partij werd het beest in de mens in zijn bewegingsvrijheid beperkt en bij het andere kamp genoot dit volkomen vrijheid. Het verschil tussen beschaving en barbaarendom wordt nooit door iets anders gevormd dan door een bepaalde mate van discipline.

25 | *Zware strijd om Teruel**1 Er komt een zeker evenwicht in de situatie*

De buitensporige eisen, de onverzoenlijkheid en het fanatisme van beide partijen maken dat iedere vorm van overeenkomst onmogelijk wordt.

Omdat iedere overgave gevolgd wordt door een bloedbad, zal een ieder weigeren zich over te geven en vechten tot in de dood. In de loop van deze drie jaren oorlog zal er niet één snelle capitulatie zijn, dat is ondenkbaar: de overwonnenen vechten tot de laatste kogel, omdat zij, zelfs indien zij de wapens neer zouden leggen, tóch tot de laatste man toe neergeschoten zouden worden.

De enige oplossing is een eindeloze, uitzichtloze strijd. Zal deze oorlog voortduren totdat de laatste Spanjaard uitgeroeid zal zijn? Moreel gesproken schijnt er geen uitweg meer te zijn.

In aardrijkskundig opzicht lijkt de situatie nu stabiel. Na een jaar van bloedige strijd is de eerste dagen van december 1937 een onevenredige verschuiving van posities het enige resultaat van de geweldige krachten die beide partijen onder bloedige verliezen verspild hebben. Van de 500 000 km² oppervlakte die Spanje telt, bezetten de nationalistes er 300 000; de overige 200 000 hebben echter de rijkste hulpbronnen. De drie belangrijkste steden, Madrid, Barcelona en Valencia, zijn in handen van de revolutionairen; de overige zes grote steden zijn hun ontvallen: Sevilla, Córdoba, Bilbao, Zaragoza, Málaga en Burgos. Daar de ontwikkeling van Asturië het aanvankelijke verschil met Catalonië compenseert, begint ook de wapenproductie in evenwicht te komen.

Ook de strijdmachten zijn nu ongeveer even sterk: volgens een rapport van de Duitse generale staf zou Franco op 1 december 1937 over 582 000 man beschikken, bestaande uit 600 bataljons infanterie, een divisie cavalerie, 250 stuks artillerie en 400 vliegtuigen, terwijl 200 bataljons infanterie en 70 stuks geschut een strategische reserve vormden die klaarstond om in te grijpen op die plaatsen waar gevaar dreigde.

De revolutionairen hebben hun leger duchtig gereorganiseerd. Door de nood hiertoe gedwongen hebben zij opleidingsscholen gesticht en een kader gevormd. Zij zouden 450 000 man hebben met 360 vliegtuigen en 240 stuks geschut, waarbij men echter nog de Internationale Brigades, bestaande uit 80 000 tot 100 000 goedge-

oefende soldaten, moet bijtellen. Hun aantal wordt echter steeds kleiner; nadat zij met de harde werkelijkheid zijn geconfronteerd is het vurige antifascistische enthousiasme van de eerste dagen spoedig gedoofd. Vele buitenlandse vrijwilligers keren moe en ontgoocheld naar hun land terug; men strijdt werkelijk slechts zo langdurig en zo hardnekkig voor zichzelf en voor zijn eigen land. Niettemin zijn deze troepen in de strijd van groot belang geweest en omdat ook de moed aan beide kanten even groot is, ontstaat er een zeker evenwicht der strijdkrachten.

Franco is zich terdege bewust van de versterking der vijandelijke strijdkrachten. Aangezien hij vreest dat zij hem weldra voorbij zullen streven, besluit hij met inzet van al zijn krachten definitief Madrid in handen te krijgen, waar de steeds sterker geworden vijandelijke stellingen een frontale aanval zoals in de herfst van 1936 onmogelijk maken. Nu hij over een groter aantal troepen beschikt, zou hij kunnen overgaan tot een aanval op de vleugels, teneinde de vijand te omsingelen. Hiervoor concentreert hij grote hoeveelheden infanterie en artillerie voor de hoofdstad.

Terwijl hij met deze voorbereidingen bezig is, komen er verontrostende berichten binnen: op een ander punt aan het front, op 315 kilometer afstand, heeft de vijand een offensief ontketend dat hem al gauw in een zeer ernstige situatie brengt.

2 Teruel gevallen

In Aragón, ten zuiden van Zaragoza, ongeveer halverwege ten noorden van de weg Madrid-Valencia, vormen de nationalistische linies een vrij sterk vooruitgeschoven punt om Teruel.

Teruel is een stadje van veertienduizend zielen, een belangrijk administratief centrum, zonder grote politieke waarde, maar gunstig gelegen op een heuvel midden op een hoogvlakte aan een kruispunt van belangrijke wegen. Het feit dat dit punt door de fascistten bezet gehouden wordt, dwingt hun tegenstanders lastige omwegen te maken en belemmert hen in hun verbindingen.

Wetende dat de Caudillo zijn aandacht op Castilië heeft gericht, maakt de republikeinse commandant van de gelegenheid gebruik om een grootscheepse operatie te organiseren met als driedig doel dit hinderlijke bastion te veroveren, de bedreigde hoofdstad te ontlasten en een succes te behalen dat hen weer moed zou geven.

Het plan is des te intelligenter daar het relatief bezien gemakkelijk uitvoerbaar schijnt te zijn, omdat de plaats door zijn ligging gemakkelijker kan worden aangevallen dan verdedigd en men bovendien weet een vrij zwak garnizoen tegenover zich te hebben. Alles doet dus veronderstellen dat het een volledig succes zal worden.

De verwachte overwinning zou juist op het gewenste moment

komen en zou de regering weer enig aanzien geven in de provincie Catalonië waar haar gezag steeds minder wordt. Om duidelijk uit te laten komen wiens verdienste dit zal zijn, zullen er uitsluitend Spaanse troepen ingezet worden en geen Internationale Brigades.

Er wordt een leger van niet minder dan honderd- tot honderdtienduizend man op de been gebracht – dat onder bevel staat van energieke leiders waaronder de vroegere officier van de monarchie, generaal Rojo, die zich bij de republiek heeft aangesloten, en die wij reeds zijn tegengekomen bij het beleg van het Alcázar.

De troepen van Franco bestaan uit niet meer dan negen- tot tienduizend man die worden aangevoerd door een Spanjaard met een Franse naam, kolonel Rey d'Harcourt.

De operatie is goed voorbereid; er zal een omtrekkende beweging gemaakt worden om Teruel als het ware in een tang te grijpen en deze lastige punt eenvoudig af te knippen. Rojo gaat op dezelfde wijze te werk als enkele maanden tevoren zijn collega Pozas voor Zaragoza: zonder enige voorbereiding van artillerie of vliegtuigen, zodat de aanval een volledige verrassing zal zijn.

Als de soldaten van het volksleger op de ochtend van 15 december plotseling uit hun stellingen tevoorschijn komen en in gesloten gelederen, vastberaden en goed gewapend, optrekken, zien de nationalistische genoodzaakt in allerijl op de stad zelf terug te trekken en zijn weldra omsingeld. Na twee dagen geven zij de 'Muela di Teruel', de 'tand van Teruel' prijs, de bergrug die de kleine stad beheerst. Deze wordt nu van dichtbij gebombardeerd en onophoudelijk bestookt door talrijke, overvloedig van munitie voorziene batterijen. Het beleg is begonnen en aan de afloop schijnt geen twijfel te bestaan.

Wanhopige oproepen bereikten Franco, die echter meerdere dagen weifelt; ten eerste omdat hij traag is in het nemen van beslissingen en ten tweede omdat hij liever geen afstand doet van alles wat hij nu juist voor Madrid heeft georganiseerd. Hij aarzelt nogmaals een offer te brengen zoals voor Toledo dat hem zo duur is komen te staan. Zal hij zich, voor een tweede Alcázar van ogenschijnlijk minder morele waarde, een tweede maal de gelegenheid om zich van de hoofdstad meester te maken laten ontgaan?

De Duitsers en Italianen raden hem aan zich niet van zijn plan af te laten brengen en dringen erop aan Teruel als een zaak van minder belang en Madrid als het allerbelangrijkste doelwit te beschouwen; helaas moeten zij echter vaststellen dat hij nooit een centimeter terrein verloren wil laten gaan.

Op 20 december schrijft graaf Ciano in zijn dagboek: 'De berichten uit Spanje zijn niet geruststellend. Franco heeft niet het minste inzicht omtrent het geheel der militaire operaties. Hij ziet slechts het terrein, hij ziet de vijand niet.' Het lijkt geen twijfel dat de jonge Italiaanse minister met deze woorden de kritiek van zijn

driftige schoonvader, die er een gewoonte van maakt anderen lessen op het gebied der strategie te geven, herhaalt.

Enige dagen later neemt de Generalísimo zijn besluit. Na lang nadenken komt hij toch tot de conclusie dat een nederlaag bij Teruel, zowel in het binnen- als in het buitenland, zijn prestige zou schaden en geeft bevel twee legerkorpsen naar Aragón te sturen: die van generaal Varela en van generaal Aranda, die allebei tot zijn beste medewerkers behoren.

Terwijl deze hulptroupen onderweg zijn, doorbreken de troepen van Rojo op eerste kerstdag de oude ringmuren, dringen door tot in de stad en maken zich meester van de eerste blokken huizen terwijl vierduizend man, militairen en burgers, zich verschansen in het hoge deel rondom het regeringsgebouw en het klooster van Santa Clara, waar zij verbeten de strijd voortzetten.

Op 29 december zijn de regimenten van Varela en Aranda tot op drie kilometer van Teruel gevorderd, waarna zij onmiddellijk tot de aanval overgaan doch met zware verliezen worden teruggeslagen.

Dan begint de veldslag die misschien wel de verschrikkelijkste is geweest uit heel deze wrede oorlog. Het is midden in de winter; er heersen de meest barre weersomstandigheden die men zich maar voor kan stellen. Teruel is bekend om zijn strenge klimaat, het is de koudste plaats van Spanje en dit jaar daalt de thermometer er tot achttien graden onder nul. Men strijdt in opwaaiende sneeuwmassa's, sneeuwstormen en ijskoude rukwinden. De Marokkanen sterven als vliegen en de met lijken en ijsblokken bezaaide ruïnes vormen het decor van een toneel uit het boek *Openbaringen* dat zich afspeelt op de poolvlakte.

Niettemin bieden tweeduizend overlevenden, achter brokstukken zwartgeblakerde muur, zonder levensmiddelen, zonder geneesmiddelen, zonder water en zonder vuur, nog steeds weerstand.

Op enkele honderden meters afstand blijven de ontzettingstroepen stuiten op dermate hardnekkig verdedigde versterkingen dat zij er ondanks herhaalde aanvallen niet in slagen deze te doorbreken. Aan drie zijden vechten belegeraars, belegerden en belegeraars-belegerden onder onmenselijke omstandigheden en met onmenselijke verbetenheid.

Na een beleg van vierentwintig dagen, dat tot de meest verschrikkelijke uit de hele geschiedenis behoort, besluit kolonel Rey d'Harcourt eerst op 8 januari zich over te geven, nadat hij de verzekering heeft gekregen dat hij en zijn manschappen een vrije aftocht zouden krijgen en de burgers ontzien zouden worden.

De mensen die te voorschijn komen zien er uit als geesten; de vrouwen zijn nauwelijks meer in staat een glas water te vragen.

3 Teruel heroverd

Het bericht van de val van Teruel wordt door het rode Spanje begroet met wat *Le Temps* van 14 januari noemt 'een golf van enthousiasme'. Het baart in de hele wereld groot opzien en wordt volkomen terecht beschouwd als een grote republikeinse overwinning.

De strijd is echter nog niet geëindigd; de fascistten willen revanche nemen en de verloren gegane stad heroveren. Zij geven het gevecht allerm minst op en voeren versterkingen aan, waaruit de regeringstroepen opmaken dat er nieuwe aanvallen op komst zijn en bij wijze van voorzorgsmaatregel de nog achtergebleven burgerbevolking naar Catalonië laten evacueren.

Inderdaad komt het weldra weer tot verbitterde gevechten en begint een tweede beleg met even rampzalige gevolgen, waarbij de rollen ditmaal echter zijn omgedraaid. De Caudillo laat zware Italiaanse artillerie aanrukken, die de verdedigingslinies onophoudelijk bestookt, zodat deze tenslotte op 17 januari onder dit moordende vuur bezwijken. Zullen Franco's troepen de stad weer innemen?

Op 19 januari slagen de te hulp geroepen Internationale Brigades erin de republikeinse situatie weer te herstellen, want hoewel zij de *Muela* van Teruel onder de druk van de numerieke en materiële overmacht van de tegenstander moeten ontruimen, weten zij onder de stadswallen stand te houden en kunnen tussen 25 en 27 januari door middel van tegenaanvallen zelfs een aanzienlijk stuk terrein herwinnen.

Enige dagen daarna schijnt de strijd verloren voor de nationalistten. Hun bondgenoten zijn hier ongerust over maar Franco antwoordt op zijn gebruikelijke kalme wijze op hun vragen. Von Stohrer zegt op 1 februari: 'Onze opmerkingen konden hem op generlei wijze verontrusten; naar zijn mening was de situatie zeer gunstig. "De vijand gaat voort zijn reserves te verbruiken in de hel van Teruel", waren zijn woorden. Hij zei voortdurend bezig te zijn met de voorbereiding van een grootscheepse actie waarmee hij de stad zou heroveren.'

Inderdaad wordt op 6 februari met deze operatie begonnen en een dag later kan het verzet als gebroken worden beschouwd. Nog enkele dagen worden er wanhopige pogingen gedaan, dan slagen op 17 en 18 februari Varela en Aranda er achtereenvolgens in een omtrekkende beweging te maken en op 20 februari dringen hun voorhoeden de eerste huizen binnen.

Niettemin weten de regeringstroepen aan de omsingeling te ontkomen. In een laatste uitval slaan zij zich door de vijandelijke linies; het is bewonderenswaardig hoe zij er vrijwel in hun geheel doorkomen. De 21e bezetten Franco's troepen opnieuw dat wat er van

de stad was overgebleven: zwartgeblakerde puinhopen, een opeenstapeling van afgebrokkelde stenen, een massa verwrongen ijzer.

De strijd om Teruel heeft zeventenzestig dagen geduurd. Er zijn 30 000 doden gevallen, 10 000 bij de 'witten' en 20 000 bij de 'roden', die bovendien 16 000 man in krijgsgevangenschap gevoerd zagen, terwijl dit aantal bij de tegenstander 12 000 bedroeg.

4 Deze veldslag heeft ernstige gevolgen

Deze langdurige, bloedige, wisselende strijd bewijst vooral dat de kracht van de republikeinen aanzienlijk vermeerderd is, hetgeen diepe indruk maakt op de bondgenoten van Franco, die vrezen dat dit uiteindelijk weleens zijn nederlaag kan betekenen.

Natuurlijk zijn de reacties het heftigst in Italië waar men zich bezorgd afvraagt wat in dit geval het lot zou zijn van de grote fascistische troepenmacht die daar op goed geluk in de strijd is geworpen.

Het dagboek van graaf Ciano weerspiegelt de ongerustheid van Rome als hij op 14 januari 1938 schrijft: 'Ik heb mijn bezorgdheid niet verborgen. Ik ben van mening dat de roden in de loop van de winter sterker zijn geworden. Een op handen zijnde offensief, gepaard gaande met een verschuiving van het nationaal front, zou mij niet verbazen. Wat zou er dan gebeuren met onze dertigduizend soldaten in Spanje? Naar mijn mening is de huidige situatie onhoudbaar. Er moet een besluit genomen worden: definitief doorstoten of op handige wijze terugtrekken, tevreden met het feit dat wij de overwinningen van Málaga en Santander op onze naam hebben gebracht.'

De 24e overweegt hij een onderhoud tussen de Duce en de Caudillo te organiseren en op 29 januari komt hij nogmaals op dit onderwerp dat hem voortdurend bezighoudt terug: 'Er moet een einde gemaakt worden aan dit Spaanse avontuur.'

De Duitsers bekijken de zaak op een heel andere manier. Zij hebben veel minder manschappen gezonden en hun prestige niet in de waagschaal gesteld. Maar vooral dient het voortschrijden van de oorlog hun geheime plannen. William Shirer heeft het juist uitgedrukt: Adolf Hitler wilde geen volledige overwinning van Franco, hij wantrouwde hem, verwachtte niets van hem en de toekomst zal hem daarin gelijk geven. Wat de Führer wenst is de uitputting van de Spanjaarden, vermindering in aantal van 'zijn goede vrienden' de Italianen, verzwakking ook van de Fransen, met al het materieel dat zij op zo onbedachtzame wijze in de strijd hebben ingezet.

Zijn slinksheid wordt bewezen door een artikel, gepubliceerd door het revolutionaire blad *The International Brigades*. In juli 1938 beklagt de nationalistische ambassadeur te Berlijn, de markies van Magaz, zich over het feit dat de naziregering bewust de verkoop

van wapens aan republikeins Spanje toelaat. Hij geeft details, namen, data, cijfers. Firma's uit Düsseldorf en andere steden hebben overeenkomsten gesloten met China en Griekenland, doch in werkelijkheid met agenten van de autoriteiten in Valencia. Het is onmogelijk dat Goering hiervan niet op de hoogte is! Wanneer hij deze handel toestaat, is dat om de oorlog voort te laten duren.

Zelfs in Engeland begint men te geloven in een mogelijke overwinning der republikeinen. Dit land, dat de zaken altijd nuchter bekijkt, overweegt nu zijn politiek ten aanzien van Spanje, of liever gezegd van beide Spanjes, te herzien.

In Frankrijk, waar toch een gematigd-radicaal ministerie onder voorzitterschap van Camille Chautemps het vooruitstrevender ministerie van Léon Blum heeft opgevolgd, bestaat een soortgelijke neiging. De linksgeoriënteerde partijen, zelfs de socialistische leden van het kabinet, oefenen pressie uit om ditmaal een openlijke interventie te bewerkstelligen.

In de geheime archieven van het Derde Rijk heeft men een rapport van maarschalk Keitel gevonden, gedateerd 22 maart 1938, waarin het hoofd van de generale staf spreekt over 'de opwellingen van de Franse regering om officieel militair in te grijpen'. Hij stelt het bestaan van deze bedoelingen vast, maar gelooft dat het bij plannen zal blijven. 'De interne onenigheid,' schrijft hij, 'en de zwakheid van de Parijse regering doen niet veronderstellen dat zij bij machte is een dermate belangrijke beslissing te nemen. Het lijkt ondenkbaar dat zij in staat is een dergelijke onderneming ten uitvoer te brengen.'

In Spanje zelf, in de marxistische zone, hebben de ogenschijnlijke overwinning bij Teruel en het duidelijke herstel der laatste maanden het kabinet Negrín gesterkt in zijn voornemen om tot het bittere einde door te vechten.

Zijn positie tegenover het buitenland is bovendien verbeterd door een opzienbarende gebeurtenis: het bombardement van Barcelona op 20 januari 1938.

Op die dag, op het moment dat de mensen om ongeveer twaalf uur uit de kantoren en fabrieken komen, vliegt een eskader, afkomstig van Majorca, laag over de stad en bombardeert de dichtstbevolkte wijken waardoor onder de onschuldige burgerbevolking honderdzestig doden en zevenhonderd gewonden vallen. Ciano schrijft op 8 februari: 'Ik heb het rapport van een ooggetuige ontvangen en dit de Duce ter hand gesteld. Nooit heb ik een dergelijk angstwekkend realistisch verslag gelezen. Toch waren het slechts negen toestellen en heeft de aanval maar anderhalve minuut geduurd. In puin gelegde gebouwen, gestremd verkeer, aan waanzin grenzende paniek...'

Dit strategisch onverantwoorde bombardement werd uitgevoerd door Italiaanse vliegers die dit, evenals hun Duitse collega's in het

geval van Guernica, ook zonder medeweten van het Spaanse opperbevel gedaan hadden. Een woedende Franco vraagt om uitleg aan Rome dat daartoe evenmin opdracht gegeven schijnt te hebben en de operatie schijnt dus ter plaatse georganiseerd te zijn. In ieder geval is men overal ter wereld diep getroffen door deze overbodige en wrede massamoord.

Verontrust over dit alles, gaat de Caudillo over tot interne reorganisatie, ontbindt de tot op dat moment bestaande militaire Junta en vervangt deze door een werkelijk ministerieel kabinet, dat hij samenstelt uit specialisten en vooraanstaande personen. Het wordt steeds meer een normale regering, waaruit blijkt dat deze voorzichtige man de groeiende moeilijkheden van het moment begrijpt.

Vrijwel iedereen is er zich van bewust dat het lot van beide partijen nog niet beslist is.

26 | *Veelvuldige pogingen tot onderhandeling en bemiddeling*

1 Onrust heerst alom

Omstreeks half juli 1936 leek de internationale situatie reeds gespannen en scheen het steeds moeilijker te worden de vrede te bewaren. Italië beklagde zich erover dat zijn 'wettige' aanspraken niet erkend werden en Mussolini legde steeds meer verklaringen af, die overigens meer opzienbarend dan werkelijk gevaarlijk waren. Vooral nazi-Duitsland verwekte ongerustheid omdat Hitler het niet bij woorden liet maar op de meest onbeschofte manier tot daden overging. Hij had het verdrag van Versailles verscheurd, het pact van Locarno opgezegd, het Rijnland weer bezet, een grootscheepse herbewapening op touw gezet en Oostenrijk opgeëist. Duitsland bedreigde openlijk zijn bureu. De Duce bleef tenminste nog een beetje binnen de perken maar de Führer was absoluut niet voor rede vatbaar en het Duitse gevaar nam voortdurend toe. Ieder voorzag dat er op een gegeven moment een dam tegen opgeworpen moest worden, hoewel niemand werkelijk iets deed.

In Spanje steekt eerst een gevaarlijke anarchie de kop op, vervolgens breekt het onvermijdelijke verzet uit dat op zijn beurt weer gevolgd wordt door een marxistische revolutie, waarna een onsamenhangende opcenvolging van buitenlandse interventie en contra-interventie de verwarring ten top doet stijgen. Europa schijnt aangestast te zullen worden door een algehele berocring die alleen nog maar door de aarzeling van de aanstichters wordt vertraagd.

De situatie wordt steeds ingewikkelder. Behalve Danzig, het Donaubekken, de Sudeten en andere ontvlambare punten, wordt er op 17 juli 1936 plotseling een nieuw kruitvat ontdekt waarvan Engeland tracht het explosiegevaar te beperken door middel van het 'Londens Comité'. Omdat het Westen te verdeeld is, leidt de vergadering tot niets, zodat het verstandige Engelse plan geen enkel resultaat zal hebben.

De Franse schrijver Georges Bernanos drukt het als volgt uit: 'de kwestie Spanje vergiftigt de christelijke wereld.' Voor dit moment zaait zij verdeeldheid en voor de toekomst angst omdat men vreest dat het geschil tussen de twee partijen in Spanje zal leiden tot een werkelijke oorlog in Europa en de rest van de wereld.

Deze vrees zal de bron zijn van een voortdurende stroom voorstellen, besprekingen, onderhandelingen, van allerlei pogingen en

betoningen van goede wil, waarvan wij, naarmate de Spaanse burgeroorlog voortduurt, de ontwikkelingsgang van jaar tot jaar zullen volgen.

2 1936

Op 2 augustus 1936 bericht de Duitse ambassadeur te Parijs aan zijn minister dat leidende Franse kringen een overwinning van Franco verwachten, die hen verontrust en dat zij, gezien hun sympathie voor de republikeinen, het plan opgevat hebben hun bemiddeling te verlenen.

'Bemiddeling', het is de eerste maal dat wij dit woord horen noemen en er de betekenis van horen formuleren.

Op 16 augustus verklaart Uruguay, na een overeenkomst gesloten te hebben met andere landen van Latijns Amerika, dat het overweegt samen met de leden van de Pan-Amerikaanse Unie een actie te organiseren. Dit initiatief loopt op niets uit daar het op de even onverwachte als onverklaarbare weerstand van de Verenigde Staten stuit. Het schijnt dat de overwegingen van het State Department in Washington gecompliceerd en van kleingeestigheid getuigend waren.

Op 18 augustus richt de grote Spaanse historicus Salvador de Madariaga een dringend, persoonlijk schrijven aan de Engelse minister van buitenlandse zaken, Anthony Eden, waarin hij hem smeekt in te grijpen. Op 18 juli 1937 herhaalt hij dit verzoek dat echter geen weerklank vindt.

In de loop van de maand september van dit jaar 1936 merkt de ambassadeur der Verenigde Staten, Claude Bowers, op dat een soortgelijke poging is gedaan door de deken van het corps diplomatique dat toen was uitgeweken naar Hendaye. In dezelfde kringen zou nog een ander plan zijn opgezet in de maand oktober, ditmaal in Madrid.

Op 4 december wordt er een actie op grotere schaal ondernomen als het Franse en het Engelse kabinet een gezamenlijk diplomatiek bericht sturen aan de verschillende Europese staten, hetgeen dus vlak na de mislukking van Franco voor Madrid is. In dit document stellen de regeringen van Parijs en Londen voor tussen de oorlogvoerende partijen een wapenstilstand te laten sluiten die gevolgd zou moeten worden door een volksstemming.

Het Frans-Britse voorstel wordt in de diverse landen nogal verschillend ontvangen al naar het standpunt dat zij innemen. Het wordt door de Spaanse republikeinse autoriteiten formeel van de hand gewezen.

De president van de Raad, Largo Caballero, antwoordt in de volgende termen: 'Er zijn geen oorlogvoerende partijen; er is een regering en er zijn rebellen, verraders van hun land. Als deze interna-

tionaal erkend zouden worden, zou dat een schending van het recht betekenen.'

3 1937

In februari 1937 neemt de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken Cordell Hull het bemiddelingsplan weer op zonder hiermee een beter resultaat te bereiken.

In april sturen de Baskische nationalistische afgezanten naar het hoofdkwartier van Franco om tot een afzonderlijke vrede te komen, waarbij zij zich bereid verklaren de wapens neer te leggen mits hun provincie autonomie wordt verleend. De Caudillo wil zijn principe van Spaanse eenheid niet prijsgeven. 'Spanje één' is een van zijn leuzen en hij wenst noch de Basken noch Catalonië een buitengewone status toe te kennen.

Op 12 mei wordt koning George VI in Londen gekroond, ter gelegenheid waarvan de regering van Madrid een van haar ministers naar de Britse hoofdstad afvaardigt, de gematigde socialist Julián Besteiro. Ongetwijfeld in overleg met de president van de Raad, maakt Besteiro van zijn verblijf in Engeland gebruik om de vertegenwoordigers van Franco te polsen over een eventuele toenadering, hetgeen echter geen resultaat heeft.

Drie maanden later, op 11 augustus, werpt de Belgische socialistische leider de Brouckère in het bekende dagblad *Le Peuple* het idee op om in Spanje de monarchie te herstellen, hetgeen tot verzoening zou kunnen leiden omdat de terugkeer van Alfonso XIII gepaard zou gaan met de vorming van een links kabinet.

Al deze voorstellen worden in het algemeen welwillend ontvangen door die Europese landen die genoeg hebben van dit geschil waarvan niemand de afloop kan voorspellen.

Het is duidelijk dat Engeland als eerste tevreden zou zijn indien deze onaangename kwestie opgelost zou kunnen worden, maar Frankrijk ontkent niet dat het bijzonder opgelucht zou zijn wanneer het zich zou kunnen bevrijden uit dit wespennest waar het op onvoorzichtige wijze zijn hand in heeft gestoken en zelfs Italië zou er niet minder blij om zijn. In Rome wordt de inmenging van Mussolini openlijk becritiseerd, niet alleen door hen die vijandig staan tegenover het regime, maar zelfs in regeringskringen. Op 24 augustus 1937 merkt Ciano op: 'Maarschalk Badoglio oefent kritiek uit op de Spaanse operatie'; en vier dagen later spreekt hij over 'de voortdurende tegenwerking van de marine'. Ook in Rusland heerst een dergelijke stemming; ambassadeur Claude Bowers schrijft dat 'het een einde wil maken aan de Spaanse oorlog om onderhandelingen met Duitsland aan te kunnen knopen'. De allesoverheersende gedachte van Stalin van dat moment is er immers op gericht een overeenkomst met Hitler te sluiten.

Zo zouden Londen, Parijs, Rome en Moskou het liefst op een compromis aandringen maar de partijen die rechtstreeks het meeste bij het geschil zijn betrokken, zijn doof voor alle oproepen om de strijd te staken.

4 1938

Toch heeft men goede hoop hen tenslotte te overtuigen. Op 12 januari 1938 brengt het Internationale Rode Kruis een uitwisseling van zieke en gewonde krijgsgevangenen tot stand en deze succesvolle onderhandelingen geven aanleiding tot contacten die helaas zonder verder resultaat blijven.

Tijdens de vergadering van de ministerraad van 26 januari in Valencia verklaart het hoofd van het departement van defensie, Indalecio Prieto, dat men de mogelijkheid onder ogen moet zien dat de republikeinse leiders naar Frankrijk zullen moeten vluchten zodat het hem wenselijk voorkomt dat de credieten in het buitenland reeds nu geblokkeerd worden opdat deze, als het nodig mocht zijn, gebruikt zouden kunnen worden door hen die gedwongen zouden zijn in ballingschap te leven. Juan Negrín antwoordt daarop: 'Hiertoe zijn inmiddels reeds maatregelen genomen' en voegt eraan toe dat de Franse ambassadeur, Erik Labonne, hieromtrent gepolst is, die beloofd zou hebben dat de regeringsvloot in Toulon of Bizerta een toevluchtsoord zou kunnen vinden.

Tezelfdertijd tracht Indalecio Prieto de middelen te vinden om tot een compromis te komen en roept daarbij de hulp in van een van zijn persoonlijke agenten, een zekere Angel Baza. Het jaar daarvoor zou deze Angel Baza reeds met Fernández Cuesta, een van de falangistische leiders die toen gevangen zat, gesproken hebben en hem hebben gevraagd te bemiddelen. In april 1938 wordt hij naar San Juan de Luz gezonden maar al zijn pogingen hebben geen enkel positief resultaat.

Op 1 mei laat de president van de Raad, Juan Negrín, een 'Verklaring bevattende dertien punten' publiceren, naar voorbeeld van de beroemde 'Veertien punten' van president Wilson uit 1918, dat op een soortgelijke wijze de 'vredesvoorwaarden' vaststelt: afstand doen van iedere vorm van represaille, wederzijdse amnestie, eerbiediging van de regionale rechten etc.

Negrín verdubbelt zijn pogingen en gebruikt hiertoe achtereenvolgens graaf Welczek, de Duitse ambassadeur te Parijs, een neef van de minister van Franco, Serrano Suñer, diens eigen zwager, de Spaanse consul te Genève en verschillende minder belangrijke personen.

Op 18 juli grijpt de president van de republiek persoonlijk in. Ter gelegenheid van een volksvergadering in Barcelona houdt hij een redevoering die onmiskenbaar getuigt van een verheven geest

en waarin hij aan het einde gewag maakt van 'de boodschap van het eeuwige Spanje dat aan al zijn kinderen zegt: Vaderland, Vrede, Vergiffenis.' Met deze woorden geeft hij duidelijk uiting aan zijn verlangen naar algehele verzoening.

Enkele weken hierna vat Manuel Azaña het plan op een kabinet samen te stellen dat, onder leiding van Julián Besteiro, een 'onderhandelingskabinet' zou kunnen zijn.

Volgens de rapporten van het Amerikaanse State Department zou de vroegere leider van de vrije Basken, José Antonio Aguirre, zich half september naar Parijs begeven hebben om daar stappen te ondernemen bij de Franse minister van buitenlandse zaken, Georges Bonnet, die hem 'verzekerd zou hebben dat, zodra de Tsjechoslovaakse crisis achter de rug zou zijn, Engeland en Frankrijk hun best zouden doen om door middel van een wapenstilstand, gevolgd door een volksstemming, een einde aan de Spaanse oorlog te maken'.

Dat is ook zeker de bedoeling van Londen. Een bericht van de Duitse ambassadeur von Stohrer, gedateerd 2 oktober 1938 dat een toespeling maakt op gebeurtenissen die ongeveer tien dagen tevoren plaats hadden gehad, zegt: 'Sir Robert Hodgson, de Britse vertegenwoordiger in Spanje, zou kort geleden aan een aantal intieme vrienden verklaard hebben dat, nadat er een minnelijke schikking voor het Tsjechische probleem gevonden zou zijn, Engeland zich met inzet van al zijn energie aan het Spaanse probleem zou wijden.'

De oplossing voor het Iberische conflict wordt niet minder vurig gewenst door Italië dat steeds meer opziet tegen de op de lange duur uitputtende inspanningen. Op 20 september 1938 schrijft graaf Ciano in zijn dagboek: 'Uit betrouwbare bron wordt mij bevestigd dat de troepen moe, zeer moe zijn. Het plan om nog een divisie naar Spanje te zenden vindt nergens waardering. Er bereiken ons steeds meer al of niet anonieme brieven die het terugtrekken van onze soldaten eisen. De onrust stijgt.' En twee dagen later noteert hij: 'De Duce staat sceptisch tegenover de kwestie Spanje. Hij gelooft dat Franco de kans op een overwinning voorbij heeft laten gaan en dat hij wel een overeenkomst zal moeten sluiten. Wij verliezen vier miljard. Daarom moeten wij er nog zoveel mogelijk uit proberen te halen.'

Op 29 augustus schrijft hij: 'Tengevolge van het tekort aan energie waarmee Franco de oorlog voert is de Duce nog steeds kwaad op hem. Hij voorziet zeer ernstige verrassingen. Noteer duidelijk in je dagboek, heeft hij mij gezegd, dat vandaag, 29 augustus, de dag van de nederlaag van Franco zal zijn. Deze man kan en wil geen oorlog voeren. De roden zijn echte vechters, Franco niet' en op 26 september: 'Wanneer men over Spanje spreekt, maakt hij een ongeduldig gebaar.'

5 München schijnt de ontwikkelingsgang te versnellen

De crisis van München schijnt het algemeen in Europa heersende verlangen om zo snel mogelijk een eind aan de oorlog in Spanje te maken nog te vergroten. Bij de beruchte bespreking van de Grote Vier van 29 september, stelt Chamberlain voor een volgende conferentie te houden om deze kwestie te regelen en Hitler is het hiermee eens.

Het voorstel komt op een gunstig moment omdat de houding der Spaanse nationalistes enkele van hun bondgenoten teleurgesteld heeft. Tijdens die beruchte septemberdagen waarin men vreesde dat een wereldconflict ieder ogenblik kon uitbreken, had het Foreign Office de vertegenwoordiger van Franco te Londen, de hertog van Alva, gepolst en hem gevraagd welke in dat geval de houding van zijn regering zou zijn, waarop deze, ongetwijfeld na overleg met Burgos, had geantwoord dat 'de Caudillo zich neutraal zou verklaren.'

Dit standpunt kan geruststellend zijn voor Engeland en Frankrijk maar Duitsland en Italië zijn er minder tevreden mee en Mussolini verbergt zijn verbittering niet: 'Onze doden, gevallen bij Málaga en Santander, zullen zich in hun graf omdraaien.'

Op 2 oktober verklaart Juan Negrín voor de radio: 'De Spanjaarden mochten het onderling eens worden' en voegt daaraan toe: 'Willen de nationalistes werkelijk de oorlog volhouden totdat het land geheel en al vernietigd is?' Men ziet het: de toon is veranderd, dit is een formeel vredesaanbod.

De volgende dag draagt president Roosevelt de onderminister van buitenlandse zaken, Adolf Berle, op een plan tot gezamenlijke bemiddeling van de Verenigde Staten en de republieken van Zuid-Amerika te ontwerpen.

Het hoofd van het Spaanse departement van de Wilhelmstrasse, Schwendemann, erkent op 4 oktober dat er voor de redenen die Duitsland ertoe gebracht hadden in te grijpen genoegdoening gegeven zou kunnen worden door middel van 'een eervolle overeenkomst'.

De Caudillo maakt echter snel een einde aan deze pogingen door op 19 oktober onomwonden een schikking te weigeren.

Enkele dagen eerder zou Franco's minister van buitenlandse zaken, generaal Jordana, tijdens een gesprek met de Duitse ambassadeur von Stohrer, zelfs het idee van een vergelijk verworpen hebben.

6 Een volmaakte mislukking

Zo zijn alle pogingen gestrand.

Deze mislukking is in hoofdzaak te wijten aan drie oorzaken: ten

eerste het hartstochtelijke en vaak onbuigzame karakter van de Spanjaarden, vervolgens de ontelbare misdaden die een wraakzuchtige sfeer hadden geschapen en tenslotte, hetgeen misschien wel de belangrijkste is, een opvatting van onze moderne maatschappij.

In onze tijd schijnt men zich het einde van een oorlog nog slechts voor te kunnen stellen in de vorm van een onvoorwaardelijke overgave en het woord vrede, in de zin van een door overleg en onderhandelingen verkregen staken van de strijd, zoals in de zeventiende en achttiende eeuw, schijnt heden ten dage niet meer in de spreektaal voor te komen.

In onze eeuw schijnt men zich er geen rekenschap van te geven dat deze veeleisendheid niet alleen de oorlogen verlengt, ze wreder en uitzichtloos maakt, maar dat het resultaat bovendien een valse vrede is die steeds weer herzien moet worden. Wij leven in een technisch zeer ontwikkeld, maar politiek achterlijk tijdperk.

Het martelaarschap van Spanje gaat voort.

1 Een korte rustpauze

De verschrikkelijke strijd om Teruel heeft beide partijen vermoeid, op dit moment zijn zij uitgeput ten gevolge waarvan een korte rustperiode aanbreekt.

De republikeinen maken van de gelegenheid gebruik hun onderlinge geschillen weer op te graven. Hun partij wordt voortdurend ondermijnd door twisten die één van de oorzaken van hun nederlaag zijn.

De communisten voelen zich steeds sterker worden en doen heftige aanvallen op de socialistten om hen de macht te ontnemen. Zij menen hiertoe een voorwendsel te kunnen aangrijpen. Indalecio Prieto, een socialist die in hun ogen te gematigd is, is minister van defensie. Het pantserschip *Jaime I* is op de rede door een ontploffing verwoest, hetgeen waarschijnlijk te wijten is aan achteloosheid en tuchteloosheid van de bemanning. Er wordt van sabotage gesproken waar men Prieto aansprakelijk voor stelt. Men beschuldigt hem ervan een 'vijand van het volk' en een 'fascistisch agent' te zijn.

De socialistten reageren. Een collega en vriend van Prieto schrijft: 'Maskers af! Aan het front vermoordt men onze kameraden omdat zij weigeren zich te onderwerpen aan de communistische bevelvoering.'

Voorlopig spitst de kwestie zich niet toe en het moreel wordt gesterkt door een kleine overwinning op zee die een weinig rust brengt. Op 6 maart wordt er voor Cartagena een der zeldzame zeeslagen uit deze oorlog geleverd.

De drie nationalistische kruisers *Baleares*, *Canarias* en *Almirante Cervera* verschijnen voor de kust. Ditmaal varen de republikeinse kruisers *Libertad*, *Méndez Núñez*, en *Miguel de Cervantes* uit, begeleid door de torpedojagers *Lepanto*, *Sánchez Barcáiztegui* en *Almirante Antequera*, twee torpedoboten en twee onderzeeërs. Zij kiezen positie tegenover de vijand. Ieder der beide eskaders vuurt enkele schoten af en trekt zich daarna terug. Op het moment dat deze korte strijd gaat eindigen, wordt er een torpedo afgeschoten die de *Baleares* dusdanig treft dat het schip direct zinkt. De commandant, admiraal Vierna, laat de vlag hissen en terwijl de scheepskapel de *Salve Marinera* speelt verdwijnt het schip in de golven, met vijfhonderd

officiëren en manschappen aan boord. Vierhonderd man worden opgepikt door Engelse schepen die in de nabijheid patrouilleren.

Van zijn kant benut de Caudillo deze tijdelijke kalmte om de reorganisatie van zijn leger te voltooiën dat nu onder bevel van generaal Dávila geplaatst is en bestaat uit vijf legerkorpsen:

het Ie, onder leiding van generaal Solchaga, is in Navarra.

het IIe, onder leiding van generaal Moscardó, is in Aragón.

het IIIe, onder leiding van generaal Yagüe, bestaat uit Marokkanen.

het IVe, onder leiding van generaal Berti, bestaat uit Italianen.

het Ve, onder leiding van generaal Aranda, is in Galicië.

Bovendien zijn er nog twee onafhankelijke divisies die min of meer als reservetroepen dienen en onder bevel staan van generaal García Escámez en generaal Valiño.

Weldra zullen al deze troepen in de strijd geworpen worden.

2 Een offensief van Franco

Op 10 maart ontketende generaal Yagüe in het noorden een krachtig offensief in oostelijke richting aan de zuidelijke oever van de Ebro.

In korte tijd wordt de vijand teruggeslagen en op 12 maart bedraagt de terreinwinst al bijna veertig kilometer. De 13e zijn de te hulp geroepen Internationale Brigades ter plaatse die de volgende dag tot een heftige tegenaanval overgaan. De 15e en 16e wordt er een felle, wisselende strijd geleverd en op 17 maart besluit Franco de operatie, die hem zeventuizend vierkante kilometer heeft opgeleverd, stop te zetten.

Voldaan en vol vertrouwen komt hij op 22 maart weer in actie, ditmaal meer naar het noorden, langs de Ebro tussen Zaragoza en Barcelona. De 24e worden de vijandelijke linies doorbroken en op 3 april wordt de belangrijke stad Lérida ingenomen waarmee Yagüe Catalonië binnendringt.

Barcelona beleeft koortsachtige uren. De 'regeringskringen' zijn in staat van ontredding en bijna gek van angst maar tegen de verwachting blijft de bevolking over het algemeen vol vertrouwen en verbazingwekkend vastberaden. Franco weet dit en meent dat de Catalaanse hoofdstad op dit moment nog een te harde brok is waarop hij zijn tanden wel eens zou kunnen breken. Voorzichtigheidshalve staakt hij zijn opmars en toont zich de wereldwijze man die het juiste moment weet af te wachten.

Hij laat Barcelona aan zijn linkerhand liggen en slaat nu in het zuiden toe, in de richting van de kust langs de Middellandse Zee. Na alle weerstand gebroken te hebben, maakt hij zich op 8 april meester van Castellote en een dag later van Morella. Op Goede Vrijdag, 15 april, bereikt generaal Alonso Vega dichtbij Benicarló de zee bij Vinaroz en raakt daar als vroom gelovige met zijn hand het

blauwe water aan waarmee hij vervolgens plechtig een kruis slaat.

Dit is een gebeurtenis van groot gewicht omdat republikeins Spanje nu in twee stukken is gespleten met Catalonië aan de ene kant en het vroegere koninkrijk Valencia aan de andere.

De onvermoeibare nationalistenvoetballers hervatten op 20 april hun opmars naar het noorden, zuiveren de uitlopers der Pyreneeën van republikeinen, bestormen de geduchte bergketenen en bezetten de rotsachtige dalen. Tien dagen later beheersen zij de meeste bergpassen en vrijwel alle grensposten. Vierduizend republikeinse soldaten vluchten naar Frankrijk waar tijdens het verhoor door de politieambten driehonderd van hen vragen naar de nationalistische zone teruggeluid te mogen worden.

In zeven weken tijd is er een belangrijk resultaat met grote strategische en morele waarde behaald, terwijl het veroverde gebied economisch van groot belang is. De Catalaanse industrie is geïsoleerd, beroofd van haar hulpbronnen in het achterland en afgesneden van de watervallen die de fabrieken van stroom voorzien.

Gesterkt door dit succes, gaat de Caudillo voort zijn tegenstanders te bestoken en laat hen geen moment meer met rust. Op 10 mei komt hij weer krachtig opzetten langs de kuststreek tussen Vinaroz en Valencia, waar de weg enerzijds door de zee en anderzijds door rotsachtige kliffen wordt ingesloten zodat men slechts pas voor pas vordert. De opmars wordt behalve door het terrein ook nog door de standvastigheid van de vijand, die ondanks zijn numerieke minderheid en slechte bewapening verwoed weerstand biedt, bemoeilijkt en iedereen heeft bewondering voor de moed van de soldaten van het volksleger.

Op 14 juni maken de manschappen van Franco zich meester van Castellón de la Plana, een der belangrijkste steden van de provincie Valencia met zestigduizend inwoners en op 5 juli trekken zij door open terrein regelrecht naar Valencia op. Twee weken later zijn zij nog slechts een veertigtal kilometers van deze grote stad verwijderd, die reddeloos verloren schijnt.

3 Het republikeinse tegenoffensief

Op 23 juli stoot de voorhoede van generaal Aranda tussen Nules en Sagunto op versterkte linies die knap gebouwd waren en goed bemand. Tevergeefs trachten zij deze stormenderhand te veroveren en weldra beseffen zij dat zij tot staan zijn gebracht.

Voordat zij weer op adem kunnen komen dwingen nog andere gebeurtenissen hen niet verder op te trekken.

Om de derde stad van Spanje te ontzetten heeft de regering besloten een krachtige actie te ondernemen waartoe zij in allerijl de nog beschikbare jaargangen mobiliseert, zich door Frankrijk een aanzienlijke hoeveelheid materieel laat zenden en een beroep doet

op alle buitenlandse bondgenoten. Op deze manier heeft zij een leger van meer dan honderdduizend man op de been weten te brengen, dat de steun krijgt van 80 stuks artillerie en 200 vliegtuigen. Deze strijdmacht bestaat grotendeels uit goed gedisciplineerde keurtroepen onder beproefde leiding. De conservatieve Engelse *Times* zal in zijn nummer van 30 november 1938 dan ook duidelijk toegeven: 'Het volksleger behoeft door zijn moed en saamhorigheid geenszins meer onder te doen voor de beste nationalistische regimenten.'

Om Valencia te redden, valt generaal Rojo in het noorden aan, in Catalonië, langs de oevers van de Ebro. Het offensief is zorgvuldig voorbereid. Om de diepe, snelstromende rivier te kunnen oversteken zijn er een honderdtal grote sloepen ingezet en vijf schipbruggen geconstrueerd.

In een niet te stuiten opmars wordt in de nacht van 24 op 25 juli 1938 de Ebro in volkomen duisternis overgetrokken, zonder dat de tegenstanders er zich op enigerlei wijze tegen hebben kunnen verzetten. Op de andere oever is generaal Yagüe volledig verrast en de overhaaste aftocht van zijn Marokkanen ontaardt in een wilde paniek. Voor de eerste maal tijdens deze burgeroorlog schijnen de nationalististen op de vlucht gejaagd te zijn.

Gedurende drie dagen zijn de volkssoldaten en de Internationale Brigades onbetwist heer en meester van het terrein en veroveren een gebied van dertig kilometer diepte en zestig kilometer breedte, hetgeen een opzienbarend succes is.

Terwijl men in Barcelona en Valencia vreugdekreten slaakt, toont Franco met zijn stalen zenuwen niet de minste ongerustheid. Als een van zijn medewerkers, generaal Salgado, uiting geeft aan zijn ongerustheid, antwoordt de Caudillo op rustige toon: 'Ik zou ze eigenlijk het liefste zo ver mogelijk door laten dringen; de vijandelijke infiltratie zal een wig drijven die ik als het ware met een tang zal afknijpen. Pas daarna zal ik het rode leger aanvallen en er voor eens en altijd een eind aan maken.' Ik weet niet of hij dit op dat moment werkelijk van plan was of dat het later ter rechtvaardiging werd bedacht, maar een dergelijk idee komt in ieder geval wel overeen met zijn opvattingen.

Het optimisme van de leider werd op dat moment in ieder geval niet gedeeld door zijn omgeving waar iedereen bang is geworden, zodat men in allerijl reserve-eenheden naar het strijdtoncel dirigeert waar de gevechten de omvang van een ramp dreigen aan te nemen.

Op 28 juli zijn de republikeinen tenslotte uitgeput en komen niet meer vooruit. Zo wordt Franco op het laatste nippertje gered, want als zijn tegenstanders nog drie dagen hadden kunnen doorvechten zou hij verloren zijn geweest.

4 Een langdurige en felle strijd

De nationalisten zijn pas weer meester van de situatie op 1 augustus, als er lang en hevig wordt gevochten bij het stadje Gandesa in Aragón. Het is eigenlijk niet meer dan een groot dorp, dat echter aan een knooppunt van verbindingswegen ligt zodat het in strategisch opzicht van bepaalde betekenis is en om zijn bezit zal dan ook gedurende ongeveer twee weken met bijna onvoorstelbare verbittering worden gestreden.

In de gloeiende hitte van de Spaanse zomer bestrijden de twee partijen elkaar onder een stortvloed van bommen en granaten met onbeschrijfelijke heftigheid. De Internationale Brigades vechten met zoveel vuur dat hun commandant, Lister, op 14 augustus de volgende dagorder uitgeeft: 'Als de commandant van een eenheid ook maar een duimbreed terrein verliest, moet hij dit aan het hoofd van zijn manschappen weer heroveren, anders zal hij ter dood gebracht moeten worden.' Alle getuigenissen zijn gelijklopend en naar men zegt werden er ongeveer twaalf officieren door hun eigen soldaten gefusilleerd.

De verliezen zijn zó groot dat er van sommige bataljons meer dan de helft sneuvelt en alleen bij Gandesa vallen er in twaalf dagen vierduizend doden.

Pas op 15 augustus wordt de opmars der republikeinen definitief tot staan gebracht en is hun strijd lust gebroken.

Toch blijft de situatie van Franco's troepen nog verre van rooskleurig, hetgeen zij zich ook wel bewust zijn en waar zij zich ongerust over maken. De nederlaag aan de Ebro heeft hen duidelijk terncergeslagen omdat, in tegenstelling tot hetgeen men geloofde, is gebleken dat men over te weinig vliegtuigen en artillerie beschikte. Er wordt een dringend beroep op Duitsland gedaan om meer materieel te sturen, maar Hitler geeft slechts zeer beperkte hoeveelheden omdat hij niet van plan is datgene uit handen te geven wat hij zelf weldra nodig zou kunnen hebben voor de verwezenlijking van zijn eigen plannen.

Overigens zijn de rapporten van ambassadeur von Stohrer uit Burgos nogal pessimistisch, zoals op 10 september, als hij aan zijn minister schrijft: 'Zonder nu direct gevaarlijk te zijn, is de militaire situatie zeer onbevredigend.'

5 Een hernieuwd offensief der nationalisten

In werkelijkheid zijn beide partijen even uitgeput en gedeprimeerd, hetgeen ook niet te verwonderen valt.

In de eerste helft van augustus voeren de fascistten enkele operaties op kleine schaal uit waarmee zij een stuk verloren terrein heroveren. Zij hebben verschillende eskaders jagers en bommenwerpers

laten komen en zijn erin geslaagd hiermee hun heerschappij in de lucht te herwinnen die zij gedurende zes tot zeven weken kwijt geweest waren.

Na een rustperiode van twee en een halve maand zet Franco ten slotte op 30 oktober zijn grote offensief bij de Ebro in dat ieder verwachtte. Deze zorgvuldig voorbereide operatie wordt gesteund door machtige hulpmiddelen zoals een grote luchtvloot.

Een honderdtal vliegtuigen en honderdtachtig stuks artillerie bombarderen onophoudelijk de vijandelijke linies en daarna volgt een aanval waarvan de eerste resultaten verpletterend zijn. De Marokkanen van generaal García Valiño schijnen de beslissende doorbraak geforceerd te hebben. Sinds de avond van 30 oktober zijn er een twintigtal versterkte stellingen veroverd, meer dan duizend krijgsgevangenen gemaakt en vijftien vliegtuigen neergeschoten.

De volgende en de daaropvolgende dag zijn de resultaten nog indrukwekkender en zelfs verschansingen die als het moeilijkst neembaar werden beschouwd worden de een na de ander bezet. Op 5 en 6 november blijkt de nationalistische opmars niet meer te kunnen worden tegengehouden en de volgende dag moet het republikeinse commando zich gewonnen geven omdat verder verzet onmogelijk is geworden. Het geeft order terug te trekken waarbij hun als enige hoop blijft dat de aftocht geen catastrofe zal worden.

Inderdaad slagen zij daarin en geschiedt de terugtocht op de meest eervolle wijze. 'Blijf weerstand bieden, blijf weerstand bieden, blijf weerstand bieden!' herhalen de commandanten, hetgeen met heldenmoed wordt uitgevoerd. Het ene dorp na het andere wordt volgens de plannen ontruimd.

Op 18 november 1938 steken de laatste regeringstroepen de rivier weer over, zoals zij vier maanden tevoren in andere richting met zoveel succes gedaan hadden.

De strijd aan de Ebro is ten einde.

6 Een bloedbad

Deze strijd aan de Ebro blijkt de bloedigste van de hele oorlog te zijn geweest.

Alleen al gedurende de derde fase van de laatste vijf weken hebben de fascistten 35 000 man verloren en bij de tegenstanders is de situatie nog veel erger: 20 000 doden, 40 000 gewonden, 20 000 krijgsgevangenen, terwijl deze bovendien een aanzienlijke hoeveelheid materieel moeten prijsgeven: 25 000 geweren, 1800 machinegeweren en 200 vliegtuigen.

De lezer zal opmerken dat deze cijfers nog veel grotere verschillen te zien geven dan anders en de ongelooflijk hoge verliezen van de regeringstroepen kunnen dan ook slechts verklaard worden door de ondeskundigheid van het opperbevel.

Ook de historici van uiteenlopende politieke richting tonen zich zonder uitzondering streng in hun oordeel hierover.

Gabriel Aranda: 'Gedreven door dwaze koppigheid, hielden de republikeinse bevelhebbers hun troepen op posten die met de middelen waarover zij beschikten onmogelijk verdedigd konden worden. Dit leger kon echter wel manoeuvres uitvoeren en zo ontsnappen aan een al te zeker schijnend lot.' Díaz de Villegas: 'Meer dan een strijd was het een collectieve zelfmoord van de beste eenheden van het republikeinse leger.'

Generaal Rojo zelf is van mening dat de Russische officieren ervoor aansprakelijk gesteld moeten worden die immers de controle uitoefenden en klaarblijkelijk onverschillig tegenover deze slachting onder de Spanjaarden stonden.

Zelden heeft men zoveel heldenmoed tevergeefs verloren zien gaan.

1 Tegenstrijdige reacties in het binnenland

Tijdens het begin van de gevechten aan de Ebro was Barcelona op 16 maart 1938 opnieuw het slachtoffer geworden van een lucht-aanval, die net als op 20 januari als een daad van terroristische willekeur werd uitgevoerd door Italiaanse vliegers die hierbij weer zonder bevel van hogerhand handelden.

'De bommen,' schrijft ambassadeur Bowers, 'waren op geen enkel bepaald doel gericht en werden eenvoudig neergegooid op het centrum van de stad waar de dichtstbevolkte wijken liggen.' Een officieel Duits rapport bevestigt dit: 'Niets wees erop dat de aanval op militaire doelen gericht was.' Ditmaal vallen er duizend doden en tweeduizend gewonden.

De Duitse ambassadeur, von Stohrer, bericht dat Franco 'wanhopig' is. Als hij Rome om uitleg vraagt wordt hem geantwoord: 'De Italiaanse regering oefent geen direct gezag uit over de troepen in Spanje die onder een zelfstandig opperbevel staan.' Deze 'verklaring' maakt Franco alleen nog maar woedender en zijn verlangen om zich zo snel mogelijk van deze al te zelfstandige bondgenoten te ontdoen wordt steeds sterker.

Het is duidelijk dat deze operaties nutteloos wreed zijn, zodat zij Franco in plaats van hem te helpen alleen maar tegenwerken omdat het verzet door deze gruweldaden niet wordt gebroken, doch er slechts des te verbitterder door wordt.

Het feit dat de regeringstroepen in deze periode successen behalen geeft de autoriteiten van Valencia weer vertrouwen en gedurende de hele zomer van 1938 zijn zij vol goede moed.

Op 31 augustus noteert Ciano in zijn dagboek dat 'het overtrekken van de Ebro het moreel van de Roden heeft versterkt'.

Op dit moment zal de dreigende Tsjechoslowaakse crisis bovendien een nieuwe factor in het Spaanse conflict gaan vormen, omdat de republikeinen hopen dat deze zal uitgroeien tot een wereldoorlog die hen zal bevrijden van de fascistische en nationaal-socialistische inmenging terwijl zij blijven rekenen op de steun van Frankrijk en Rusland. Dit was een logische redenering die niettemin onjuist zal blijken te zijn omdat de gebeurtenissen een andere loop nemen dan men verwacht had.

Van hun kant zijn de nationalistena tijdens het verloop van de

oorlog nog nooit zo ontmoedigd geweest als in deze periode. De geduchte nederlaag bij het oversteken van de Ebro en de opzienbarende opmars van hun tegenstanders hebben misschien een tijdelijke depressie teweeggebracht, die echter spoedig overwonnen zal zijn. Men zou Franco al heel slecht kennen en de kracht van zijn koppigheid onderschatten als men zou veronderstellen dat hij ook maar enigermate aan gevoelsoverwegingen zou toegeven.

Behalve dat deze man zelf keihard is, worden hij en zijn medewerkers bezielde door een soort mystieke overtuiging. Zij worden gedreven door een godsdienstig geloof, net als de Spanjaarden die in 1810 Napoleon versloegen en hiermee het Westen van de ondergang redden en zijn er op dit moment van overtuigd een soortgelijke missie te vervullen nu zij het bevrijden van het communisme dat zij als een nog geduchtere vorm van tirannie beschouwen. Zij hervinden de geest van de kruistochten die eigenlijk altijd verborgen in de Spaanse ziel aanwezig is; de hele geschiedenis van het oude Spanje dragen zij in zich en de burgeroorlog noemen zij op dit moment dan ook '*La Cruzada*', de kruistocht.

Minder dan ooit tevoren zijn beide partijen derhalve bereid tot een schikking, verzoening en het sluiten van vrede.

2 In het buitenland zijn de meningen verdeeld

Gedurende de langdurige, wisselende strijd aan de Ebro houden de andere landen hun adem in en reageren op twee manieren. In de eerste plaats met geprikkeldheid over dit geschil dat steeds maar voortduurt en in de tweede plaats in sommige hoofdsteden met gevoelens van vrees voor een ineenstorting van de Spaanse republiek.

Enkele Parijse autoriteiten schijnen vastbesloten te zijn al het mogelijke in het werk te stellen om dit te voorkomen. Het hoofd der regering in Valencia, Juan Negrín, vertelt: 'Enkele dagen voor het offensief der opstandelingen, in februari 1938, heeft mijn vriend Léon Blum mij door middel van een zogenaamd door ambassadeur Erik Labonne geschreven brief laten weten dat het kabinet van Édouard Daladier het voornemen had ons op grotere schaal te helpen.'

Volgens Indalecio Prieto zou de regering te Parijs de Franse militaire leiders gevraagd hebben zich voor te bereiden op een actie voor Bilbao, oefeningen van de marine gevolgd door een landing en deze bewering wordt bevestigd door de *Mémoires* van generaal Gamelin. Op 15 maart wordt er gedurende de vergadering van het 'Hoofdcmité voor Nationale Defensie' over beraadslaagd de Caudillo een ultimatum te sturen dat waarschijnlijk wel verworpen zou worden, maar dat dan onmiddellijk gevolgd zou worden door een gewapende actie, eerst ter zee en vervolgens te land. Half maart 1938 bevindt Frankrijk zich aan de vooravond van een openlijke in-

terventie, met alle niet te voorziene gevolgen van dien.

De buitenlandse informatiediensten komen op het spoor van deze plannen, hetgeen vooral blijkt uit rapporten van de Duitse kanselarij, gedateerd 16 maart en van de ambassade van een dag later. De snelheid en doelmatigheid van Hitlers informatiebronnen zijn werkelijk bewonderenswaardig.

De Franse ministers kunnen deze plannen echter niet ten uitvoer brengen omdat zij al direct op een dubbele belemmering stuiten.

Ten eerste op de onomwonden tegenwerking van de staf, waarin generaal Gamelin en admiraal Darlan verklaren dat zij niet in staat zijn het hoofd te bieden aan een eventueel algemeen conflict.

Bovendien is er het formele veto van Engeland dat hiermee voor de zoveelste keer de rol van borstwering bij dreigend gevaar zal vervullen. Zodra het op de hoogte is van de plannen van zijn onvoorzichtige bondgenoot, luidt het de alarmklok en onderneemt onmiddellijk stappen die geen twijfel overlaten omtrent zijn vaste voornemen de vrede te handhaven. Zonder precies op de hoogte te zijn, laat *Le Temps* dit onder bedekte termen in een artikel van 31 maart doorschemeren: 'Het Britse kabinet, absoluut vijandig gezind tegenover iedere soort inmenging in de Spaanse affaire, heeft zijn stem verheven tegen een mogelijke interventie. In die geest heeft Londen druk uitgeoefend op Parijs'.

Alleen gelaten en gedwarsboomd in zijn plannen, ziet Frankrijk zich gedwongen zich tot enkele halve maatregelen te beperken: opvoeren van de wapenleveranties en een grotere vrijheid bij de doorvoer van Russisch materieel.

3 Men wordt de strijd meer dan moe

Naarmate de afschuwelijke strijd bij de Ebro voortduurt wordt de algemene afkeer groter.

Na victorie gekraaid te hebben, begint men in Spaanse regeringskringen nu een toontje lager te zingen. Op 22 maart, na het bericht van de doorbraak van het front in Aragón, zou Indalccio Prieto uitgeroepen hebben: 'Wij zijn verloren', hetgeen de mening is van een scherpzinnig man, doch ook onder het volk zelf bemerkt men een zekere teleurstelling over de schijnbaar eindeloze strijd en de enorme verliezen die daarbij worden geleden.

Ook in Franco's partij kan men tekenen van uitputting waarnemen en ambassadeur Bowers meent te kunnen zeggen dat 'het aanzien van de Caudillo begint te tanen'. Ongetwijfeld is deze opmerking overdreven maar het feit dat hij geschreven wordt is kenmerkend voor een bepaalde stemming. Overigens drukt graaf Ciano zich op 31 augustus als volgt hierover in zijn dagboek uit: 'Het overtrekken van de Ebro door de vijandelijke troepen heeft het moreel der nationalistes gedrukt. De publieke opinie wordt wantrou-

wend en sceptisch, de manschappen zijn uitgeput, de generaals tonen zich ongeduldig. Het aanzien van Yagüe en Vigón stijgt algemeen maar Franco's ster schittert niet meer zo als vroeger'.

In Frankrijk, waar de algemene aandacht zich meer en meer op de Rijn richt, wordt de oppositie tegen de voorstanders van interventie steeds heftiger en het leger en de marine stellen dan ook al het mogelijke in het werk om een avontuur aan de overkant van de Pyreneeën te vermijden.

In Duitsland nemen eerst de *Anschluss* van Oostenrijk en daarna de verovering van Tsjechoslowakije, als voorboden van het streven in Polen, meer dan iets anders de gedachten van de Führer in beslag.

Om soortgelijke redenen neemt in Rusland de terughoudendheid ten aanzien van de kwestie in het verafgelegen Spanje toe. Op 17 juni verklaart Ilya Ehrenburg in de *Prawda* 'de falangisten de hand te willen reiken ten teken van verzoening' en noemt hen zelfs 'vaderlandslievende Spanjaarden'.

In Italië verdragen regering noch volk de situatie langer en Ciano schrijft op 31 augustus: 'Ook de Italianen zijn vermoeid.'

In Engeland is men buiten zichzelf van woede en protesteert hevig omdat op 27 juni vliegtuigen, waarschijnlijk ook ditmaal fascistische, Valencia en Almería hebben gebombardeerd; de Britse vrachtschepen die in de haven geankerd lagen worden zwaar getroffen.

Eind september lijkt Hitlers dreigement jegens Tsjechoslowakije het duidelijke voorspel van het grote wereldconflict. In deze dagen van hoogspanning gaat de Caudillo over tot een daad waarmee hij zich in bepaalde hoofdsteden sympathie verwerft. Op de 26e, juist als de crisis op het hoogtepunt is, heeft zijn ambassadeur een onderhoud met de Duitse minister van buitenlandse zaken waarin deze mededeelt opdracht te hebben de Führer erop attent te maken welk een onafzienbare ramp een Europese oorlog voor nationalistisch Spanje zou betekenen. De regering van Burgos zou zich dan gedwongen zien een poging te doen tot onderhandelingen te komen met Engeland en Frankrijk omtrent haar neutraliteit ingeval van vijandelijkheden. Soortgelijke instructies worden gegeven aan de vertegenwoordiger te Londen, de hertog van Alva.

Desondanks spreekt men in München slechts van vrede en niet van oorlog. Men doet tenminste of men daar aan gelooft omdat men het wíl geloven. Na de lange uren vol spanning is de verademing dermate dat men zich overgeeft aan uitbundige vreugde. Er heerst een 'vredelievende' atmosfeer die alleen maar door dat vervloekte Spanje wordt verstoord.

4 De buitenlandse 'vrijwilligers' worden teruggetrokken

Sinds maart 1938 had het geduldige en vasthoudende Engeland, onder de dekmantel van het 'Comité voor non-interventie', halsstarrig zijn doel nagestreefd: het terugtrekken uit Spanje van alle strijders behalve de binnenlandse. De Britse regering zet zich voor deze taak in omdat zij van mening is dat de verwezenlijking van dit plan een aanzienlijke vooruitgang zou betekenen in de oplossing van het Spaanse probleem.

De Caudillo is direct accoord omdat hij zich maar al te graag zou ontdoen van zijn vaak hinderlijke bondgenoten. Op 8 april bericht de staatssecretaris van het Duitse departement van buitenlandse zaken: 'Generaal Franco heeft ons, niet langs diplomatieke maar langs militaire weg, laten weten dat hij nu het terugtrekken van de buitenlandse troepen wenst. Hij meent dat de oorlog ten einde loopt.'

In werkelijkheid bedoelt hij vooral de Italianen want in mei melden de geheime archieven van de Wilhelmstrasse dat hij het Duitse Condorlegioen nog enige tijd zou willen handhaven. Dit laatste vraagstuk is zelfs het onderwerp van langdurige besprekingen tussen Burgos en Berlijn.

Op 28 juni verklaart ook Rusland bereid te zijn zijn hulpverlening te staken.

Nu de voornaamste belanghebbenden zich accoord hebben verklaard, rest nog de wijze van tenuitvoerlegging te bepalen, hetgeen zeker niet de gemakkelijkste zijde van het probleem is. Er worden onderhandelingen aangeknoopt die niet minder dan vier maanden duren. De Britse ambassadeur te Rome, Lord Perth, heeft hieromtrent verschillende malen een onderhoud met graaf Ciano, met name op 1 en 12 juli.

Tenslotte wordt er algehele overeenstemming bereikt en op 1 oktober besluit het Londens Comité een internationale commissie naar Spanje te sturen, die ermee belast is te controleren of de buitenlandse vrijwilligers inderdaad vertrekken.

Dit alles verloopt zonder incidenten en vanaf 3 oktober worden in de beide zones van Spanje de verschillende buitenlandse strijdkrachten gehergroepeerd en een deel ervan wordt reeds naar de inschepingshavens vervoerd. Er zal echter nog een bepaald aantal manschappen overblijven, de evacuatie verloopt langzaam.

Op 20 oktober landen de Italiaanse troepen te Napels waar ze met gejuich ontvangen worden. De ministers en de koning zijn persoonlijk ter begroeting aanwezig en graaf Ciano schrijft: 'De bevolking ontvangt hen hartelijk maar toch niet met die geestdrift die ik verwacht had. De koning, met wie ik het gehele traject samen in de auto heb afgelegd en met wie ik ten paleize een onderhoud heb gehad, is bijna onverschillig gebleven; over onze legioensoldaten

heeft hij geen goed woord gezegd.' De Spaanse expeditie is in Italië nooit erg populair geweest.

Van zijn kant toont Moskou evenzeer het voornemen zich van het Iberische schiereiland terug te trekken. 'De regering van Stalin,' zegt Hugh Thomas, 'wil de handen vrij hebben teneinde alle mogelijke maatregelen te kunnen nemen welke zij nu voor de landsverdediging noodzakelijk acht. Deze politiek eist dat de USSR niet voortdurend in beslag genomen wordt door de kwestie aan de overzijde van de Pyreneeën; het is derhalve noodzakelijk dat het leger van de Komintern, dat wil zeggen de Internationale Brigades, zich terugtrekken.' Deze worden dan ook ontbonden verklaard en het Kremlin laat de Spaanse republiek aan zijn lot over.

Het vertrek van deze Internationale Brigades geeft aanleiding tot een grootste afscheidsplechtigheid. Op 15 november houden zij hun laatste parade waarbij alle officiële autoriteiten aanwezig zijn. President Juan Negrín spreekt zijn dank uit voor de bewezen diensten en na hem dankt La Pasionaria voor de gebrachte offers. 'Kameraden,' zegt zij, 'politieke redenen, staatsredenen en het belang van deze zaak waarvoor gij uw bloed met grenzeloze edelmoedigheid hebt geplengd, maken dat gij nu vertrekt, sommigen van u naar uw eigen land, anderen in een gedwongen ballingschap. Maar hier zullen wij u niet vergeten!'

Vervolgens houden de troepen voor de laatste keer een defilé om daarna voorgoed uiteen te gaan. Oog in oog met elkaar blijven de twee delen van Spanje alleen.

1 Aan beide kanten heerst ellende

In de twee Spanjes heerst nu een toestand van algehele ontredde-
ring. Dertig maanden verschrikkelijke oorlog hebben beide par-
tijen in gelijke mate uitgeput.

In de nationalistische zone begint de voedselvoorziening die tot
op dat moment voldoende was, slechter te worden en ondanks het
feit dat de regering van Burgos strenge maatregelen heeft geno-
men, zijn de kosten van het levensonderhoud meer gestegen dan de
lonen. Op economisch gebied vormen de schaarse goederentrans-
porten een bron van steeds groter wordende moeilijkheden, terwijl
de duur van de hevige strijd grote hoeveelheden wapens vereist, het-
geen weer andere problemen met zich meebrengt. De fabrieken van
Asturië draaien weliswaar op volle toeren, maar produceren toch
niet voldoende om aan de behoeften van het front te voldoen. De
Caudillo ziet zich node gedwongen zich nogmaals tot Duitsland te
wenden maar de voorwaarden van Berlijn zijn moeilijk aanvaard-
baar.

Bij de andere partij is de toestand niet beter maar zelfs nog slechter
en wat de voedselvoorziening betreft zelfs catastrofaal. In het door
Franco bezette gebied heerst schaarste, bij de republikeinen volsla-
gen gebrek. Een rapport aan de Volkenbond bevestigt dat de bur-
gerbevolking maar nauwelijks voldoende krijgt om in leven te blij-
ven, terwijl de karige rantsoenen zelfs niet eens altijd te krijgen
zijn. In Barcelona is een Internationale Commissie ermee belast in
noodgevallen hulp te verlenen uit enkele geschenkzendingen waar-
bij men ook beschikt over grote buitenlandse fondsen en een aan-
zienlijke Engelse en Amerikaanse subsidie. Niettemin kan er slechts
hulp verleend worden aan veertigduizend kinderen terwijl er
minstens vijfhonderdduizend in grote nood verkeren.

De Spaanse autoriteiten zelf staan machteloos; het platteland
levert vrijwel niets meer op en door de opmars van de vijand, het ge-
brek aan technici en de algemeen heersende wanorde is de produc-
tie in de steden tijdens die laatste weken van 1938 volslagen lam-
gelegd. Voordat de republiek militair verslagen zal worden is zij
economisch al bankroet.

Dit kan allemaal niet lang blijven duren.

2 Het beslissende uur nadert

Eind december besluit Franco tot een grootscheepse aanval op Catalonië over te gaan.

De Paus had voor Kerstmis om een wapenstilstand gevraagd, maar de Caudillo heeft haast, blijft ditmaal doof voor de smeekbede van het Vaticaan en zet twee dagen voor Kerstmis zijn offensief in.

Hij heeft leergeld betaald bij de Ebro en ditmaal zijn operatie met zorg voorbereid, waartoe hij twee legers op de been heeft gebracht, één aan de voet van de Pyreneeën, onder bevel van Muñoz Grandes, het andere meer naar het zuiden, onder García Valiño. De totale sterkte bedraagt ongeveer driehonderdduizend man. Tegenover hen staan tweehonderdvijftigduizend soldaten van het volksleger onder bevel van de beste republikeinse aanvoerder, generaal Rojo.

Op 24 december worden de vijandelijke linies doorbroken en een dag later zijn Franco's troepen zes kilometer doorgestoten. De 26e zet Rojo de beroemde Lister-divisie in, die er echter niet in slaagt de situatie te herstellen, zodat Franco op 28 december zijn cavalerie in de vlakte van Urgel kan laten afdalen waar zij het op zichzelf onbetekenende gehucht Granadella bezetten dat echter een belangrijk knooppunt van verbindingswegen is.

Ondanks hun geringere aantal, gebrek aan materieel en onbeschrijflijke moeheid bieden de republikeinen toch verwoede, vaak heldhaftige weerstand en eerst op 31 december neemt hun terugtocht de vorm aan van een volslagen ineenstorting.

Op 1 januari 1939 richt president Juan Negrín zich via de radio tot de Verenigde Staten; hij smeekt hun om in te grijpen, hetgeen echter niet gebeurt. De volgende dag verleent de Britse regering zijn bemiddeling bij het uitwisselen van meestal gewonde krijgsgevangenen. Vervolgens worden op 3 januari enkele in de vlakte gelegen open steden het slachtoffer van luchtaanvallen die al even wreed en overbodig zijn als alle voorafgaande.

Op 5 januari gaat men over tot het mobiliseren van nieuwe jaargangen, waartoe men zelfs jongens van zeventien jaar die men in allerijl in uniform steekt, onder de wapenen roept, op primitieve wijze bewapent en zonder enige opleiding de hel van het slagveld instuurt. Tijdens de volgende dagen worden de geslagen bressen alleen nog maar dieper en op 9 en 10 januari rukt de vijand steeds regelmatig op in de richting van Barcelona.

Nu de regering voelt dat het uur waarop de strijd definitief beslecht zal worden nadert, neemt zij op de elfde een aantal maatregelen die de gemoederen tot bedaren moeten brengen, zoals een algehele amnestie die echter niet geldt voor de veroordeelden wegens 'contra-revolutionaire praktijken'. Voorts wordt besloten over te gaan tot oprichting van een 'comité, belast met het herstel der be-

trekkingen met de geestelijkheid'. Dit initiatief komt echter helaas wel een beetje laat.

Op de twaalfde nemen Franco's troepen Tortosa in en twee dagen later Tarragona, waarmee zij de Catalaanse hoofdstad naderen. Daar worden vrouwen, kinderen en grijsaards opgeroepen om rond de stad een netwerk van loopgraven aan te leggen die met beton versterkt zullen worden. Terwijl de boeren uit de omstreken naar het centrum trekken en zo de wanorde ten top drijven, breekt er paniek uit en denken de bewoners van de stad slechts nog aan één ding: naar Frankrijk vluchten.

Niettemin zal er nog acht dagen lang een wanhopige strijd gestreden worden. De mensen sneuvelen hier om de eer, uitsluitend om de eer.

3 Barcelona valt

Op 24 januari 1939 steekt de vijand de kustrivier, de Llobregat, over en bevindt zich hiermee op een afstand van nog slechts zeven tot acht kilometer van de eerste huizen. Uit Perpignan ontvangt *Le Temps* het volgende telegram: 'Volgens de laatste berichten uit Spanje zou de regering in Barcelona blijven zetelen. De ministers evacueren echter naar het noorden. Zij zouden zich waarschijnlijk in Gerona of Figueras vestigen'. De buitenlanders vertrekken, de diplomatieke missies pakken hun koffers en de internationale controlecommissies, die afhankelijk zijn van de Volkenbond, zijn druk in de weer zich naar veiliger oorden te verplaatsen.

In de haven is een Franse kruiser aangekomen die ambassadeur Jules Henry aan boord neemt met het personeel van zijn gezantschap, het consulaat en verschillende Franse overheidsdiensten.

Op 25 januari bereikt de chaos een hoogtepunt en zowel in als buiten de stad worden de radeloze mensen door een wilde angst voortgedreven. Langs de wegen beweegt zich een stroom van ongelukkige vluchtelingen, waarvan het aantal op ongeveer een miljoen geschat wordt. Niets functioneert meer, kantoren stromen leeg, winkels sluiten, en de kranten verschijnen niet meer. Dezelfde avond scheidt de diplomatieke vertegenwoordiger van Groot-Brittannië zich in op een oorlogsschip dat onmiddellijk het anker licht en koers zet naar het vaderland.

In de morgenuren van de volgende dag neemt de uittocht steeds groter vormen aan en groeit uit tot een koortsachtige, gejaagde exodus. Weldra verschijnen de eerste voorhoeden der nationalistes in de buitenwijken, maar het komt niet tot straatgevechten. 'In de stad zelf,' schrijft generaal Rojo, 'wordt weinig of geen weerstand geboden.' Hier en daar wordt een schot afgevuurd door enkelingen die zich niet willen overgeven, doch Barcelona valt eigenlijk zonder zich te hebben verdedigd.

Tegen het einde van de ochtend trekken de troepen van generaal García Valiño zonder de minste moeite de ogenschijnlijk verlaten stad binnen, waar om vier uur de regeringsgebouwen achter elkaar bezet worden en een uur later de eerste eenheden over de grote boulevards beginnen te rijden.

Dan pas schijnt Barcelona te ontwaken en komen uit alle huizen onverwachts de mensen te voorschijn. 'In de loop van de avond,' bericht de verslaggever van *Le Temps*, 'verschijnen alle inwoners, die reeds lange tijd in stilte op een fascistische overwinning gehoopt hadden, op straat om vrijelijk uiting te geven aan hun vreugde.'

Een dag nadien wordt er in het hart van de stad, op de Plaza de Cataluña, voor twintigduizend zingende en wenende gelovigen een mis opgedragen, geheel overeenkomstig de gewoonte van Franco. 'De menigte,' steeds volgens *Le Temps*, 'had de coöperaties der politieke partijen reeds in brand gestoken, nadat men ontdekt had dat daar grote hoeveelheden levensmiddelen voor de leiders opgeslagen lagen.'

Er heerste hongersnood in deze eens zo rijke stad en Claude Martin schrijft: 'Franco's soldaten vinden Barcelona in een toestand van ellende en vrees die diepe indruk maakt.'

Vanaf de 27e worden er met spoed verschillende treinen met levensmiddelen naar de Catalaanse hoofdstad gezonden en de volgende dag, bericht *Le Temps*, 'is er 's ochtends een lange colonne vrachtwagens in de stad aangekomen, die direct worden uitgeladen. Vanaf twaalf uur hoort men in de stad geen geroep en gezang meer; doch nog slechts het gegons van groepen mensen die voor de winkels in de rij staan.'

4 Geheel Catalonië wordt veroverd

Barcelona betekent nog niet geheel Catalonië, waarvan de republikeinen nog steeds een deel bezet houden, dat zich tot de grens honderdvijfenzestig kilometer ten noorden van Barcelona uitstrekt.

In dit grote gebied heerst een onbeschrijfelijke verwarring, maar ondanks deze wanorde, de aftocht en de ellende, blijft het moreel van het regeringsleger bewonderenswaardig goed en hoewel het aan vrijwel alles gebrek heeft wil het toch weerstand blijven bieden.

Op 30 januari heeft Franco de republikeinen via de radio gevraagd zich over te geven: 'Ook toen gij alle positieve elementen in de hand had, hebt gij alle gevechten verloren. Oordeelt nu over uw huidige situatie. Gij kunt geen enkele hoop op succes koesteren.'

Op 1 februari antwoordt Miaja hem: 'De republikeinse troepen zullen zich niet overgeven voordat zij tot de laatste man gesneuveld zijn. Omdat Catalonië bezwijkt, moet men niet denken dat de oorlog weldra ten einde zal zijn. Madrid is onoverwinnelijk. Wij hebben de oorlog nog lang niet verloren.'

Ambassadeur Bowers bericht: 'Op 2 februari begeeft de Franse gezant zich naar Figueras waar de regering zetelt; hij tracht haar te bewegen zich over te geven. De minister van buitenlandse zaken, Alvarez del Vayo, aan wie ik gevraagd heb of dit inderdaad heeft plaatsgevonden, gaf hierop door een gebaar met het hoofd een positief antwoord. Toen ik vroeg hoe hij hier tegenover stond, zei hij dat er geen sprake van zou zijn.'

In ieder geval zijn de republikeinse soldaten op het slagveld niet meer in staat om zich nog met enig succes te verdedigen en kunnen hoogstens nog wat achterhoedegevechten leveren. Zonder de strijd geheel op te geven wijken zij toch voortdurend terug, waarbij zij zich om in leven te kunnen blijven, te buiten gaan aan allerlei plunderingen, hetgeen de algemene chaos nog groter maakt.

Er heerst niet alleen desorganisatie bij de republikeinen, maar zo langzamerhand is het tot een algehele ontwrichting gekomen en als men hierbij van autoriteiten wil spreken dan staan deze in ieder geval machteloos tegenover de talrijke onoplosbare problemen. Zelfs de kleinste dorpen worden als door een maalstroom overspoeld door massa's ontredderde mensen en tot overmaat van ramp bombarderen fascistische vliegtuigen in het wilde weg de eindeloze rijen vluchtende burgers en militairen.

Op 5 februari trekken de troepen van García Valiño Gerona binnen. Die dag, schrijft Hugh Thomas, vermoorden de marxisten een aantal politieke gevangenen. Onder hen bevinden zich de held van Teruel, kolonel Rey d'Harcourt, en de bisschop van die stad. Met grote moeite slaagt men erin te voorkomen dat André Marty wiens kleingeestigheid en radeloosheid hem deden vrezen dat zijn beestachtige optreden verder verteld zou worden, enkele van zijn ondergeschikten te Albacete ter dood laat brengen.

Deze man stond inderdaad bekend om zijn wreedheden waarmee hij zich de bijnaam van 'slager van Albacete' had verworven en hij is bang dat hem daarvoor nu de rekening gepresenteerd zal worden.

De wegen naar Frankrijk bieden nu een troosteloze aanblik, waarover *Le Temps* van 7 februari schrijft: 'Het is één grote mensenzee. Tussen het ene bombardement en het volgende zet de lange stoet voertuigen met vrouwen, kinderen en ouden van dagen zich moeizaam in beweging temidden van de kreten en smeekbeden van hen die geen plaats hadden kunnen vinden. Soms wordt de rij gedwongen halt te maken omdat een bom de helft van de weg heeft vernield. Iedereen wil toch zonder een minuut te verliezen verder. Slechts met inspanning van alle krachten kon de eindeloze, droevige stoet dan weer enige honderden meters verder trekken.'

Tijdens hun terugtocht gaan de soldaten van het republikeinse leger zich aan allerlei uitpattingen te buiten, zij blazen munitie-depots op, plunderen magazijnen en steken huizen van rijke mensen in brand.

Als zij eenmaal bij de grensposten zijn aangekomen, verdringen de vrouwen elkaar, werpen elkaar omver en beginnen hysterisch te gillen door de angst en de wanhoop die zij hadden doorstaan. Aan de journalisten die hem kwamen interviewen vertelt André Marty: 'Mijn kameraden en ik hebben in Figueras onvoorstelbare dingen gezien. Chirurgen bijvoorbeeld, die hun zieken in de steek lieten om zelf te kunnen vluchten, terwijl zij de operaties waarmee zij bezig waren overlieten aan gewone verpleegsters...'

Tijdens de ochtend van 8 februari trekken de regeringstroepen, uitgeput maar gedisciplineerd, de grens over, en de volgende dag om twee uur verschijnen de eerste eenheden van Franco bij de pas van Le Perthus waar zij in carré opgesteld, met het geweer gepresenteerd, de geel-rode vlag hijsen.

5 De vluchtelingen stromen Frankrijk binnen

De ministers, die gevlucht waren, hebben Frankrijk slechts gebruikt om er doorheen te reizen en hebben zich zo snel mogelijk per vliegtuig of boot weer naar Valencia begeven. Maar wat gebeurt er met de anderen, die grauwe massa gewone, naamloze mensen?

Op 1 februari wordt het aantal Spaanse vluchtelingen op 62 000 geschat en vier dagen later maakt de prefectuur van Perpignan bekend dat dit aantal alleen al in het departement Oost-Pyreneeën de 100 000 overschrijdt. Op 10 februari spreekt de Franse minister van binnenlandse zaken al over 300 000 maar in werkelijkheid zullen het er 360 000 tot 380 000 worden.

Een stroom, die in korte tijd een dergelijke omvang aanneemt, brengt natuurlijk vele moeilijkheden met zich mee en bezorgt de Franse administratieve diensten handenvol werk. Men kan deze van alles beroofde stakkers niet uitwijzen, doch moet hen huisvesten en te eten geven, terwijl het bitter koud is. *Le Temps* schrijft: 'De vluchtelingen worden opgevangen in kampen die in alle haast dicht bij de grens zijn ingericht. Het zijn vooral vrouwen, kinderen en oude mensen die zo goed mogelijk beschut tegen de regen in tenten of andere geïmproviseerde schuilgelegenheden, wachten op datgene wat er nu omtrent hun lot wordt beslist.'

De militairen geven weer aanleiding tot andere problemen, vooral op het gebied van de openbare orde. Deze tot de tanden bewapende mannen, die gewend waren aan geweldpleging en roof, betekenen zowel voor de staat als voor de burgers een gevaar en op 3 februari maakt het hoofd der nationale veiligheidsdienst dan ook bekend: 'De prefect van het departement Oost-Pyreneeën heeft, in samenwerking met de burgemeester van Perpignan, verschillende politie-maatregelen genomen teneinde de stad te zuiveren van verdachte personen, gewapend met revolvers en in het bezit van grote sommen gelds waarvan zij de herkomst niet bekend willen maken. Hier-

mec zijn zestig gendarmes en drie pelotons mobiele garde speciaal belast.'

De Franse veiligheidsdienst neemt twee ton wapens en twaalf vrachtwagens vol goudstaven, munten en waardevolle voorwerpen in beslag, waarbij een overstelpende hoeveelheid ciboriën, miskelken en hostieschalen; slechts een klein deel van hetgeen uit kerken en particuliere huizen gestolen was. *Le Temps* van 14 februari bericht dat er in Barcelona 'een groot aantal kostbaarheden is gevonden, die door de marxisten gestolen en door hen verborgen gehouden waren'.

De soldaten van het republikeinse leger krijgen het verzoek naar hun land terug te keren, waarbij zij zelf mochten bepalen naar welke zone zij uitgewezen wilden worden. Het merendeel vraagt naar Valencia te mogen gaan maar sommigen verkiezen het door Franco bezette gebied, als voorbeeld waarvan ik uit diverse kranten citeer: 4 februari: 'twaalfhonderd republikeinse soldaten voegen zich bij de andere partij'. 12 februari: 'Het aantal soldaten van het volksleger dat naar het nationalistische Spanje gerepatriëerd wil worden neemt met de dag toe. Zes volle treinen zijn daar vandaag heen gegaan'. Uit Toulouse komt op 13 februari het bericht: 'Er zijn drieënvijftigduizend republikeinse soldaten die naar het door Franco bezette gebied willen gaan', terwijl een soortgelijke mededeling uit Bayonne spreekt van '1635 regeringssoldaten die van het front in Catalonië kwamen en terug wilden naar nationalistisch grondgebied. Nauwelijks hadden zij de Spaanse bodem weer betreden of wij hoorden hen luide roepen "Arriba España! Viva Franco!"'

Zij die het laatste bekeerd worden zijn in de regel het meest fanatiek.

6 Franco wordt algemeen erkend

Hoe onwettig de opstand ook geweest mocht zijn, het slagen ervan is voldoende om dit feit te doen vergeten. Niemand spreekt meer van 'opstandelingen' en het lijkt wel of men nu onder 'rebellen en oproerkraaiers' hen verstaat, die het verzet tegen Franco hardnekkig blijven volhouden. Het is nu eenmaal een feit dat de politiek onloochenbare ontwikkeling van een zaak vaak als rechtvaardig wordt aangenomen, zodat het net lijkt of succes hetzelfde is als de kroon op het werk en de overwinning van een bepaalde partij vroeg of laat door de internationale diplomatie gevolgd wordt door een erkenning de jure.

Dat wat in het begin niet veel meer was dan een groep ondergrondse samenzweerders die elkaar vertrouwden en vervolgens de vorm aannam van een militaire 'Junta', die zich op twijfelachtige gronden uitriep tot 'regering', wordt eerst door Portugal, Italië, Duitsland, Hongarije, Japan en Chili erkend als 'wettige regering

van Spanje' en tegenwoordig is er vrijwel geen land meer dat geen betrekkingen met Franco onderhoudt. Tot het moment van inname van Madrid en de vestiging van zijn bewind in de hoofdstad was het niet verder gekomen dan een erkenning de facto, maar nu hij daar voorgoed schijnt te blijven hebben Duitsland en Italië op 18 november 1936 besloten deze in een erkenning de jure te veranderen, waartoe Portugal eerst in mei 1938 zal overgaan.

Engeland, dat altijd een voorzichtige, realistische en nuchtere politiek heeft gevolgd, heeft de deur naar beide kanten openge laten, zodat het iedere richting uitkan. In theorie houdt het sinds de zomer van 1936 zijn ambassade in Madrid aan, waar Sir Henry Chilton overigens niet meer zetelt, maar benoemt tegelijkertijd James Pack als handelsattaché bij Franco, die op 16 november 1937 als zodanig wordt opgevolgd door de belangrijker Sir Robert Hodgson. Terwijl een officieuze vertegenwoordiger van Londen zich in Burgos vestigt, neemt een officieus vertegenwoordiger van Burgos, de hertog van Alva, op even dubbelzinnige wijze zijn intrek in Londen.

Na de val van Barcelona bestaat er over de afloop van de oorlog niet veel twijfel meer en van de neutrale staten is Zwitserland het eerste land dat hieruit zijn conclusies trekt. De Zwitsers zijn al net zo weinig gevoelig als de Britten; zij hebben een even nuchtere manier van het bedrijven van politiek en op 14 februari 1939 maakt de Zwitserse bondsstaat dan ook bekend dat het Franco officieel erkent.

In Frankrijk, het land der verdeeldheid, liggen de zaken altijd minder eenvoudig. Een prelaat van het Vaticaan zei mij eens te Rome: 'De Fransen zijn als twee handen; er is altijd een linker en een rechter die zich helaas niet vaak verenigen.'

Op 17 januari 1939 bespreekt het huis van afgevaardigden de kwestie Spanje, waarbij de oude tegenstellingen weer naar voren komen. Een der leiders van de oppositie, de vroegere president van de Raad, Pierre-Étienne Flandin, laat zijn stem horen en interpelleert om te waarschuwen tegen het streven van de socialisten om op het laatste ogenblik de Spaanse republiek te willen helpen. 'Men vraagt u juist op het allerongunstigste moment om in te grijpen,' zegt hij, waarop Léon Blum, die zich in het nauw gedreven voelt, antwoordt: 'Ik heb nooit verheimelijkt dat de republikeinse regering van Spanje in mijn ogen de enige wettige regering was, noch heb ik ooit opgehouden te verkondigen dat zij onze sympathie genoot.'

Om een einde aan het debat te maken legt de minister van buitenlandse zaken een bedachtzame verklaring af waarin hij zegt dat er geen sprake van officiële inmenging is en zich omtrent de erkenning van Franco zeer vaag uitdrukt. Uit zijn houding blijkt eigenlijk alleen maar een grote mate van voorbehoud en een weinig aarzeling.

Op 15 februari zendt hij in het geheim een officieus onderhandelaar naar Burgos, de gematigde ex-minister, Léon Bérard, die na zijn aankomst in contact treedt met de minister van buitenlandse zaken van de Caudillo, generaal Don Francisco Gómez Jordana, met wie hij verschillende malen een onderhoud heeft. Omdat Frankrijk echter zo lang gearzeld heeft, bevindt hij zich hierbij in een lastig parket.

Na acht dagen lang gediscussieerd te hebben, wordt er een overeenkomst gesloten die op 24 februari wordt geparafeerd. De Franse regering zal niet alleen de regering van Franco de jure erkennen, maar verplicht zich bovendien de voorraad goudstaven terug te geven die in de kluizen van de Banque de France in Mont-de-Marsan lag opgeslagen, evenals 'de juwelen, kunstvoorwerpen, schepen, voertuigen, enz. die door republikeinse autoriteiten en vluchtelingen in Frankrijk waren ingevoerd en achtergelaten'.

Drie dagen later wordt er in het parlement over de erkenning van Franco gestemd, waar het besluit met 323 stemmen vóór en 261 tegen wordt goedgekeurd.

Er moeten nu ook wederzijds ambassadeurs worden benoemd, hetgeen voor Parijs een netelige kwestie is, omdat een eventuele vertegenwoordiger te Burgos, na de jarenlange vijandige houding van Frankrijk, grote kans liep in een op zijn minst onplezierige situatie te geraken en men weet dan ook niet goed wie men daarvoor aan zal wijzen. Een beroepsdiplomaat? Dat zou te gering zijn. Een politicus, een invloedrijk radicaal? Men noemt de namen van personen die ervoor in aanmerking zouden kunnen komen maar geen van allen toont zich bijzonder enthousiast omdat men inderdaad bang is met neerbuigende koelheid ontvangen te worden.

Tenslotte laat Georges Bonnet, met instemming van Edouard Daladier, maarschalk Pétain aanwijzen, die uit plichtsgevoel accepteert. Naar een militair stuurt men een militair, naar een zegevierend generaal een generaal die zijn sporen verdiend heeft. Men kan Franco geen groter eer bewijzen en hij kan tegen deze benoeming dan ook geen enkel bezwaar hebben.

Tijdens een grootse plechtigheid overhandigt de overwinnaar van Verdun op 24 maart 1939 aan de Caudillo de geloofsbrieven die hem als ambassadeur van de Franse republiek bij 'de leider van de Spaanse staat' accrediteren.

1 De republikeinen laten de moed zakken

De val van Barcelona, de tweede stad van Spanje, gevolgd door het verlies van de gehele rijke provincie Catalonië, zijn verschrikkelijke verliezen voor de Spaanse republiek. Het terrein dat zij nu nog bezet houdt beperkt zich tot een soort driehoek waarvan de uiterste punten Madrid, Valencia en Almería zijn, en haar strijdmacht bestaat nog slechts uit ruim vijftig divisies en de vloot die nog steeds in de haven van Cartagena ligt. De situatie zou er nog niet zo somber uitzien als men deze ook inderdaad volledig zou kunnen gebruiken, maar daar is geen sprake van, omdat men de troepen niet meer van voldoende wapens en munitie kan voorzien nu de Catalaanse industrie voor de regering verloren is gegaan. Ook de hulp uit het buitenland wordt beduidend minder nu de Franse grens gesloten is en de maatregelen om de landen rond het oostelijk deel van de Middellandse Zee te blokkeren verscherpt worden.

Bovendien heerst er gebrek aan voedsel en is de situatie op dat gebied erger dan ooit tevoren, zodat men gerust van hongersnood kan spreken. In *The Times* van 16 februari wordt geschat dat er alleen in Madrid iedere week vier- tot vijfhonderd mensen sterven ten gevolge van de ontberingen. Er is geen verwarming meer, terwijl ook geneesmiddelen en verband ontbreken.

Op 9 februari capituleert het eiland Minorca waarvoor de onderhandelingen worden gevoerd door de Engelsen die er zeker van willen zijn dat de belangrijke vlootbasis Port-Mahon, een der sleutelposities in de Middellandse Zee, niet in handen van de Italianen valt. De commandant van de Britse kruiser *Devonshire* leidt persoonlijk de besprekingen en onder zijn leiding wordt er reeds gauw een eervolle overeenkomst gesloten: Minorca zal zich zonder slag of stoot overgeven, doch voordat de troepen van Franco landen, zullen de republikeinse leiders geëvacueerd worden. Vierhonderdvijftig mannen en vrouwen, die zich het meest bedreigd voelden, worden op een neutraal schip naar Marseille vervoerd.

Het bericht van deze overgave komt als een donderslag en nu laat men dan ook alle moed zakken. Zelfs de president van de republiek, Manuel Azaña, is naar Parijs gevlucht en wil niet meer naar Spanje terugkeren omdat hij weigert zich bij de regering in Valencia te voegen. Op vragen van Alvarez del Vayo antwoordt hij: 'Ik wens

er met mijn aanwezigheid niet langer toe bij te dragen dat deze nu doelloos geworden oorlog wordt voortgezet. In de gegeven omstandigheden hebben wij nog slechts één plicht: zo spoedig mogelijk vrede te sluiten. Men kan alleen nog maar proberen tot voorwaarden te komen, die zo gunstig mogelijk zijn. Er moet ten spoedigste een einde aan deze oorlog gemaakt worden.'

Deze mening wordt naarmate de tijd verstrijkt door steeds meer mensen gedeeld. De enige voorwaarde waar de ministers nu nog op aandringen is de garantie dat er geen represailles genomen zullen worden. Als Franco bereid is hieraan te voldoen, willen zij verder alles accepteren en op 17 februari verzoeken zij het Engelse ministerie van buitenlandse zaken hierbij bemiddeling te willen verlenen.

Minister Halifax staat op het punt contact op te nemen met Burgos als Franco, die er niets voor voelt amnestie te verlenen aan diegenen die hij als misdadigers beschouwt, een verklaring aflegt die alle hoop de bodem inslaat: 'Wij zijn de overwinnaars. De roden mochten zich onvoorwaardelijk overgeven.' Dat woord *onvoorwaardelijk* gebruikt hij tegenover iedereen die het maar horen wil.

Zonder dat hij hiermee overigens veel bereikt, gaat Franco in het door hem bezette gebied tot een rigoureuze zuivering over, waarbij allen die in zijn ogen medeplichtig waren geweest aan misdaden onverwijld voor een militaire rechtbank geleid worden en na een korte zitting meteen ter dood gebracht. Zij die in mindere of meerdere mate medeplichtig waren geweest worden in concentratiekampen ondergebracht.

In regeringskringen te Valencia is men wanhopig over deze maatregelen. Op 26 februari roept Juan Negrín zijn ministers en generaals bijeen, waarbij men tot de conclusie komt dat het waanzin zou zijn de strijd nog verder voort te zetten, terwijl alleen Miaja zich er voorstander toont 'het verzet tot het uiterste vol te houden'. Hierbij dient opgemerkt te worden dat deze zelfde Miaja op dezelfde dag bezig is zijn paspoort in orde te laten maken, waarbij hij het voorbeeld volgt van de meeste andere leiders.

Het feit dat Frankrijk en Engeland enige dagen later Franco officieel erkennen schijnt de republikeinen wel de genadeslag toe te brengen en het bericht dat de ondertekening van het Frans-Spaanse accord zowel in Rome als in Berlijn de heftigste commentaren veroorzaakt heeft, kan hierbij nauwelijks een troost zijn. 'Het scheelde maar weinig,' schrijft *Le Temps* van 1 maart, 'of Duitsland en Italië hadden Burgos van ondankbaarheid beticht.'

Manuel Azaña neemt op 28 februari ontslag als president van de republiek en verklaart in zijn afscheidsrede dat hij, aangezien 'de oorlog onherroepelijk verloren was' onmiddellijk vredesonderhandelingen had trachten aan te knopen, 'maar dat hij helaas geen positieve resultaten had kunnen bereiken'.

Franco weigert hardnekkig enige belofte te doen, omdat hij met afschuw vervuld is door de rapporten die hij ontvangt omtrent de toestand waarin de veroverde provincies zich bevinden. 'Catalonië,' schrijft de speciale correspondent van *Le Temps* op 3 maart, 'ontwaakt uit een nachtmerrie. Men telt de slachtoffers van de revolutie, maakt de balans op van de totale nederlaag, berekent de geleden verliezen en stelt lijsten van de vermiste kunstschaten op. Duizenden moorden, vernielingen ter waarde van miljarden...'

2 Oproer in Madrid

Sommige republikeinse officieren menen dit strenge optreden van Franco te moeten wijten aan de krachtige invloed die de communisten op de regering van Juan Negrín uitoefenen en vragen zich af of zij geen gunstiger voorwaarden zouden kunnen verkrijgen als zij zich van deze extremistische elementen zouden ontdoen. Uit deze verwachting wordt de samenzwering van kolonel Casado geboren.

Segismundo Casado López is een vijfenveertigjarig beroepsofficier die onder de monarchie de rang van kapitein bekleedde en nu het bevel voert over de troepen die Madrid verdedigen. Op de avond van 23 februari 1939 gelast hij het communistische dagblad *Mundo obrero* (Arbeiderswereld) in beslag te nemen omdat hij weet dat dit propaganda maakt voor 'verzet tot het bittere einde'. Deze daad slaat in als een bom omdat het verschijnen van een orgaan van de almachtige partij verbieden gelijkstaat aan een greep naar de macht, een staatsgreep bijna.

De volgende dag verspreiden de communisten op straat manifesten die eveneens door de politie in beslag worden genomen, waarop Negrín, verontrust over deze gebeurtenissen, zich 's avonds naar de hoofdstad begeeft om zich van de situatie op de hoogte te stellen. Casado legt hem uit dat de stad uitgehongerd is, de bevolking opstandig, de troepen uitgeput, dat de soldaten jassen noch schoenen meer hebben en de tanks geen benzine zodat de strijd om al deze redenen gestaakt moet worden en onderhandelingen geopend.

Negrín meent de situatie te kunnen redden door Casado tot generaal te promoveren, waarna hij terugkeert naar Valencia, waar hij op 26 februari een vergadering met de militaire leiders belegt. De een na de ander spreekt zich hier uit ten gunste van een staken van de strijd maar de president van de Raad tracht de moeilijkheden te omzeilen en maakt de indruk tijd te willen winnen. Om Casado te kalmeren, benoemt hij hem op 1 maart tot 'chef van de Generale Staf', maar laat verder de zaken in het ongewisse door geen enkele beslissing te nemen.

De regering blijft passief en de ontevredenheid groeit met de dag. Op 2 en 3 maart doen er zich ongeregeldeheden voor bij de marine als in Cartagena een deel van de matrozen voor onmiddell-

lijke vrede betoogt, waar het kader het wel ongeveer mee eens schijnt te zijn.

De vierde besluit Casado tot daden over te gaan en richt zich tot het leger in een verklaring, waarin hij op ondubbelzinnige wijze uiting geeft aan zijn gevoelens. Hij brandmerkt de regeringsleiders die naar het buitenland zijn gevlucht als verraders, veroordeelt de van weinig begrip getuigende houding van Negrín, die hij beschuldigt van 'gebrek aan gezond verstand' en beëindigt zijn verklaring met de woorden: 'Wij zijn het die moeten tonen welke de enige weg is die ons van de ondergang kan redden.'

Negrín wordt hiervan onmiddellijk op de hoogte gesteld en telefoneert uit Valencia:

'Wat gebeurt er eigenlijk in Madrid?'

'Ik ben in opstand gekomen!'

'In opstand gekomen? Tegen wie? Tegen mij?'

'Ja, tegen u.'

'Dat is waanzin!'

'Kan zijn, maar ik ben van mening dat dit mijn plicht is, mijn plicht als officier en mijn plicht als Spanjaard.'

Op 5 maart schaart de overgrote meerderheid der republikeinse officieren van het garnizoen zich aan de zijde van Casado, waarop de communistische commandant van de achtste divisie, die zich in de nabijheid van Madrid bevindt, besluit naar Madrid op te trekken. De meeste van zijn manschappen weigeren echter hem te volgen, zodat hij gedwongen is onderweg, op zes kilometer van de buitenwijken, halt te houden.

Die avond licht het in Cartagena gelegen eskader het anker en stoomt op naar Bizerta waar het de volgende dag door de Franse autoriteiten geïnterneerd zal worden. Op hetzelfde moment betuigt de stad Alicante zijn instemming met de beweging van Casado.

's Nachts verbreidt de radio het volgende bericht: 'Onder voorzitterschap van generaal Casado is een nationale Defensieraad opgericht die de regering Negrín vervangt'.

In de loop van de zesde vertrekken Negrín en zijn ministers per vliegtuig naar Dakar vanwaar zij zich de volgende dag naar Frankrijk begeven.

Op 7 maart wordt er in Madrid een 'nationale defensieregering' gevormd onder leiding van generaal Miaja die in grote lijnen Casado schijnt te steunen.

De achtste breekt er een extremistische contra-revolutie uit onder leiding van generaal Barceló, die zich vrij snel meester maakt van de wijken rond het centrum. Maar het vierde legerkorps van generaal Cipriano Mera grijpt in om Casado te ontzetten, waarop het de gehele dag tot verwarde gevechten komt.

Een dag later is Cipriano Mera duidelijk in de meerderheid en maakt zich meester van het communistische hoofdkwartier. Op 10

maart bereiken zijn troepen de Puerta del Sol, het hart van de stad, en ziet het er naar uit dat Casado de situatie meester is. De communistische opstand schijnt definitief onderdrukt te zijn en samen met de gematigd socialistische minister Julián Besteiro, gaat Segismundo Casado trachten contact op te nemen met Franco.

3 De laatste vredespogingen

Op 12 maart vindt Casado op zijn bureau een audiëntieverzoek van de commandant van het vierde artilleriedepot, kolonel Centaños, die hierin mededeelt 'dringend om een onderhoud omtrent belangrijke dienstzaken met de generaal te verzoeken' en erop aandringt zo snel mogelijk persoonlijk ontvangen te worden. Casado, die nieuwsgierig is geworden, willigt het verzoek in.

Nadat hij binnengelaten is, verklaart Centaños op de man af dat hij 'de vertegenwoordiger van generaal Franco in Madrid' is. Bijna springt Casado op en komt het een moment in hem op deze man die uiteindelijk niets anders dan het officiële hoofd der vijfde colonne uit Madrid is, te laten arresteren. Maar hij bedenkt zich en vraagt zich af wat er van hem verlangd wordt. Dan pas onthult Centaños het doel van zijn bezoek: hij is op de hoogte van de welwillende houding van Casado en biedt aan te bemiddelen teneinde te voorkomen dat er nogmaals nodeloos bloed vergoten zal worden.

Een dag later keert hij terug met de voorwaarden der nationalistten, die voet bij stuk houden wat betreft hun eis tot 'onvoorwaardelijke overgave' en slechts toezeggen dat 'alleen werkelijke misdadigers aan de justitie uitgeleverd zouden worden'; maar dat er geen sprake kan zijn van algehele amnestie.

Casado en Besteiro zijn hierdoor zeer teleurgesteld en zien er voorlopig van af de onderhandelingen voort te zetten. Zij zullen alleen nog trachten tijd te winnen om een zo groot mogelijk aantal mensen die gevaar liepen, gelegenheid te geven naar het buitenland te vluchten.

De strijd wordt dus, althans op papier, hervat, maar de regeringstroepen vechten zonder hoop, zonder wil om te winnen en doen eigenlijk niet anders dan systematisch terugtrekken. Hun tegenstanders vermijden overigens hen hierbij te veel op te jagen om, zoals zij zeggen: 'niet onnodig nog méér slachtoffers te maken' en er wordt practisch niet meer gevochten.

Op 19 maart geeft Franco te kennen bereid te zijn een afgezant van Casado te ontvangen waarop de 'nationale Defensieraad' enkele dagen later besluit tot het zenden van onderhandelaars met duidelijk omschreven instructies. Op 23 maart landt er om kwart over elf een vliegtuig met de republikeinse kleuren op het vliegveld van Burgos, dat om half zes weer vertrekt. Diezelfde avond nog komt de 'nationale Defensieraad' in vergadering bijeen, waarbij men dit-

maal in het bezit is van Franco's eisen.

De Raad had aan Franco gevraagd om:

1. Erkenning van de onschendbaarheid van hun grondgebied.
2. Straffeloosheid van alle Spanjaarden, militairen zowel als burgers, die aan de strijd hadden deelgenomen.
3. Het achterwege laten van represaillemaatregelen.
4. Eerbiediging van de vrijheid en de eigendommen van republikeinse soldaten.
5. *Idem* voor de soldaten van het volksleger.
6. *Idem* voor de republikeinse ambtenaren.
7. Een termijn van vijftwintig dagen om hen die dat zouden wensen naar het buitenland te laten vertrekken.
8. Het terugtrekken van de Italiaanse en Marokkaanse troepen.

Franco antwoordt hierop dat:

1. Zij die geen misdaden begaan hebben, zich op zijn edelmoe-digheid kunnen verlaten.
2. Officieren en soldaten die vrijwillig de wapenen neer zullen leggen, ingezet zullen worden voor de Spaanse zaak.
3. Zij die, nadat zij vrijwillig de wapenen zullen hebben gestrekt en zo onnodig lijden zullen hebben vermeden, zouden willen ver-trekken vrijgeleide zullen krijgen die hun persoonlijke veiligheid zal garanderen.
4. Spanjaarden die in het buitenland verblijven, er zeker van kunnen zijn dat zij ongestoord in Spanje kunnen wonen, indien zij zich overgeven.
5. Misdadigers voor de rechtbank gedaagd zullen worden.
6. Zij die schuldig zullen worden bevonden aan gevaarlijke activiteiten, eveneens bestraft zullen worden.
7. Geen enkele burger een straf zal ondergaan die langer duurt dan bij vonnis vastgesteld.
8. Ieder verzet tegen de nationalistische opmars gestraft zal kun-nen worden overeenkomstig de mate waarin het gepleegd werd.

Na kennis genomen te hebben van deze voorwaarden, verklaart de 'nationale Defensieraad' ze uit overwegingen van morele aard niet te kunnen aanvaarden. Maar wat kan men in de praktijk doen, behalve de zaken op hun beloop laten? Men zal dus voortgaan zo hier en daar eens een schot af te vuren, zonder zich verder erg druk te maken.

Franco's troepen vorderen langzaam maar zeker, waarbij zij de nu wel totaal overbodig geworden gevechten zoveel mogelijk vermijden.

4 Het leger van Franco trekt de hoofdstad binnen

Op 26 maart bericht Casado aan Burgos dat de luchtmacht zich de volgende dag zal overgeven. Een dag later brengt de comman-

dant van het centrale regeringsleger, generaal Matallana, Casado op de hoogte van het feit dat zijn troepen zich op eigen initiatief demobiliseren; zijn leger valt uiteen en van zijn drie legerkorpsen blijven nog slechts de stafofficieren over. Aan het front van Casa de Campo, waar tot voor kort verwoed werd gevochten, beginnen de soldaten van beide partijen zich te verbroederen: overeenkomstig het Spaanse gebruik vallen zij elkaar in de armen en slaan elkaar lachend op de schouders.

In de loop van de avond vertrekken Casado en Matallana met hun families per vliegtuig naar Valencia, vanwaar zij naar Londen zullen doorreizen. De nacht wordt doorgebracht in de koortsachtige sfeer van voorbereidingen en wachten die altijd aan een vertrek voorafgaat.

Op 28 maart 1939 marcheren Franco's regimenten onder bevel van generaal Espinosa de los Monteros om elf uur 's ochtends in gesloten gelederen Madrid binnen.

De correspondent van het Engelse persbureau Reuter bericht: 'De straten van Madrid zijn vol republikeinse soldaten die hun verschansingen hebben verlaten en hun wapenen hebben weggegooid. De toegangswegen tot de stad worden overstroomd door vluchtelingen. In de winkels worden bankbiljetten van de republikeinse bank geweigerd. Om half twaalf wordt de rood-gele vlag op het balkon van het regeringsgebouw uitgehangen. Tussen twaalf en één uur vliegen nationalistische toestellen laag over de Puerta del Sol, luide toegejuicht door de menigte.

'Jonge aanhangers van Franco worden uit de gevangenis bevrijd en defileren, begeleid door de ovaties van duizenden mensen, door de straten. Een dergelijke eensgezinde, uitbundige vreugde had men slechts gezien bij het uitroepen van de republiek op 14 april 1931.'

De communistische burgemeester, Rafael Henche, had voorzichtigheidshalve het stadhuis al verlaten en in het prachtige zestiende-eeuwse gebouw als plaatsvervanger een van zijn wethouders, Melchor Rodríguez, achtergelaten, een dapper en onkreukbaar man, die vroeger een verwoed aanhanger van de monarchie was geweest. In de tijd van de rode terreur was hij, althans in theorie, korte tijd belast geweest met het toezicht op de gevangenen van Madrid en had zich in deze functie onderscheiden door zijn menselijk optreden. Verschillende malen had hij het doldrieste optreden der extremisten getrotseerd, waardoor vele mensenlevens gered konden worden. Kort geleden had hij zich aangesloten bij de Falange en de partij laat hem in functie totdat op 29 maart de voor deze plaats aangewezen Alberto de Alcocer arriveert, die in een sfeer van volmaakte vriendschap het bestuur overneemt.

Dezelfde avond komen de eerste treinen met levensmiddelen aan, die de stad van haar afschuwelijke hongersnood zullen bevrij-

den. Op 30 maart begint de toestand weer enigszins normaal te worden; de winkels zijn weer geopend en men beschouwt het als een wonder dat er weer voedsel te koop is. Langzamerhand zal dit schijnbaar eindeloze lijden een einde nemen.

5 De laatste dagen van de burgeroorlog

Als Casado op 29 maart tijdens zijn tussenlanding enkele uren in Valencia verblijft, wordt hij daar bezocht door vertegenwoordigers van de vijfde kolonne, die hem beleefd om toestemming vragen de regeringsgebouwen in bezit te mogen nemen. Op even hoffelijke wijze zegt Casado hiermee accoord te gaan, waarbij hij er echter wel op aandringt met de grootst mogelijke tact te werk te gaan teneinde de overdracht zo onopvallend mogelijk te doen verlopen. Hij doet een beroep op de bevolking om kalm te blijven.

Daarna scheept hij zich met talrijke andere vooraanstaande republikeinen in op het Engelse schip dat hem naar Marscille zal brengen, vanwaar hij naar Engeland zal vertrekken. 'De stad Valencia was vol mensen die kwamen en gingen, waarbij zij elkaar op fascistische manier groetten...' schrijft Hugh Thomas.

Op 30 maart doet generaal Aranda, die de kleuren van de falange draagt, zijn intrede in Valencia. 'Vrouwen en kinderen rennen de soldaten tegemoet, kussen hun de handen; uit de vensters werpt men rozen, mimosa en lauwertakken.'

In Oran landen diezelfde dag drieëntwintig regeringsvliegtuigen met aan boord de laatste gevluchte leden van de zojuist ten onder gegane republiek. Op de vragen van de journalisten antwoordt generaal Miaja met verstikte stem alleen maar: 'Het is afgelopen.' Geslagen en met gebogen hoofd, gaan hij en zijn kameraden dan hun ballingschap tegemoet.

Een dag later bezet Franco de steden Almería, Cartagena en Murcia waar zowel tekenen van verslagenheid als van geestdrift vallen te bemerken.

'In Madrid,' bericht *Le Temps*, 'laten achtduizend vrouwen zich inschrijven bij de sociale dienst van de falange.' De nieuwe autoriteiten 'ontvangen dagelijks duizenden aangiften', die nauwkeurig onderzocht worden en gevolgd worden door strenge straffen.

Op 1 april 1939 deelt Radio Nacional 's avonds om kwart over elf mede: 'Heden hebben de nationalistische troepen, na het Rode Leger gevangengenomen en ontwapend te hebben, hun laatste militaire doelen bereikt. De oorlog is ten einde. Generalísimo Franco.'

31 | *De balans*

Tot eer van de republikeinse regering moet gezegd worden dat zij al het mogelijke in het werk heeft gesteld om het grote culturele erfdeel van Spanje te redden. In de meeste gevallen is zij daarin geslaagd, zodat het belangrijkste behouden bleef. Dankzij haar tussenkomst zijn talloze kunstschaten gespaard gebleven voor de massale plunderingen en kon, ondanks de bandeloosheid van de wilde horden, het grootste deel der nationale kunstwerken in veiligheid gebracht worden. Noch de bibliotheken, noch de musea hebben eigenlijk geleden. Het Prado, Toledo en Granada bleven gespaard, evenals de meeste historische monumenten.

Dit is echter het enige feit uit deze afschuwelijke burgeroorlog waarover men zich met enig optimisme kan uitlaten.

De menselijke verliezen zijn enorm en kunnen zonder overdrijving op 850 000 à 900 000 geschat worden, waarvan men er 150 000 'gewoon' vermoord kan noemen.

Op een totale bevolking van vierentwintig miljoen is het percentage vermisten zeer hoog en kan slechts vergeleken worden met dat van Frankrijk tijdens de oorlog van 1914-1918, toen er in totaal 1 500 000 doden, gewonden en invaliden te betreuren vielen, hetgeen in vergelijking met het totale bevolkingsaantal nog meer is.

Onder de adel en burgerij werd een enorme slachting aangericht terwijl de geestelijkheid werd gedecimeerd. 15 000 priesters en monniken, waaronder 14 bisschoppen werden vermoord. 'Vijftien-duizend martelaren en niet één afvallige', zal door Paul Claudel verklaard worden, die hiermee de zaak echter wat al te simpel bekijkt.

Materieel lijkt deze catastrofe wel een natuurramp: 166 kerken en kloosters zijn uitgebrand, 18 000 onbruikbaar en 3 000 ernstig beschadigd, terwijl 250 000 woonhuizen volkomen vernield zijn en een even groot aantal voor meer dan de helft gerepareerd moet worden. 17 steden zullen op staatskosten weer opgebouwd moeten worden en uitgestrekte gebieden zijn als door een aardbeving verwoest.

Ook in de industriële sector, waar door brand, bombardementen en andere oorzaken 250 fabrieken en werkplaatsen vernield zijn, is de schade enorm. Hetgeen nog overgebleven is aan machines en materiaal is door onachtzaamheid of door onvoldoende onderhoud vrijwel onbruikbaar geworden.

De goudvoorraad van de Banco Nacional bedroeg bij het begin van de oorlogacht miljard peseta's, waarvan door accoord met Frankrijk uiteindelijk anderhalf miljard achterhaald kon worden. Zes en een half miljard zijn verdwenen naar Rusland en Mexico waar Juan Negrín op zijn sterfbed het gelukkige idee kreeg om de documenten aangaande het goud van de republiek aan Franco na te laten, maar dan ook niet meer dan de documenten.

Ook van het particuliere bezit, dat in sommige Spaanse families sinds de verovering van Zuid-Amerika zeer aanzienlijk was en bestond uit juwelen en zilver, is vrijwel niets meer over omdat alles geplunderd en gestolen werd. Het is moeilijk een schatting te maken van de totale waarde der 'verbeurdverklaringen' die de roden op hun naam hebben staan, doch bij een eerste ruwe berekening komen wij al aan een bedrag van 8 tot 10 miljard oude Franse francs. Op 31 maart 1939 zet het vrachtschip *Vita* koers naar Mexico met een lading kostbare edelstenen, die moet dienen om het onderhoud der vluchtelingen te bekostigen.

Tijdens de chaotische laatste weken passeren hele wagons en vrachtwagens vol waardevolle voorwerpen de grens; meestal gestolen van burgers, kerken of kloosters.

Een dag nadat Madrid door de troepen van Franco bezet is geeft het 'hoofd van de dienst kunstbezit' opdracht om alle juweliers- en antiekzaken te sluiten en alle voorraden te laten inventariseren, waarbij de eigenaars verplicht zullen zijn de herkomst van alle voorwerpen aan te geven. Het communiqué voegt eraan toe: 'Op deze manier hopen wij talloze gestolen voorwerpen die voor een spotprijs verkocht waren terug te vinden.'

De ruïne op geestelijk gebied is wellicht nog groter, omdat door de jaren van anarchie en geweld alle gevoel voor normale verhoudingen was verdwenen. Een langdurige periode van strenge orde in het land zal nodig zijn om de traditionele deugden van een der beste volkeren ter wereld weer aan te kweken. Ook zal het nog geruime tijd duren voordat de gemoederen bedaard zijn en de tegenstellingen vervaagd; haat en wrok zullen nog lang hun invloed doen gelden.

In totaal 350 000 Spanjaarden zijn naar elders uitgeweken, waarvan 150 000 naar Mexico of Zuid-Amerika en 200 000 naar Frankrijk. Omdat er later bekendgemaakt werd dat er geen vervolging meer zou plaatsvinden en vooral omdat het Franco-regiem de laatste jaren belangrijk toegeeflijker werd, zijn er uit Frankrijk ongeveer 100 000 vluchtelingen voorgoed weer naar hun vaderland teruggekeerd.

Het heeft Spanje niet minder dan vijftientig moeilijke jaren gekost zich aan de ellende van de burgeroorlog te ontworstelen en eerst de laatste tijd valt er op alle gebied duidelijk verbetering waar te nemen.

Vijftig kilometer ten noorden van Madrid heeft Franco op de eerste uitlopers van de Sierra de Guadarrama een monument laten oprichten ter nagedachtenis aan de tijdens de burgeroorlog aan beide kanten gevallen, dat bekendstaat als de *Valle de los Caídos*, het Dodendal.

Deze plek, gelegen in een verlaten landschap op duizend meter hoogte, ademt een sfeer van grote tragiek en dezelfde trotse adel die ook het in de nabijheid gelegen Escorial vervult. De weg erheen, die zich tussen kale, steile hellingen omhoogslingert, komt uit op een soort rotsachtig plateau, beheerst door een granieten kruis van honderdvijftig meter hoogte, aan de voet waarvan zich een voorplein bevindt dat altijd blootstaat aan de striemende winden, die over de hoogvlakte van Castilië waaien.

Versierd met een timpaan van uitspringend beeldhouwwerk, waarop een priester zich buigt over het naakte lichaam van een soldaat, ligt de hoofduitgang als een gapende kloof uitgehouwen in de rotsen, waardoor men in een lange basiliek komt. De vleugeldeuren van gebeeldhouwd brons geven toegang tot een schip zonder zijbeuken waarvan de marmeren wanden slechts bekleed zijn met de Vlaamse wandtapijten, die geweven werden ter gelegenheid van de intocht van Karel V in Madrid. Het eenvoudige geheel schept een sfeer van zeldzame verhevenheid.*

De bewakers, gekleed in gegalonneerde uniform en witte handschoenen, lopen zwijgend rond. De glans van het in de koepel aangebrachte goudmozaïek wordt op raadselachtige wijze weerspiegeld in de nis achter het hoogkoor.

Links en rechts leiden lage deuren, die echter meestal gesloten zijn, naar enorme ondergrondse gewelfde zalen, waar de kisten van vijftigduizend slachtoffers van de oorlog staan opgesteld zonder dat hierbij gelet werd op rang of politieke overtuiging. De stoffelijke resten van mannen en vrouwen, soldaten en burgers, republikeinen en nationalistes staan hier in lange rijen, als gold het een laatste inspectie van de dood zelf en het is alsof de flakkerende waak-

* De lezer gelieve te bedenken dat dit hoofdstuk geen geschiedschrijving geeft doch slechts de persoonlijke mening van de auteur en dat het monument op vele anderen wellicht een nogal barokke indruk maakt. (noot vert.)

vlammen van dit reusachtige kerkhof een spookachtig leger oproepen, dat ons doet huiveren van angst.

Toch is het geheel bijzonder mooi en ontroerend. Nergens ziet men een partijembleem, niets roept de herinnering op aan de oorzaken van de strijd, niets ook is er dat de overwinnaar verheerlijkt of de overwonnene kwetst.

Ook wordt onze aandacht niet bewust op de overwonnenen gevestigd, omdat er geen onderscheid is tussen de republikeinen en hun vroegere tegenstanders. Dit is echter alleen het geval in deze diepe grafkelders; het andere Spanje blijft in de schaduw.

Aan de voet van het hoogaltaar ligt een simpele stenen gedenkplaat met een kruis en een naam: José Antonio. Dit is rechtvaardigheid.

Maar even rechtvaardig zou het geweest zijn indien er in dit godshuis naast deze een andere gedenkplaat zou liggen, ook met een kruis en een inscriptie: 'Aan de Onbekende Soldaat van het Volksleger'.

Ook hij is gestorven voor zijn overtuiging.

BIJLAGEN

1 | *Chronologie van de Spaanse burgeroorlog*

1931	12 april	Gemeenteraadsverkiezingen in Spanje.
	14 april	De koning vertrekt; de republiek wordt uitgeroepen.
	11 mei	Tientallen kerken en kloosters worden in brand gestoken.
	28 juni	Er wordt een grondwetgevende vergadering gekozen.
	21 oktober	Er wordt een wet aangenomen 'ter bescherming van de republiek'.
	9 december	De grondwet wordt afgekondigd.
1932	2 maart	Echtscheiding wordt bij de wet toegestaan.
	28 juni	Het burgerlijk huwelijk wordt in Spanje ingevoerd.
	10 augustus	Generaal Sanjurjo tracht in Madrid en Sevilla een opstand te ontketenen.
1933	23 januari	De jezùieten worden uitgewezen.
	17 mei	De congregaties worden ontbonden of in hun bestaan belemmerd.
	29 oktober	José Antonio sticht de Falange.
	19 november	Verkiezingen voor een grondwetgevende vergadering leveren een meerderheid op voor de gematigde partijen.
1934	7 oktober	In Asturië breekt revolutie uit.
1935	13 mei	Generaal Franco wordt tot chef van de generale staf benoemd.
1936	15 januari	Er wordt een 'Verdrag van het Volksfront' getekend.
	16 februari	Nieuwe parlementsverkiezingen brengen het volksfront de meerderheid.
	16 april	De falangist Sáenz de Heredia wordt vermoord.
	12 juli	Luitenant Castillo wordt vermoord.
	13 juli	Calvo Sotelo wordt vermoord.
	17 juli	In geheel Spanje breekt een 'nationale opstand' uit.
	19 juli	Franco landt in Tetuán.
	20 juli	Sanjurjo komt om bij een vliegtuigongeluk.
	25 juli	Eerste Franse interventie.
	30 juli	Eerste Italiaanse interventie.
	30 juli	Eerste Duitse interventie.

	1 september	De nationalisten veroveren Irún.
	9 september	In Londen komt het 'Comité voor non-interventie' voor de eerste keer bijeen.
	27 september	Einde van het beleg van het Alcázar te Toledo.
	30 september	Franco wordt uitgeroepen tot 'generalísimo'.
	1 oktober	Franco wordt 'Staatshoofd'.
	9 november	De nationalisten vallen Madrid aan.
1937	10 februari	Málaga ingenomen.
	12 maart	De Italianen teruggeslagen bij Guadalajara.
	26 april	Guernica gebombardeerd.
	19 juni	Bilbao ingenomen.
	16 augustus	Santander ingenomen.
	21 oktober	Gijón ingenomen.
1938	8 januari	De regeringstroepen bezetten Teruel.
	21 februari	Teruel door Franco's leger heroverd.
	3 april	Lérida ingenomen.
	15 april	Republikeins Spanje wordt in twee delen gesneden.
	25 juli	De regeringstroepen vallen aan en steken de Ebro over.
	18 november	De nationalisten doen een tegenaanval en steken op hun beurt de Ebro over.
1939	14 januari	Val van Tarragona.
	26 januari	Val van Barcelona.
	4 maart	Staatsgreep van kolonel Casado.
	28 maart	Franco's troepen trekken Madrid binnen.
	30 maart	Val van Valencia.
	1 april	Einde van de burgeroorlog.

2 | *De regeringen van Madrid*

1. CASARES QUIROGA, 13 mei 1936-18 juli 1936.
2. MARTINEZ BARRIOS, 18 juli 1936.
3. JOSÉ GIRAL, 19 juli 1936-4 september 1936.
4. LARGO CABALLERO, 4 september 1936-15 mei 1937.
5. JUAN NEGRIN, 18 mei 1937-5 maart 1939.
6. Kolonel CASADO, 6 maart 1939-28 maart 1939.

3 | *Nuestra Señora de la Cabeza*

Ik mocht natuurlijk niet verzuimen verslag te doen over het beleg van Oviedo en dat van het Alcázar. Teneinde niet in herhaling te vervallen en mijn verhaal niet te overladen, leek het mij beter om de geschiedenis van Nuestra Señora de la Cabeza, die er veel overeenkomst mee vertoont, niet in de eigenlijke tekst op te nemen, doch omdat het hier een van de wonderlijkste gebeurtenissen uit de burgeroorlog betreft, wil ik deze alsnog vermelden.

Een vergeten hockje in het hart van Spanje, op de grens van La Mancha en Andalusië, is het toneel geweest van een drama dat zijns gelijke niet kent in de gehele geschiedenis van het Spaanse drama.

Als de opstand uitbreekt, raakt Jaén, de hoofdstad van de provincie van dezelfde naam, al op 18 juli in handen van de republikeinen. De Guardia Civil hebben zich met hun gezinnen in een wijk van de stad verschanst waar hun situatie echter al gauw bijzonder hachelijk wordt.

Zij voegen zich dan bij twee andere groepen, afkomstig uit de nabijgelegen dorpen Campillo de Arenas en Alcalá la Real, waarna deze vijftot zeshonderd mensen besluiten te zamen te vluchten. Bij het vallen van de nacht begeven zij zich, voorzien van wapens, munitie en voedsel, in vrachtwagens naar het nabijgelegen bergachtige gebied van Nuestra Señora de la Cabeza. Naar hun mening is deze moeilijk toegankelijke plek geschikt als schuilplaats en goed te verdedigen.

Ver van de bewoonde wereld bevindt zich daar op een hoogte van zevenhonderd meter, temidden van rotsen en wouden, een beroemd heiligdom dat grenst aan het landgoed van een monarchist, de markies de Cayo del Rey, waar men besloten heeft te wachten tot de storm voorbij zal zijn.

De strijd neemt echter steeds in hevigheid toe en op 14 september zien zij zich omsingeld door een groot aantal soldaten van het volksleger, waarop de voortvarende kapitein Cortés de bevelvoering van de verdediging op zich neemt.

De situatie is des te moeilijker omdat deze plek als een eiland ligt in een gebied dat door de vijand bezet is en waar geen mogelijkheid bestaat voor contact met de buitenwereld, zodat de belegerden lange tijd geen gelegenheid hebben iets omtrent hun positie aan Franco te berichten. Wanneer diens troepen tenslotte op de hoogte zijn van de situatie, zijn zij, doordat zij zich op een te grote afstand bevinden, niet in staat ook maar iets te doen om hen te ontzetten. Voor dit handjevol mensen kan men onmogelijk een expeditie op zo grote schaal op touw zetten als in Oviedo en Toledo en het ziet er dan ook naar uit dat de belegerden gedoemd zijn te sterven.

Pas op 9 oktober brengt een nationalistisch vliegtuig het voedsel waaraan zij zo dringend behoefte hebben en sinds die dag zet een officier

van de luchtmacht, kapitein Haya, regelmatig zijn leven op het spel door 's nachts onder bijzonder gevaarlijke omstandigheden van tijd tot tijd levensmiddelenpakketten of kleine hoeveelheden wapens en medicijnen uit te werpen, maar ondanks deze hulp zijn de belegerden vanaf februari gedwongen gras te eten.

Temidden van deze ellende houden zij stand tegen de voortdurende aanvallen en blijven zich hardnekkig acht maanden verzetten.

Om er een einde aan te maken zien de republikeinen, die totaal vijfduizend man hadden ingezet waarvan er tweeduizend sneuvelden, zich tenslotte genoodzaakt een beroep te doen op een Internationale Brigade, een eskader vliegtuigen en zes Russische tanks.

Op 30 april hoort men de woorden: 'Wij blijven op onze post omdat wij gesterkt worden door ons geloof. Leve Spanje!' als laatste boodschap van kapitein Cortés en de volgende dag wordt het heiligdom van 'Nuestra Señora de la Cabeza' ingenomen, waarbij de commandant aan het hoofd van zijn troepen sneuvelt.

Op een totaal van 560 militairen en burgers vielen er 142 doden, waarvan 16 vrouwen en 24 kinderen onder de 17 jaar, en 256 gewonden. Omdat de soldaten zich letterlijk tot de laatste man hadden doodgevochten, waren zij die het verzet tot het einde volhielden uitsluitend burgers.

4 | *De marine*

Op 17 juli 1936 bezat de Spaanse marine de volgende oorlogsschepen:

- 2 pantserkruisers
- 4 kruisers
- 9 torpedojagers
- 8 torpedoboten
- 6 onderzeeërs
- 5 kanonneerboten
- 9 kustbewakingsvaartuigen

Bovendien stonden er op stapel of werden bewapend:

- 2 kruisers
- 3 onderzeeërs
- 1 kanonneerboot

waaraan men nog toe zou kunnen voegen: 7 kleine hulpschepen en 3 dergelijke schepen die op stapel stonden.

Op 20 juli beschikten de republikeinen over:

- 1 pantserkruiser (de *Jaime I*).
- 3 kruisers (de *Libertad*, de *Méndez Núñez* en de *Miguel de Cervantes*).
- 8 torpedojagers
- 5 torpedoboten
- 6 onderzeeërs
- 1 kanonneerboot
- 5 kustbewakingsschepen

De nationalistenvullen te Ceuta, op de Canarische eilanden en in El Ferrol aantreffen:

- 1 pantserkruiser (de *España*, zeer oud, bijna geschikt voor de sloop).
- 1 kruiser (de *Almirante Cervera*).
- 1 torpedojager (de *Velasco*).
- 3 torpedoboten
- 4 kanonneerboten
- 4 kustbewakingsschepen

Later zullen zij afbouwen en in de vaart brengen:

- 2 kruisers (de *Canarias* en de *Baleares*).
- 2 onderzeeërs (de *General Sanjurjo* en de *General Mola*).
- 1 kanonneerboot (de *Calvo Sotelo*).

In feite zal de vloot van Franco slechts beschikken over:

- 3 kruisers
- 1 torpedojager
- 3 torpedoboten
- 2 onderzeeërs
- 5 kleine kanonneerboten

5 | *Wapenleveranties*

Terwijl Frankrijk en Rusland de republikeinen bijna officieel ondersteunden en Italië en Duitsland de nationalisten hielpen, werden er tegelijkertijd uit deze vier landen zendingen naar de andere kant gesmokkeld.

De geheime archieven van het Derde Rijk maken melding van diverse onderhandelingen tussen de regeringen van Madrid en Berlijn. Op 1 augustus 1936 heeft het kabinet van José Giral zich tot Hitler gewend om zendingen vliegtuigen en bommen te verkrijgen. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken wijst dit verzoek niet af, maar vraagt op 4 augustus om hem 'een deskundig afgevaardigde' te sturen. Deze deskundige afgevaardigde zou een nazi genaamd Sturm geweest zijn.

Later worden de onderhandelingen in Duitsland zogenaamd door Griekenland, Mexico of China gevoerd, waartegen door Franco's gezant in Berlijn werd geprotesteerd. De Wilhelmstrasse kon tegen de argumenten en bewijzen niet veel inbrengen.

Terwijl het Parijs van Léon Blum, Edouard Daladier en Pierre Cot de Spaanse republiek ruimschoots van wapens voorzag, kochten agenten van Franco in hetzelfde Frankrijk toeristenvliegtuigen, die meestal van particulieren afkomstig waren. Het waren dikwijls kleine Caudrontoestellen met 95 p.k. Renaultmotoren van geringe capaciteit, die door jonge, met Franco sympathiserende Fransen, zoals Fred de La Rozière en Robert Jurquet de La Salle over de Pyreneeën werden gevlogen, doch in totaal zijn het er slechts ongeveer vijftien geweest.

6 | Bibliografie

Reeds tijdens de Spaanse burgeroorlog en ook kort daarna zijn hierover talrijke publikaties verschenen die echter meestal slechts propagandistische waarde hebben en in vele gevallen van geen enkel historisch belang zijn omdat er slechts feiten van ondergeschikte aard in vermeld worden. Wij laten deze polemische politieke literatuur buiten beschouwing en geven hieronder de titels van enige werken die de moeite waard zijn om geraadpleegd te worden.

1 Algemene verslagen

Hierbij dienen vooral genoemd te worden:

CLAUDE MARTIN, *Franco, soldat et chef d'Etat* [pro-nationalistisch].
PIERRE BROUË et EMILE TÉMINE, *La Révolution et la guerre d'Espagne* [zeer marxistisch-gezind].

Vooraf het uitvoerige boek van HUGH THOMAS, *The Spanish Civil War* (London, 1961), waarin het onderwerp voor het eerst objectief behandeld is.

2 Officiële teksten

De geheime archieven van het Derde Rijk.

Testimonios para la historia d'España, uitgegeven in Madrid door het ministerie van voorlichting in 1956.

Comandancia militar de Toledo, *Diario del Asedio*. Toledo, 1960.

La Guerra de Liberación nacional. Universidad de Zaragoza, 1961.

3 In verschillende talen verschenen werken

ALBA, VICTOR, *Histoire des républiques espagnoles*. Paris, 1948.

—, *Historia de la Segunda República*. Mexico, 1960.

ALVARO, ACCALÁ GALIANO, *La caída de un trono*. Madrid, 1932.

ANDRÉS, DIEGO SEVILLA, *Historia política de la zona roja*. Madrid, 1954.

Anoniem, *Durango, ville martyre*. Paris, 1938.

—, *La Destruction de Guernica*. Paris, 1937.

ANSALDO, JUAN ANTONIO, *Mémoires*.

ARANDA, GABRIEL, *La Stratégie soviétique dévoilée*. Paris, 1962.

ARCANGUES, PIERRE D', *Le Destin de l'Espagne*. Paris, 1949.

ARRARÁS, JOAQUIN, *Biografía de Franco*.

—, *Le segunda República Española*.

AZAÑA, MANUEL, *Discours*. Paris, 1938.

AZNAR, MANUEL, *Historia de la Guerra de España*.

BAHAMONDE, ANTONIO, *Un año con Queipo de Llano*. Barcelona, 1938.

- BELFORTE, generaal, *La Guerra civile in Spagna*. Milano, 1938.
- BERENGUER, DÁMASO, *De la dictature à la République*. Paris, 1946.
- BOWERS, CLAUDE, *My Mission to Spain*. New York, 1954.
- BRENAN, G., *Het Spaanse Labyrint (The Spanish Labyrinth)*. Amsterdam, G. van Oorschot, 1947.
- BROUWER, Dr. J., *De Spaansche Burgeroorlog*. Hilversum, P. Brandt, 1936.
- , *Het Mysterie van Spanje*. Amsterdam, Meulenhoff, 1946.
- , *In de schaduw van de Dood*. Verz. Werk I, Amsterdam, G. van Oorschot, 1956.
- CAVANILLAS, JULIÁN CORTÉS, *La caída de Alfonso XIII*. Madrid, 1962.
- CIANO, Graaf GALEAZZO, *Dagboek*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1947.
- DESCOLA, JEAN, *Histoire d'Espagne*. Paris, 1959.
- Documents on German Foreign Policy 1918-1945. The Spanish Civil War*. London, 1951.
- ESCH, P. A. M. VAN DER, *Prelude to War*. The Hague, M. Nijhoff, 1951.
- GILLAIN, NICK, *Carnet de route d'un combattant rouge*.
- HEMINGWAY, E., *The Spanish War*.
- HERNÁNDEZ, JESUS, *Negro y Rojo*. 1946.
- , *La Grande Trahison*. Paris, 1953.
- JONG, RUDOLF DE, *De Spaanse burgeroorlog*. Den Haag, Bert Bakker/Daamen, 1963.
- KOESTLER, ARTHUR, *Dialog met de dood (Dialogue with Death)*. Amsterdam, De Bezige Bij, 1946.
- , *De Yogi en de Volkscommissaris (The Yogi and the commissar)*. Amsterdam, De Bezige Bij, 1947.
- LAST, JEF, *De Spaanse Tragedie*. Amsterdam, Contact, 1938.
- LICHTVELD, LOU, *De Sfinx van Spanje*. Rotterdam, Nijgh en van Ditmar, 1937.
- MADARIAGA, SALVADOR DE, *Overwinnaars waakt (Victors beware)*. Den Haag, L. J. C. Boucher, 1946.
- MARTINEZ, C., *Crónica de una Emigración*. Mexico, 1959.
- MAULVANT, LUCIEN, *El Requeté*.
- MAURA, MIGUEL, *Así cayó Alfonso XIII*. Madrid, 1962.
- MOLARES, QUERO, *La Política de No Intervención*. 1937.
- SANDOVAL, XIMÉNEZ DE, *José Antonio*. Madrid, 1963.
- SHIRER, WILLIAM L., *Opkomst en ondergang van het Derde Rijk (The Rise and Fall of the Third Reich)*. Amsterdam, H. J. W. Becht.
- SOUCHÈRE, ELÉNA DE LA, *Connaissance de l'Espagne*. Paris, 1962.
- VALLOTTON, HENRY, *Alphonse XIII*.
- VILLEGAS, DIAZ DE, *Guerra de Liberación*. Madrid, 1957.

4 Kranten en tijdschriften

- Le Temps* en *The Times* van juni 1936 tot april 1939.
- L'Écho de Paris*, juli 1936.
- La Revue de Paris*, 15 november 1936 en 1 juli 1938.

De serie van het dagblad *El Alcázar*, gepubliceerd tijdens het beleg; de zeer zeldzame exemplaren hiervan bevinden zich in de Biblioteca Nacional te Madrid.

Tenslotte heb ik zelf talloze directe getuigenissen verzameld van personen wier namen ik niet wil of kan noemen.

Niettemin moet ik vermelden:

Alejandro de Grijalba, waaraan ik veel te danken heb.

Manfredo de Borbón, hertog van Hernani.

Generaal Herrera, ex-president van de republikeinse regering, nu in ballingschap in Parijs.

José López de Toro.

De bevelvoerend kolonel van het Alcázar.

Het is niet verwonderlijk dat in de vele literatuur die tot op heden het licht zag over de Spaanse burgeroorlog, het persoonlijke standpunt van de auteur min of meer duidelijk naar voren kwam en bij de weergave van de gebeurtenissen zelfs vaak een duidelijke rol speelde. Een neutraal verslag ontbrak tot dusverre, terwijl dit toch door velen, die in een naar links of naar rechts partijdig vertekend beeld geen bevrediging konden vinden, ten zeerste zou worden verwelkomd.

Georges-Roux heeft de feiten die hij gedurende vele jaren verzamelde – waarbij hij vaak stuitte op tot nu toe onbekende gegevens – op wij zouden haast zeggen theoretische wijze geordend, indien deze uitdrukking niet de indruk van saaiheid zou vestigen, waarvan in dit boek geen sprake is. Juist omdat hij er zich maar al te goed van bewust was dat bij een onderwerp als dit de oude hartstochten meteen weer zouden kunnen oplaaien, heeft de auteur in dit boeiende en indrukwekkende boek getracht een strikte onpartijdigheid te handhaven. Zo is bijvoorbeeld het raakgetekende beeld van het totaal der verschrikking waarin de burgeroorlog na de eerste periode van opgewonden vreugde onder de linksen over de geslaagde onbloedige omwenteling verandert, reeds een prestatie van formaat. Het gehele werk door komen de feiten ogenschijnlijk als vanzelf op ons af, hetgeen echter in werkelijkheid het gevolg is van de briljante compositie van dit boek. Juist hierdoor blijft zoveel ter eigen overdenking bij de lezer achter, nadat hij kennis heeft genomen van een van de grootste tragedies uit de moderne geschiedenis, die als een blijspel was begonnen en drie lange jaren zou duren.

Roux oordeelt niet, hij verhaalt. Op simpele maar onvergetelijke wijze rijen de gebeurtenissen zich aaneen en juist het zich beperken tot het feitelijke laat de verschrikkingen van de burgeroorlog, die in bepaald opzicht ook het Europa van nu nog in zekere beroering houdt, des te duidelijker tot ons spreken.

Dit boek werd als beste geschiedkundige werk van het jaar door de Académie Française met de Prix Thiers onderscheiden.